

Library of Congress
Acquisition Service
2008-01-15

3 1761 07835241 6

PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

IRTA

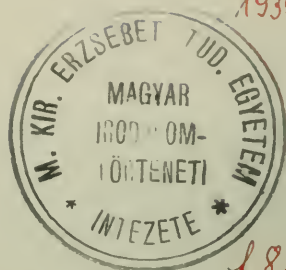
FRANKL VILMOS.

HARMADIK KÖTET.

(1692—1697)

PEST, 1872.

KIADJA RÁTH MÓR.

1935 XII. 7.

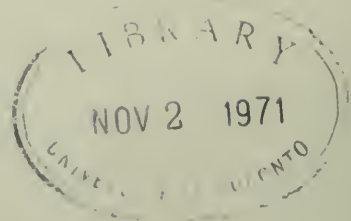
25 P (I-III kötet)

185^{III}

NYOLCADIK KÖNYV.

(1632.)

BX
4705
P39F23
vol. 3

I.

Az ausztriai ház helyzete 1632. — VIII. Orbán politikája. — Pázmány római küldetése. — Elutazása. — Utasításai. — A hangulat Rómában.

A Habsburg-dynastia fejei a XVII. század kezdetén vallásos buzgalmuk és világuralmi törekvéseik által egyaránt ösztönöztetve, a protestantismus megtörését tüzték ki maguknak életföladatul.

A harmincéves háboru első felében a szerenese nagy mértékben kedvezett fegyvereiknek. De ezt mérséklet és eszélylyel fölhasználni nem tudván, új veszélyeket idéztek föl.

1630-ban ugyanis a svédek hős királya, Gusztáv Adolf sietett Németország megalázott protestans népeinek és fejedelmeinek segítségére. Miután az éjszaki tartományokból a császári hadakat kiszorította, a Lipese mellett (1631. szeptember 7.) kivívott fényes diadallal Ausztriát megfosztotta a tizenkét év óta folytatott háboru összes eredményeitől. És ekkor mindenütt hódolattal találkozva, a Rajna gazdag tájaira vonult. Majd maga köré gyűjtve régi és új szövetségeseit, nem titkolta többé végcélját: megsemmisíteni Ausztria és Bajorország kath. uralkodó-házait.

A politikai és hadászati viszonyok valószínűnek tüntették föl e cél elérését. II. Ferdinand teljesen elszigetelve állott. Egyedül a távol Spanyol- és a gyenge Bajorországra támaszkodhatott. A hosszú küzdelem pedig mármár kimerítette ugy saját, mind szövetségesei erőit. És habár megszokta volt magát és ügyét a katolikus érdekekkel azonosítani: évek óta kelle ta pasztalnia, hogy törekvései a kath. hatalmak körében közönnyel,

vagy éppen ellenséges érzülettel fogadtatnak; sőt a francia király a Bourbonok hagyományos politikájához hiven, Ausztria ellenségeivel nyiltan szövetekezett.

De II. Ferdinand a római eüria magatartásával sem lehetett megelégedve. Azon állást, melyet VIII. Orbán pápa (1623—1644) a harmincéves háboru idejében elfoglalt, nem szokták kellően méltányolni. Pedig éppen ő volt az, ki meggátolta, hogy a háboru, melyet harmincévesnek nevez a történelem, térre és időre nézve még iszonyúbb mérveket vegyen. Ő időközönként némi segélyösszegekben részesítette a kath. ligát, buzdító és elismerő brévéket is intézett fejeihez; azonban kormányának diplomatai irományaiból kétségtelenül kiderül, hogy II. Ferdinand politikája iránt nem viseltetett rokonszenvvel, ezen politika győzelmét nem tekintette sem lehetségesnek, sem kívánatosnak.

Emelkedett szelleme, nemes szíve visszatartotta őt, hogy hozzájáruljon oly kísérletekhez, melyek a hit egységét Európában fegyver hatalmával célozták visszaállítani. A multak szomorú tapasztalatai és a tényleges helyzet ismerete meggyőzték őt, hogy a protestantismust, mely egész éjszaki Európában uralkodó volt, megsemmisíteni, nem tartozik a lehetőségek sorába. És nem titkolhatta el maga előtt, hogy a II. Ferdinand által fölidézett vallási háboru a kath. és prot. népek közötti ellenségeskedést megörökíteni, s a közeledést századokra talán lehetetlenné tenni fogja.

A pápát azon állásban, melyre e fölfogás önkényt vezeté, megerősítette a francia király, vagyis ennek mindenható minisztere Richelieu bibornok, korának kétségkívül legkiválóbb diplomataja, ki magának a pápai udvarban irányadó befolyást tudott kiküzdeni. A tekintetek, melyeket érvényesített, tisztán politikai természetűek voltak. Levelei és ügynökei szüntelenül hangsúlyozták, hogy az ausztriai ház hatalomvágya komoly veszélylyel fenyegeti az európai egyensúlyt és a szent szék füg-

getlenségét; minélfogva az ausztriai törekvések meghiusítása Európa összes államainak és a szent székek közös érdeke. Együttal megnyugtatni tudta a pápát aziránt, hogy a svéd király és prot. szövetségesei nem a kath. egyház, hanem egyedül az ausztriai ház ellen irányozzák fegyvereiket; minélfogva a szent székek fölmentve van az ausztriai ház támogatásának kötelezettségétől és nyugodtan várhatja az események fejlődését.

Bécsben teljesen tájékozva voltak a római viszonyok körül, és ismerték a befolyás természetét, melyet ott a francia kormány feje gyakorolt. Azonban tisztán látták azt is, hogy a Gusztáv Adolf részéről fenyegető veszélyeket csak úgy lehet elhárítani, ha a francia király elvonatik a svéd szövetségtől, a kath. hatalmak pedig egyesülnek a protestantismus elleni küzdelemre. És ez egyedül azon esetben volt gondolható és várható, ha a pápa erkölcsi és anyagi hatalmának egész súlyát az ausztriai ház érdekében mérlegbe veti. A császári udvarra ezekután a legsürgösb teendő volt: a pápát megnyerni.

Azon államférfiak, kik ez időszerint a császári ház küldégeit vezették, középszerű tehetségeknek bizonyították magukat. II. Ferdinand nem volt hajlandó rájuk bizoni a szent székek kezdendő diplomatiái tárgyalásokat. A nehéz földadat megoldására egyedül Pázmányt tartotta alkalmasnak, ismervén képességeit, határozottságát és a tekintélyt, melylyel az örök városban birt. 1632. január második felében tehát fölhevta, hogy mint a császári udvar rendkívüli követe haladéktalanul Rómába utazzék.

Pázmány, bár hanyatló egészsége és hazájának nem veszély nélküli állapota visszatartották, meghajolt a császári bizalom szava előtt. Régi óhajta volt Rómát, melyet utolszor tizenhat év előtt mint egyszerű jezsuita látott, még egyszer meglátogatni s eként eleget tenni főpapi s bibornoki kötelességének is. Emellett teljesen áthatva volt küldetésének hordereje által.

A kath. egyház — melyet Magyarországon föntartani, föl-

virágoztatni három évtizeden át önföláldozó buzgalommal törekedett; a Habsburgház, melyben a kath. egyház leghatalmasabb támaszát tisztelte és szolgálta: most nagy válságok küszöbén állott. Megmentéstikben közreműködni, oly gondolat volt, mely egész erővel megragadta lelkét. És szerénytelenség nélkül remélheté, hogy képes leend Rómában ellensúlyozni és meggyengíteni Richelieu befolyását, melyet vésteteljesnek tartott és sikerülend a szent székek politikájának azon irányt megadni, melyet meggyőződése szerint az emberiség és egyházának java követelt.

Miként a mult századokban több nagy elme, Pázmány is gyakran elmélkedett arról, mikép lehetne elejét venni az emberiséget zaklató háboruknak és a világot az örök béke áldásaiban részesíteni. Eziránt most, midőn a római küldetést elvállalta, részletes javaslatokat mutatott be uralkodójának. „Nézetem szerint — olvassuk az érdekes emlékiratban — a viszályok, öszszeütőkzések és háborúk onnan származnak, hogy az ausztriai és spanyol házak hatalma az európai uralkodók féltékenységét földidzte; minélfogva igyekezetüket az egyensúly föntartására irányozván, a két dynastiát, nehogy általuk elnyomassanak, háboruk által foglalkoztatják és gyengítik. E baj könnyen elhárítható lenne, ha a féltékenység megsziünnék és mindenki biztos lenne, hogy békésen bírhatja azt, mit Istentől nyert.“

Ennek elérésére legbiztosabb módnak azt ítélte, hogy a pápa és a kath. hatalmak lépjenek szövetségre „az eretnekség kiirtása és a török kiüzése végett.“ Kötelezzék magukat, hogy egymás birtokait nem fogják megtámadni; ha pedig valamelyik fogadását megszegné, közös erővel fékezik meg. A szövetség tagjai között fölmerülő bonyodalmak békésen fognának kiegyenlítettetni, s kik az ítélet előtt meg nem hajolnak, megbüntettetni. Az eretnekek és törököktől elfoglalandó területeket maguk között osztanak föl. „Katholikus uralkodók — ugymond — ennél

dicsőbb szövetséget nem létesithetnének. S az, ha valósulna, bámulatos eredményeket szülne.“ ¹⁾

A modern államtudomány bizonyára elítélné Pázmány terveit, s azok valóban inkább örök háború, mint örök béke létrehozására látszanak alkalmasoknak. De kétségtelenné teszik, hogy látköre nem szorítkozott a magyar viszonyokra és hogy azon missió, mely most reábizatott, politikai fölfogásával, meggyőződésével teljesen összhangzáshoz volt.

Mig Bécsben utasításain dolgoztak, ő február első napjaiban sietve megtette készülleteit a hosszú utra.

Egyházmegyéjétől és atyai gonddal ápoltt intézményeitől aggodalom nélkül vehetett búcsút. Lósy Imrénben oly helynökkel bírt, kinek kezeibe nyugodtan tehetette le a féltett, fontos érdekeket. És bár a király képtelen volt a követség költségeit előlegezni s csak azt ígérheté, hogy azokat vagy neki magának, vagy unokájának bőségesen megtérítendi ²⁾: e pénzügyi nehézség nem bírt előtte jelentőséggel. ³⁾ Rendezett gazdasági viszonyai képesítették, hogy a Scepossi testvérek bécsi banküzleténél közel 24,000 tallért letehessen — oly összeg, melyet a florenczi udvar bécsi követe is nevezetesnek mond jelentésében ⁴⁾ — és 20,000 scudóról szóló, Rómában fizetendő váltót vett kezéhez. Emellett az utazásra szükségesek beszerzésére másfélezer tallért fordított. ⁵⁾

¹⁾ Pázmánynak 1632. február 10-én a császárhoz intézett emlékirata. Eredetije a cs. titkos levéltárban.

²⁾ K. leirat. Eredeti. kam. levéltár.

³⁾ A kánoni jog megengedte a püspököknek, hogy midőn Rómába utaznak, papjaiktól bizonyos illetékeket „charitativum subsidium“ czíme alatt szedjenek. Pázmány erre nem tartott számot. Február 14-én körlevelet bocsátott clérusához, melyben jelenti elutazását, s kinyilatkoztatja, hogy az említett segélyről lemond. Primási egyh. levéltár.

⁴⁾ 1632. február 11-én.

⁵⁾ Pázmány római utazása és tartózkodása alatt naplót vezetett. Cime „Relatio Legationis Romanae, quam obivi iussu Cesareae Maies-

A készülétek befejezése és a cs. iratok átvétele után Pázmány február 14-én indult el Pozsonyból. Kiséréte számos és fényes volt. Az egyháziak között Lippay György és Püsky János esztergomi kanonokokkal ¹⁾, a világiak soraiban egy Battyányi gróffal találkozunk. ²⁾ Az egész kíséret negyvennyolc személyből állott. ³⁾

Igy utazott, Béceset nem érintve, Linzen át Görcz felé. ⁴⁾ Velenceze területére lépve a hatóságok által kiváló tisztelettel és kitüntetésekkel fogadtatott. ⁵⁾ Miután saját lovain tette meg az egész utat, csak marcius 13-án érkezett Ferrarába. Eként 28 napot vett igénybe az út, melyet ma a gözerő segítségével ugyanannyi óra alatt teszünk meg.

Ferrarában Pázmányt, az ut fáradalmai által előidézett gyengélkedése néhány napig föltartóztatta. ⁶⁾ Marcius 20-án

tatis anno 1632.⁴ Kiadták Kovachich (Script. minores I. 287. s kk. II.) Miller, (Epistolae P. Pázmány 127. s kk. II.) Mednyánszky (Legatio Romana 112. s kk. II.) Az utóbbi kiadás a legcorrectebb.

¹⁾ Lippayról említést tesz Pázmány naplója. (Mednyánszky 103 l.) Püsky kétségkívül római tartózkodása alatt nyerte a pápai kamarás címét, melyet viselt.

²⁾ Erről Pázmány naplója nem szól. De Lippay Gáspár 1632. marc 14-én Szerencséről Koháry Péternek írja: „Éunekem Ngos uram erre a földre reménségen kívül késésem történék . . . értvén, hogy Battyányi uramot Cardinal urunk elvitte magával Rómába.“ (Eredeti Kóburg-Koháry hg szent-antali levéltárában.)

³⁾ A fogatok elé 38 ló volt fogva. Napló. Mednyánszky, 113. l.

⁴⁾ Florenzei követ Bécsből. 1632. febr. 14.

⁵⁾ A velencei doge 1632. marc. 13-án írja bécsi követéhez: „Rabatta (cs. követ) e stato a Palma ricevuto, spesato, alloggiato nel proprio palazzo di quel Proveditore Generale, come segni anche della persona del Signor Cardinale Pázmány, mandati l'uno et l'altro ad invitar a Goritia et a Gradisca del detto Prov. Gen. per nome suo, di che hanno reso testimonio ben pieno di agradimento.“ (A velencei államlevéltár jegyzőkönyveiben.)

⁶⁾ Római államtitkár marc. 20-án a bécsi nuntiushoz intézett jegyzéke,

Lorettóban, a b. Szűz híres kegyhelyénél imádkozott, és egy héttel utóbb, miután negyvenegy napig úton volt, az örök város kapui előtt állott. Az ut összes költségei, Pázmány pontos számításai szerint, 5000 magyar forintra rugtak. ¹⁾

Pázmánynak — miként utasításaiból megértjük — hivatása volt a pápa előtt tolmácsolni, mennyire fáj a császárnak, hogy a kath. vallás természetes ellenségeivel kath. uralkodók is szövetkeztek megrontására. Biztosítania kelle őt, hogy soha sem törekedett hatalmát, birodalmát, mások rovására emelni és terjeszteni. Egyedüli célja a béke biztosítása és a kath. egyház fölvirágoztatása. Ezen tevékenységében megzavarta a svéd király támadása, ki máris több kath. tartományt elfoglalt, mindenütt elnyomva a katolikusokat és terjesztve a protestantismust. Mest pedig erőszakkal ármányt párosítva, azon fáradozik, hogy a kath. uralkodókat magához vonja, s az ausztriai házat — melyben a kath. egyház leghatalmasabb támaszát gyilöli — megsemmisítse; utóbb halálos csapást mérendő a többi kath. hatalmakra is, mert nyugodni mindaddig nem fog, míg hadait Róma ellen vezetve, a kath. vallást főpapjával együtt kiirtja. Számosan hirdetik ugyan, hogy csak az ausztriai ház, nem pedig a kath. vallás van megtámadva; ez azonban nem áll, miként a következmény megmutatja. A legveszélyesebb névszerint a francia király szövetkezése Gusztáv Adolfal. Ezt francia buzdítások határozták a támadásra, francia segítyezések képesítették oly nagy előnyök kiküzdésére.

Ezen veszélyek megérdemlik a pápa egész figyelmét. Nevezetesen, vonja el XIII. Lajost a svéd szövetségtől és segíyezze jelentékenyebb összegekkel a császári házat. Végre karolja föl a kath. hatalmak szövetkezésének eszméjét; álljon élére azon véd- és dacszövetségnek, mely II. Ferdinand és IV.

¹⁾ Napló 113. l. Kiadott 432 darab aranyat és 1329 1/2 tallért,

Fülöp király között létrejött,¹⁾ és hívja föl a többi kath. uralkodókat, hogy ahhoz csatlakozzanak.²⁾

Ez lévén Pázmány küldetésének hármasként célja, előrelátható volt, hogy a fogadtatás, melyben Rómában részesül, eldöntő befolyást gyakoroland az európai politikára. S így küldetése oly eseménynyé lön, melyre az összes udvarok és kormányok feszült figyelme irányult.³⁾

Azonban leginkább érdekelve a római curia volt.⁴⁾

A hatást, melyet küldetésének híre Rómában előidézett, kifejezve találjuk az államtitkárnak válaszigjegyzékében, melyet a bécsi nuntiushoz intézett. „Ő szentsége — ugymond — a bi-bornokot, azon tekinteteknél fogva, melyek érdemeit és küldőjének magas méltóságát megilletik, szívesen fogadandja s magam is készségesen leszek szolgálatjára. Azonban a pápa, minden sürgetés nélkül is, óhajtana jelentékeny összegekkel járulni a háboru költségeihez; de ez reá nézve teljesen lehetetlen. A tervezett szövetségről, miután részletei ismeretlenek, nem szólhatok. Egyébként ő szentsége elhatározva van, hogy azon állást, me-

¹⁾ A szövetségi tervezet Mednyánszkyánál 42. l.

²⁾ Pázmány két instructiót vett. Az egyik általános, kelt febr. 5-én. (Mednyánszky 29. s kk. ll.) Némely pontjaira nézve febr. 12-én fölvilágosítást kért (Levelének cred. cs. titk. lev.), mely a febr. 13-ki leiratban megadatott. (Mednyánszky 24. s kk. ll.) — A második „Instructio specialis . . . quid Rmam Pat. Vestram cum S. S. in negotio certae confederationis agere et pertractare velimus.“ Kelt febr. 14-én. (Eredeti fogalmazata a bécsi cs. titkos levéltárban.)

³⁾ A római, madridi, florenzi és velencei diplomatai levelezések gazdag adatokat szolgáltatnak Pázmány római követsége történetének megírásához. Sajnos, hogy a párizsi levéltárak ezen korra vonatkozó diplom. iratokat nem tartottak fön.

⁴⁾ A bécsi nuntius titkos jegyekbe foglalt jegyzékében írja, hogy a király fölhívta Pázmányt „a venire quanto prima a Roma col pretesto di pigliare il Capello;“ m szerint pénzsegélyért folyamodjék. A florenzi szintén jan. 31-én, a velencei febr. 7-én tudósítja kormányát. Az előbbi úgy tudta, hogy Pázmány „andra a Roma per pigliar il Capello.“

lyet mint a kereszténység közös atyja elfoglalni hivatta van, jövőben sem hagyja el.“¹⁾

A hangulat e szerint, mely az irányadó körökben uralkodott, Pázmány küldetésének céljaira nézve egyáltalán nem volt kedvező. Ugyanis a pápa egyrészről elhatározva volt, hogy eddigi magatartását módosítani nem fogja; másrészről kikerülni óhajtotta a nyílt összeütközést az ausztriai udvarokkal. Az aggodalom, melylyel eként megérkezésének elébe néztek, utóbb rettegéssé fokozódott. Okozója Borgia bibornok, IV. Fülöp spanyol király római követe volt. Ő is avégett küldetett régebben már a szent székhöz, hogy VIII. Orbán kormányát az ausztriai ház melegebb támogatására készítse. De a szenvedélyes férfit, ki rendszerint inkább indulatait, mint egyházi és diplomatiái kettős állásának követeléseit hallgatta meg, nem volt képes célt érni. Saját és uralkodójának elégtelenségét efölött ismételten kifejezte és egyalkalommal botrányos módon nyilvánosságra hozta.

Erre a marcius elején tartott bibornoki consistoriumot választotta, bár az kizárólag egyházi ügyek tárgyalása végett volt összehíva. Miután két spanyol püspök praeconisatioja ügyében előterjesztést tett, a gyülekezet közmeglepetésére a politikai kérdésekre ment át. Fölszólalt a pápa magatartása ellen, mely — ugymond — „a kath. vallás ellenségeinek kedvez és támaszait elhagyja.“ A pápa arcát elborította a harag pirja, de egy ideig türelmesen hallgatott. Végre Borgia a kath. egyház veszélyes helyzetét ecsetelvén egyenesen hozzá intézte szavait: „És Szentséged még mindig habozik?“ Ekkor nem tudta többé mérsékelní magát. „Taceas, taceas“ kiáltott föl. Borgia nem hallgatott el. „Midőn — mondá — a kath. vallás megmentése van kérdésben, nem hallgathat.“ Miután pedig a pápa kérdezé: mint bibornok, vagy mint követ szól e? válaszolá, hogy mind a két

¹⁾ 1632. február 21-iki jegyzék.

minőségben. A pápa erre kijelenté, hogy mint követnek más helyen kell szólnia, mint bibornoknak pedig csak akkor, midőn kérdeztetik. „Possumus te deponere – tette hozzá — et ideo ta-ceas.“ Mire Borgia a bibornokok sürgető kéréseire elhallgatott. ¹⁾

Ezen hallatlan eset nagy föltűnést idézett elő, mely néhány nap múlva még növekedett, midőn a spanyol bibornok elég meggondolatlan volt aként nyilatkozni, hogy Pázmány is hasonló erélylyel fog föllépni. Az államtitkár a bécsi és madridi udvarok szoros, benső viszonyát ismervén, nem tartotta valószínűtlennek, hogy Borgia merész föllépése Pázmány küldetésével összeköttetésben van. Emiatt bécsi nuntiusa által figyelmeztetni kívánta a császári kormányt, hogy ilyes „az ördög által sugalmazott terv“ nagy mértékben veszélyeztetné az egyház érdekeit és tekintélyét.

Amennyire alaptalan volt ezen gyanu, annyira helytelen volt az államtitkárnak egy másik észrevétele, mely szintén elárulja a Pázmány küldetése által fölkeltett aggodalmakat. Meghagyta a nuntiusnak, hogy Bécsben előadja, miszerint az egyház törvényei a bibornoki méltósággal földiszített papokat is kötelezik egyházmegyéik területén tartózkodni, s ezt elhagyniok tiltva van; a pápa ennekfolytán indítatva érzeni magát őket ebbeli kötelezettségükre, a szükséges hatálylyal emlékeztetni. ²⁾

Ezen nyilatkozat nem kevésbé meglepő; ugyanis az egyház törvényei a bibornokoknak nemesak nem tiltották meg Rómába utazni, hanem ezt inkább kötelességükké tették; sőt esküvel kelle fogadniok, hogy a meghatározott időközökben, ha csak fontos körülmények nem gátolják, személyesen fogják a pápának hódolatukat bemutatni.

Az aggályos várakozás közepette, mely Pázmány megérkezését megelőzte, az államtitkár igyekezetei kettőre irányultak.

¹⁾ Római és spanyol dipl. tudósításokból.

²⁾ Az államtitkár marcius 13 iki jegyzéke.

Először hatni kívánt Pázmányra, hogy mérséklettel és tiszteletteljesen járjon el küldetésében; s evégből elébe küldötte a Rómában tartózkodó Tomkó János boszniai püspököt, ki Ferrarában találkozott vele és kíséretéhez itt csatlakozott.¹⁾

Együttal elhatározva volt Pázmánynak oly nehézségeket teremteni, melyek a reábizott ügyek tárgyalását késleltessék és nehezítsék. Emiatt oly tervet gondolt ki, mely a kittüzött cél elérésére kiválóan alkalmas volt ugyan, de az államtitkár politikájára nem csekély árnyékot vet. Reábirta a pápát, hogy Pázmánytól a császári követ címét és jellegét megtagadja. A bibornokok, — ezek voltak érvei — az egyház fejlődemei lévén, mint világi uralkodók követei nem léphetnek föl; mert ha ezt tennék, saját méltóságuk fényét elhomályosítanák. Továbbá a bibornokok ezelőtt uralkodók követei nem lévén, a pápa ily ujitást nem engedhet meg.

Barberini egy praelatust küldött Pázmány elé, hogy őt a történendőkre előkészitse. Ez marcius 25-én Ancona közelében találkozott vele s fölkérte, hogy Rómában ne lépjen föl mint császári követ. Pázmányt nem kevésbé meglepte e figyelmeztetés, melynek titkos rugóit nem ismerte. Válasza olyan volt, minőt önérzete sugalt. Miután — így szólott — úgy tudja, hogy a bibornokok régiebb és újabb időben gyakran jártak el világi uralkodók követségeiben: maga is hódolni fog a császár parancsainak. Egyébként hangsúlyozta, hogy ő nem szenvedélyes kifakadásokkal fog föllépni, hanem az egyház leghivebb fiának kérelmeit tolmácsolandja.²⁾

¹⁾ Florenczi udvar római követe marc. 14. — És a bécsi nuntius ápril 3-án írja, hogy a bécsi püspök Pázmánytól Ferrarából keltezett levelet vett, melyben tudósítja, hogy a pápa a németországi háborút politikai ügynek tekinti s igyekezni fog a pápát az ellenkezőről meggyőzni.

²⁾ Naplója i. h.

II.

Pázmány bevonulása Rómába. — Az első hivatalos audientia.

Pázmány marcius 28-án tartotta bevonulását. Legelső Savelli herceg, a császár rendes római követe üdvözölte. Barberini diszfogatját udvari papjaival küldé elébe. Colonna herceg személyesen jelent meg tiszteletére. Midőn a város kapujához ért, hatvan hatlovas fogat, melyeket a bibornokok és diplomaták küldtek udvarnokaikkal, csatlakozott a menethez. Róma utcáit nagy néptömeg töltötte be, mely — miként a római irott hirlapok tanuskodnak — ritka élvezetet talált a magyar lovasok déleceg tartásának és nemzeti ruháinak szemlélésében, s főúrnak nézte Pázmány fényesen öltözött szolgálát.¹⁾

Egyenesen a vatikáni palotába sietett, hol VIII. Orbán kitünő szivélyességgel fogadta. A háromszoros térdhajtás után megölelte és oldala mellé ültette. A látogatás teljesen bizalmas természettel birt. De a pápa szőnyegre hozta a politikai ügyeket is. A társalgás folyamában kifejezte örömét a fölött, hogy a svéd hadak előnyomulásukkal fölhagytak. Mire Pázmány megjegyezte, hogy a háboruban beállott e szünet hasonló ahoz, melyet a harmadnapos váltóláz szokott a maga áldozatainak engedni. Ugyanis a svéd király csak a téli idény és a lipcei értekezlet miatt állapodott meg rövid időre; és nincs kétség, hogy a tavasz nyíltával folytatandja badiműveleteit.²⁾

Ezután bemutatva kíséretének egyházi és uri tagjait, bucsut vett. Majd rövid látogatást tett az államtitkárnál, a bibornoki collégium dékánjánál és a császári követnél. Csak

¹⁾ April 3-án kelt ujságok. „Avvisi“, a Vatikán és Corsini hg. könyvtárában. — Ezek 'szerint tíz magyar főúr (dieci gentiluomini unghari) lovagolt kocsija elő t.

²⁾ Pázmány naplója 114 l. És april 3-án a császárhoz intézett jelentése. (Ered. Cs. titk. levél.)

ezek után vonulhatott lakására, melyet a Piazza Colonna egyik palotájában rendeztetett be magának. ¹⁾ Itt fogadta a következő napokban a római előkelő világ tisztelgő látogatásait.

Ezalatt a pápa ápril első napjára consistoriumot hívott össze, hol Pázmánynak a bibornoki főveget átnyújtandó volt. Ezen nap reggelén Pázmány magyar kíséretével kivonult a város déli kapujához, — melyet ma „Porta del Popolo“ elnevezés alatt ismerünk — hogy innen újlag ünnepélyesen a Vatikánba vezettessék.

A fényes menetet a pápai kámara tisztjei és a bibornokok szolgálai nyitották meg. Ezeket a bibornokok és külföldi követek diszfogatai követték. Majd Pázmány szolgálai, apródai és uri kísérői jöttek. Ez alkalommal egész díszben jelentek meg; vörös és ibolyaszínű mentéik fénye elbájolta a kíváncsi nézők sorát. Pázmány, az államtitkár és egy másik bibornok társaságában foglalt helyet a kocsiban. A menetet több püspök zárta be. Az angyalvár ágyui és a sz. Péter terén fölállított svajci testőrcsapat üdvözlésekkel tisztelték meg Magyarország primását.

A consistorium a szokásos szertartásokkal végeztetett. Délután az államtitkár diszlakomát rendezett. Ennek végeztével Pázmány újabb magánkihallgatást nyert a pápánál és megkezdte hivatalos látogatásait a bibornokoknál, kiknek kézbesíté a hozzájuk intézett császári iratokat, fölkerván, hogy igyekezeteit befolyásukkal támogassák. Mindenütt kitüntető előzékenységgel találkozott és ígéretet vett, hogy a császár kívánatait szívesen fogják támogatni. ²⁾

Eként Pázmány római tartózkodásának első napjai ün-

¹⁾ A jezsuita generális felajánlotta a rendház egyik lakosztályát (Február 28-iki levele. Ered. Pray gyűjtem.); de P. el nem fogadta. A római újságlapok a palotát, melyben P. lakott „Palazzo de SS. (Signori?) Vesalli“ néven jelezik. (Ápril 3. Vatikáni könyvtár.)

²⁾ Pázmány naplója.

nepélyek és kitiüntetések között folytak le. A tisztelet, melynek jeleivel minden oldalról elhalmoztatott, kedvező hatást gyakorolt lelkére. Élénk reményeket kezdett táplálni, hogy küldetése szerenésesen sikerülend; megerősítette őt azon körülmény, hogy a pápa bizottmányt küldött ki, melynek feladata volt tanácskozni arról, mily módon lehetne a császár segélyezésére jelentékeny összeget előteremteni. És a római körökben híre járt, hogy a pápa nagy áldozatokra kész; százötvenezer scudóról és ezer teljes fegyverzetről beszéltek, melyet a császárnak följánlani fog. ¹⁾ Pázmány bizalommal tekintett a jövőbe. „Mindenekfölött reméllem — írta ekkor a császárnak — hogy jövőtelem nem lesz eredménytelen.“ ²⁾

De a helyzet csakhamar változott, és Pázmányt kiábrándították az események. ³⁾

Pázmány ápril 6-án nyert hivatalos kihallgatást a pápánál. Mintán a császári ház hódolatát meleg szavakkal tolmácsolta, átnyújtotta megbízólevelét és előadni készült küldetésének céljait. De a pápa félbeszakította. Kérdezé: „vajjon a cs. megbízólevél „követ“ nek címezi-e? Ha igen — ugymond — nem fogadhatja el a levelet, mintán a bibornokoknak — kik a fejedelmekkel egyrangúak — nincsen megengedve világi uralkodók követségeit elvállalni.“ Pázmány egész tisztelettel megjegyezni sietett, hogy világi uralkodók számos esetekben

¹⁾ Római újságlap ápril 3-án írja: „Dopo la venuta di questo Cardinale, che e molto eloquente e riesce fuor di modo, corre voce per la corte, che Sua Santità darà in un colpo solo all' Imperator 150 mila scudi et armature per mille corazze.“ Corsini hg. könyvtárában.

²⁾ Ápril 3-iki levele. Eredetije cs. titkos levéltár.

³⁾ A bajok előhírnöke volt P. összeütközése az államtitkárral. Ez nehezelt a miatt, hogy P. a cs. levelet a bibornok-dékánnak s több bibornoknak adta, mielőtt bevárta volna az államtitkár észrevételeit. Ő ugyanis erre nézve kifogást tett. Először helytelennek mondotta a császár eljárását, mely szerint nem csak az egyes bibornokokhoz, ha-

biztak meg bibornokokat követségekkel. A pápa azonban egész ingerülten válaszolá: „Kik ezt tették járatlanok voltak az egyház ügyeiben.“ Pázmány nem jött zavarba és erőteljes észrevétellel vetett véget a kellemetlen incidensnek. A császár — így szólott — nem avégett küldötte őt Rómába, hogy arról vitatkozzék: vajjon a bibornokok használhatják-e a követi címet, vagy nem? Hanem avégett, hogy előterjeszsze Németország helyzetét és kikérje a szent szék segélyét. Előadni fogja tehát, mit a császár reá bízott. A pápa meglepetve ezen váratlan fordulat által, fölhagyott ellenvetéseivel. ¹⁾ És Pázmány most megkezdhetette előadását.

„Találkoznak, — mondá többi között — kik állítják, hogy a jelenleg folyó háború tisztán politikai természetű és a vallás ügyével nincs összefüggésben; hogy csak az ausztriai ház, és nem egyuttal a katholicismus ellen irányul a támadás. Ez rosza-akaratu és téves fölfogás. A németországi protestánsok a svéd királyt főleg amiatt hívták segítségül, hogy meggátolják azon, a szent atya által is helyeselt, cs. rendeletnek végrehajtását, mely az egyházi birtokok visszaadásáról intézkedett. Ha a császár visszavonta volna ezen rendeletét, a béke nem zavartatik meg. A háboru oka eszerint vallási természetű; következményei is

nem a bib. collegiumhoz is intézett levelet, a mely mint testület csak a pápai szék üresedésének idejében fogad el iratokat. Másodszor, helytelennek ítélte azt is, hogy Pázmányt némely cs. iratok rendkívüli követnek címezték. Egyébként a követi cím kérdésének eldöntését attól tette függővé, ha vajjon a pápához intézett levélben is benfoglaltatik e cím, vagy nem. (Ezekről az államtitkárnak ápril 3-án a bécsi nuntiushoz intézett jegyzéke hosszasan szól). Különös, hogy a császári levelek egy részében, — melyek a bib. collegiumhoz és némely bibornokhoz voltak intézve — előfordult, másokban ellenben — melyek a pápához és nyolc bibornokhoz intéztettek — kihagyatott a „Legatus noster extraordinarius“ Ezen körülmény még bonyolultabbá tette a fölmerült kérdést, és kényelmetlenebbé Pázmány állását.

¹⁾ Pázmány naplója. 14. l. És ápril 14 én Barberinihoz intézett levele. Mednyánszky 48. l.

kivált a kath. vallásra fognak vészteljesen visszahatni.“ Azután áttért a császár hármaskérésének részletezése és indoklására.¹⁾

Pázmány beszédére a pápa röviden válaszolt. Kiemelte, hogy miként eddig is igyekezett a francia királyt elvonni a svéd királytól, ezirányban hatni fog jövőben is; a létrehozandó szövetség tárgyában többféle aggodalmak vannak; áldozatkészégének pedig a szentszék nagy adósságai és kiadásai határt szabnak. Egyébként hangsúlyozta, hogy a császár személye iránt őszinte jóakarattal viseltetik, s kijelenté, hogy az előterjesztéseket fontolóra veendi. Midőn pedig Pázmány ezen előterjesztéseket emlékirat alakjában a pápának kézbesitené s ez címét „*Summarium Legationis*“ megpillantotta, a közel asztalhoz ment, tollat vett kezébe s kitörölvén e szót „*Legationis*,“ helyébe írta „*Negotiorum*“²⁾. Ily módon is kifejezni kívánta, miként követi címét el nem ismeri.

Mielőtt a pápa Pázmányt elbocsátaná, bizalmas társalgás fejlődött ki közöttök. Az utóbbi nem habozott nyíltan kimondani, hogy a pápát azzal vádolják, miszerint egyetértés és közvetlen segélyezéssel előmozdítja az ausztriai ház ellenségeinek törekvéseit. „Sokan — folytatá — meggyőződve vannak, hogy Szentséged a francia királylyal titkos szövetségben áll, melynek célja az ausztriai ház megsemmisítése. Bagny bibornok, párisi nuntius egyik levelében, melynek másolatát láttam, írta, hogy Szentséged ohajtja a császári méltóságnak az ausztriai házról a bajor dynastiára való átszállítását. Kezeim között volt azon szerződés egy példánya, melyet néhány év előtt a francia király, a savójai herceg és más fejedelmek kötöttek; ebben a spanyol monarchia földarabolása terveztetett és a szentszéknek a nápolyi királyság ígértetett. Azt, hogy Szentséged

¹⁾ Ezen beszéd egy példánya a prim. egyh. levéltárban.

²⁾ Pázmány jegyzete az ¹⁾ jegyzetben idézett példányon.

várait erősíti, hadait szaporítja, szintén úgy magyarázzák, hogy nagy háborúra készül, sőt nem hiányoznak, kik észlelik, miként örvend vagy szomorkodik Szentséged, aszerint, ahogy az ausztriai ház ügyei rosszabbra vagy jobbra fordulnak. Mert még a legtitkosabb tények sem maradnak titokban a hatalmas uralkodók előtt.“

A pápát nagy zavarba ejtette Pázmány merész előadása, melyet miután higgadtan és mérsékeltten mondott el, félbeszakítania nem lehetett.¹⁾ Hevesen tiltakozott azon állítás ellen, hogy az ausztriai ház irányában ellenséges érülettel viseltetik. A híreket, melyek erre nézve terjesztetnek, hazugságoknak bélyegezte. Sokat beszélnek az emberek, de bebizonyítani semmit sem képesek. Végül maga is bizalmas közléseket tett Pázmánynak, szoros titoktartásra kötelezván őt. „Nem is közlöm senkivel, — írja naplójában — mit ekkor hallottam.“ És így, legalább külsőleg, szívélyesen végződött a kihallgatás.²⁾

III.

Pázmány diplomatai igyekezetei. — Azzolini monsignore. — A követi cím körül fölmerült bonyodalmak.

Pázmány nem várta be tétlenül a pápai elhatározásokat. Hogy ezek kedvezően alakuljanak, nem mellőzte egyikét sem az eszközöknek, melyek rendelkezésére állottak; míg ugyanekkor a francia udvar hivei is mindent megtettek, hogy törekvéseit megghiusítsák. Hiven, tanácscsal és tettel, támogatták őt Savelli Frigyes herceg, úgyszintén Borgia spanyol követ, Nicco-

¹⁾ „Pontifex valde turbatus dixit“ írja Pázmány naplójában. 102. l.

²⁾ Ezen nagyérdekű társalgásról Pázmány naplójában ír 119. l. Ugyanezen részleteket egy külön ily című iratban is följegyezte: „Privato nomine cum. S. S.“ (Mednyánszky 101. l.) Az államtitkár ápril. 10-iki jegyzékében tudósítja a bécsi nuntium ezen kihallgatás részleteiről.

lini a florenzi udvar római ügyviselője, ¹⁾ és néhány az ausztriai ház iránt rokonszenvvel viseltető bibornok.

Kivált azon egyéniségeket iparkodott megnyerni, kik a pápára befolyást gyakoroltak. Első helyen ezek között állott Barberini bibornok. Ezt ismételve fölkereste és mindent megtett, hogy meggyőzze, miszerint a pápa főpásztori hivatása és a szent szék politikai érdeke által egyaránt sürgettetik a császár támogatására. „Mérhetlen nagy lenne a botrány, — mondá egy alkalommal — ha a pápa magára hagyná a császárt; a hivek hódolata is csökkenne, ha a legnagyobb veszély közepette nem segítne rajtok. Ha gazdag ember volnék, szívesen adnék magánvagyonomból százezer aranyat a császárnak, oly módon, mintha ezen összeg a pápától jönne; csakhogy a kath népek kárhoztató ítéletét elhárítsam. Mig ugyanis a protestansok dicselkednek, hogy a pápa fejüket, a svéd királyt pártolja: a katholikusokat lesújtja elhagyattatásuk szomorú érzete.“ Kevésbbé szerencsés volt egy másik észrevétele. Ismervén a buzgóságot, melylyel a pápa és az államtitkár a Barberini ház hatalmának és gazdagságának emelésén fáradoznak, figyelmeztette a bibornokot, hogy a szent szék eddigi politikájának módosítását családi érdekek is követelik. Az államtitkár természetesen sietett válaszolni, hogy szemei előtt mindig csak a közjó lebeg, s emellett családja csak úgy nem jöhet tekintetbe, mint az egész világ mellett egy kis sziget. Mindazáltal a kérdés érdekéhez hozzászólni tartózkodott s azon kitérő nyilatkozatra szorítkozott, „ő szentsége mindent megteend, mi hatalmában áll.“²⁾

¹⁾ Pázmány ezekkel gyakran értekezleteket tartott, melyekről követségi jelentésekben szólnak.

²⁾ Pázmány naplója 121. l. És az államtitkár april 10-iki jegyzéke. Ezen jegyzékében Pázmánynak S. Onofrio bibornoknál tett látogatásáról következő érdekes részleteket találunk: „E stata S. Em. dal S. Cardinale S. Onofrio, con quale entró a dire che Nostro Signore

Ha egyházi rangja és külső állására csekélyebb, de képessége és befolyása által egyenlő fontossággal bírt Barberinivel, ennek — mint mondani szoktuk — jobb keze: Azzolini monsignore. Ő, Rómának egyik legkiválóbb hit- és jogtudósa babérokat szerzett a költészet terén is. A narnii és ripai püspökségek kormányáról az államtanácsba hivatott meg, melynek évek hosszú során át tagja s egyuttal a külügyi hivatal titkára, jobban mondva vezetője volt. Buzgalmának, jó szolgálatainak jutalmául már a bibornoki füveg várakozott reá, midőn a halál idő előtt elragadta.¹⁾

A császári előterjesztések Azzolini kezei között voltak. Véleményétől sok függött; sőt előre látható volt, hogy ez irányadó lesz. Pázmány emiatt nem mulasztotta el támogatását kikérni. Ápril 9-én a sz. Péter basilika egyik mellékhelyiségében hosszas értekezletet tartott vele, melyről az olasz püspöknek az államtitkárhoz intézett jelentésében részletes tudósítást nyertünk.

Az eszmecserének főleg a létesítendő szövetség és a kérelmezett pénzsegély képezte tárgyát. Pázmány kimutatta, hogy a pápa köteles és képes is a prot. hatalmak támadásával szemben a kath. fejedelmeket egyesíteni és a császárt jelentékeny pénzsegélyben részesíteni. Midőn pedig a monsignore nehézségeket hozott föl, ezeket higgadtan megcáfolta.²⁾

Pázmány a pápának a hivatalos fogadtatás alkalmával tanusított magatartása és a római államférfiakkal folytatott érte-

(a pápa) non curava la necessità del Christianismo. . . Il Cardinale rispose con la sua consueta veemenza, che le miserie non procedono dal Papa, ma dalla colpa d'altri. . . . In somma replico gagliardamente.“

¹⁾ Ezen részletek Mednyánszkyánál találhatók 72. l. jegyzetben.

²⁾ A ripai püspök a beszélgetést híven följegyezte terjedelmes jelentésében. Cime: „Memoriale del discorso tenuto dal S. Card P. col Vescovo di Ripa, 9 aprile 1632.“ Eredetije Barberini hg. levéltárában.

kezletek után tisztán fölismerte a helyzetet. Láttá, hogy Richelieu befolyása annyira megerősödött, a köz és magánérdekek sokféle tényezőivel oly szoros kapcsolatban van, hogy azt ellensúlyozni a rendelkezésére álló eszközökkel nem képes. Ennek folytán a remények, melyeket maga és küldői római utjához csatoltak, eltűnni látszottak. Nem kételkedett, hogy a pápa a szövetség eszméjét elvetni, a pénzsegélyt megtagadni fogja. Amit pedig tenni kész volt: Bécsbe és Párisba küldendő rendkívüli nuntiusok közvetítése által megkísérteni a két udvar kibékítését: attól semmit sem várt.

Ezt határozottan kifejezte Azzolini előtt ápril 12-iki második értekezletében. Fölöslegesnek mondá a rendkívüli nuntiusok küldetését, miután azt, a mi reájuk bízatik, a rendes nuntiusok ép oly jól elvégezhetik; jobb lenne a költséget, melyet e két missio igényel a császárnak küldeni. Ő csak azon esetre reméltette a francia politika irányának megváltoztatását, ha a pápa egész határozottsággal fogja ezt sürgetni. „Általánosan azt hiszik, — így szólott — hogy a francia király szent ember, de Richelieu azt teszi, amit akar; Richelieu pedig semmit sem tesz a szent atya akarata ellen.“ Az olasz főpap sietett visszautasítani ezen kevésbé hizelgő bókot s erősíté, hogy a francia minister már több ízben túltette magát a pápa kívánatain.

Pázmány javaslatokat is tett, miként lehetne a pápa képes nagyobb összeget küldeni a császárnak. Tudomással bírt arról, hogy az angyalvárban roppant pénzüsszegek őriztetnek, melyeket ott V. Sixtus pápa 1580-ben helyezett el; egy bullájában meghagyván, hogy utódjai ezen kincseket csak akkor érinthesék, ha a pápai államot rendkívüli csapások: háború, éhség dögvész sat. sújtanak. Pázmány javasolta, hogy a pápa — kikérven előlegesen a bibornoki collegium jóváhagyását — fordítsa ama kincsek egy részét a kath. egyházat fenyegető nagy ve-

szélyek ellárítására. Azonban a ripai püspök elfogadhatlannak mondotta e javaslatot; ugyanis V. Sixtus bullája minden önkényes magyarázatot kizár és a római nép is oly féltékenyen őrizi e kincseket, hogy nagy zavaroktól lehetne tartani, ha azok eredeti rendeltetésüktől elvonatnának. ¹⁾

Pázmány ezen értekezlet után már kétségbeesni kezdett és fölhatalmazást kért uralkodójától, hogy credménytelen római tartózkodásának véget vethessen. ²⁾

Pázmány római tartózkodását két körülmény tette kinossá. Az egyik a császári előterjesztések hideg fogadtatása; a másik követi címének és jellegének el nem ismerése.

Midőn a pápa, a hivatalos kihallgatás alkalmával a követi cím ellen kifogást tett: Pázmány csak nehezen tudta magát mérsékelni. Utóbb megnyugtatta a remény, hogy ezzel a kérdést befejezettnek tekintheti. Csalódott. A pápai udvarban nagy örömmel vették észre, hogy a pápának átnyújtott cs. megbízólevél Pázmányt nem cimezi „követ”-nek. Ezen tényből — melyet egyszerűen a cs. iroda tévedésére kell vala visszavezetni — azt magyarázták ki, hogy a többi levelekbe iratott tévedésből a követi cím, s hogy a császár nem szándékozott Pázmányt követi jelleggel fölruházni. ³⁾

Emiatt tanácskozás alá vették, vajjon megadhatni-e Pázmánynak a követi címet, vagy nem? És a bibornokok utasít-

¹⁾ Memoriale del discorso tenuto dal S. C. P. col Vesovo di Ripa 12. apr. 1632. Barberini levéltár.

²⁾ April 10-iki levelében írja: „Nullum ego pro obsequio Majestatis V. laborem subterfugio; caeterum diuturniorem hic moram meam omnino inutilem iudico.” Mednyánszky 57 l.

³⁾ Államtitkár jegyzéke april 10: „Non havendo S. Mª C. nella lettera scritta a S. S. chiamato il S. C. Pazman con titolo di suo Legato, crediamo che l'errore nella lettera scritta a me, et in quelle per altri Cardinali sia pervenuto piuttosto da Segretarii, et percio il detto errore potrebbe emendersi a far venire altre lettere senza detta appellatione in mano dello stesso S. Cardinale.”

tattak, hogy míg e kérdés eldöntetik, a hozzájuk intézett es. iratokra ne válaszoljanak.

Ezen utóbbi intézkedés Pázmánynyal nem lett hivatalos uton közölve. Csak rosszul értesült, vagy rosszakaratu egyének hozták tudomására. Majd azt beszélték, hogy a bibornokok utasítottak, miszerint nemesak ne cimezzék, hanem ne is tekintsék őt es. követnek; majd meg azt, hogy a tárgyalások is megszakíttatni fognak. E hírek kellemetlen helyzetbe hozták. A szent atya iránt tartozó hódolat azt látszott követelni, hogy türelmesen bevárja az események kifejlődését; másrésről pedig attól tartott, hogy ha hallgat, a császár tekintélyét és saját becsületét veszélyezteti. Végre abban állapodott meg, hogy felszólal.

Ápril 14-én óvását küldötte meg az államtitkárnak. „Nem szabad és nem lehet megengednem — írja többi között —, hogy ő császári felsége megfosztassék oly jogtól (t. i. bibornokot nevezni követévé), melyet az uralkodók minden időkben gyakoroltak. Míg tehát ő felsége nem rendelkezik máskép, császári követnek fogom magamat tekinteni.“ Egy mellékelt, szorgalmasan kidolgozott emlékiratban történeti adatokkal kimutatja, hogy nemesak császárok, hanem kisebb uralkodók is számtalan esetekben ruháztak követséget bibornokokra; hogy a pápák is — mint II. Pius és V. Pál — előzékenységgel fogadták a bibornokokat, kik mint világi uralkodók követei küldettek hozzájuk. Továbbá kiemelte, hogy ez által a bibornoki méltóság ép úgy nem vesz fenyéből, miként nem vesz, ha bibornokok tanácsosok, ministerek, békebiztosok és hadvezérek gyanánt szerepelnek, ami ellen a pápák soha kifogást nem tettek.¹⁾ Az

¹⁾ Pázmány óvását közli Mednyánszky 57. l. Ő két emlékiratot dolgozott ki. Az egyikben általán a bibornokok által viselt követi és egyéb világi hivatalokról szól. (Közli Mednyánszky i. h.) A másikban a pápák magatartását vizsgálja a követségekben eljáró bibornokokkal szemben. (Egykoru másolata a győri kápt. levéltárában.)

óvást és mellékletét egyuttal a bibornoki collegium összes tagjainak megküldeni kívánta; többeknek tényleg megküldötte. ¹⁾

Pázmány ezen álláspontja és indokolása teljesen correct volt. A történeti előzmények, sőt a tényleg uralkodó pápának magatartása mellette bizonyított. És végső elemzésben a dolog így állott. Az, hogy bibornok mint világi uralkodó követe küldetik a szent székhöz, vagy megegyeztethető az egyház törvényeivel és a bibornoki méltóság természetével, vagy nem. Az első esetben Pázmány követi jellegét nem lehet megtámadni. Az utóbbi esetben pedig nemcsak a követi címet kell vala tőle megtagadni, hanem azon jogot is, hogy a császár által reábizott ügyeket előterjeszsze és azok iránt tárgyalásokat kezdjen. Azonban tényleg elismerni, hogy Pázmány a bibornoki méltóság sérelme nélkül járhat el a cs. követ minden teendőiben; és állítani, hogy aláásná a római bibor tekintélyét, ha a követ címét is fölveszi: oly eljárás, melyet nem lehet igazolni.

Másrészről Pázmány föllépése sem áll kifogáson fölül. Nem cselekedett helyesen, midőn magát elragadtatni engedte indulatai által. Bevárnia kelle, míg a terjesztett hírek alaposságáról meggyőződik; és még ez esetben is tanácsosabb leendett a főnforgó nehézségek elhárítását zajtalanul megkísérteni, mielőtt azokat a nyilvánosság foruma elé hozza. Eként helyzetét önmaga súlyosította és a személye iránt uralkodó bizalmatlanságot fokozta.

Ugyanis óvása nagy mozgalmat idézett elő a pápa környezetében és komoly megrovást vont reá. „Tette — mondták — gonosznak bélyegezhető; ő szentsége és a szent székre nézve jelentékeny sérelmet foglal magában; Borgia merényletétől is csak kevésbé különbözik. Mert midőn a pápa eljárása ellen óvást emel a bibornokok előtt, fölteszi, hogy a pápa nem gondolta meg jól, a mit tett, s erre amazok által figyelmeztetni

¹⁾ Ezeknek névsora Mednyánszky nál.

kívánja; sőt a bibornokokat mintegy a pápa biráivá tette. És eként kisebbitve a pápa tekintélyét, megszegte az esküt, melyet bibornokká neveztetése alkalmával tett.“

Több alappal birt azon további vád, hogy Pázmány föllépésére kósza hírek által indított, melyek alaptalansága felől könnyen tudomást szerezhették volna magának. Ugyanis a bibornokok csak arra hivattak föl, hogy a császárnak mindaddig ne válaszoljanak, míg a követi cím kérdése eldöntetik. És ennek bebizonyítására a bibornokoknak, kikhez e fölszólítás intéztetett, nyilatkozatot kellett kiállítani, mely nemcsak Pázmánynak, hanem a császárnak is megküldetett.

Egyébiránt a római kormánykörökben azon nézet uralkodott, hogy Pázmányt a pápa ellenségei csábították el. Különösen a gyűlölt Borgia bibornokot gyanúsították, miután föltűnt, hogy Pázmány a spanyol bibornokkal órákon át elzárkózva tanácskozott. „A jó öreg urat — írja Pázmányról az államtitkár — anélkül, hogy észre venné, Borgia és pártfelei bebonyolították hálójukba. Ismeretlenek lévén előtte az udvari cselszövények, talán nem tudja, hogy sokan, ha érdekük követeli, nem haboznak másokat is magukkal ragadni az örvénybe. Az egész város megütközött azon, hogy bölcsesége nem óvta meg e bajtól.“ ¹⁾

Azonban csakhamar kitért, hogy Pázmány nem volt eszköz mások kezeiben, hanem öntudatosan járt el.

Ugyanis, Barberini az óvás vétele után, egy titkára által meggyőzni igyekezett Pázmányt, hogy a bibornokokhoz intézett fölszólítás sem a maga, sem a császár személyére nem volt sérelmes; hogy a pápa nem szándékozott a vele kezdett tárgyalásokat megszakítani és kész czekeket folytatni, mintha sem-

¹⁾ Ezen eseményeket tüzetesen elbeszéli az államtitkár április 17-én és 24-én a bécsi nuntiushoz intézett jegyzékekben.

mi nehézség nem merült volna föl. Mindazáltal föntartotta előbbi tételét, hogy a bibornokok követi címet nem viselhetnek; mert szerinte bár a bibornokok sokféle politikai és hadi tisztségeket viseltek, a pápák ezt soha sem helyeselték, csak türték.

Pázmányt azonban mindez nem győzte meg. A császár — mondá — jóhiszeműleg ruházta föl őt a követi címmel, s bizonyosan mellőzi azt, ha sejti, mily nehézségeket fog előidézni. Ő a maga részéről nem gondolt volna vele, akár megadják neki a követi címet, akár nem; de mintán követi jellegét egyenesen megtámadva látta, nem hallgathatott. Mert ha ezen támadást eltűri, joggal gyenge elméjű és jellemű embernek tarthatták volna, s bizonyosan magára vonja a magyarok s még inkább a németek megrovását. „Már pedig — végzé — a császári érdekekért kész vagyok fölláldozni nem csak biboromat, de életemet is.“¹⁾

¹⁾ Pázmány ezután előadta, mikép hiszi a fölmerült nehézségek megszüntetését lehetőnek. Szabadjon neki a követ cím és jogokkal élni; a pápa iratatait hódolattal fogadja bármily címmel, de a bibornokok részéről csak oly iratokat fogad el, melyek követi címét elismerik. Viszont igéri, hogy óvását tovább terjeszteni nem fogja. (Pázmány naplója és a császárhoz apr. 16-án intézett levele. Mednyánszkyknál 76 l. Pázmány titkárának naplótöredéke a prim. egyh. levéltárban. És az államtitkárnak april 17 iki jegyzéke.) Néhány nappal utóbb Verospi bibornok küldött Pázmányhoz, hogy őt nagyobb engedményekre bírja. Ez különösen nagy súlyt helyezett egy régi bibornok-írónak (Cardinalis Papiensis) munkájára, melyben kimondja, hogy a bibornoki méltósággal a követi cím összeférhetlen. Pázmány tagadta, hogy ennek nézetei döntő érvénnyel bírhasanak. A társalgást azon kijelentéssel fejezte be, hogy bár sajnálja a történeteket, de másként nem cselekedhetett. (Pázmány naplója és april 24-én a császárhoz intézett jelentése. Mednyánszkyknál 79 és kk. 11.)

IV.

A római események hatása a cs. udvarra. — Pázmány újabb emlék-irata. — A követi cím körül fölmerült nehézségek elintézése.

Napjainkban már csak nehezen tudjuk fölfogni, mikép tulajdoníthattak a követi cím tárgyában fölmerült vitának oly fontosságot, hogy azt mindkét részről az elkeseredést megközelítő hévvel folytatták.

De akkoron a viszály fejleményeit az örök város falain túl is élénk érdeklődéssel kísérték. Az arra vonatkozó részletek heteken át betöltik az államtitkárnak és a Rómában székelő külföldi követeknek jelentéseit. Sőt azon jelentésekhez mellékelve találjuk a fontosabb iratoknak, névszerint Pázmány emlékiratainak másolatait is.

Pázmány maga természetesen nem mulaszthatta el küldőjét a történetekről hiven és körülményesen értesíteni. Ő sűrű levelezésben állott II. Ferdinanddal.¹⁾ De a közlekedés igen lassu volt. Csaknem három hét telt le, míg futárai Rómából Bécsbe érkeztek; ugyanannyi, míg a császári választ Rómába meghozták. Első levelei jelentéktelen eseményekkel, utazásának és fogadtatásának részleteivel foglalkoztak. A követi cím tárgyában fölmerült nehézségekről ápril 10-iki levele e hó utolsó napjaiban hozott hirt Bécsbe. Oly hatást idézett elő, mint a derült égről lesújtó villám.

¹⁾ Pázmány marcius 5, 27, ápril 1, 3, 10, 16, 24, május 1, 8, 15, 22, 29-én irt a császárnak. Ez marcius 23, ápril 15, 20, 28, május 7, 15, 22, 28, június 4, 14-én irt Pázmánynak.

²⁾ A marcius 23, ápril 15 és 20-iki cs. leiratok is csak a fejedelmi elismerés és a jó remények tolmácsolására szorítkoztak. (Az elsőnek eredetije a primási vil. lev.; a másik kettő Viczay gf hédervári könyvtárában.)

A császári udvarnál általános volt az ingerültség. Mert a curia eljárásában a császári ház iránti ellenséges érzületnek és annak előjelét látták, hogy a császári előterjesztések visszautasíttatni fognak.¹⁾ És a nuntius, ki vett utasításai értelmében, a pápát menteni és igazolni megkísérlé, a császár és környezete által oly módon fogadtatott, mely igyekezeteinek meghiusulásáról eléggé meggyőzte.²⁾

A császár, titkos tanácsának javaslatai alapján³⁾, saját személyes közreműködésével új utasítást szerkesztetett Pázmány részére.

Magasztaló szavakkal halmozva el hűségét és bölcsességét, teljesen jóváhagyta eddigi eljárását; a további teendőkre nézve megbizza, hogy — az ausztriai ház iránt rokonszenvező főpapokkal tartandó előleges tanácskozás után — adja elő a pápának, miszerint a követi cím körül emelt nehézségek fájdalmas hatást gyakoroltak a császárra, ki midőn bibornokot nevezett követévé, oly joggal élt, melyet elődei és más uralkodók minden időben gyakoroltak, s a pápák is elismertek; hogy továbbá a jelen időpont épen nem alkalmas ily gyűlöletes viták fölidézé-

¹⁾ A florenczi követ május 8-án Bécsből írja, hogy az udvar nézete szerint a pápa „per liberarsi della molestia delle sue richieste, et farlo ritornare quanto prima“ idézett elő Pázmánynak nehézségeket. Pázmány is e nézetben volt, miként ezt egy nyilatkozatából tudjuk, melyet a florenczi követ Rómából május 1-én irt meg. — A velencei szerint pedig (máj. 15. Bécsből) a cs. udvarnál többen hirdették, hogy a pápát a Velenczével létrejött béke és a francia király ígéretei s buzdításai tették elbizakodottá.

²⁾ Bécsi nuntius május 8-án.

³⁾ A titkos tanács Pázmány jelentését tanácskozás alá vette. Két pont vonta magára figyelmét. Egyik a követi cím kérdése, melyet hogy a pápa szőnyegre hozott „ist nicht weniger fremd und verwunderlich, als vor diesem unerhört.“ A másik pont az 1629-ki restitutionis edictum-ra vonatkozik, melyről a pápa állította, hogy maga idején nem helyeselte. A t. tanács java-olta, kerestessék ki azon pápai breve eredeti példánya, és küldessék meg Pázmánynak. (A titkos tanács fölterjesztése. Ered. fog. Cs. titkos levél.)

sére. Ha a pápa ennek dacára sem engedne, azaz nem ismerné el követi címét, tegyen közzé újabb óvást és távozzék el Rómából. ¹⁾

Pázmány május 20-án vette a cs. utasítást. De gyengélkedése miatt csak három nappal utóbb tanácskozhatott azon főpapokkal, kikhez bizalmas viszonyban állott. ²⁾ Az általános nézet, melyet maga is osztott, oda irányult, hogy mindent elkerülni kell, mi nyílt összeütközésre és végleges szakadásra vezethetne.

Ezen megállapodás következtében Pázmány újabb emlékiratában, melyet a követi cím tárgyában szerkesztett, a legmélyebb hódolat és tisztelet hangján szólott. Történeti lehozásai után, a császár nevében ismételte kérelmét: ismerje el őt a pápa cs. követnek és hallgassa meg az előterjesztéseket, melyek miatt küldetett. ³⁾ Midőn azonban ezen emlékiratot az államtitkárnak kézbesítette, azt fölhevítá, gondoskodjék arról, hogy a császár elégtételt nyerjen a szenvedett sérelemért; különben kényszerítve látná magát, a császári parancsok értelmében, komolyabb nyilatkozatok által köztudomásra hozni uralkodójának nézeteit. Értette a tiltakozást, melyet végső esetben elutazása előtt, közrebocsátania kelle.

A szent szék erről tudomással birt a bécsi nuntius jelentéseiből. És miután attól tartottak, hogy Pázmány a legközelebbi, már kihirdetett, consistoriumban fogja tiltakozását benyuj-

¹⁾ Az utasítás Mednyánszknál 63 l. A király ugyanakkor, ápril 28-án a pápához is írt levelet, megütközését fejezván ki a történetek fölött, s esedezvén, ne vonakodjék Pázmány követi minőségét elismerni. (Az eredeti példány a cs. titkos levéltárban található, miután Pázmányt azt — Barberini kérésére — nem kézbesítette.)

²⁾ Pázmánynak május 22-én a császárhoz intézett jelentése. Eredeti cs. titkos levéltár.

³⁾ Eredeti fogalmazata prim. egyh. levéltár. Kiadta Mednyánszky 90 és kk. ll.

tani, az elnapoltatott. ¹⁾ Ugyanis a curia elhárítani kívánta a nyílt szakadás botrányait. Emiatt Barberini kezdeményezte most a kiegyezkedést. Kérdést tett Pázmánynál, miként lehetne a főnforgó bonyodalmat, a császár megnyugtatóására, megszüntetni. És az sietett megtenni javaslatait.

„Nyilatkoztassa ki a pápa, hogy nem volt szándéka őt megfosztani azon tekintélytől és kiváltságoktól, melyekkel a fjedelmek által reájuk bizott ügyek tárgyalása végett Rómába küldött bibornokok éltek és Borgia bibornok, mint a spanyol király követé jelenleg is él. Hivja föl a bibornokokat, hogy a hozzájuk intézett cs. levelekre válaszoljanak.“

Barberini készségesen elfogadta ezen módozatokat s már néhány nap mulva kiállította a Pázmány által kívánt nyilatkozatot és vették a bibornokok a fölhívást, hogy a császárnak válaszleveleiket megírják. ²⁾

És eként végződtek a követi cím körül támasztott, két hónapon át folytatott surlódások. A közvélemény Pázmányt ítélte győztesnek, mert a szent szék kényszerítve látta magát

¹⁾ Pázmány május 29-én a császárhoz intézett jelentésében írja: „Credo per Viennensem Nuntium praemonitus Card. Barberinus de protestatione facienda, Consistorium quod fieri debebat die lunae, dilatum est.“ (Mednyánszky 88. l.) A florenczi követ május 30-án írja: „S'e detto che a Palazzo habbia dubitato, ch'il medesimo Cardinale (P. P.) fusse per far in Consistorio qualche simile azione a quella del Borgia.“

²⁾ Ugyanekkor Barberini kérte Pázmányt, hogy a császárnak újabban a pápához intézett levelét ne adja át, miután azt a pápa nem fogadhatná el. P. megnyugodott és a levelet nem adta át. — Ezen kiegyezkedésről szól az államtitkár május 24 és jun. 5-iki jegyzéke, a florenczi udvar római követének május 30-iki és Pázmánynak május 29-iki jelentése. — A B. és P. által közösen formulázott nyilatkozatot közli Mednyánszky. — A cs. titkos levéltár olaszországi diplomatiái iratai között találtatik 43 bibornok válasza a császárhoz. Azok, kik ez időben Rómán kívül voltak és a fölmerült nehézségekről semmit sem tudtak, ápril hóban, — a Rómában tartózkodók pedig május végső és június első napjaiban irták meg e leveleket.

a vitás kérdést eldöntetlenül hagyva, engedményeket tenni és őt római tartózkodásának még hátralevő napjaiban cs. követnek tekinteni. ¹⁾

V.

Pázmány második hivatalos audientiája. — Pázmány csüggedése. —
Újabb kísérletei.

Ezalatt a Pázmány által előadott cs. előterjesztések fölötti tanácskozások befejeztettek. És Pázmány ápril 24-én második hivatalos kihallgattatást nyert.

Beszédében, melyet a pápához intézett, még élénkebb színekkel esetelte a kath. vallás veszélyeit, mint az előbbi alkalommal; még erőteljesebben sürgette a gyors, haladéktalan segílyt.

„Szánja meg Szentséged — így szól többi között — a sokféle csapások által sújtott kath. népeket, melyeknek javáért a pásztornak nemesak az egyház kinséit, hanem saját életét is föláldoznia kellene; nehogy ha maga idején elmulasztja alkalmazni a megfelelő eszközöket, Isten előtt számot adnia kelljen mulasztásairól. Bizony, véres könnyeket kellene sirnunk, midőn éstesülünk, hogy Franciaország „legkeresztényebb királya“ megújítván szövetségét a svéd királylyal, két millió aranyat helyezett rendelkezésére. Eként megtudja a világ, hogy az eretnekek segílyezésére mindig van elég pénz; de az elnyomott katolikusok megmentésére soha sines.“²⁾

A pápa nem fselelt e beszédre. Egy kész iratot vett kezébe, s arról leolvasta a következő kivatalos nyilatkozatot:

³⁾ A florencezi követ Rómából június 5. És egy római újságban ugyanakkor jelentette, hogy Pázmány „e stato approvato come Ambasciatore straordinario de S. M.ª Ces.“ (Corsini hg. könyvtárában.)

²⁾ „Oratio habita ad S. Sanct. 24. aprilis.“ Egykoru más. Prim. egyh. levél.

„Bibornok úr! Uraságod a nagyhét keddjén nyert első kihallgatása alkalmával két iratot nyújtott át nekünk, tartalmukat szóval is előadván. Az egyik a császári felségnek Uraságod által hozzánk intézett kérelmeit foglalja magában; a másik a császári felség és a katolikus király között létrejött szövetségnek okmánya, amely szövetségbe, hogy magunk belépjünk és a többi kath. uralkodókat belépésre buzdítsuk, fölkéröttünk.

„Mi, Isten látja, a császári felség személye és érdekei iránt viseltető őszinte atyai szeretettel, azon buzgalommal, melyel a kath. vallás és a birodalom javát szívéünkön viseljük, Németország katolikusainak szenvedései és a császár ellenségeinek előhaladása által fölidézett fájdalommal: vettük fontolóra amaz iratokat és az Uraságod által előadott kérelmeket. Ezekre következőleg válaszolunk.

„Először hön ohajtottuk volna, vajha e vészteljes időben, melyeket Isten ítélete reánk bocsát, hatalmunkban állana, nagyobb segélylyel támogatni a császári felséget és a németországi katholicizmust, s ezt — Isten a szívek vizsgálója tudja — örömmel tennők meg; de miután teljesen képtelenek vagyunk többet adni, mint amennyit eddig is havonként adunk, — a miről Uraságodat titkárunk meggyőzni fogja — hiszszük, hogy ő császári felsége részvétellel fog viseltetni tehetetlenségünk iránt. Mindazáltal megfontoljuk, vajjon idővel nem hozhatunk-e még is nagyobb áldozatokat, bár erre egyelőre alig lehet kilátásunk.

„Ami a legkeresztényebb királynál kívánt közbenjárásunkat illeti, hogy azt a svéd király s az eretnekek segélyezésétől elvonva a cs. felséggel és a többi kath. fejedelmekkel való szövetkezésre bírjuk: ez irányban hatni soha sem mulasztottuk el, készek is vagyunk folytatni eddigi igyekezeteinket, minél fogva a nuntiusokat megfelelő utasításokkal fogjuk ellátni. Ő cs. felsége támogassa törekvéseinket, melyek hogy szerencsés eredményre vezessenek, melegen ohajtjuk.

„A harmadik pont a szövetség, vagy liga ügyére vonatkozik, melynek föltételeit Uraságod közölte. Ezekben, mintán behatóan megfontoltuk, számos nehézségeket találtunk, melyek hozzájárulásunkat tiltják. Ha azonban a szövetségnek más terve dolgoztatnék ki, mely atyai és főpásztori hivatásunkkal meg-egyeztethető és a többi kath. uralkodókat is kielégitené: szívesen fognök azt fölkarolni és hogy keresztülvitessék mindent megtenni, mi hatalmunkban áll. Egyébként a kath. vallásra vonatkozó dolgokban ő császári felségével nem lehetünk szorob-abb egyességben, mint azt már Isten által kijelölt hivatásunk magával hozza. Ennélfogva a kath. vallás föntartása és védel-me érdekében közbenjárásunk és szolgálatainkkal megteszszük a lehető, hogy a szövetség létrehozását előmozditsuk. Mindaz-által szükséges előbb a fejedelmeket, kiknek a szövetségbe lépni kell, meghallgatni és közösen megállapítani a rész-leteket.

„Egyébként ő cs. felsége meggyőződve lehet, hogy szemé-lyét és felséges házát kiválóan szeretjük, s nagyrabecsüljük ; reméljük is, hogy jó néven veendi azt, mit a szent szék jelen helyzete, őszinte és legjobb akaratunk által kísérve, ten-nünk enged.“¹⁾

A pápa ezután még egy ideig társalgott Pázmánynyal. A francia ügyekről szólván, többiközött azon kissé naiv meg-jegyzést tette, hogy a három uralkodó: a császár, a spanyol és francia király maguk „jó emberek“ és ha személyesen ta-lálkozhatnék velök, könnyen kiegyeztetné őket; minisztereik minden bajok okai, ők szórják a visszavonás magvait.

Továbbá említést tett az Angyalvár kincseiről is; kiemel-te, hogy néhány nap előtt elterjedett a hír, mintha azoknak

¹⁾ „Risposa precisa letta da Sua Santità al S. Card. Pazmân. nella udienza privata de 24 aprile 1632.“ Az államtitkár irodájában ké-szült irat; eredetije a Barberini hgek római levéltárában.

egy részét a császár javára fölhasználni akarná, s a római nép azonnal zavarogni kezdett. ¹⁾).

Pázmány csüggedve távozott a Vatikánból. A pápai válasz a császári kérelmek egyenes megtagadását foglalta magában. És azon fölhívást, hogy a császár új szövetségi tervet készítsen, mely az érdekllett uralkodók közös tanácskozása elé lenne terjesztendő, nem lehetett komolynak tekinteni. Ugyanis a szövetség létrejötte mindenekfölött sürgető volt; a pápa ellenben határozatlan időre elnapolta a valósítás lehetőségét. Pázmányt mindazáltal nem lepte meg ezen eredmény. Már egy hét előtt írta: „Hacsak Isten hatalmas akarátja meg nem változtatja a pápa szándékait, kevés jót reméllek.“ És a kihallgatás után eltiint lelkéből az utolsó reménysugár is. „Nem tudom — írja, — melyek Istennek titkos végzései; de úgy látom, hogy az ügyek elömozdítására minden út elzárva van; megfeszített igyekezeteim dacára a jók várakozásai és felséged reményei végkép meghiusultak“ ²⁾).

Ápril 26-án megjelent Pázmánynál Azzolini, hogy a pápa nyilatkozatát tüzetesebben kifejtse és indokolja. Pázmány ezen alkalommal kijelentette, hogy egy új szövetségi tervezet kidolgozása hosszú időt igényelne s eziránt tárgyalásokat kezdeni nines fölhatalmazva. Végül ismételve hangsúlyozta, hogy nagy botrány leend, ha a szent atya Németország katolikussait a legnagyobb szükségben elhagyja. De szavai hatástalanok maradtak. ³⁾ Hasonlag kísérletei, a pápa két unokája Barberini

¹⁾ „Audienza presa da N. S. il 24 aprile dal S. C. Pázmán.“ A kihallgatás részleteinek följegyzése. Barberini levéltár.

²⁾ Pázmány naplója és május 1-én kelt jelentése. Mednyánszky-nál 82 l.

³⁾ Azzolini jelentése: „Discurso col. S. Pázmán al die 26 aprile in casa di S. Em.“ Barberini levéltár. — Pázmány naplója és május 1-én kelt jelentése.

Tadé urbinói herceg és Barberini Antal bibornok által az államtitkárnak — Barberini Ferenc bibornok — befolyását elensúlyozni, nem vezettek eredményre. ¹⁾

Ezalatt a pápa april végső napjaiban Castel-Gandolfóba tette át lakását, hogy ama bájos vidéken a tavaszt élvezze. Elutazása előtt meghívta Pázmányt, hogy néhány napot e nyári lakán töltsön. ²⁾ De ez nem sietett megfelelni a megtisztelő fölhívásnak.

Május 2-án a Jézus-társaság főnöke az ő tiszteletére disztribúciót rendezett, melynek rendkívüli fényéről a római ujságlapok érdemesnek találtak egész hasábokat teleírni. ³⁾

Másnap Pázmány újabb emlékiratot terjesztett be a pápának. Fölkérte, hogy a tizedeket, melyeknek jövedelmeiből eddig is havisegélyben részesítette a császárt, három évre egyszerre adja el, s a befolyó összeget küldje a császárnak. Azután hivatkozván arra, hogy a pápa a tervezett szövetség eszméjét nem vetette el s csak némely pontjai ellen tett kifogást, indítványozta, hogy mellőztessenek ezen pontok; vagyis a szövetségbe csak kath. uralkodók vétessenek föl és célja ne legyen egyéb, mint a német birodalom védelme a protestánsok ellen. ⁴⁾

¹⁾ Pázmány naplója és május 1-én s 8-án kelt jelentései. Mednyánszkyknál 82 l.

²⁾ A florenzei követ jelentései Rómából május 1-én s 8-án.

³⁾ Így az egyik, május 8-ikiban többi között olvasom: „Li Giesuiti diedero domenicha nu solenne banchetto al S. Card. Pázmán nel Collegio, et va attorno la lista, che mi e stata promessa, et dicono esser stato altrettanto singolare, quanto lautissimo.“ Mellékelve van az étlap, mely hat hideg és 18 meleg ételből áll. (Corsini hg. kézirat-gyűjteményében.)

⁴⁾ Scriptum D. Cardinali Barberini exhibitum 3. maji. Prim. egyh. lev. — A pápa erre értesíté Pázmányt, hogy gyengélkedő egészsége és a folyó ügyek halmaza által gátolva, csak később fog válaszolni. (Pázmány május 8-ki jelentése. Cs. titkos lev. tár.)

Míg a válaszra várakozott, a Bécsből érkezett futár szomorú hírekkel lepte meg. A svéd király a Lech partjainál megverte a liga hadait és Bajorország jelentékeny részét elfoglalta; sőt a császár már attól tartott, hogy győzelmeit kihasználva, vagy a Dunán átkel és Bécs ellen nyomul, vagy Tirolon keresztül olasz földre vezeti seregeit; mert bevallani kényszerült, hogy föltartóztatni őt előnyomulásában nem képes.

Pázmány személyesen ohajtotta volna megvinni a pápának ezen leverő tudósításokat; de betegeskedése szobájához kötötte. ¹⁾ Emiatt levélben értesítette az államtitkárt a történetkről, és rögtöni segílyt kért a németországi katholicismus megmentésére, melyet sülyedő hajóhoz hasonlított. ²⁾

Két nap mulva — május 10-én — Azzolini meghozta Barberini válaszlevelét, melyben a pápa fájdalmát tolmácsolta a császári fegyverek vereségei, a kath. népek szenvedései fölött; és készségét erősíté megtenni mindent, mi hatalmában áll. ³⁾ Azonban, hogy ezek csak üres szólamok, kitünt az olasz főpap előadásából, mely Pázmánynak május 3-ki kérelmeire vonatkozott. A tizedek elárusítása — mondá — nem lehetséges, miután ily eljárás egészen szokatlan és különben is a háboru meg pestis miatt csak csekély részben és nehezen hajthatók be. A szövetségi tervezet, még a kérdéses pontok elhagyása után is, elfogadhatlan; a pápa ugyanis nem kötelezheti magát a német birodalomnak, mely prot. fejedelmeket is foglal magá-

¹⁾ A florenczi követ május 8-án Rómából írja: „Il. S. Card. Pázmán non e andato a castello, non tanto a dar tempo a quei Signori di pensar alla risposta a darsi, qualche S. Em. ha rappresentato scritto al S. Card. Barberini, quanto a trovarsi un poco travagliato di dolore in una spalla.“

²⁾ Scriptum Cardinali Barberini exhibitum 8. maji. Prim. egyh. levél.

³⁾ Barberininek május 8-án Castel-Gandolfóban kelt levele, Eredeti. Ugyanott.

ban, védelmére. Csak oly szövetséghez csatlakozhatnék, mely Olaszország megvédelmezésének céljából alakul és csak úgy, ha Velenze is belép, amire pedig nincs kilátás.

Pázmány élesen válaszolt. A segélykérést nem indokolta többé. Az események — mondá — elég ékesszólón beszélnek. A szövetségre vonatkozólag pedig nem tudta belátni, mikép gondolkodhatik a pápa most Olaszországról, mintán sürgetőbben szükséges megmenteni a német fejedelmeket és az ellenséget német földön föltartóztatni, mi egyuttal Olaszország megmentésének is legbiztosabb módja. Már pedig Németország sorsa rövid idő alatt eldől; haladéktalanul kell tehát védelmére sietni. Miután pedig Azzolini ezekre nem tudott egyebet mondani a szent atya jóakarátának és szolgálatkészségének általános ismétlésénél: Pázmány nem minden ingerültség nélkül kijelentette, hogy tárgyalásai nem vezetvén eredményre, azokat megszakítja s visszatér hazájába. ¹⁾

És csakugyan türelme most már végéhez ért. Bizalmas körökben kifejezést adott megbotránkozásának atökött, hogy Rómában a németországi katholicismus érdekei iránt teljes közöny uralkodik. Különösnek találta, hogy éppen akkor, midőn a szent szék kincstárát kimerültnek mondják: a Barberini család nagy birtokokat vásárol, s Tade hereceg legujabban félmillió értékű uradalmakat szerzett. A pápa azon nyilatkozatára pedig, miszerint ezen összeget, mielőtt a pápai trónra emeltetett gyűjtötte össze takarékoság által, megjegyzé, hogy félmillió seudót minden takarékoság dacára háromszáz év alatt sem

¹⁾ Azzolini jelentése: Ri poste date da me da parte di Sua Santità al S. C. Pazman a bocca. Roma a 10 maggio. Barberini levéltár.

²⁾ Florenczi követ jelentése Rómából május 15-én.

leendett képes összeszerezni, ha nem veszi igénybe a pápai jövedelmeket. ²⁾

Pázmány egy utolsó kísérletet teendő, május 13 án megjelent Castel-Gandolfóban. A fogadtatás alkalmával meghatóan jellemezte a csapásokat, melyeket a svéd király győzelmei a császári házra, a német birodalomra és az egész katolicismusra hoztak. Kimerítette ékesszólását és bátorságát, hogy a pápa szívét megindítsa. Hiába. A válasz, melyet vett, nem volt egyéb mint ismétlése a sokszor hallott mentségeknek és kifogásoknak. Erre Pázmány kijelentette, hogy rövid idő múlva visszatérni készül hazájába és mihelyt ő szentsége Rómába jő, bucsukihallgatást kérend. A pápa hallgatásával elég érthetőleg kifejezte, hogy ezen nyilatkozat minden inkább, mint kellemetlen reá nézve ¹⁾.

A primás elsietett a pápai nyárilakból. Az éjt Aricciában töltötte, a Savelli heregek palotájában. Másnap csak rövid időre tért vissza Gandolfóba, hova az államtitkár reggelire meghívta. Innen a regényes fekvésű Frascatiba ment, hol néhány órán át Aldobrandini bibornok szívélyes vendégszeretetét és e vidéknek örök szépségeit élvezte. Este már Rómában volt. ²⁾

1) Pázmány naplójában írja: „13 maji in Castello Gandolphi fui, ubi rursum pericula et progressus Sveci exposui; nihil retuli, nisi Camerae difficultates longissimo discursu exaggeratas... Itaque videns me nihil proficere, significavi S. S. me ante calores abire velle, licentiam vero tunc accepturum cum S. S. Romam venerit. Ad quod omnino nihil dixit et silentio probavit.“ Mednyánszkyknál 131 l.

2) A florencezi követ Rómából május 8-án. „Il. S. Card. Aldobrandini... vuol i invitar il Cardinal Pazman alla sua villa in Frascati, ... non le parendo di dover lasciar la dimostrazione dovuta verso questo Signore per alcun rispetto.“ A kirándulásról ugyauaz május 15-ki jelentésében ír.

VI.

Pázmány harmadik hivatalos audentiája. — Pázmány készülletei az elutazásra. — Fordulat a curia magatartásában. — Pázmány elutazása. — Megjelenése Bécsben.

Pázmány május 26-án volt utolszor hivatalos kihallgatáson a pápánál. Végso sürgetéseire a következó szóbeli választ nyerte.

„Bibornok ur! Uraságod az iratban, melyet midőn Castel-Gandolfoban tartzkodtunk, Barberini bibornok által benyujtott, és titkárunk, a ripai püspökkel való értekezletében is, sürgetőleg ismételte kérelmét a császárnak általunk adandó pénzsegély tárgyában; ugyanakkor, tekintettel a svéd király előnyomulásából származó veszélyekre, javaslatba hozta, hogy az olaszországi egyházi javadalmakra kivetett tizedeket előre áru-ba boesássuk és a befolyó összegeket ő cs. felségének egyszerre beküldjük.

„Erre nézve feleljük, hogy a svédek előnyomulása és a katolikusok szenvedései fölött kimondhatlan fájdalmat érzünk; minélfogva Istenhez fordulva a nyilvános imák szaporítását elrendeltük és — miként Uraságod láthatja — az örök város templomaiban újabban a negyven órai ajtatosság megtartását paranesoltuk. Remélljük, hogy ha ő felsége őszintén és egyedül Istenben helyezi bizalmát, csakhamar tapasztalni fogja irgalmas-ságát Ami pedig a tizedeket illeti, tudja meg Uraságod, hogy a háború és pestis által előidézett szegénység fölötte nehezíti beszédünket, sőt attól több egyház, a lehetetlenségre hivatkozva, már is fölmentetni kérte magát; minélfogva gondolni sem lehet az eladásra, annál kevésbbé, mert Olaszországban soha sem adattak el a tizedek, hanem rendesen maga idején szedettek be. Ha pedig mégis eladatnának, a kiemelt nehézségek miatt, csak igen csekély összeget lehetne nyerni.“ . . .

„A császári felséghez bocsátott rendkívüli nuntiusunk, Grimaldi monsignore, őszintén és világosan előterjesztendi a szent szék pénzügyi helyzetét. Ugyanis egy jól értesült személy szóbeli előadása jobban föltüntetni képes a válságos viszonyokat, mint bármely levél; mint azt Uraságod is, ki szóval előadta a birodalom veszélyes állapotát, bebizonyította. Egyuttal rajta leszünk, hogy a jövő hónapi illetékek fejében lehetőleg nagy összeget küldhessünk ő felségének. De bár erőink korlátozottságánál fogva Uraságod kérését egész terjedelmében nem teljesíthetjük, reméljük, hogy ő felsége ezt is szívesen veendi, mi hogy történjék, Uraságod szóbeli értesítései eszközölhetik. Uraságod fogadja ezeket jó néven. Mi viszont fölteszszük Uraságodban azon jóakaratot, melyet a császári felségben és ügyviselőiben mindig föltalálni ohajtottunk; ennekfolytán nem mulasztjuk el nyilvánosságra hozni, hogy mindazt, mit nuntiusunk tevékenysége credményezni fog, önkéntes készségiünk és atyai buzgalmunk mellett, nagyrészből Uraságod lelkes és hatályos közbenjárásának kell tulajdonítani.“¹⁾

Mielőtt a pápa Pázmányt elbocsátaná, még hangsúlyozta, hogy igyekezni fog erején fölüli is segítségére lenni Németországban s eziránt tiszteivel haladék nélkül értekezni fog.²⁾

Ezen szavak ujra fölélesztették Pázmány lelkében a már teljesen elejtett reményeket. De ezek is alaptalanoknak bizonyultak. Kiábrándította őt a ripai püspök, ki egy terjedelmes emlékiratot kézbesített neki, mely hosszadalmasan ismételte a pápa hivatalos nyilatkozatait.³⁾

„Csudálkozással olvastam — írja Pázmány — ezen ho-

¹⁾ Ezen nyilatkozat szövege, olasz nyelven, a Barberini-leveletárban.

²⁾ Pázmány május 29-iki jelentése Mednyánszkyknál 89 l.

³⁾ Az Azzolini által kézbesített olasz emlékirat Mednyánszkyknál 96. s. k. k. II.

mályos, határozatlan, kétértelmű, csak szavakkal bökezű iratot. Abból megértheti felséged, mit várhatni az új nuntiustól.“ ¹⁾

Most már Pázmány készülteit elutazására oly sietséggel tette meg, mely nem nélkülözte a tüntetés jellegét.

Ugyanis a pápa június 4-ére titkos consistoriumot hívott össze, melyen Pázmányt a szokásos szertartásokkal a bibornoki méltóságot megillető jogokba beigtatni szándékozott. De a primás kijelentette, hogy azon kevés nappal, mely a consistoriumtól elválasztá, sem fogja római tartózkodását meghosszabbítani. A pápa ezt nem ellenezte. Még mindig féltek a curiában, hogy a consistoriumban, Borgia példájára, kifejezést adand indignatiójának; bár ő ismételve kijelentette, hogy ily föllépésre sem hajlandósága, sem megbízása nincs. ²⁾

A pápa rendkívüli módon, breve által adományozta Pázmánynak a sz. Jeromosról címzett bibornoki egyházat, ³⁾ melynek ezentúl nemcsak címét viselte, ⁴⁾ hanem bökezű pártfogója is volt; elhagyatott állapotából áldozatokat nem kimélve, új fényre emelte. ⁵⁾

A pápa most már mindent megtett, hogy Pázmánynyal elfeledtesse római tartózkodásának kellemetlen benyomásait. Az utolsó napokban szorosán megtartotta irányában mindonszertartásos külsőségeket, melyek a fejedelmi követek kiváltságait képezik. ⁶⁾ S midőn pünkösdi ünnepén bucsulátogatását fogad-

¹⁾ Pázmány május 29-iki jelentése i. h.

²⁾ A florenzei követnek május 30-án kelt jelentése Rómából.

³⁾ Acta Consistorialia. 1632 jún. 4-én. Corsini hgek kézirati gyűjteményében.

⁴⁾ Ezentúl így címezte magát: „Titulo S. Hieronimi Illyricorum Presbyter Cardinalis.“ A templom a Tiberis partján áll, mellette a horvát-illyr collegium.

⁵⁾ A templom egészen újra épült és 1634 oct. 8-án Tomko boszniai-püspök által consecratott. (Farlati Illyricum Sacrum. IV. 81 l.)

⁶⁾ A florenzei követ Rómából június 5-én írja: „Il S. Card. P. parti di qua ... havendo questi Signori procurato di mandario

ta, számos egyházi kegyelmekben részesítette őt ¹⁾ s kíséretének két papi tagját titkos kamarásainak sorába igtatta. Az államtitkár pedig ereklyékkel és drága keretekbe foglalt képekkel kedveskedett. ²⁾ Azonban jelentősebb tények is bizonyították, hogy Pázmány megjelenése és illetőleg távozása a római curiára lényeges hatást gyakorolt; azt meggyőzte arról, miszerint a császári udvarnak teljes elidegenítése komoly veszélyeket szülhetne, s a kath. egyház érdekeire hátrányosan viselkedhet. Emiatt az utolsó pereben elhatározzák magukat áldozatokra. És míg Pázmánynak néhány nap előtt számtalanszor kelle hallania, hogy a pápai kincstár teljesen kimerült állapotban van és hitelműveletekre is végképen képtelen; ezt most tényleg önmaguk megcáfolták. Ugyanis az államtitkár öt nappal Pázmány távozása után a következő jegyzéket intézte a bécsi nuntiushoz.

piu soddisfatto, che sia possibile, non tanto di regalarlo con diverse devotioni et galanterie, ma con ... d' haverlo trattato come Ministro Cesareo, nel modo come si tratta il S. Card. Borgia et con le medesimi esentioni, privilegi et prerogativi, che godono gli altri Ambasciatori."

¹⁾ Pázmány ugyanis több ily kegyelmet kért részint a maga, részint mások nevében. Így ereklyéket kért; továbbá bucsuengedélyt a pozsonyi és szombathelyi templomok részére. Folyamodott, hogy fölmentessék a *visitatio liminum Apostolorum* kötelezettségtől; hogy a lelkészek a megtérő protestánsokat föloldozhassák az eretnekség vétkektől; hogy a propaganda magyar növendékeket neveljen; hogy a magyar püspökök a megerősítést ért fizetendő taxaktól fölmentessenek. (Mednyánszky nál 103. s. kk. II.) A császárné részére fölhatalmazást kért, hogy az apácázárdákat látogathassa; a császár nevében pedig a bécsi püspököt a bíbornoki méltóságra ajánlotta. A pápa a fölhatalmazást megadta, s ígérte, hogy a császár ajánlására tekintettel leend.

²⁾ Római újságlapok jun. 5: „Il. S. Card. de Strigonia ... si e licentato da S. B. et introdusse tutta la sua corte per bacciarli piedi a S. S. . . S. S. ha creati Camerieri d'honore due de suoi familiari et il S. Card. Barberini ha fatto presentare ad alcuni suoi gentiluomini quadretti di rara pittura con altre cose di devotione.” (Corsini könyvtár.)

„Ő szentsége atyai gondoskodása által indíttatva, mintegy a lehetségesnél is többet tesz és az apostoli kamara szorult helyzete dacára módot talált összeszerezni 110—150 ezer tallért . . . Ma este 60 ezer tallérról szóló váltót küldök át Uraságodnak, a legközelebbi futár meghozza a hátralevő összegről szólót. Ő szentségét illetén erőfeszítésre a cs. felség és a kath. vallás érdekei iránt viseltető atyai indulatai mellett nem kevéssé ösztönözték Pázmány bibornok buzgó igyekezetei.“ ¹⁾

A császárhoz intézett pápai breve is aként volt fogalmazva, hogy a császárt és Pázmányt egyaránt kielégítse. Tartalma következő.

„Midőn a fölfegyverzett istentelenség kardja a megoszlott Németország kebelében dül: főpásztori gondosságunk a harcok zajában is szüntelenül meghallja a kath. vallás panaszait, az ausztriai ház és felséged kívánatait. Ezek oly szoros összekötetésben állnak, hogy uralkodásunk is nélküli a boldogságot, midőn ettől felségedet megfosztva látjuk. Reánk, érdemetlenekre bár, bizta a szent Lélek a római hit fölötti örökösödést. Már pedig Dávid tornyát az erősek fegyvereitől fosztja meg, ki az ausztriai házat megfosztatni engedi hatalmától, melyet mindig az egyház védelmezésére használ; és csak az, ki a keresztény világ diesőségét gyűlöli, nem örvend — egyetértőleg az eretnekekkel — a buzgó császár diadalain. Hogy mi valóban eként éreztünk, arról bizonyosságot tehet kedvelt fiunk Pázmány bibornok . . . , ki a kath. vallás terjesztése és a szent érdekek fölkarolása által egyaránt érdemessé tette magát a császári és pápai jóakaratra. Szívesen hallgattuk őt, midőn ékesszólóan és hiven figyelmünkbe ajánlotta Németország ügyét. Ki szívünket láthatná, bizonyára részvéttel viseltet-

¹⁾ Junius 5. Ered. fog. Barber ni levéltár.

nék főpapi gondjaink iránt. Apostoli szeretettől hevülő szívünket a fájdalom kardja járja át, midőn összevetjük, mit követel Németország nyomora és mit enged tennünk Olaszország nyomora. Felséged a visszatérő bibornoktól megértendi, mit tettünk eddig, mire törekszünk jelenleg és mi lesz gondoskodásunk tárgya mindenkor.“¹⁾

A római kormányférfiak úgy hitték, hogy a végső kitüntetések és engedmények kiengesztelték Pázmányt s midőn ez elutazása előtt a hivatalos udvariasság szólamaival élve, magát teljesen kielégítettnek mondotta: e nyilatkozatot komolyan vették.²⁾

Csalódtak. Pázmány nem tudta elfelejteni azon hideg és közönyös fogadtatást, melyben előterjesztései részesültek. Ez keserűséggel töltötte el lelkét, melyet bizalmas társaságban gyakran föltárt. Így Borgia bibornok Madridba jelenté, hogy Pázmány megbotránkozással a pápa keményszívűsége fölött, távozott.³⁾ És a florenzei udvar római követe érdemesnek tartotta följegyezni azon nyilatkozatát, melyszerint „minden kegyeknél, melyekben részesült, többre becsüli azt, hogy eltávozhatik.“⁴⁾

Pázmány ezalatt május 31-én elutazván, miután Loretto kegyhelyénél újra ajtatoskodott,⁵⁾ június első napjaiban An-

¹⁾ A hártýára írt eredeti levél a cs. t. levéltárban.

²⁾ Az államtitkár június 5-én tudósítja a bécsi rendkiv. nuntium: „S. Em. parti . . . con professione di intiera sodisfattione.“ És az ugyanazon napon kelő ujságlap is írja, hogy Pázmány „parti sodisfatto“.

³⁾ A madridi államtanács, Borgia jelentéseiből, tudomására hozza a királynak, hogy Pázmány Rómából távozott „lleno de escandalo y admiracion de ver la dureza de S. S. en cosa, que el debiera estar despertando.“ (Simancas.)

⁴⁾ A florenzei követ Rómából június 5-én írja kormányának: „Il Cardinale Pázmán se incaminato verso Ancona sodisfatto, per quanto sento da un suo amico, piu dell uscirsene di qua, che da ogni allrefavor ricevuto.“

⁵⁾ Június 5-iki római ujságlapok jelentései.

conába érkezett. Itt is a nála tisztelgő püspökök előtt tartózkodás nélkül adott kifejezést elégtelenségének. Nyíltan kárhoztatta a pápát, ki — ugymond — nem gondolva a kereszténység veszélyes helyzetével, vonakodott csatlakozni a császár által tervezett szövetséghez; hanem szoros összekötetésben áll az ausztriai ház elleneivel, a francia és svéd uralkodókkal. Az államtitkár nagy bosszúsággal értesült a bibornok kifakadásairól. Sietett ezekről tudósítani a bécsi nuntiumot és megjegyzé: „Ő eminentiája majdan számat adand Isten előtt a terjesztett hamis állításokért, melyekkel a szent atyát méltatlanul bántalmazta.“¹⁾

Pázmány, míg eként a római curiát távozása után is foglalkoztatta: kikerülendő a szárazföldi út hosszadalmasságát, tengerre kívánt szállni. A császár közbenjárására²⁾ Surriano Kristóf doge a szükséges hajókat készségesen följánlotta.³⁾ Míelőnn pedig május végén értesült, hogy Pázmány június 6-án érkezik Anconába, megtette a szükséges intézkedéseket és rendeleteit másolatban megküldötte bécsi követéhez „hogy megismerjék — ugymond — tiszteletünket, melylyel a császári felség és szívélyes érzelmeinket, melyekkel a bibornok iránt viseltetiünk.“⁴⁾

A doge június első napjaiban a tengerből főparancsnokát Luca de Pesaró-t Anconába küldé, hogy Pázmányt a köztársaság nevében üdvözlje és két díszes gályát helyezzen ren-

¹⁾ Az államtitkár június 14-én kelt és titkos jegyekbe foglalt jegyzékében fölhívja a nuntiumot, hogy a szentszék neheztelését Pázmánynak tudomá-ára hozza.

²⁾ A király Pázmányhoz.

³⁾ A velencei államtanácsnak május 11-én a cs. követ előterjesztése fölött hozott végzése és a dogának május 15-én bécsi követéhez intézett jegyzéke a velencei állami levéltárban.

⁴⁾ A velencei dogának május 29-én bécsi követéhez intézett jegyzéke. Ugyanott.

delkezésére. Ezek őt és kíséretét június 10-én Anconából Fiuméba szállíták. ¹⁾ Utját, ugylátszik, kedvezőtlen szelek hátráltatták, mert az említett hónap második felében a tengerparton találjuk ²⁾ és csak végső napjaiban érkezett Pozsonyba. ³⁾

Érseki székhelyén kevés napot töltve, Bécsbe sietett, hol július 8-án és a következő napon ismételve fogadtatott a császár által. Részletes, bizalmas jelentést tett a római állapotokról, tárgyalásairól és ezeknek eredményeiről. Nem titkolta el azon meggyőződését, hogy a szent szék ellenséges érzületeket táplál a császári ház irányában s teljesen a francia befolyás uralma alatt áll. ⁴⁾

A Bécsben székelő pápai nuntiusok — a rendes és rendkívüli — utasítással birtak, hogy mielőbb tisztába jöjjenek Pázmány hangulata és jelentéseinek természete iránt. Azonnal

¹⁾ A velencei doge bécsi követéhez június 12-én intézett jegyzéke. — Pázmány Bécsben nem mulasztá el magasztaló elismeréssel szólni a közvérsaság szíveségéről (mit a velencei követ július 10-én megír a dogának), köszönő leveleket intézett a dogéhoz és Pesaro parancsnokhoz, sőt egy sajátkezű promemoriában fölkéri a császárt, hogy maga is követe által fejezze ki háláját. (Eredeti Cs. titkos levéltár). És a velencei követ július 31-én jelenti, hogy a császárnak a dogéhoz és Pesarohoz intézett köszönő iratait kézbesítette. (Eredeti Cs. t. lev.); miről a doge is nov. 6-án tudósítja bécsi követét.

²⁾ Miller Epist. P. Pázmány II. 152 l. közli Pázmánynak egy okmányát, melyben óvást emel a zengi püspökség jószágain elkövetett hatalmaskodások ellen. „Datum Buccari die 3. mensis junii.“ E kelet hibás, valószínűleg június 23-ának kellene lenni.

³⁾ Pázmány július 1-én Pozsonyból tudósítja Eszterházy Miklóst szerencsés megérkezése felől. Eredeti Kam. lev.

⁴⁾ A rendkívüli nuntius augusztus 14-én írja Rómába, hogy nem sikerült tudomást szerezni Pázmány jelentései felől „ma da Patri Capuccini et Zoccolanti, poco ben affetti verso di lui, vien supposto che sia stats pessima . . . e pare che si possa probabilmente credere.“ A velencei követ többet tudott. „Presento — írja július 10-én — da un confidente, che ha fatto pessima relatione da inclinazioni del Pontefice, di chiarendolo come aperto inimico della Casa d' Austria.“

fölkeresték tehát; de miután Savelli herceget és a császári gyóntatót találták nála, udvariassági szólamok kieserélésére kelle szorítkozniok. A rendes nuntius másnap ismételte látogatását. Pázmány ekkor, a társalgás folyamában hevesen kikelt a római állapotok ellen, sőt maga a nuntius irányában sértő kifejezésekkel élt, „nem tudván fékezni — miként ez írja — indulatainak rohamát.“¹⁾

Pázmány a császárt ellenséges manifestációkra igyekezett birni a római curia ellen. Erre alkalmat adtak a hírek, melyek augusztus első napjaiban az örök városból érkeztek. Borgia bibornokot — ki hónapokon át mint a spanyol udvar rendes követe tartózkodott a szent széknél — midőn julius közepén fényes kísérettel a Vatikánba érkezett, értesítették, hogy a pápa csak mint bibornokot, s nem mint követet fogja fogadni; mire ez a palotát azonnal elhagyta.

Pázmányt ezen eset nagy ingerültségbe hozta, melynek éles szavakban adott kifejezést. A császárhoz rögtön emlékiratot intézett. „La Valette francia bibornoknak meg van engedve, — írja — hogy álruhába öltözve a hollandiai köztársaságnál a kath. vallásra vészteljes követségben járjon el; de a pápához nem szabad bibornokot küldeni követségbe! . . . Nem tudom, türheti-e ezt az ausztriai ház, kötelmeinek megsértése nélkül? Nézetem szerint a katolikus felséggel egyetértőleg gondoskodni kellene, nehogy az uralkodók követeinek megve-

¹⁾ A rendes nuntius jelentését ezen látogatásról nem találtam meg. De tudósítást nyerrünk arról a rendkívüli nuntius-julius 10-iki és augusztus 14-iki jegyzékeiből, úgy az államtitkár julius 31-ki válaszából. „Ho letto — írja ez utóbbi — il ragvaglio, che V. S. mi invia del ragionamento col S. Card. Pázmán, il quale non poteva, e doveva parlare a V. S. nella maniera che ha fatto, non havendo alcuna di dolersi; et ella ha fatto benissimo a ribattare con quella libertà et efficacia, che ha fatto le sue opposizioni. Qui e stato conosciuto per testa dura et amatore de proprii concetti.“

nek megvetése, maguknak az uralkodóknak is tekintélyét alá-
ássa.“¹⁾

Azonban II. Ferdinand türtö a sérelmeket; s nem engedte a szentszékkal nyílt szakadásra jutni az ügyeket.²⁾

Pázmány eszerint melegen fölkarolta a spanyol udvar és követének érdekét. Római tartózkodása alatt — mint láttuk — szívélyes viszonyba lépett a heves Borgia bíbornokkal. Ez viszont Pázmány tevékenységéről magasztaló jelentéseket küldött Madridba, hol ezek kellő figyelemben részesítették.³⁾

És midőn Pázmány Rómából a spanyol királyhoz folyamodott, hogy az 1626-ban megajánlott, s azóta csak egyszer kifizetett, 3000 aranyból álló évdíjának kifizetését elrendelje: kegyelmes választ nyert. „Örömmel olvastam a jelentéseket — írja —, melyeket személyedről és eljárásodról vettem, mily buzgalommal tárgyaltad legyen a császári nagybátyám által reádbizott ügyeket, melyeket a magaméinak tartom. A mi pedig nyugdíjadat illeti, melyet kegyelmemből élvezesz, rendelkeztem

¹⁾ Pázmány aug. 9-én kelt emlékiratának eredetije a cs. titkos levél.

²⁾ Pázmány emlékiratán a következő hátirat áll: „Respondeatur, dieses negotium habe sich seithero in etwas geändert . . . Si quid eo nomine Hispaniae R. x movere aut resentire volet, Mtem Suam C. u. uram prudenti consilio D. Cardinalis et quae ex re videbuntur ordinaturam. Per Imperatorem. 30 Augusti 1632.“

³⁾ Borgia május 11-én kelt római jelentése és ehhez mellékelve Pázmánynak Barberinibez intézett óvása Simancasban. — Ezen jelentést az államtanács július 8-án vette tárgyalás alá, a király kiváló figyelmébe ajánlván: „Al Consejo. . . parecio se embiara a los reales manos de Vuestra Mgd esta carta del Card. Borgia y el papel referido (Pázmány óvása) que viene con ella, para que V. M. se sirva de tener entendida lo que dice y que se le podria avisar del recibo y agradecelle el cuidado con che trata las cosas de V. M. che corren por su mano.“ Az államtanács jegyzőkönyve. Ugyanott.

kifizetése iránt . . . minden egyébben is tapasztalni fogod, mennyire nagyra becsüllek.“ ¹⁾

Borgia bibornok minden alkalmat megragadott, hogy Pázmány iránti hódolatát kifejezze. Midőn királyának, imént idézett leiratát átküldi, írja: „Teszem ezt, hogy kötelességemnek megfeleljek és Eminentiádnak kezeit csókolhassam, biztosítván, miszerint Eminentiádnak nincs szolgája, ki nagyobb örömmel kívánna parancsainak engedelmeskedni, mint én.“ És sajátkezü utóiratban hozzátette: „Alázattal esedezem Eminentiádhoz, mint pártfogómhoz, ne feledkezzék meg szolgájáról; mert nekem nincs nagyobb örömöm, mint ha meggondolom, mily kegyes uram nekem Eminentiád.“ ²⁾

Pázmány a bécsi udvarnál levő spanyol követség részéről is kiváló szolgálatkészséget tapasztalt. Míg a többi államférfiak, kiknek spanyol évdijaik évek hosszú során kifizetetlenek maradtak, eredmény nélkül ostromolták sürgetéseikkel a bécsi ügyviselőket: Pázmánynyal kivételt tettek. ³⁾ És ezt a madridi államtanács is jóváhagyta.

¹⁾ Kelt 1632. aug. 23. Madridban. (Ered. Prim. egyh. lev.) Ezt Borgia nov. 16-án küldötte Pázmánynak. (Levele Ugyanott.) A spanyol király július 15-én meghagyja Bruneau-nak a bécsi követség egyik tagjának, hogy Pázmány évdiját haladéktalanul kifizesse. (Egyk. másolat. Ugyanott.)

²⁾ Kelt Rómában 1632. szept. 11. — Eredetije Prim. egyh. lev.

³⁾ Pázmány 1632. novemberben két évi (1627—8) részletet 9000 forintot vett át; (nov. 20. nyugtájának ered. fog. Ugyanott.) s Bruneau ekkor fölkerlte, tartsa ezt titokban, nehogy a többiek; kiknek tartozásaik nem fizettettek ki, elégtelenek legyenek. (Nov. 22-iki levele. Ugyanott.) 1633. március havában újra két évi részletet (1629—30) fizettetett ki s ekkor Bruneau figyelmeztette Pázmányt, hogy nyugtáját két hónappal korábbra, januárra keltezze, nehogy a rendes követ, ki utban volt, rossz néven vegye, hogy közvetlenül megérkezése előtt fizettek ki ily jelentékeny összeget és Pázmánynak annál nagyobb joga legyen rövid idő múlva a további részleteket sürgetni. (Bruneau titkárnak levele 1633. márc. 6. és Pázmány jan. 14-én kelt nyugtájának mintája. Ugyanott.)

Midőn ugyanis az 1632 december 10-én tartott ülésben San-Lucar herceg indítványozá, hogy a királyság pénzereje, melyet a közügyek egészen igénybe vesznek, ne fordítottassék magán követelések kielégítésére, a többi tanácsosok — Albuquerque herceg, Gelves örgróf, Castrilló gróf és a főinquisitor — elfogadták ugyan az indítványt; de hozzátették, hogy Pázmányra nézve kivételt kell tenni, miután a király külön rendeletben megparancsolta évdíjának fizetését és „nem is tanácsos ezen fontos személyt kielégíttetlenül hagyni.“ A mely nézet a király helyeslésével és jóváhagyásával találkozott. ¹⁾

Pázmány, midőn 1632 nyarán Rómából visszaérkezett, politikai pályájának culmináló pontján állott

Habár a reábizott föladatot nem oldotta meg, a francia befolyást — melyet Richelieu a római curiánál uralkodóvá tett — nem tudta ellensúlyozni, a svéd király fenyegető előhaldását nem volt képes a diplomatia segélyével megakasztani: küldetése nem maradt hatás nélkül.

Egy pillanatra némi buzgalmat fejtenek ki Rómában II. Ferdinand támogatása körül. Tényleges segélyt küldenek Bécsbe,

¹⁾ Az államtanács jegyzőkönyvéből; „El Duque de Alhuquerque, el Marques de Gelves et Arzobispo Inquisidor General y el Conde de Castrillo... se conformaron... con el parecer del Conde Duque de Sanlucar; pero ponen consideration, que al Card. Paxman se procure pagar de otra parte lo que se le debe de pension y non convenir en esta ocasion darla para perder. Los Cardinales y el Arzobispo Inquisidor General anadio a esto, que le parece manda V. Mgd que se le pague pasado el mes de henero, pues siendo hombre de ymportancia no es bien tenerle con poca satisfaccion, y en particular haviendo le mandado pagar.“ A király hátirata; „Comformome con lo, que parece nel quinto punto y en quanto a la pension del Cardinal Paxman se le vaya assistiendo como se pudiere.“ (Simancasban.)

mely bár nem áll arányban a viszonyok követeléseivel, de elismerése vala a császári ügy jogosságának, kárhoztatása az Ausztria ellen fondorkodó, majd nyíltan küzdő francia politikának. Emellett a szent szék nuntiusai Bécsben, Madridban és Párisban öszhangzó actiót indítottak meg, melyet csak a határozottság, s nem őszinteség hiánya tett eredménytelenné.

Mindazáltal Pázmány római tevékenysége és eredményei nemesak császári küldőjének háláját biztosították részére. Mind azok, kikkel diplomatiái missiója érintkezésbe hozta, tisztelettel meghajoltak lángesze és buzgalma előtt; főleg pedig azok, kik benne hatalmas támaszra találtak rokon irányú törekvéseikben, — a spanyol diplomaták; miről Pázmányhoz intézett leveleiknek hódolatteljes hangja tanuskodik. Ezek fájdalommal látták távozni; nehezen nélkülözték tehetségeinek és erélyének segélyét. Ennekfolytán arról kezdettek elmélkedni, mikép hozhatnák őt ismét vissza az örök városba. Egy tervvel léptek föl, mely két éven át foglalkoztatá Róma, Madrid és Bécs politikusait.

A terv szerzője Castel Rodrigo örgróf, ki Pázmány római tartózkodása alatt küldetett a spanyol király által a szent székhez. Ez augusztus 14-ki jegyzékében figyelmezteté uralkodóját, mennyire szükséges, hogy Rómában lehetőleg nagyszámú spanyol és német bibornokok tartózkodjanak, kik ott befolyásukkal a Habsburg dynastia érdekeit előmozdítsák, de különösen kívánatos, hogy Pázmány mint császári követ állandóan Rómában tartózkodjék.

IV. Fülöp király államtanácsának előterjesztései folytán belátta a javaslat fontosságát és nem késett azt fölkarolni. ¹⁾

¹⁾ Castel-Rodrigo jegyzékét és az államtanács olaszországi osztályának nov. 3-iki előterjesztését nem sikerült a simancasi levélár

Bécsi követét megbizta, hogy Pázmánynak római követté való kineveztetését eszközölje; sőt késznek nyilatkozott a fölmerülő költségek egyrészét magára vállalni, s e célból Pázmány spanyol évdíját három ezer aranyról négyezerre emelni.¹⁾

Castanoda marquis a spanyol király bécsi követe megbízásához képest tárgyalásokat kezdett a császárral, ki azonban különböző — előttem ismeretlen — nehézségeket emelt a terv valósitására nézve²⁾; bizonyára nehezen tudott megválni legtehetségesebb és legbizalmasabb tanácsosától, kit már barátjának szokott nevezni.³⁾

IV. Fülöp a nehézségek dacára nem lépett vissza. „Értesültünk — írja követének — lépéseidről, melyeket a császárnál megkísérlettel, hogy Pázmányt római követté nevezze és tudomásul vettük az általa emelt nehézségeket. Miután azonban nagymértékben érdekünkben áll, hogy a bibornok bármily cimen

irathalmazaiban kikutatnom. — De megtaláltam ott az olaszországi ügyek előadójának Don Pedro de Arzenak 1632 dec. 16-án a németországi ügyek előadójához Don Andres de Ragashoz intézett levelét, melyben Castel-Rodrigo javaslatáról és a király határozatáról értesíti.

¹⁾ A k. rendelet 1633 január 19-én küldetett Bécsbe és március 5-én sürgetőleg ismételtetett. Május 28-án pedig egy harmadik k. irat ment Castaneda marqueshez a bécsi udvarnál levő spanyol követhöz. Ezen iratoknak eredeti fogalmazatai a simancasi állami levéltárban.

²⁾ Castaneda jelentéseit nem ismerem. Ő egyébként szívélyes viszonyban állott Pázmánynyal, mivel a főnforgó ügyet közölte. Erre céloz egyik kedélyes levele.

„Data modo opportunitate — írja többi között — expediendi cursorem in Hispaniam, multa de Em. V. mala S. Mti Cath. per-scribam, eique me hostem in omnibus geram, maxime vero in negotio Em. V. noto ... Ambio crebriorem habere cum Em. V. correspondentiam, velut mihi imprimis iucundissimam et rebus gerendis maxime opportunam.“ (Bécsből 1633 ápril. 23. Prim. vil. lev.)

³⁾ V. Ö. Miller II. 192. l.

Rómában tartózkodjék, újra meghagyjuk, hogy ezen ügynek szerencsés keresztülvitele végett minden erődet megfeszítsed.“¹⁾

Castanedánál szerencsésebb volt egy másik spanyol diplomata, Onate gróf ki, már 1625-ben képviselte uralkodóját a bécsi udvarnál s azóta Pázmánynyal baráti vonatkozásban állott; ²⁾ 1633 második felében pedig mint rendkívüli követ jelent meg Bécsben. ³⁾ Ennek sikerült a császárt Pázmány küldésére hajlandóvá tenni. A bibornok sem állott ellen meggyőző érveinek és hatalmas sürgetéseinek. Késznek nyilatkozott elhagyni hazáját és királyát, érseki megyéjét és önfeláldozó szeretettel ápoltt intézeteit; előhaladott koráról, hanyatló egészségéről megfélekezve, kész volt elfoglalni egy állomást, melynek fényét bizonyára fölülmúlták nehézségei.

Lehet, hízelt hiúságának a gondolat, hogy hatalmas uralkodók személyének oly nagy fontosságot tulajdonítanak; lehet, nem volt idegen lelkétől a nagyravágyás sem, és ezt kívánta kielégíteni azon befolyás által, melyet az európai nagy események és állami viszonyokra a kereszténység központjából gyakorolhatna. Azonban valószínű, hogy önzetlen, emelkedett lelkével összhangzó indokok határozták el.

Onate gróf 1634 február 5-én tudomására hozta uralkodójának, hogy Pázmány kész a neki szánt küldetést elvállalni. Együttal közölte föltételeit. Biztosítani kívánt a felől, hogy a pápa szívesen fogadja és hogy 16 ezer spanyol arany, vagyis 24 ezer magyar forint évi fizetéssel fog rendelkezni; ennyit tartott szükségesnek, hogy az örök városban rangjához képest illeően élhessen. Onate Pázmány ebbeli igényeit nem kételkedett méltányosaknak jellemezni, „mert ő — ugymond — ama részek leggazdagabb egyházi javadalmát fogná föláldozni.“

¹⁾ A k. leirat kelt 1633. július 13. Eredeti fog. Simancasban.

²⁾ L. e munka II. kötetét 178 l.

³⁾ Gindely a bécsi Akadémia 1862-iki Sitzungsberichtjeiben 1 — 17 ll.

Azonban a császár a 16 ezer aranynak csak felét volt hajlandó fizetni, minélfogva másik felét a spanyol királynak kelle födőzni. Onate melegen ajánlá ezen föltétel-elvállalását és Pázmány küldetését sürgetően szükségesnek mondá, miután Rómában a megkezdett békealkudozások „nagy furfanggal“ tárgyaltnak, és Bozolo hg, a császár római követe kellő ügyesség és jártasság hiányában, nem áll hivatásának magaslatán.¹⁾

A spanyol államtanács két ülésében foglalkozott ez ügygyel. A tanácsosok mindannyian áthatva voltak azon meggyőződéstől, hogy az ausztriai ház érdekei Pázmány küldetését követelik, minélfogva javasolták, hogy a király hozza meg a kívánt áldozatot. Csak a főinquisitornak volt kifogása; kiemelte, hogy a pápa két év előtt vonakodott Pázmányt császári rendkívüli követnek elismerni, minélfogva kívánatos lenne, hogy Pázmány követi cím és jelleg nélkül küldessék Rómába.²⁾

A király, tanácsosainak javaslata folytán nem volt idegen a pénzbeli áldozatoktól. „Nagyfontosságúnak itélem ezen férfiú római küldetését — írja 1634 október 4-én bécsi követének — emiatt azt mindenképen előmozdítani fogod.“ Egyuttal utasítást adott a Pázmány által kívánt évdíj iránt a császárral folytatandó tárgyalásokra nézve.³⁾ Az onban IV. Fülöp ily meleg érdeklődése dacára a terv nem valósult. Lehet, Pázmány hanyatló egészsége volt ennek oka. Vagy pedig tudomására jutott, hogy Rómában nem számíthat szives fogadtatásra.

Bármint legyen, hazánk szerencsét kívánhatott magának, hogy Pázmányt megtarthatta Bár csak alig két évig

¹⁾ Onate gróf 1634 február 5-én és július 4-én kelt jegyzékei Simancasban.

²⁾ 1634. april. 30 iki és sept. 5-iki ülések jegyzőkönyvei Simancasban.

³⁾ A jegyzék ered. fog. Ugyanott.

birhatta a hatalmas szellemű főpapot: ezen idő alatt létesítette legfontosabb alapítványát, a nagyszombati főiskolát; és elhárítva a veszélyt, mely Rákóczy Györgyöt és közvetve hazánkat is fenyegette, midőn 1636 elején Bethlen István a törökökhöz menekült, politikai érdemeit megkoronázta.

KILENCEDIK KÖNYV.

(1633—35.)

I.

Rákóczy György magatartása a svéd király győzelmeinek idejében.
— Közeledése II. Ferdinandhoz. — Az eperjesi békealkudozások. —
Pázmány befolyása a tárgyalások menetére.

Gusztáv Adolf, midőn II. Ferdinand ellen vezette seregeit, nem mulasztotta el magát összeköttetésbe helyezni Rákóczy György erdélyi fejedelemmel; fölhívta, hogy vele szövetkezzék, Magyarországra nyomuljon s kilátásba helyezte, hogy segélyével Magyarország urává válhatik.

Rákóczy nehezen tudta magát elhatározni, mikép fogadja e csábító fölhívást, mily állást foglaljon el a hadakozó felek között. Alig két éves fejedelmi trónja még nem állott elég szilárd alapon, nyílt és titkos ellenségek környezték; az önfentartás érdeke visszatartá a merész politikától, ovatosságot parancsolt. Másrésről lelke mindenekfölött fogékony volt nagyra-vágyó tervek fölkarolására, és protestans érziületei is készítették a svéd király által képviselt ügy pártolására Ilyetén ellentétes indokok befolyása magyarázza meg ingadozó magatartását. Föntartani kívánván a cselekvés szabadságát, mindkét féllel barátságos viszonyban igyekezett maradni.

Míg tehát Bécsbe megnyugtató biztosításokat küldött: ¹⁾ 1632. tavaszán Oxenstierna svéd cancellárt értesíté, hogy mihelyt a svéd hadak Sziléziába törnek, Zólyomi Dávid vezér-

¹⁾ 1632. ápril 23-án a nádorhoz intézett levele. (Horváth M. Magy. Tört. III. 633. l.)

lete alatt seregének egy részét segítségükre küldi, maga pedig török csapatokkal a bányavárosokon át Nagyszombat felé, s innen Ausztriába, vagy Morvába nyomul. ¹⁾

Az Oxenstierná-hoz küldött futár elárulta a reá bízott titkot, mely a bécsi udvar tudomására jutván ²⁾, itt nem esekély aggodalmakat keltett. A király kész volt áldozatokat is hozni, hogy az erdélyi támadás veszélyét elhárítsa. Májusban Sennyei cancellárt Erdélybe küldötte, hogy a fejedelmet az ellenséges föllépéstől visszatartsa és evégből késznek nyilatkozott régibb kívánatait teljesíteni. A fejedelem szívesen látta a püspököt, mert időközben lemondott volt harcias terveiről és a fondorlatok következtében, melyeket megbuktatására Székely Mózes a portán kezdett, békés magatartásra határozta magát. Kijelenté, hogy az 1630-dik évi kassai békét lelkiismeretesen föntartandja; viszont némely sérelmeinek orvoslását s Munkács, Tokaj, Regéc adományozását kérte a királytól. ³⁾ Kéréseinek nagyobb súlyt kölcsönözendő, augusztus havában maga is küldött követet az udvarhoz. ⁴⁾

Ennek dacára Bécsben folyvást nagy nyugtalanság uralkodott. Nem hittek Rákócynak. S midőn ő nagy fegyveres kísérettel Váradra jött, hogy magyarországi birtokait megszemlélje, kivonulásában a támadás nyitányát látták. Ezen hitet meg-

¹⁾ Strassburg, Gusztáv A. követe 1632. elején járt Erdélyben, s Rákóczy által megbízott, hogy a porta jóváhagyását eszközölje ki támadásához, mit ez meg is tett. (Szilágyi S. Erd. Tört. II. 175 l.) Rákócynak febr. 24-én a svéd királyhoz intézett leveléről említést tesz Dudik. (Forschungen in Schweden. 361. l.)

²⁾ A fölfödözött titkot 1632. ápril 24-én közlik Lengyelországból II. Ferdinándal. (A levél egyk. más. Prim. vil. lev.)

³⁾ Sennycynek 1632. június 2-án kelt jelentése (Eredeti Magy. Cancell. lev.) És Rákóczyhoz intézett emlékirata. (Az Erdélyi Múzeumban.)

⁴⁾ Rákóczy Sennyeihez aug. 7 és 31-én. Pázmány Sennyeihez aug. 25 (Latin kivonatok Prim. vil. lev.)

erősítette Forgách Miklós kassai főkapitány, ki, midőn kétségbeesve segélyt, erősítést sürget, nem hallgatá el, hogy a felső részek protestans lakói határozottan Rákóczyhoz hajolnak. ¹⁾

Mindenki várta a támadást. És senki sem kételkedett, hogy az ország készületlensége, elhagyatott állapota folytán a fejedelem és nyomában a fölkelés ellenállás nélkül fog előhaladni. Pázmány biztos helyről gondoskodott, hová elvonúlhaszon Nagyszombatból, hol már nem látta magát biztonságban. A komáromi erődöt szemelte ki menhelyül. ²⁾ Birtokainak védelmére pedig 100 lovasat toborzott, kiket Nyitra- és Barsmegye különböző pontjain elhelyezett. ³⁾ Együttal fölhívta a királyt, siessen a véghelyeket jó karba hozni, hadakat fogadni és fölkelést hirdetni; mi meg is történt. ⁴⁾

Azonban ezen aggodalmak koraiak és túlzottak voltak. Október közepén tudósítások érkeztek, melyek megnyugtatók valának. ⁵⁾ Ennek folytán a király a fölkelésre vonatkozó rendeletét aként módosítá, hogy a rendek készen álljanak ugyan,

¹⁾ Forgách M. Sennyeyhez július 29. (Latin kivonat M. Canc. levf.)

²⁾ Sept. 14-én kelt Pázmányhoz intézett k. leirat; „Percipiens ex literis D. V., quod ob metum tam Rakoczyi, quam contagionis Posonii et Tyrnaviae grassantis se in arcem Comaromiensem conferre desideret“ kérelmét a helyiségek szűk volta miatt megtagadja, s a győri várat ajánlja föl. (Eredeti. Prim. vil. lev.)

³⁾ Pázmány Ötvös Mihál hadnagy részére oct. 6-án kiállította a hadfogadási fölhatalmazványt. Egy lovas havidíja 5 frt; a hadnagyó 40 frt. Nov. 2-án a csapat összeállítva volt. (A hadnagy kimutatása és az eskümintá Prim. vil. lev.)

⁴⁾ Szeptember 11-én kelt k. leirat, mely Pázmány előterjesztéseire válaszol. (Ered. M. k. kamarai lev.)

⁵⁾ Forgách M. augusztus havában Kellemen Sándort Rákóczyhoz küldé, ki ettől megnyugtató magyarázatokat hozott. Sept. 3-án kelt jelentésének és Rákóczy aug. 23-án Forgáchhoz intézett levelének latin kivonata M. Canc. lev.

de csak akkor keljenek föl, ha Rákóczy a király területére lép. ¹⁾

De az aggodalmak bár koraiak és túlzottak, nem voltak alaptalanok. A veszély nem volt képzelt, nem is volt elhárítva. Strassburg svéd követ, ki 1632. őszén másodizben megjelent a fejedelmi udvarban, mindent megkísérlött, hogy Rákóczyt fegyveres föllépésre bírja. Kötelessége — mondá — segítségére sietni szorongatott hitfeleinek; annál inkább, mert ha a király leküzdí németországi ellenségeit, bizonyára nem fog nyugodni, mignem Erdélyt a magyar koránához visszaesatolja. És sikerült is a fejedelem bizalmas emberei közül többeket megnyernie, kik törekvéseit hathatósan támogatták. Rákóczy ily pressió alatt november elején kijelenté határozatát, hogy a következő (1633) év tavaszán megkezdi II. Ferdinánd ellen a háborút, és Magyarországra nyomul. Csak azt kötötte ki, hogy a svéd király kieszközölje részére a porta jóváhagyását és a francia király pénzbeli segélyezését.

Ugyanakkor, hogy a király előtt harcias szándékait eltitkolja, késznek nyilatkozott újabb békealkudozásokat kezdeni ²⁾ Ezekre a király tette meg a kezdeményezést. Pázmány tanácsára és Eszterházy ellenzése dacára, ³⁾ november elején Ostrosich István k. tanácsos Erdélybe küldetett azon indítvánnyal, hogy a kassai egyesség létrejötte után fölmerült nehézségek elintézése végett tárgyalások kezdessenek.

¹⁾ Oct. 22-én Forgách Miklóshoz intézett k. leirat, mely neki többi között azt is meghagyja, hitesse el Rákóczzyval, hogy a fölkelés nem ő ellene, hanem a rabló török csapatok ellen van kihirdetve. (Ered. fog. M. Canc. lev.)

²⁾ Haller Gábor 1632. dec. 17-én Szathmárból jelenti a magyar cancellárnak: „Ehez képest ígérte magát (Rákóczy) a mostani tractatusra is, hogy inkább szándékát észébe nem vétén, ne praeparálhassa magát ő felsége ellene.“ (Eredeti. Prim. világi lev.)

³⁾ Eszterházy 1634. nov. 7. Pázmányhoz. (Horváth M. Kismartoni Regesták. Tört. Tár. X. 51. l.)

Ugyanis Rákóczy, ígérete ellenére, ónodi várába nem fogadott királyi őrséget; több erdélyi urtól, kik a király szolgálatába léptek, oly térítvényeket követelt, melyek a király érdekeit sértették; a királyi fiskus és számos magánosok, mint Alaghy Menyhértné és Thurzó Kristófné, birtokait erőszakosan lefoglalta; és, mi legfontosabb volt, Munkács várát, a magyar korona birtokát, mely a nikolsburgi egyességben (1621) Bethlen Gábornak és örököseinek 300 ezer forint erejéig zálogba adott a fejedelem özvegyétől, Brandenburgi Kata lintól elragadta.¹⁾

Ostrosich kedvező időpontban érkezett Rákóczyhoz. Néhány nappal előbb értesült Gusztáv Adolf haláláról, melyet hősiesség közepette a lützeni csatátéren talált föl. (1632. nov. 6.) Ezen nagy esemény hatása alatt végleg lemondott harcias terveiről, melyeket csak kelletlenül karolt vala föl. Most tehát, bár az Ostrosich által előterjesztett királyi kívánatok teljesítéséről hallani sem akart, készségesen megígérte, hogy a jövő év elején biztosait Eperjesre küldendi, hol a király küldöttjeivel találkozandnak.²⁾ A királynak nem volt ellenvetése a helyre nézve. De Pázmány a királyi méltósággal öszhangzóbbnak tartotta, hogy az erdélyi követek Bécsbe jöjenek; sőt kísérletet tett Rákóczyt meggyőzni, hogy ez reá nézve is célszerűbb lenne. „Én úgy gondolom, — írja neki — noha talán megcsalatom, hogy még most is jobb volna arra nézni, hogy kegyelmed sokszor ítélt ajánlása szerint udvarhoz küldené követit. Mert aminemű dolgok fenforognak, azoknak derék veleje ugyancsak a munkácsi és a mádi dolog, mivel a többi nem igen nehéz igazgató lehet. Azokról pedig nem látom, mint végezhesse nek a Commissariusok, mivel az egy része törvényt illet, de funda-

¹⁾ Azon ürügy alatt tette azt, hogy kielégítse követelését, melyet 150 ezer forint erejéig Katalin ellen formált.

²⁾ Ostrosich emlékirata Rákóczyhoz intézve és ennek 1632. november 14-én kelt resolúciója. (A magyar cancellariai levéltárban.)

mentaliter esászár ő felsége kegyelmességét, melyet praesentes legati könnyebben obtineálhatnak, hogy sem posták által a Comissariusok. Ezt az én vékony tetszésemet confidenter jelentem kegyelmednek, nem akarnám ha messze terjedne, noha nem is felette bännám. Emellett azonban kegyelmed bizonyos lehet, hogy tehetségem szerint én a békekéségnek szerzésében szívből fáradok. Mert akarnám, ha azt a kevés magyarságot jobb időre tartanók és egymást ne fogyatnók; ki tudja talán Isten könyörüil romlott hazánkon és a természet szerint való ellenségtől (érti a törököt) megmenti.“¹⁾

Pázmány hű maradt régibb politikai felfogásához; őszintén előmozdítani kívánta a béketárgyalásokat és nem ijedt vissza azon gondolattól, hogy a király a fejedelmet Munkács és Mád adományozása által megnyugtassa és lekötelezze. Eszterházy most is ellenkező nézetten volt. Minél többet adnak Rákóczynak — mondá — annál többet fog követelni és ellenséges terveiről még sem mond le. Egyébként nem tánya, engedjék neki Munkácsot, Regéczet, Tokajt, „de akkor ne aludjanak két füllükre,“ hanem örködjenek gondosan, mert Rákóczy ambítiójának és birvágyának csak a félelem vethet határt.²⁾

1633. elején a bécsi udvarnál beható tanácskozások tárgyát képezte az Eperjesre küldendő királyi biztosok utasítása.

Föladatuk leendett Rákóczynak szemrehányásokat tenni a kassai egyesség több pontjának megsértéseért, s őt felhívni, hogy az elvállalt kötelezettségeknek feleljen meg, bocsássa el zsoldos hadait, helyezze szabad lábra a foglyokat, adja vissza az elkobzott birtokokat, a királyi szolgálatban levő erdélyi uraktól méltányos térítvényeket vegyen, a fiscus és magánosok

¹⁾ Pázmány 1633. jún. 5. Rákóczyhoz. (Sztágyi S. Rákóczy és Pázmány. 66 1.)

²⁾ Eszterházy id. nov. 7-iki levele.

sérelmeit orvosolja. A mi Munkácsot illeti, ezt haladéktalanul bocsássa vissza a fejedelemszony kezeibe, ha pedig ezt tenni vonakodnék, a király követei ünnepélyes óvást tenni és őt a nádori törvényszék elé idézni fogják. ¹⁾

Pázmánynak az utasítás illetén fogalmazása ellen többféle kifogásai voltak. Minden áron föntartani és biztosítani kívánván a békességet és annak kedvéért kész levén fölálldozni Munkácsot is: az utasításban nem szívesen látta azon pontot, mely Rákóczynak törvényszék elé idéztetéséről szólott, s azt mellőztetni kérte.

„Alázattal javaslom Felségednek, — írja — méltóztassék biztosainak meghagyni, hogy ez ügyben ovatosan és megfontolással járjanak el. A megidézés, ha annak nem tudunk erős sereggel nyomatékot kölcsönözni, nagy bajokat fog szülni. A fejedelem, mielőtt fejét és vagyonát kockára tenné, kétségbeesett lépésre fogja magát határozni. Én nem hiszem, hogy hajlandó lenne Munkács birtokáról lemondani. Ő azt állítja, hogy ha Munkács kezei között marad, abból a k. fiskusra semmi hátrány nem származik, miután azt oly módon birná, miként a fejedelemszony birta. Igaz, a maga ügyében senki sem bíraskodhatik; de a fejedelmek általán nem szívesen vetik magukat alá mások bíraskodásának. Az én nézetem szerint Magyarország békéjét, bármily áldozatok árán, föntartani kell, főleg míg a német háború folyik. A magyar protestánsok — a kültartományokból száműzött és itt megtelepedett hitsorsosaik által — annyira fölingerelvék, hogy ezen részről nagy veszélyektől kell tartanunk. Hűségem és őszinteségem késztet ezeknek előterjesztésére; esedezem Felségedhez, ne hallgassa meg azokat, kik nem rettegnek Magyarországbán háborút elő-

¹⁾ K. utasítás az eperjesi biztosok részére 1633. jan. 15. (Egyk. más. Prim. vil. lev.)

idézni, hogy Felégednek még nagyobb bonyodalmakat okoz-
zanak.“¹⁾

A végsorok gyanúsító célzása Eszterházyra vonatkozik. Ez ugyanis ismételve kiemelte, hogy Munkácsot és Mádot nem szabad Rákóczy birtokában hagyni és javasolta, hogy ha a fejedelem nem enged, megszakítani kell a tárgyalásokat. Mind-
azáltal ő sem helyeslé, hogy a megidéztetésről — mely a had-
üzenettel egyértelmű lenne — az utasításban említés történjék;
ha ugyanis ez köztudomásra jut, a tárgyalások megindítását
lehetetlenné fogja tenni.²⁾

Azonban a két államférfiú elkésett észrevételeivel. Mi-
dön ezek a király tudomására jutottak, az eperjesi alku
már kezdetét vette volt.

A két rész biztosai február első napjaiban találkoztak. A királyt Sennyey István győri püspök, k. cancellár, Forgách Miklós kassai főkapitány, Ostrosich István, Mikulich Tamás és Tasy Gáspár képviselték.³⁾ A fejedelem Kowa-
sóczy Istvánt, Kapy Endrét, Horváth Györgyöt és Balás-
házy Lászlót küldötte.⁴⁾

Első összejövetelüket február 5-én tartották. A szokásos
formaságok után a királyi biztosok emlékiratot nyújtottak át;
előadták a Rákóczy által a kassai egyesség ellen elkövetett
sérelemeket, s ezeknek orvoslását kérték.⁵⁾ Ugyanakkor a fe-

¹⁾ Pázmánynak 1633. január 30-án Sopronyból kelt fölterjesz-
tése. Eredeti. Bécsi udvari könyvtár Autograph-gyűjteményében.

²⁾ Eszterháznak január 31-én és febr. 2-án a királyhoz inté-
zett emlékiratai. (Egyk. más. Prim. vil. lev.)

³⁾ A királynak január 15-én biztosai részére kiállított *salvus
conductusa* (Egyk. más. Ugyanott.)

⁴⁾ Horváth M. M. Tört. III. 635. l.

⁵⁾ Az emlékirat a k. utasítás alapján szerkesztetett. (Propositi-
ones S. C. R. Mts Commissariorum ad tractatum Eperjesiensem deputato-
rum. 1633. február 5. Egykorú másolat. Prim. vil. lev.)

jedelem emberei előterjesztették uruknak kívánatait. Ezek közül a következők legfontosabbak. Tekintettel a török gyanakodó féltékenységre, mondjon le a király azon követeléséről, hogy az erdélyi fejedelemhez tartozó Onod várába királyi őr-ség helyeztessék el; engedje át neki Munkácsot, Mádot, Tokajt, Tarczalt, Szádvárát; Rákóczy magyarországi birtokait mentse föl a közterhektől; családját ruházza föl Borsodmegye örökös főispányságával; bírja reá Brandenburgi Katalint, hogy a férjéről (Bethlen Gáborról) reászállott kötelezettségeknek eleget tegyen; hívja föl Prépostváryt, hogy elkövetett merényeiért, a fejedelem ellen szőtt fondorlataiért, kellő elégtételt nyújtson; engedélyezzen általános amnestiát stb.¹⁾

A k. biztosok vonakodtak ezen kívánatokat tárgyalás alá venni; az erdélyiek pedig kimutatni igyekeztek, hogy a király által előterjesztett sérelmek alaptalanok.²⁾ Az alkudozó felek két héten át több jegyzéket cseréltek ki anélkül, hogy egymáshoz közeledtek volna.³⁾ Csak február 19-én tartották második összejövetelüket, s szóbeli eszmecsere által tettek kísérletet a kiegyezkedésre. Az erdélyiek nyíltan kimondották, hogy Munkács ügye a főpont, ennek kedvező elintézése után a többi nehézségek könnyen elháríthatók. S midőn a királyi biztosok ezen követelés jogtalanságát kimutatnák, azt válaszolák, hogy ők nem akarnak ilyenén vitatkozásokba bocsátkozni, miután a fejedelem Munkácsot nem követeli, hanem kéri. Az ülés

¹⁾ Postulata ex parte Illmi Principis Transylvaniae. 1633. febr. 5. (Egyk. más. Ugyanott.)

²⁾ Replicatio prima Commissariorum S. C. R. Mtis, febr. 10. — Responsio Commissariorum Ill. Principis Tr. ad Replicationem primam. febr. 8. (Ugyanott.)

³⁾ A k. biztosoknak február 12-én, az erdélyieknek február 11-én és 14-én kelt jegyzékeik egykorú másolatban föltalálhatók a Prim. vil. levél., valamint a M. Canc. levél.

eredmény nélkül oszlott el. Mindkét fél küldőjéhez fordult újabb utasításokért.¹⁾

A k. biztosok engedékenységet javasoltak; bár nem sok jót reméltek. „Bizony Nagyságos Uram — írja elnökük Pázmánynak — hogy nagy indignítások és gonosz exemplumok; de úgy kell lenni, a mint az idő hozza, csak nyugodnék meg rajta, de én nem hiszem, hogy Magyarország elég volna neki (t. i. Rákócynak).“²⁾

A király Pázmánynak³⁾ és Eszterháznak tanácsát kérte ki a teendők iránt. Az utóbbi indignációval szól Rákóczy kívánatairól. „Azok — úgymond — telvék méltatlan s új igényekkel, melyekből kitűnik, hogy mindazt megszerezni igyekszik, mit Bethlen birt.“ Azt javasolta, jelentsék ki a királyi biztosok, hogy az eperjesi tárgyalásoknak nem új kívánatokkal, hanem régibb sérelmekkel kell foglalkozni. Egyébként Munkácsot csak előnyös föltételek alatt, Mádot semmi áron sem hitte Rákóczy kezei között hagyhatni.⁴⁾ Úgy volt meggyőződve, hogy Rákóczyt ezen engedmények sem elégítenék ki. „Ha tudnám — írja Pázmánynak — hogy nem különben, hanem 100 avagy 200 ezer forint kiadásával fogom hazám békeségét megtarthatnom, amennyire én a háborúnak rütségétől irtózom, nagy magam ruínájával is magaméból megadnám. De talán nem csak az van kérdésben, avagy ha ez van is s meg leszen is, ki tudja, hogy securitatem Regni vagy pacis szerezzük s

¹⁾ A k. biztosoknak febr. 18., 25., 26. és marc. 3 án a királyhoz intézett jelentései. (Egyk. más. Ugyanott.)

²⁾ Sennyei Pázmányhoz. (Ered. Prim. vil. lev.)

³⁾ Február 18-án kelt k. leirat. (Hevenesy kéziratgyűjtem. XXIX. kötet.) És marc. 8-án s 9-én kelt k. leiratok, melyek P. tanácsát kikérik. (Prim. vil. lev.)

⁴⁾ A nádornak február 22-én kelt fölterjesztése. (Egyk. más. Ugyanott.) És Sennyeynek március 8-án Pázmányhoz intézett levele Prim. vil. lev.

nem nagyobb veszélyt, ha mi kis haladékkal leszen is az; holott úgy hiszem amint élek, hogy ha mostani kívánságát véghez viszi, akikben az országnak is nagy praejudiciumi vannak, csak esztendőt se hagyok neki, hogy a hét vármegyét is kívánni fogja.“¹⁾

Pázmány más szempontokból ítelt a főnforgó kérdések felől. „A királynak — ugymond — joga lenne szakítani Rákóczyval. De vajjon alkalmas-e a jelen időpont arra, hogy az erdélyiekkel és a törökkel háborút kezdjen? A háborút kerülni kell; nem szabad tehát szakadáshoz vinni a viszonyokat. Már pedig a békét nem tarthatni fön, ha Rákóczynak legalább némely kívánatai nem teljesíttetnek. Igaz, az engedményekkel is sok nehézség van összekötve, de két bajból a csekélyebbet kell választani.“²⁾

Pázmány egyúttal nagy súlyt helyezett arra, hogy az engedmények mielőbb megtéteszenek, nehogy úgy tűnjenek föl, mintha kierőszakoltattak volna. Reméllé, hogy Rákóczy, ha kívánatai teljesíttetnek, megbékül, mert személyére nézve nem harcias természetű és alattvalóitól fél. Nem hallgatta el csudálkozását a fölött, hogy találkoztak, kik Munkács visszaszerzéseért háborút javasolnak. Fölhozta, hogy 1621-ben a helyzet kevésbbé volt veszélyes; s mégis átadták Bethlennek Munkácsot, sőt efölött a 13 megyét, anélkül, hogy a béke megtartására nézve kellő biztosítékot nyújtott volna. Most is úgy kell tenni. Ha csak egy évig tart is a békesség, ez már megérde-

¹⁾ Eszterháznak marc. 3. és 6-án Pázmányhoz intézett levelei. (Ered. Prim. vil. lev.)

²⁾ Pázmány febr. 26-án kelt fölterjesztésének kivonata. (M. Canc. lev.) Ugyanő célszerűnek látta a tárgyalásokat késleltetni, hogy bevárni lehessen azon viszályok k fejlődését, melyek Erdélyben Rákóczy és Zólyomi között keletkeztek. Erről február 26-án ír Sennyeynek, miként ez utóbbinak marcius 5-iki válaszából tudjuk. (Ered. Prim. vil. lev.)

melte az áldozatot. Tehát átadni kell Munkácsot, Mádot és amnestiát engedményezni; és pedig oly módon, hogy Rákóczy magát lekötöztetettnek tekintse. ¹⁾

A király nem tudta magát elhatározni, melyik javaslatot fogadja el. Szokatlanul hosszú időn át késett a biztosai részére küldendő utasítással, melyet azok türelmetlenül vártak. Végre kényszerítve látták magukat sürgető leveleket intézni a királyhoz, s értesíték a fejedelem azon nyilatkozatáról, hogy „kész inkább mindenét elveszteni, mint Munkácsról lemondani; ha azonban ezt birtokában hagyják, ő is tekintettel lesz a királyi kívánatokra.“ ²⁾

A király ekkor april első napjára magához hivatá bizalmas tanácsosait, hogy velők a teendők iránt értekezzék. ³⁾ Pázmány ez alkalommal nézeteit egyikében azon terjedelmes emlékiratainak fejtette ki, melyek a helyzet világos fölfogása, az összes érdekek és tekintetek számbavétele, éles logika és határozott formulázás által hirdetik szerzőjük magas államférfíúi képességeit.

Bizonyos — úgymond — hogy Rákóczy olyanokat tett, melyek visszatörést érdemelnének a király részéről s ezeket elnézni, sőt megjutalmazni annyit tesz, mint őt újabb merényletekre buzdítani. Az erdélyi fejedelmek csakugyan mindig kizsákmányolni fogják a király belső és külső bonyodalmaait, ha merényleteik büntetlenek maradnak. Mindamellett a dolgok jelen állásában, ha csak a jelen évre is visszatartani sikerül az erdélyi fejedelmet ellenséges föllépésétől, meg kell

¹⁾ Pázmánynak marc. 12-én Pozsonyból kelt újabb fölterjesztése. (Ered. Prim. vil. lev.)

²⁾ Az eperjesi biztosok marcius 15. és 19-iki fölterjesztései. (Egyk. más. Ugyanott.)

³⁾ 1633. marcius 24-én kelt k. leirat, mely Pázmányt Bécsbe hívja. (Ered. Prim. vil. lev.) A florenczi követ april 2-án jelenti Bécsből a magyar tanácsosok megérkezését.

vele békülni, sőt némely engedményeket is lehet tenni. „Ha Rákóczy magára lenne hagyatva s nem támogattnék a törökök, tatárok, és a magyarországi protestánsok által: nem kellene tőle félnünk. Így azonban tekintettel a német birodalom veszélyes viszonyaira, a kimerült országokra: csekélyebb, sőt szükséges rosznak tekintem, hogy Rákóczy, bár engedmények árán, megbékíttessék.“ Régente sokkal nagyobb áldozatokat hoztak Bethlen kedvéért, pedig a helyzet nem volt oly veszélyes, mint mai nap.

És ha sikerülne is a német birodalomban létrehozni a békét, annyira fölemésztvék a birodalom és az örökös tartományok erői, hogy minden áron távoltartani kell a keleti háború esélyeit. Miként a tengeren a szélvész megszüntével több napokon át tart a hullámok zajlongása: úgy az államokban a háború megszüntével sem enyésznek el megújulásának veszélyei; mintegy a hamu alatt tovább ég a parázs, mely könnyen láng-ra kap. És miként a hosszú betegség után jobban szembetűnik az arc halványsága, az erők gyengesége: az államokban is csak a béke létrejötte után érezhetők teljesen a háború vészteljes utóhatásai. Emiatt a jólelkű uralkodók mindig lehetővé tenni igyekeztek, hogy a szorongatott népek időközönként a béke nyugalomát élvezhessék.

Ezen szempontokból kell megítélni az eperjesi tárgyalásokban fölmerült nehézségeket.

A mi Munkácsot illeti, erre a fejedelemszszonynak csak annyiban van joga, amennyiben 300 ezer forint erejéig zálogban bírja. Egyébként a király birtoka az, melyet a zálogösszeg lefizetése által visszavehet. Miután pedig Rákóczy 250 ezer forintot ajánl a fejedelemszszony kielégítésére, a király a béke biztosítása érdekében készségesen megadhatja a fönmaradó 50 ezeret, hogy eként Katalin teljesen kielégíttessék. Vagy pedig Katalint a lévai uradalommal kárpótolhatja Munkács elvesztése-

ért. Azon veszélyeket, melyek Munkács átengedése esetén fölmerülhetnek, legeélszerűbben úgy lehet elhárítani, ha az nem a fejedelemnek, hanem fiának — mint a magyar korona alattvalójának — 300 ezer forint erejéig, beirvány gyanánt adatik át.

A térítvényekre vonatkozólag a fejedelemnek a következőket kell értésére adni. A király megengedi, hogy a szolgálatjában levő erdélyiek térítvényeket állítsanak ki, csak arra ne kelljen magukat kötelezniök, miszerint a király által reájok bízott erősségeket nem fogják védeni. Ha a fejedelem erre ráállani nem akar, a király hasonló térítvényeket fog követelni saját alattvalóitól, kik a fejedelem szolgálatában vannak.

Má d miatt sem szabad a béke létrejöttét meghiusítani; ha a fejedelem arról lemondani nem akar, a peres ügyet a törvény útjára kell boesátani.

Az amnistia két föltétel alatt megadható. Először, hogy érvényét elveszítse, ha akár a fejedelem, akár hívei az ország törvényeinek sérelmével a király alattvalóit jövőben károsítani fognák. És másodszor, hogy viszont Rákóczy is adjon amnistiát a király azon erdélyi híveinek, kik ellene fondorkodva haragját magukra vonták; ilyenek Prépostváry, Csáky sat. Ezek bántatlanul visszatérhessenek, s birtokaikba visszahelyeztessenek. Méltatlan dolog lenne, ha a király elfelejtené az ellene számosak által elkövetett merényleteket: a fejedelem pedig megtagadná a boesánatot a király csekély számú hiveitől, kiket pusztá gyanú alapján oly súlyos büntetésekkel sújtott.

Végre az onodi kérdés sem oly fontos, hogy a miatt a békét veszélyeztetni lehessen. Onodon előbb sem volt k. őrség, és ilyennek behelyezése semmit sem használna a királynak, miután a fejedelem följosgositva lenne maga részéről bármily nagy őrséget küldeni oda; végre Rákóczy Onodon kívül még

számos más erősségeket bir magyar területen, melyek k. őrség nélkül maradnak.

A magánosok ügyeinek elintézését nehézség nélkül lehet az illetékes törvényszékekre bízni.

Ha a béke ily módon létrehozatik, a k. biztosoknak reábirni kell Rákóczyt, hogy a királyhoz követséget bocsásson, mely háláját kifejezze. ¹⁾

A király ezen javaslatot elfogadá, kivéve azon pontjait, melyek Onodra, s Munkácsra vonatkoztak. Még egy kísérletet tett, hogy ezen fontos erősséget a magyar korona részére megtarthassa.

Az eperjesi k. biztosok april 13-án közlék az erdélyiekkel uruk határozatát, melyet „végleges“-nek mondtak. Kijelentették, hogy a király Munkácsot nem engedheti át a fejedelemnek, de nehogy Brandenburgi Katalin onnan ellenséges támadásokat intézhessen Erdély ellen, a várat a maga kezéhez veszi; Onodra nézve föntartja a kassai békében létrejött megállapodást; az amnistiát megadja, ha Rákóczy azt a király hievire kiterjeszti; a tértvények módosítását kívánja; végre a fejedelem egyéb kívánatait teljesítendi, ha az egyesség pontjainak végrehajtásában lelkiismeretesnek bizonyítja magát. ²⁾

Az erdélyi biztosok megküldötték ezen nyilatkozatot Rákóczynak, kitől néhány nap mulva oly válasz érkezett, hogy nem engedhet. ³⁾

Az alkudozások fonala ennek dacára nem szakadt meg. A királyi biztosok még egyszer Bécsbe fordultak. Itt végre si-

¹⁾ „Cardinalis Pázmány circa tractatum Eperjesiensem. 1632. 2. aprilis.“ (Pázmány kezével javított irat. Prim. vil. lev.)

²⁾ A k. biztosoknak april 13-án benyújtott resolútiója. (Egyk. más. Prim. vil. lev.)

³⁾ Sennyey levele 1633. april 18. Eperjesről Pázmánynak. (Eredeti. Ugyanott.)

került Pázmánynak érvényre emelni az engedékenység szellemét. „Kétségtelen — írja april 20-án a királynak — hogy Munkács váráért nem szabad Magyarországot háboruba bonyolítani. Már pedig Rákóczy azon meggyőződésben van, hogy ha Munkácsról lemond, a nádor fogja azt megkapni, kinek szomszédságától annyira retteg és kész inkább a végletekig menni, mint ama várat Eszterházy kezeibe juttatni. . . . És ha ő támadásra határozza magát, bizonyára a magyarországi rendek csekély kivétellel mind hozzá csatlakoznak, s ellenállás nélkül nyomulhat Nagyszombatig, innen pedig Morvába.“¹⁾

E komoly fölszólalás megtette hatását. A király új utasításokat küldött Eperjesre. Viszont az erdélyiek is Onodra, Mádra és egyéb pontokra nézve fontos engedményeket tettek. Eként május 6 án előleges egyesség jött létre; lényeges pontjai a következők. A király Munkács várát a fejedelemnek és fiainak 100 ezer forintban elzálogosítja, de azt sem a fejedelem, sem fiainak életében nem váltja vissza. Viszont a fejedelem 50 ezer forintot lefizet, a várat nem kapcsolja Erdélyhez s a király alattvalóinak nem okoz károkat. Onodon egyedül a fejedelem tart őrseget, mely a királynak fog hűséget esküdni; a fejedelem kötelezi magát, hogy az erősséget nem adja át a törököknek és veszély idején k. hadakat fogad be. A fejedelem visszaboecsátja Mádot Alaghy Menyhért özvegyének, — kinek halála után Rákóczy Pál országbíróra száll —, visszaadja Katalinnak, Prépostváry Zsigmondnak és Csáky Lászlónak lefoglalt jószágait. Mindkét fél amnistiát engedélyez; alattvalóiktól egyenlő térítvényeket fognak követelni. A fejedelem az egyességet esküvel fogja erősíteni.²⁾

¹⁾ Pázmány fölterjesztésének eredetije a cs. titkos levéltárban.

²⁾ (Egyk. más. Ugyauott.)

A futár, kit a k. biztosok ezen egyességgel Bécsbe küldtek, útközben megállapodott Pázmánynál. Ez sietett javasolni a királynak, hogy az egyességet haladéktalanul megerősítse s eként készsége által a fejedelmet lekötélje, vagy legalább egyidőre lefegyverezze.¹⁾ A nádor nem volt ugyan megelégedve, de a válságos körülmények között nem merte elvállalni a felelősség súlyát. Nem ellenzette az egyesség megerősítését.²⁾

S a király csakugyan már néhány nap múlva aláírta az egyességet, kiállította az amnistiáról szóló okmányt;³⁾ sőt nem is kételkedvén, hogy Rákóczy hasonlólag fog cselekedni, — Pázmány tanácsára — Ostrosich k. tanácsost a fejedelmi eskü átvételére kiküldötte.⁴⁾

Azonban a körülmények, melyek Bécsben az engedményeket kiereszkolták, a fejedelmet követelőbbékké tették. A haretériől érkezett hírek, az ellenség előnyomulása Sziléziában, a svéd diplomácia újabb fondorlatai, békés hajlamait megingatták. Május közepetáján újabb alkudozást kezd a svédekkel, és erősítésére török, tatár hadakat vár. „Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo”; volt e pillanatban jelszava, miként egy bizalmas levelében írja.⁵⁾

¹⁾ Pázmánynak május 11-iki fölterjesztése. „Omnino prudenter ac moderno rerum statui convenienter e re Mtis V. Dnos Comm. conclusisse animadverto . . . Meo iudicio . . . statuta sine ulla mora confirmanda existimo, ut promptitudine Mtis V. Transylvanum devincire, vel saltem detinere ad tempus possit.” (Eredetije a cs. könyvtár Autograph. gyűjteményében.)

²⁾ Eszterháznak május 14. kelt opinioja. Egyk. más. Prim. vil. lev.

³⁾ A május 16-án kelt k. okmányok példányai. Ugyanott.

⁴⁾ Pázmány május 11-én azért ajánlá Ostrosichot, mert iránta, mint ki protestans volt, a fejedelem rokonszenvvel viseltetett. — A királynak az eperjesi biztosokhoz intézett leirata Pray Epist. Procerum. III. 433. l.

⁵⁾ Rákóczy 1633. május 15-én egyik biztosához. (Szilágyi S. Pázmány és Rákóczy 15. l.)

Most már nem elégedett meg azzal, mit az eperjesi megállapodások biztosítottak s azoknak némely, kevésbbé lényeges pontjai ellen kifogást tett. Vonakodott többi között, Munkácsért az 50 ezer forintot lefizetni és Prépostvárynak lefoglalt jószágait visszaadni. ¹⁾

A k. biztosok levele, mely május végső napjaiban ezen váratlan bonyodalmak hírért Bécsbe hozta, az udvarnál nem esekély megdöbbenést okozott. A király és tanácsosai határozatlanok voltak; haboztak kimondani az eldöntő szót. Mielőtt ezt tennék, bevárni ohajtották a külpolitikai viszonyok alakulását. S eként az eperjesi biztosok egy hónapon át hiába várakoztak a k. resolútióra. Az alkudozás főn akadt. ²⁾

Időközben Eszterházy Miklós a bonyodalmakat, melyek a közügyek körül összehalmozódtak, egy magánügy időszerítlen szőnyegrehozása által majdnem nyílt összeütközéshez vezette.

A nádor egy Rákóczy által kiállított, 10 ezer tallérról szóló kötelezvényt bírt, s a tartozás kifizetését ismételve sürgette. A fejedelem állította, hogy a nevezett összeget Magócsinak — ki a nádor első nejének férje volt, kifizette, — de hogy a nádort lekötelezze, a fizetést meg nem tagadta, csak bizonyos föltételektől tette függővé. Eszterházy, miután soká várt, végre elvesztette türelmét.

1633. május havában k. iratot eszközölt ki magának, mely fölhatalmazta a kérdéses követelést Rákóczy magyarországi jószágaiból bírói karhatalommal behajtani. Mire junius első napjaiban Szepesmegye hatósága által a fejedelem ledniezei jószágát lezárolta. Ez természetesen nagy mértékben föl-

¹⁾ Pray Epist. Proc. III. 435. l.

²⁾ Az erdélyi biztosok jun 24-iki resolútiója alapján. Egyk. más. Prim. vil. lev.

ingerelte Rákóczyt. Biztosai által Eperjesen óvást emelt ¹⁾ és repressáliákról gondolkodott.

Tudatá Pázmánynyal, hogy jószágait oltalmazni fogja. „Protestálunk kegyelmed előtt — írja — hogy . . . ennyi hatalmas ellenségi lévén fön ő felségének, talán mi is lehetünk volna ő felségének akadályára . . . de mi . . . csaknem földig alázván magunkat az ő felsége kívánságának is nagy részint alábocsátottuk magunkat és magunk privatumánál főlebb becsülvén az ő felségével való békességünket, szegény hazánk s nemzetünk megmaradását, romlásának eltávoztatását, holott bizony higye kegyelmed, most is sok felől való ingerlések, izenetek, irások forognak körülöttünk, azt követtük, a mi a jó egyességet fölepíthetné. Ha azért palatinus uram mégis tovább kezd menni és procedálni, mi is a szerint kezdjük oltalmazni jószágunkat: sem frigytörésnek, sem ő felsége ellen való dolognak ne vélje, ítélje és magyarázza senki, hanem magunk becsületének és jószágunknak oltalmazásának ismerje. Ha mi romlás, pusztulás, keresztény vérontás ebből fogna kerekedni, adjon az Úr Isten és ő felsége előtt számot az róla, a ki oka leszen.“ ²⁾

Pázmány az Eperjesen működő k. biztosok által is fölkérve ³⁾, mindent megtett, hogy a nádor elhamarkodott föllépéséből keletkezett bajoknak elejét vegye; közbevetésére a király a perlekedő felek között egyességet hozott létre. ⁴⁾

Ezen kellemetlen episod után junius végéfelé az eperjesi alkudozások ismét fölvétettek, anélkül azonban, hogy előreha-

¹⁾ Az erdélyi biztosok jegyzéke jun. 9. Óvásuk jun. 18. A nádor levele a k. biztosokhoz jun. 15. Egyk. más. Prim. vil. lev.

²⁾ Junius 17-én kelt levél. Eredeti Prim. vil. lev.

³⁾ Sennyeynek jun. 19. és 20-án Pázmányhoz intézett levelei. (Ugyanott.)

⁴⁾ Pázmánynak junius végén Draskovich helyettes cancellárhoz intézett emlékirata. (Latin kivonat. M. Canc. lev.)

ladnának. A fejedelem nem akart engedni. „Hogy ha a fegyver nyakán leszen, sem cselekszik különben“ mondák biztosai és oly módon léptek föl, mintha az alkut megszakítani kívánának; a k. biztosok csak nehezen tudtak újabb két heti halasztást kieszközölni, hogy jelentéseiket a cs. udvarhoz megküldhessék. ¹⁾

De most a király tanácsosaiban is — kik július közepén újabb értekezletet tartottak Bécsben ²⁾ — fölébredt a megaláztatás érzete. Nem hitték sem az ország becsületével, sem a király tekintélyével megegyeztethetőnek, a további engedékenységet, mert ez a tehetetlen gyöngeség bevallása leendett. A király, tanácsosainak előterjesztései alapján arra határozta el magát, hogy nem enged s ezen irányban utasította biztosait. ³⁾

A k. biztosok ennek folytán kijelentették Eperjesen, hogy a király a május 6-án megállapított föltételektől el nem tér, vagy legfőlebb azon engedményre kész, hogy Munkács és Prépostváry ügyének eldöntése a törvény útjára bocsáttatván, ezen pontok mellőzésével köttetik meg a béke.

Rákóczy szilárd volt. Mindkét propositiót elvetette. Eként már-már kényszerítette a királyt, hogy az alkudozásokat azonnal megszakítsa és az odadobott keztyűt fölvegye. Főleg Eszterházy sürgette ezt a királyi udvarnál. Háborút javasolt.

De a XVII-ik században is az exigenciák tudományának tekintették a politikát, mely nem a fölhevülő érzelmeket, hanem a hidegen számító észt hallgatja meg, mely előtt nem a becsület, hanem az érdek és siker, döntő tényezők. Emellett az emel-

¹⁾ Junius 24-én kelt erdélyi resolútió. És Sennyeynek jun 26-án Pázmányhoz intézett levele. (Prim. vil. lev.)

²⁾ Florenzi követ jelentése jul. 16.

³⁾ Julius 16-án kelt k. leirat (Pray: Epist. Proc. III. 435. s. kk. II.)

kedettebb szellemek belátták, hogy a kereszténység szellemével kevésbé megegyező, könnyelműen fölláldozni a népek vérét és jólétét.

A józan politika és a keresztény humanitás követelése által egyaránt áthatva volt Pázmány. Ezeket hangoztatta Túróczi erdői közől, hol a magányban üdülést keresőt, a király és a nádor futárai föltalálták és a honnan ép oly világosan látta át az erdélyi politika téveteget útjait, mintha a bécsi titkos tanácsban ült volna.

„Az erdélyi fejedelem eljárása — írja innen a királynak — tisztán mutatja, hogy határozatait a körülményekhez szabja; midőn felséged veszteségeiről értesült, bátorsága növekedett és az alkudozásokat kivonni igyekezik; vagy azért, hogy nagyobb engedményeket csikarjon ki, vagy hogy szakíthasson, ha a külső események kívánatossá teszik.“

„Mit kelljen most tenni, arra nézve nagy zavarban vagyok. Azt biztosan tudom, hogy a megyei fölkelés nem elégséges Rákóczy megfékezésére. És vajjon a birodalmi hadból küldhetni-e alkalmas sereget Magyarországba, nem tudom. Kihirdetni a fölkelést, ellenségnek nyilvánítani Rákóczyt, mielőtt kihágásainak megboszulására képesek lennénk, nem tanácsos. Nagyon ajánlom tehát felségednek, ha csak lehet, ne szaporítsa ellenségeinek számát, ne vonjon magára az erdélyi összeütközés alkalmából török háborút.“

Ha a király mégis háborúra határozná magát, javasolja, hogy a portát megnyugtassa és megnyerje. Ha ellenben a birodalmi viszonyok parancsolják, hogy a fejedelem vakmerőségét tűrje s a szakadást elhárítsa — mit maga is kívánatosnak tart — bátor és méltóságteljes hangon kell írni a k. biztosoknak, úgy hogy a levelet eredetiben előmutathassák az erdélyieknek.

„Ezen a k. biztosokhoz intézendő levelet — úgymond — ily formán kellene fogalmazni: A király megütközését fejezi ki a fejedelem eljárása fölött, melyszerint minduntalan új követelésekkel lép föl. Ezeket nagy részben nem tőle függ teljesíteni, ez másokhoz tartozik, kiket nem kényszeríthet s nem is akar kényszeríteni; ha ezekkel a fejedelem tárgyalni kíván, tetszésétől függ. Ezekután, ha a fejedelem biztosai elfogadni hajlandók a megállapított (május 6-iki) békeokmányt, jól van; ő, (t. i. a király). más békeokmányt nem fog kiállítani, sem újabb alkudozásokba boesátkozni, miután látja, hogy a fejedelem alkalmakat keres az alkudozásokat végnélkül halogatni. Reméli egyébként, hogy Isten boszút álland és a fejedelem egykor maga is megbánja állhatatlanságát. A k. biztosok közöljék ezen határozatot az erdélyi biztosokkal; ha nem engednek, tegyenek erről jelentést, miszerint a király a tárgyalások megszakítását és visszatérésüket elrendelhesse “¹⁾

A bibornok nem aggodalmak nélkül tette papírra javaslatait. Attól tartott, hogy ellenfele és versenytársa, Eszterházy nádor, fölhasználva távollétét, azzal gyanúsítandja a királynál, hogy ő a királyi tekintély és az ország érdekeinek sérelmével is kedvez Rákócynak.²⁾

¹⁾ Időközben — folytatja Pázmány — erélyes készülleteket kell tenni, hadakat gyűjteni és alkalmas fővezérről gondoskodni, milyen Tiffenbach thk lenne, kinek „talán — úgymond — jobban kedvezne a szerencse azon földön, hol neveltetett.“ Pázmány ezen nevezetes emlékirata kelt sept. 17-én Turóczon. (Ered. Cs. titkos levél.) — Pázmány ugyanezen napon hasonló szellemben ír Eszterházyhoz: „Édes Palatium Uram — úgymond — kettő a dolog, mely mellől én el nem állok. Egyik az, hogy ha lehet, új hadba ne keverjük ő fégét... Másik, hogy ha egyéb ugyan nem lehet benne, fundamentummal nyuljunk a dologhoz és arra vigyázzunk, hogy kezünkbe ne szakadjon. A vármegyén és az insurrectión én csak annyit építék, amennyit kell... Csak magyarral Erdélyt soha bizony nem rettentí senki. Németnek kell lenni.“ (Kism. Registrák 54. l.)

²⁾ Azért így fejezi be levelét: „Ezeket a megszokott őszinteség és

Bizonyára nem sejtette, mily hatást idézend elő levele; hogy az súlyos tehertől könnyítendi meg a király habozó lelkét és fölszabadítandja a kétségek kínjaitól, melyek hetek óta emésztették. Ugyanis tanácsosai megoszolva voltak; az egyik rész az alkudozások megszakítását s a háború megindítását sürgeté, a másik engedelkenységet javasolt. Mindkettő heteken át ostromolta a királyt előterjesztéseivel, anélkül, hogy őt határozatlanságából kiragadni képes lett volna. Ekkor a távolban mulató magyar főpap levelét veszi. És egyszerre, mintegy varázsütésre elenyésznek minden kétségei és aggodalmai. Haladék és habozás nélkül elfogadja Pázmány javaslatait egész terjedelmükben. Eperjesi biztosainak levelet írat, mely a primásnak nemcsak eszméit, hanem szavait átveszi.¹⁾

És mi az eredmény? A királyi biztosok Eperjesen sietnek bemutatni a vett k. iratot Rákóczy képviselőinek. Ezek, az erőteljes szavakból meggyőződnek, hogy a király engedelkenysége elérte végső határait. Miután pedig ntasítva voltak nem engedni, hogy az alku oly fejlődést vegyen, mely háborút vonna maga után: fölhagynak követeléseikkel és megnyugvásukat fejezik ki a királyi határozaton. Most a május 6-án elfogadott előleges egyesség mindkét rész biztosai által nehézség nélkül újra megerősíttetik, és ekként szeptember végnapjaiban létrejött az eperjesi békekötés, melynek aláírt okmányát Rákóczy october végén felküldte Bécsbe.²⁾

Pázmány, miként a béke létrehozása nagy részben az ő

bűséggel irom. Ha szabad nyilatkozataimban valami fölségednek nem tetszenék, azt ne rossz akaratnak tulajdonítsa, hanem túláradó szeretetemenek.“

¹⁾ A sept. 25-én kelt k. leirat, mely egészen Pázmány javaslatai szerint lett szerkesztve, Praynál, *Epistolae Procerum* III. 437. l.

²⁾ A békeokmány közölve a *Történelmi Tárban* VIII, 253, l.

fáradásainak volt eredménye, úgy annak megszilárdítása és állandósítására is mindent megtett.

Emiatt gondosan ápolta Rákóczyval szívélyes vonatkozásait, melyek mindinkább a benső barátság jellegét nyerték. Sűrűn járatnak egymáshoz futárokat és váltanak leveleket, ezek részére titkos jegyeket állapítva meg.¹⁾

És Rákóczy csakhamar oly helyzetbe jött, hogy Pázmány jóakarata reá nézve ujabban gyakorlati fontosságot nyert.

A szultán 1634. tavaszán háborúra készült a lengyel király és a moldvaországi vajda ellen. Rákóczyt is fölhevítá, hogy hadaival maga idején, a török sereghez csatlakozzék. Rákóczy elhatározva volt, hogy a keresztény fejedelmek — egyuttal szövetségesei — elleni háborúban nem veend részt; de a szultán haragját sem akarta magára vonni. E nehéz helyzetben Pázmányhoz fordult tanácsért. Ez javasolta, igyekezzék meggyőzni a portát, hogy hadait nem vezetheti ki Erdélyből, mert ha ezt tenné, a király fölhasználná ezen alkalmat a tartomány megtámadására.

Emellett a bibornok oly tervvel lépett föl, mely nem kevésbbé bizonyítja találékonyságát, mint szolgálatkészségét. Hogy Rákóczy a portán elhitethesse, miszerint a király részéről fenyegetve van, a királyt némi színlelt fegyveres mozgalmakra igyekezett bírni; míg az erdélyi fejedelem is hadikészületeket tett.²⁾

¹⁾ Pázmány 1634 ápril 15 írja Rákóczynak: „Kivána Réz András uram (Rákóczy embere) hogy valami czifrát küldjek kegyelmednek, melylyel secure irhasson . . . azért egy deákommal csináltatok aféle czifrát egyet.“ (Török J. Hazánk. I. 488. l.) Ötvös A. a „Hazánk“-ban (I. 472 s. kk. II.) több ily titkos jegyekkel irt levelet közölt. A kulesot már 1848-ban „Rejtelmes levelek I. Rákóczy Gy. korából“ című munkájában közzétette. — Pázmány és Rákóczynak levelezéseit ezen korból (1634—6) kiadta Szilágyi S. id. munk.

²⁾ Pázmányynak 1634 március 30-án Rákóczyhoz intézett levele. Szilágyi S. 73 l.

Azonban a színlelt „rözgölődés“-ből csaknem komoly összeütközés keletkezett. Eszterházy nádor nem volt a titokba beavatva. Midőn Rákóczy fegyverkezéseiről értesült, úgy vélte, hogy azok Magyarország ellen vannak irányulva. Emiatt közfölkelést hirdetett a megyéknek. Csak Pázmány erélye — bár sok személyes kellemetlenség árán — volt képes elhárítani a veszélyt, melyet a nádor tulbuzgalma már-már fölidézett.

Pázmány a következő (1636) évben is több szolgálatot tett Rákóczynak. És általa megnyerve, a király is szívesen teljesítette kéréseit, melyekkel időközönként hozzá fordult, hogy eként magának mindinkább lekötölezzék. ¹⁾ Viszont a fejedelem sem fukarkodott hódolatának biztosításával és különösen a keleti híreket megjelentve, igyekezett hűségét tanusítani. „Ő Felsége igen kedvesen vette — írja neki egy alkalommal Pázmány — és én általam köszöni ezt a confidentiát; minden jóakarátát ajánlván kívánja, hogy félbeszakadás nélkül végig continuálja kegyelmed azt a jóakaratot és senki szavára avagy bátorítására oly dolgot ne cselekedjék kegyelmed, amivel Isten és az igazságos végezés megbántódjék.“ ²⁾

¹⁾ 1635 febr. 6. Puncta nomine Principis Trans. per G. Chernel et D. Hrabeczy proposita. — 1635 jul. 14. Postulata Principis Trans. — 1635 szept. 30. Királyi resolutio. — D. n. Cessio arcis Munkách. (Egykorú példányok. M. Cancell. lev.)

²⁾ 1635 marc. 7. Szilágyi S. 16. l.

II.

Az Eszterházy és Pázmány közötti egyenetlenségek megújulása 1633. — Jakusich küldetése Eszterházyhoz. — Az óvások és ellenóvások. 1634.

Azon egyenetlenség, mely 1627 óta Pázmányt és Eszterházyt elválasztá, 1632-ben szünetelt, hogy csakhamar mérgesebben megújuljon. A nádor szívélyes levéllel — mely a régi barátság bizalmas hangján szól — kereste föl a Rómában működő bibornokot; ¹⁾ de alig tért ez vissza hazájába, újabb surlódások támadtak közöttök.

Eszterházy a portyázó török csapatok dúlásainak megátlására hadakat fogadott, melyek miután nem tartattak kellő fegyelemben, némi károkat tettek az érseki jószágokban. Pázmány panaszt emelt és elbocsáttatásukat kérte. A nádor kész volt teljesíteni kívánatát, de ugyanakkor kifejezést adott elkeseredésének, sőt megemlíté, hogy a közelebbi országgyűlésen lemond nádori tisztéről is. Mert — ugymond — nagy mértékben epesztí őt azon tapasztalás, hogy míg a királynak s a kath. egyháznak ellenségei összetartanak szorosán: „mi az ellenők, urunk és religiónk elleni concursusunkat vétéknek akarjuk itélni.“ ²⁾

Eszterházy ekkor még mérsékelte magát. Az 1633-ik eperjesi alkudozások kezdetén pedig némi solidaritást hozott létre közöttök azon körülmény, hogy a k. biztosok mindkettőjüket mellőzve jártak el tisztükben. „Régen egy dolgot úgy nem

¹⁾ 1632 május 16. Csudákozását fejezi ki a fölött, hogy a római udvar őt császári követnek elismerni vonakodik, s kimutatja, hogy a bibornoki méltóság a követi tiszttel szépen összefér. Egyuttal titkos közléseket tesz a török ügyekről. — Kismartoni Regesták. 49 l.

²⁾ 1632 nov. 7. i. b. 50 l.

érttettem — írja Pázmánynak — mint ezt s nem tudom tisztemet tekintvén ha nem erumpáltam volna e ellenök, ha azon fájdalmát nem látnám kegyelmednek is; de ha javallását adja kegyelmed, kire nagy szeretettel kérem is kegyelmedet, meg tudom úgy tetszik mint feddenenem s mint szólitanom őket.“ „Ha privátus ember volnék — írja ugyanezen ügyről néhány nappal utóbb — igaz beszéddel irom kegyelmednek, csak hozzá sem szólnék, de nekem nemcsak bőrömben és palástomban jár a dolog, hanem kötelességemben és számadásomban is. ¹⁾“ Haragja eként Pázmányról Sennyey cancellárra ment át, az eperjesi biztosok fejére, kivel azt minden alkalommal éreztette is. Megrótta politikáját, s beavatkozott a Zrínyi árvák ügyeibe, kiknek a cancellár gyámjuk volt; majd a győri püspökséghez tartozó brucki tizedeket is lefoglalta, hivatkozva nagy költségeire, melyeket a hadak fizetése igényel s megjegyezve, hogy „mikor a papok esznek, isznak, akkor ő az országért, uráért költ.“ ²⁾

Sennyey repressaliákhoz nyult. Midőn Eszterházy 1633 végén rendkívüli törvényszéket akart tartani, reábirta a királyt, hogy annak az országgyűlésig való elhalasztását elrendelje. A nádor ekkor méltóságát, becsületét sértve látván, szenvedélyes leveleket váltott a cancellárral, a királyt pedig fölkérte, szolgáltatasson neki elégtételt, s fenyegetődözött, hogy különben kénytelen lemondani hivataláról. ³⁾

Eszterházy ugyanekkor Telegdyt a nyitrai püspököt is maga ellen ingerlé. Egy alkalommal sértő módon nyilatkozott felőle, minek következtében amaz becsületének védelmére

¹⁾ 1633 marc. 3. és 6. Ered. Prim. vil. lev.

²⁾ Sennyey Pázmánynak 1633 jun. 19. Ered. Prim. vil. lev.

³⁾ Sennyey levele Eszterházyhoz 1633 nov. 30. Ennek dec. 10-én kelt válasza s dec. 22-én egy cs. miniszterhez intézett irata. Dec. 28-án Jakusichhoz intézett levelében is szól Sennyey panaszairól. Kism. Reg. 54 s kk. 11.

a törvény oltalmát szándékozott igénybe venni. ¹⁾ Emellett Eszterházy, elragadtatva heves természete által, néha általán az összes főpapokról is gyalázó kifejezéseket engedett meg magának, melyek túlozva, vagy talán elferdítve is — mint rendszeren — jutottak a főpapok füleibe. Így, állítólag azt mondotta volna, hogy „a papok nem akarják az igazságszolgáltatást; a papok fogják pártját minden latornak“ sat. Még komolyabb megütközést kelthetett az egyházi körökben egy másik hír, mely szerint a nádor a prot. rendeket a főpapok ellen izgatja és buzdítja, hogy a közelebbi országgyűlésen „az egyházi statusnak praejudiciumára néző dolgokat szorgalmaztassanak.“

Ezen hírek és püspöktársainak panaszaik nem maradtak hatás nélkül Pázmányra. Többbizben élesen megróttá a nádor magatartását s egyalkalommal megjegyezte, hogy ha a győri püspökség tizedeit csakugyan jogtalanul foglalta le, ezen tette által magára vonta az egyházi átkot. És midőn az 1633 iki év végső napjaiban, Dávid Pál veszprémi püspök fölszenteltetése alkalmával több főpap jött össze Nagyszombatban, beható tanácskozások tárgyát képezte a kérdés, mily lépéseket kelljen Eszterházy ellenséges magaviseletével szemben tenni. Határozattá lön: töle magyarázatot kérni, s evégből Jakusich György óbudai prépost küldetett hozzá. Ez az ujév első napján indult meg pruszkai családi lakából, tizenkilenc lovas által kísérve, maga is lóháton. A nádort Bicsén találta, hol mint a magyarországi „ecclesiasticus status követe“ ünnepélyes fogadtatásban részesült.

Megbizása szerint előadta a főpapok sérelmeit és kérdést

¹⁾ A nyitrai püspök Lósyhoz 1633 jul. 6. „Meg kell látnom, mit akarjon Palatinus uram, azután gondomat kell viselnem, hogy méltatlan hordoztat és becületemben gyaláztat“ És jul. 28: „Palatinus uramhoz is hozzáfér a törvény, ki oka annak, amint eszembe vehetem.“ Ered. Prim. vil. levél.

intézett a nádorhoz, vajjon alaposak-e a felőle szárnyaló hírek és „miért, vagy mibe akarja ő kegyelme az Ecclesián tölteni egy vagy két emberre való neheztelését?” Figyelmeztette, hogy az egyháziak személyében a kath. vallást gyalázza s midőn az egyháziakat kívánja elnyomni, az egyházat támadja meg; hogy végre a főpapok is kényszerítve látandják magukat az önvédelem mindazon eszközeinek fölhasználására, melyeket az egyházi és világi törvény rendelkezésükre helyez. ¹⁾

Jakusich előadása kinos hatást gyakorolt Eszterházyra. „Ha kő volnék is — mondá — megkellenék indulnom rajta.” A vádakát önérzettel, néha indignációval utasította el. Ő az egyháznak mindenkor szívesen szolgált; „magamnak — úgy mond — sok kárával, sokaktól magam gyűlöltetésével is.” A főpapokat nem rágalmazta, nem gyalázta; tiszteletet és engedelmességet tanusított és tanusít irányukban, még ha egyenetlenségei is voltak velők. Ha egynémelyikről keményebben szólt, erre alapos okai vannak. Ha vád éri, ezt inkább amiatt érdemli meg, hogy az egyház érdekeinek előmozdításában kelténél buzgóbb volt. Azon kérdésre: mit szándékozik tenni és szólani a jövő országgyűlésen, fölmentve érzi magát a válaszadás kötelességétől; mert senkinek sincs joga őt kényszeríteni, hogy szándékairól számot adjon s ha ezt tenné, a rabnál is alább való volna ²⁾. Mindamellett Jakusich kérésére utóbb szabatosan kijelentette hogy, „miként sohasem volt, úgy most sincs szándékában a clérusnak ártani.” ³⁾

Áttérve a részletes panaszokra, kimutatni igyekezett, hogy a győri püspök követeléseai alaptalanok. Viszont nem titkolta el, mennyire sértve érezi magát azon nyilatkozatok

¹⁾ Jakusich uramnak adott Instructió. 1633. dec. 22.

²⁾ Jakusich relatiója. Ered. fog. Pozsonyi kápt. lev.

³⁾ Eszterházyinak 1634 jan. 3-án kelt válasza. Ered. Prim, vil. lev.

által, melyeket a bibornok róla és Dániel testvéréről tett. „Kényszeritem az Istenre ő kegyelmét — mondá többi között — ne contemnálja együgyűségüket is, mivel Isten kicsinyek mellett is nagy dolgokat szokott cselekedni. Bölcsék és nagy irástudók mindnyájan nem lehetünk, mindazonáltal mi is üdvözülni kívánunk és ha atyai szeretetét mutatja ő kegyelme, s azt pedig cselekedetben: meglátja ő kegyelme, hogy az én fiui engedelmességemben nem fog semmi akadékos találni. ¹⁾

Eszterházy ezalkalommal nem válaszolt írásban, hanem Jakusich által szóval küldötte üzenetét. Pázmány ebben újabb bántalmat látott. Mindazáltal nem akarta a vizsályt még inkább elkeseríteni, hanem a kibékülés előkészítésére törekedett. Emiatt egy iratot szerkesztett, ezt Jakusichhoz intézte, fölkérvén, hogy a nádornak megküldje. Meleg atyai hangon inti a nádort, mondjon le az egyház és az ő személye iránti ellenséges indulatról. „Kérem az úr Istent — így zárja be hosszú levelét — hogy megbocsássa azt is Palatinus uramnak, a mit én ellenem vétett és nekem is, a mivel ő kegyelmét megbántottam, noha tudva s akarva nem vétettem. Hogy javallanám minden dolgait Palatinus uramnak, azt nem mondhatom. Mert látom a nagy passiót és sok dologban való alkalmatlanságot. Azért personam amo, plurimas actiones non laudo. És hiszem, hogy ő kegyelme is magában sok dolgot nem javall. Mert én magamban mindennap talállok, amit nem javallok. És tu-

¹⁾ Eszterháznak jan. 4-én kelt üzenete. Ugyanott. — Eszterházy nagy súlyt helyezett arra, hogy megtudja, a főpapok közül kik járultak hozzá a Jakusich által tolmácsolt panaszok és vádakhoz. Így Draskovich György váci püspök és pozsonyi préposthoz is kérdést intézett az ő személyére és a pozsonyi káptalanra vonatkozólag. 1634 jan. 14. Ered. Pozsonyi kápt. levél.

dom, hogy a Palatinusság sem omnisciussá, sem impeccabilissá nem teszi az embert.“¹⁾

A primás engesztelékeny szellemű föllépése nem volt képes a főnforgó egyenetlenséget megszüntetni. Különösen a brucki tizedek tárgyában egyik fél sem akart igényeiről lemondani.²⁾ De ezen magánjellemű surlódásokat csakhamar háttérbe szorította egy nagyobb horderejű összetitkezés.

Az 1634. tavaszán a portának és Rákóczynak fegyverkezései komoly aggodalmakkal töltötték el Eszterházyt. Fenyegetve látván Magyarországot is, ápril 16-án fölszólítja a megyéket, hogy május végeig bizonyos számú vitézeket állítsanak ki a végvárok védelmére, és meghagyta, hogy a nemesség is készen legyen szükség esetében fegyvert ragadni.³⁾ Néhány hónappal később még veszélyesebbnek tűnt föl a helyzet. Pest körül a törökök között nagy mozgalom volt észlelhető, s a boszniai basa jelentékeny haderővel váratott. Eszterházy azon hitben, hogy e készülétek a közel támadás előjelei, újabb körleveleket intézett a megyékhez. „Auctoritate nostra Palatinali — ugymond — intjük s hagyjuk is kegyelmeteknek, hogy noha virítim kelletnék ugyan fölülni ily nagy szükségében hazánknak, mindazonáltal mivel most a szegény ember a dolognak esett . . . minden portától két jó gyalogot rendeljen, úgy hogy mihelyt másodszor megtaláljuk kegyelmeteket, minden

¹⁾ Egykoru másolat. Prim. vil. lev.

²⁾ Eszterházy kijelentette, hogy a püspök dézsmaszedőit, ha megjelennek „megvereti.“ Sennyey pedig ezen fenyegetés dacára meghagyta tiszteinek, hogy az Eszterházy által lefoglalt dézsmákat beszedjék. (Sennyey Pázmáynak. 1634 aug. 30. Ered. Prim. vil. lev.) Nincs tudomásom arról, mikép végződött ezen peres ügy.

³⁾ A Győrmegyéhez intézett körlevelet közli Ráth K. Tört. Tár. VM. 86 l.

késedelem nélkül megindíthassa őket;“ a nemesség pedig személyes fölkelésre készen álljon.¹⁾

Pázmány már 1627-ben, egy hasonló esetben, hangsúlyozta azon meggyőződését, hogy a hazai törvények értelmében közfölkelés hirdetésére csak a király van följogosítva; minélfogva most is nyíltan kimondotta, hogy a nádor midőn e jogot igénybe vette, hatalomkörén túllépett. És nemcsak maga nem engedelmeskedett fölhevítésének, hanem másoknak is javasolta, hogy a nádori rendeletet ne vegyék tekintetbe. Könnyen gondolhatni, hogy tanácsát mindenütt szívesen fogadták és készségesen követték. Pázmány ily eljárása kétségkívül nem volt correct. A nádor ugyanis nem a fölkelést rendelte el, hanem csak azt, hogy a rendek a fölkelésre előkészüljenek; de ha csakugyan fölkelést rendelt és eként a törvényt megsértette volna is: Pázmánynak nyitva állott az út a királynál orvoslást keresni. Engedetlenségre izgatva a rendeket, illetéktelenül benyult a közigazgatás gépezetébe, s a nádor tekintélyét — amelynek föntartása nagy nemzeti érdek volt — veszélyes mérvben megingatta.

Legkevésbé sem meglepő, hogy Eszterházyt vetélytársának eljárása mélyen elkeserítette. De a heves férfiú fékezni tudta ez alkalommal indulatait s a közbotrány elkerülése végett oly lépésre szorítkozott, mely mérsékletéről tesz tanúságot. A nyit-
rai káptalan jegyzőkönyvébe nyilatkozatot ígattatott be. Ő —
ugymond — idejekorán kijelölte a módokat, miként lehetne el-
háritani a veszélyt, mely a hazát fenyegeti, de miután „némely
tekintélyes és hatalmas egyének“ fölhevítésének nem engedelmes-
kedtek, sőt a nádori méltóság sérelmével másokat is példájuk
követésére birtak; emiatt az egész ország előtt óvást emel, hogy
azon esetre, ha a török támadása a hazának enyészését, vagy rom-

¹⁾ Az 1634 jul. 20-ki rendelet egy példánya Prim. vil. lev.

lását vonná maga után, nem őt, hanem azokat érje a felelősség, kik intését és fölhívását megvetették. ¹⁾

Habár a nádor eként senkit sem nevezett meg, Pázmány jól tudta, hogy az óvás tulajdonképen ő ellene van irányozva s az ország színe előtt úgy van előállítva, mint ki a haza érdekei iránt közönyös s a törvények iránti engedetlenségre izgatott. Szükségesnek látta elhárítani ezen gyanút. „Nem tagadom — írja ez ügyben Eszterháznak — minap látván aminemű protestátiót tett a kegyelmed szolgája a nyitrai káptalanban, igen csudáltam. Mert ha csak kegyelmedet justificálta volna és mind királyt, országot és nominatim a tanácsosokat nem gyalázta volna, nem gondolunk vele. De hogy a protocollumokban extáljon a közönséges gyalázás, nehéz és türethetetlen dolognak itélem. Ugy kerülöm mint a tüzet, hogy kegyelmednek okot ne adjak semminemű idegenségre, mint-hogy az én szivemben nincs semmi gyűlölség. De a magam ártatlanságát tartozom én is kimutatni.“ ²⁾ Eszterházy sietett magát mentetegetni. „Protestatiómat ami illeti, hozzám fölvelt idegensége magyarázza azt is kegyelmednek, holott nevet ott senkinek sem adok s bár ne venné kegyelmed is magára, s annyival inkább ne vádolna avval, hogy uramat vádlom, aki ott nincsen, mentvén inkább ő felségét, kit ne is csudáljon kegyelmed. Mert aminemű állapottal ez ami szegény hazánk akkor vala (kiből kifutnom nekem nem szabad s koldulásra is mennék feleségestől s gyermekestől ki belőle, nem úgy mint kegyelmed, akinek Isten akaratjából Rómában is helye vagyon) könnyen utolsó veszedelembe juthattunk volna . . . Nem mások vádlásit néztem én az én protestátiómban, ha-

¹⁾ Az óvás 1634 feria 4 proxima post festum gl. Assumpt. D. Virginis lett a nyitrai káptalan jegyzőkönyvébe ígdatva. Közli Podhraczky Uj Magy. Muzeum 1857 361 l.

²⁾ 1634 oct. 4. Kismartoni Regesták i. h. 64 l.

nem magam mentségét Csudálom, hogy ebbeli eslekedetemet kegyelmed nehéz és türehetetlen dolognak tartja, melyet, kérem kegyelmedet, vegyen az én értelmemben s vegye szolgálatomat is inkább, kívánván szolgálnom inkább, mint vétenem kegyelmednek.“¹⁾

Pázmány ezalatt elhatározá Eszterházy óvására ellen-óvással felelni. S miután a király jóváhagyását kinyerte,²⁾ szeptember 17-én két kanonokot hívott meg Nyitráról selyei nyári lakába s itt nyilatkozatot kézbesített nekik, a káptalan jegyzőkönyvébe fölveendőt. Mint az ország primása — ugy-mond — hivatva van gondoskodni, nehogy a nádor sérelmet kövessen el az ország jogai s szabadságai ellen és ártatlanokat megbélyegezzon. Ezt tette óvásában, melyben a királyi felséget s az összes rendeket méltatlanul vádolja, midőn kijelenti, hogy az ország épen azoknak hanyagsága által hozatott veszélybe, kiknek leginkább kötelességük védelméről gondoskodni. Már pedig ez főleg a király kötelessége, s így a nádor a királyt vádolja, hogy tétlenségében legszentebb kötelességeit elhanyagolja. Továbbá, midőn a nádor kiemeli, hogy némely hatalmas egyének sugalmazása hiúsította meg a szükséges rendelkezéseket; a király tanácsosait és közvetve magát a királyt sérti; miután fölteszi, hogy a tanácsosok a haza veszedelmét okozó tanácsokat adnak s a király, ki sok évi kormányja alatt elég tapasztalást szerezhetett, tévutra vezetteti magát.

Pázmány azután elbeszéli, hogy a rendek azért nem engedelmeskedtek a nádor fölhevítésének, mert a törökök pesti táborából érkezett fenyegető hírek, melyek miatt Eszterházy a

¹⁾ 1634 oct. 10. (Kism. lev.).

²⁾ Ezt P. második óvásában kiemeli.

fölkelést kihirdette, alaptalanoknak bizonyultak.. E miatt a nádor rendeletét több helyen, föl sem olvasták, nehogy személye megvetés tárgyává váljék, ha látják, hogy kósza hírek alapján kész fölkelést hirdetni. De továbbá, régi törvények értelmében a rendek csak akkor tartoznak fölkelni, ha a király is kiállította banderiumját. Miután pedig a király nem állított ki, nem is fogadott hadakat, a megyéknek nem kellett, nem is lehetett fölkelniök. Végre fölkelést hirdetni, nem a nádort hanem a királyt illeti, ki azt vajjon szükséges-e a fölkelés hirdetése, jobban képes megítélni, mint mások „kik a közjó ürügye alatt személyes célatokkal birhatnak.“ A nádor óvása tehát a királyra, tanácsosaira és a rendekre sérelmes; törvényes és jogos alappal nem bir, következőleg érvénytelennek tekintendő. ¹⁾

Eszterházy értesülvén ez ellenóvás tartalmáról, kimerítő cáfiratot szerkesztett s bemutatta a királynak. Ez, visszaállítandó két legkiválóbb tanácsosa között a békét, ígéretet vett Eszterházytól, hogy cáfiratát nem fogja, mint tervezte volt, a hiteles helyek jegyzőkönyveibe fölvétetni.

Azonban csakhamar megbánta ígéretét. A sopronyi országgyűlés közeledett. Attól tartott, hogy becsületét és tekintélyét kockáztatja, ha Pázmány ellenóvását, mely kétséggkívül a rendek tudomására jut, válasz és cáfolat nélkül hagyja. Emiatt elhatározá, hogy fölszólal; nehogy pedig a királynak tett ígéretét megszegje, szokatlan formát választott. November végső napjaiban titkárát Nyéký Jánost az esztergomi, pozsonyi és nyitrai káptalanok elé küldötte. Itt fölolvastatta cáfiratát, s a jegyző-

¹⁾ Az óvást a káptalan Domin. prox. post fest. exaltationis S. Crucis ígtatta jegyzőkönyvébe. Podhraczky i. h. 363 l. Pázmány az esztergomi káptalannál néhány nappal előbb (feria 2 prox. ante festum exalt. S. Crucis) ígtatta be óvását. Ered. péld. Kismartoni levélt.

könyvekbe Pázmány ellenővése mellé csak azt jegyeztette be, hogy Pázmány vádjaira kellően megfelelt. ¹⁾

A fölolvastott irat hangja élesebb és szenvedélyesebb, mint az első óvásé. Azokat, kik insurrectionalis rendelete ellen izgattak, aként jellemezi, hogy a magán érdekeikről jobban gondoskodnak, mint a közjóról; mert tudják, hogy habár az ország a romlás szélére jut, vagy akár teljesen fölforgattatik, állásukat egyebütt is föntarthatják. Pázmány vádjait nem tűrheti, miután attól tart, hogy a bibornok tovább menend és majd másokat, sőt magát a királyt is hasonló megvető bánásmódban részesítendi.

Áttérve a részletekre kiemeli, miszerint nem áll az, hogy a primáshoz tartozik az ország jogait és szabadságait fenyegető sérelmeknek elhárítása. Mert eltekintve attól, hogy az ország rendes birái között a harmadik helyet foglalja el, politikai dolgokban csak annyi joga van, mint bármely más főurnak.

Nem áll az, hogy ő, a nádor, a királyt és a rendeket kötelességmulasztásról vádolta. Csak azokat vádolta, kik vonakodtak fölkelni. És most már kimondja nyíltan, vádolta a primást, ki magán szenvedélyét a közjó köpenyébe burkolta. A török veszély nem volt képzelt, ezt egyedül a király erélyes föllépése hárította el; s emiatt a fölsőmagyarországi és némely Dunán inneni s tuli megyék, melyekhez a primás izgatásai el nem értek, hadaikat kiállították. Egyébként ő csak végrehajtója volt a király egy rendeletének, melyben meghagyta neki, a megyéket előkészíteni, hogy szükség esetében azonnal táborba szállhassanak. Igaz, a nemesség törvényeink értelmében csak akkor tartozik fölkelni, ha a király is kiállította bande-

¹⁾ Ezt Eszterházy maga beszéli el Sennyeyhez 1634 dec. 8-án kelt levelében. Eredeti fog. Kismartoni levél.

riumját. De bizonyára nem fogja senki törvénysértésről vádolni a rendeket, ha szükség esetében a haza megmentéséről gondoskodnak, bár a király nem állította ki banderiumját. És a főnebb említett törvények inkább nyílt báborúra vonatkoznak, mint a haza védelmére.

Pázmány — folytatja Eszterházy — helytelenül okoskodik, midőn a nádort nem tartja följogosítva a fölkelést kihirdetni. Az 1622. XXI. törvénycikk világosan szól e jogáról. És midőn a primás már több év előtt ezen cikket tévesen magyarázná, a megyék, melyekhez a nádor fordult, mind elvetették magyarázatát. Egyébként Pázmánynak régi törekvése a nádori hivatalt lealázni, gyengíteni, azt magának alárendelni.

Pázmány vádja, mintha ő a nádor 1631-iki hadjáratát a király parancsa nélkül viselte volna, nem új. Már azon időben a király ellenségeinek kedvezvén, értesítette Rákóczyt arról, hogy a nádor a király tudta nélkül visel ellene háborút; miután pedig a fejedelem e levelet köztudomásra hozta, az ország majdnem föllázadt a nádor ellen, ki akkor kimutatta, hogy a király világos parancsainak engedelmeskedett.

Mintán Pázmány vádjai mind alaptalanok, megérdemelné azon büntetést, melyet törvényeink a hamis vádlókra szabnak; annál inkább, mert magán szenvedélyei, legyőzhetlen indulatai és a gyűlölet, melyet a nádor személye irányában táplál, rugói. De a nádor megelégszik azzal, hogy ünnepélyesen tiltakozik ezen vádak ellen.¹⁾

Pázmány már néhány nappal utóbb értesült Eszterházynek újabb lépéséről. De a Nyéky által fölolvastott nyilatkozatnak tartalmáról teljes és hiteles tudomást nem szerezhette. Csak hallo-

¹⁾ Eszterházy ezen cáfírata kelt „die Dominica post festum S. Catharinae Virginis.“ Az nem található föl a hiteles helyekben. Egy példányát megőrizte a kismartoni levéltár.

más után tettek neki jelentést azok, kik előtt a fölolvadás történt. Így történt, hogy miután a részletek, melyeket előlegesen hallott, utóbb mások által kiegészítették: december első napjaiban egymásután két ellenóvást ígatott a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvébe.

„Isten és a világ előtt kijelentjük, hogy senkit sem gyűlölünk, legkevésbé a nádort, kit — így szól az elsőben, mely Nyékyhez van intézve — fiunk gyanánt tekintünk és kinek lelki üdvéért gyakran imádkozunk Istenhez. Nem tagadjuk ugyan, hogy őt is embernek tartjuk, s nem minden cselekedeteit helyeseljük; de midőn szóval, vagy tettel ellenmondottunk neki, erre igazságszeretetünk késztetett.“ Azután a fölolvastott nyilatkozat egyes állításait cáfolja. Nem igaz, hogy ő a megyékhez irt, vagy üzent. Nem igaz, hogy a nádor óvásának értelmét elferdítette. Nem igaz, hogy az erdélyi fejedelemmel ármányokat szőtt; mindig a béke föntartására igyekezett őt birni és a vele folytatott tárgyalásokba mindig beavatta a királyt: „Kinyilatkoztatjuk tehát — ezek zárszavai — hogy Nyéky roszakaratúlág, alap nélkül rágalmazott minket. Amiért ő felségénél elégtételt fogunk sürgetni.“¹⁾

A második ellenóvásban már közvetlenül Eszterházy ellen polemizál. Azon vádja, hogy ő (Pázmány) levelekben fölhevítá a megyéket, miszerint a nádor rendeletét ne olvassák föl, csak akkor érdemel hitelt, ha fölmutatni képes leveleit; ha ezt tenni nem képes, rágalmazónak tekintendő. Ő soha senkit, sem szóval, sem írásban nem hívott föl, a nádori rendelet mellőzésére. De ha ezügyben csakugyan irt, vagy szólott volna, csak jogával él vala; senki sem tilthatja el attól, hogy nézeteit az ország közügyeiről szabadon elmondhassa.

¹⁾ 1634 feria VI proxime post festum s. Andreae. A pozsonyi kápt. jegyzőkönyvéből.

Nem kevésbé alaptalan az, mit a nádor aziránt mond, hogy ő a király és a nádor ellen Rákóczyval ármánykodott. Igaz, baráti viszonyban állott a fejedelemmel és állani fog ezentul is, míg a békekötés föltételeit megtartja. De a leveleket, melyeket hozzá intézett és tőle vett, mindenkor bemutatta a királynak, miről tanuságot tesz a császári és az érseki levéltár. Midőn Eszterházy 1631-ben Kassára ment, a k. utasítás meghagyta neki, hogy támadó föllépéstől ovakodjék és a Tiszát át ne lépje. Ő azonban ennek dacára megtámadta a fejedelmet és vereséget szenvedett. Ekkor több levelet intézett a fejedelemhez, de mindig a király tudtával és csak avégből, hogy a győzelem kizsákmányolása és a háború folytatásától visszatartsa.

Pázmány hangsúlyozza, hogy a nádort nem gyűlöli, sőt inkább szereti, mintha fia lenne; és bár ez nem úgy viseli magát, mint a fiúhoz illenék, magaviseletét oly szemmel nézi, mint az atya beteg gyermekének türelmetlen kifakadásait. Neki nincs semmi oka a nádort gyűlölni; érdekeik nem ütköznek össze és semmit sem irigyl a nádortól. Az idegenségnek nincs más oka, mint az, hogy ő a közügyekről szabadon kimondja nézeteit és midőn a nádor némely cselekedeteit nem helyesli, ezt nem hallgatja el. Emellett Eszterházy rossz néven veszi, hogy ő az országos ügyekbe avatkozik. Hol nincs reá szükség, szívesen visszavonul; de hol a haza érdeke követeli, nem vonja el magát. És midőn ezt teszi, csak jogával él, melyet nem enged a nádor által korlátoztatni. „Ezeket — ugymond — kiemelnem kellett, nehogy igaznak tartsák azt, ami hamis. Egyébként kész vagyok állításaimat okmányokkal igazolni. Sokat szándékosan elhallgattam, mert az igazságot földeríteni és nem az ingerültséget fokozni volt célom.“¹⁾

¹⁾ Kelt 1634 dec. 4. A pozsonyi kápt. jegyzőkönyvében.

Ezen öt protestatió, mely Eszterházy és Pázmánynak a védelem és támadás fegyveréül szolgált, nemcsak a két államférfi, hanem azon kor állapotainak jellemzéséhez is nevezetes adalékot szolgáltat. Tanuskodnak arról, mily nagy súlyt helyeztek a közvélemény és az utókor ítéletére, melyhez föllebbezték ügyeiket. A hiteles helyek jegyzőkönyvei, melyek magán, s nagyrészt birtokügyiérdekű okmányokkal vannak telve, midőn a közügyek körül fölmerült és ily élesen nyilatkozó ellentétek kifejezésére lettek igénybe véve: az időszaki sajtó hiányát pótolták.

Azonban bármennyire természetesnek és igazoltnak tartjuk, hogy Pázmány és Eszterházy jogaikat, becsületüket ily módon megóvni iparkodtak: nem tagadhatni, hogy mindketten a kivitel részleteiben botlásokat követtek el. A közügyeket magánviszonyaikkal, a tényeket alanyi érzelmeikkel, a valóságosan megtörténteket kőszá hírekkel összebonyolították. — E kiváló egyének sem tudtak kivetkőződni az emberiség közös gyarlóságából, a mennyiben a higgadt megfontolás helyett az indulat sugalmazásait hallgatták meg.

Eszterházy még semmit sem tudott Pázmány második és harmadik ellenprotestatióiról, midőn Sennye y cancellár (1634) december 7-én lakompaki kastélyában meglepte. A király neheztelését jött tolmácsolni a fölött, hogy ígéretét megszegve Nyéky nyilatkozatai által a viszály folytatására okot adott. Emellett kijelentette, hogy a király nem helyesli eljárását az insurrectió tárgyában, s rosz néven veszi azt is, hogy rendeletei, melyeket ez ügyben a megyékhez tényleg szétküldött, nem egyeztek meg azon fogalmazat szövegével, melyet a királynak bemutatott. Egyébként sietett őt megnyugtanni azon nyilatkozattal, hogy személye iránt a király nem viseltetik idegen-

séggel; végre a király azon ohajtását fejezte ki, hogy Pázmánynyal megbéküljön.¹⁾

A nádor védelmezte magát. Hangsúlyozta, hogy Nyéky által nem protestatiót vitt véghez, hanem csak mentségeit hozta a káptalannak tudomására; nem is tudta, hogy a király e lépésben adott szavának megszegését fogja látni. A kibékülésről nem szólott, s erre nem is látszott hajlandónak. El volt keseredve és arról beszélt, hogy a nádori méltóságról lemond, miután az sokféle kellemetlenségek mellett még a király haragját is reá vonta.²⁾

A kibékülés annál kevésbbé következett be, mert Eszterházy december második felében az országgyűlésre utazván, Pázmány két utóbbi ellenővásáraól értesült. Ekkor kötelességének ismerte ujjabban fölszólalni. Most már Pázmányt világosan rágalmazás és ferdítésről vádolja. Ragaszkodik előbbi állításához, hogy Pázmány volt az, ki a megyéket a nádori rendelet mellőzésére fölhivta. Főntartja azon nézetét is, hogy hatáskörén túllép és a nádori méltóságot sérti. A Rákóczy-ügyre nézve nem akarta mondani, hogy a fejedelemmel conspirált, hanem csak kiemelni, hogy a fejedelemhez intézett levélben írta, miszerint a nádor a király akaratja és tudta nélkül indította meg ellene a háborút. És hogy ez áll, kész azoknak vallomásaival bizonyítani, kik a bibornok érdekllett levelét látták és olvasták.³⁾

¹⁾ „Cardinal urammal ő ngával való szeretetét és egyességet kívánja ugyan ő fge . . , reméli, hogy nagyságtok véghez viszi, mind lelküknek könnyebségére, mind a közönséges jóért.“ Sennyeey emlékirata. Kismartoni Regesták 62 l.

²⁾ Szennyeeynek a királyhoz intézett jelentése 1634 dec. 8. Kismartoni Regesták 63 s kk. ll.

³⁾ A nádor iratának címe „Circa reprotestationem Emmi D. Cardinalis.“ Datum nélkül. Mily rendelterése volt, nem tudjuk. A kismartoni levéltár két példányát birja, egy latint s egy magyart. Az utóbbi Eszterházy sajátkezű fögalmazata.

Ugy látszik Pázmány szavánál fogta a nádort és követelte ezen vallomásokat. Mert Eszterházy négy nemes ember által okmányilag bizonyíttatta, hogy ők Pázmánynak Rákóczyhoz intézett levelét, melyben a főnebbi nyilatkozat benfoglaltatott látták. ¹⁾

Eszterházy ugyanakkor a királyhoz is fordult sürgetve a szenvedett sérelmek orvoslását. Kiemelte, hogy Pázmány magát az országban a király után első személynek tartja; hogy magát följogosítva tekinti mindazt megakadályozni, mit az ország jogaira és szabadságaira nézve hátrányosnak ítél; míg a nádortól megtagadja azon jogot, hogy a véghelyekre fölügyeljen, fölkelést hirdessen, a k. tanácsosokat értekezletre összehívja, rendkívüli törvényszéket tartson; hogy a nádornak a megyékhez intézett rendeleteiről megvetőleg nyilatkozik, azok ellen izgat, s eként zavarokat idézhet elő; hogy a király és mások előtt is hamis vádakát emel; hogy a k. tanácsosok értekezletein szenvedélyesen megtámadja azokat, kik vele ellenkező nézetnek vannak.

A sérelmek ezen hosszú lajstromának összeállítása után a következő kérelmeket intézi a királyhoz. Parancsolja meg Pázmánynak, ne akadályozza őt hivatalos tevékenységében, ne avatkozzék oly ügyekbe, melyek nem tartoznak hivatalához, ne vonja el magát az ország javát célzó szolgálatoktól. Továbbá a primás órásai a hiteles helyek jegyzőkönyveiből töröltessenek ki; vagy legalább a maga órásai azok mellé ígtattassanak. ²⁾

¹⁾ „Én Eörsy Zsigmond Váradon láttam Cardinál Pázmány Péter uram levelét, melyben az erdélyi fejedelemnek Rákóczy uramnak azt írta, hogy nem volt instructiójában Palatinus urnak, hogy rájok menjen, hanem mag. félüvalkodásából cselekedte, Isten ne adta volna, hogy Palatinusunk lehetett volna.“ Csicseri Orosz Pál, Besseney István, Sárkány Miklós is ugyanezt bizonyítják. Pecsétekkel. Dátum nélkül. Kis-martoni levéltár.

²⁾ Az irat címe: „Puncta difficultatum D. Comitum Palatini contra

Mikép válaszolt e fölterjesztésre a király, nem ismeretes. De a következő országgyűlés eseményei bizonyítják, hogy a királyi közbenjárás nem volt képes a két ellenfél között teljes és őszinte kiengesztelődést létrehozni.

III.

Az 1634-iki országgyűlés. — Elnapolása. — Újabb megnyitása. — Tárgyalásai. — Az Eszterházy és Pázmány közötti újabb surlódások.

II. Ferdinand az 1630-iki országgyűlésen ígéretet tett a rendeknek, hogy őket a következő évben ismét összehívja. De az erdélyi és németországi bonyodalmak az ígéret teljesítését több éven át lehetetlenné tették. Emiatt 1633. tavaszán körlevelet bocsátott az ország főurai és törvényhatóságaihoz; igazolta magát és kijelentette, hogy mihelyt a körülmények engedik, kötelességének eleget teend.¹⁾ És csakugyan még ugyanazon év végén országgyűlést hirdetett, mely a következő év február 19-én volt megnyitandó.²⁾ Szándéka volt a rendeket föl hívni, hogy a hadi költségekre segélyösszegeket ajánljának meg, mire sürgető szüksége, de kevés reménye volt;³⁾ bár Pázmány Onate spanyol követtel karöltve, buzgón fá-

Em. D. Cardinalem Pázmány Suae Maiestati praesentatarum.“ Dátum nélküli újabb másolat. Kaprinay kézirati gyűjteményében, (4-ik fólio kötet) egyetemi könyvtár.

¹⁾ 1633 april 11. Egy példány a Prim. vil. lev.

²⁾ A meghívó levél kelt 1633 dec. 1. Kovacsich Supplem. ad Vestigia Comit. III. 396 l.

³⁾ Ugyanis, midőn a király 1633 július közepén a magyar tanácsosokkal szándékát közölte, ezek nem sok reményt adtak. A florenczi követ 1633 jul. 16. „Non vi audando in persona Sua Mtá (t. i. az országgyűlésre) si crede, che non potra ottenere niente; et andandovi sia per ottener poco.“

radozott, hogy a rendeket megfelelő áldozatkésztségre hangolja. ¹⁾

A kitüzött időben — 1634. február második felében — nagy számú főrendek és követek várták Pozsonyban a király megjelenését. ²⁾ De ezalatt Wallenstein áruló tervei felől fenyegető hírek érkeztek, melyek az udvar figyelmét egészen lekötötték és kíváncsossá tették, hogy a király a trónörökösrel személyesen Csehországba siessen. Emiatt február 17-én Trautmandorf gróf Pozsonyba küldetett, hogy Pázmány és Eszterházy tanácsát kikérje aziránt, vajjon az országgyűlést elnapolui, vagy pedig Leopold főherceg által megnyittatni kelljen. ³⁾ Azok az elnapolást javasolták, mihez a király annál szivesebben járult megegyezésével, mert időközben Wallenstein a táborban tisztei által kivégeztetett, s nem lehetett előrelátni, melyek lesznek ezen esemény következményei. Emiatt Meggau gróf és Verdenberg báró mint k. biztosok Pozsonyba jöttek; meggyőzték a rendeket az elnapolás szükségessége felől, s biztosították, hogy, mihelyt lehetséges lesz, újból összehívatni fognak. ⁴⁾

És csakhamar, még ugyanazon év november végén — miután Pozsonyban a pestis dúlt — Sopronyba hívtak az ország rendei, hol december 22 én a gyűlés a két király által ünnepélyesen megnyittatott. ⁵⁾ Az előterjesztések segélyt kértek

¹⁾ Florenczi követ Bécsből 1634 jan. 28: „Questa volta per le pratiche anticipate tenutesi dal C. de Ognate col. Card. di Strigonia, il quale ha molta autorità, con i domicelli del Regno se procurerà di cavarne qualche particolare costiutto; almeno a obligarli a dare ciascuno qualche numero d'huomini a cavallo, oltre a certe particolare levate, che con i danari di Spagna son state entraprese da alcuni primati del Regno.“

²⁾ Kovacsich i. h. 398 l.

³⁾ A spanyol követ febr. 21. és a florenczinek február 24-ki jegyzéke. — V. ö. Ranke Gesch. Wallensteins. (1869) 527 l.

⁴⁾ A marc. 1-én kelt leirat Kovacsich i. m. 398 l. És Eszterházynek april 13-án kelt körirata. Magy. Tört. Tár VIII. 86 l.

⁵⁾ Az oct. 21-én kelt k. irat nov. 30-ára Sopronyba hívja a ren-

s az ország védelméről valamint az igazságszolgáltatás javításáról való gondoskodást ajánlották a rendek figyelmébe. Emellett Pázmány befolyásával két más tárgy is szőnyegre hozatott. A király, mintán több oly jószágot adományozott világi uraknak, melyek hajdan egyházakhoz tartoztak, ez alkalommal kinyilatkoztatta, hogy nem volt szándéka világiasítani ily jószágokat és jövedelmeket, melyek Istennek és egyházának voltak szentelve, minélfogva ezen adományozások érvényteleneknek tekintendők. Továbbá fölhevítte a rendeket törvény alkotására, mely a keresztségismételőket az országból száműzze s azoknak további bevándorlását tilalmazza.¹⁾

De a k. előterjesztések tárgyalása előtt, miként máskor most is, a sérelmek vétettek föl. Ezek összeállításánál a vallásiak ismét bonyodalmakat idéztek elő, alkalmat szolgáltatva a felekezeteknek, hogy egymással megmérkőzzenek. A protestansok a felsőtáblánál törpe kisebbséget képeztek, ellenben az alsóházban jelentékeny pártot alkottak; ugyanis a városok követei, a nagyszombatinak kivételével, mindannyian, a megyeiek, főleg az alföldiek, nagyrészt protestansok voltak.²⁾ Utasításaikra hivatkozva, követelték, hogy mindenekelőtt a kath. urak által a vallás szabad gyakorlata ellen intézett erőszakos támadások vétessenek föl; főleg a Thurzó grófok, Batthányi Ádám, Rákóczy Pál, özvegy Forgách Zsigmondné és Nagyszombat város tanácsa ellen irányult neheztelésük.³⁾

Az alsó tábla kath. tagjai és a főrendek mindent megtettek, hogy a vallási sérelmek mellőztessenek. Elegyes ülés is

dekét. (M Tört. Tár. VIII. 176 l.) Az országgyűlés megnyitása és lefolyásáról tudósítanak Nagyszombat város követeinek jelentései (a város lev.) és egy ismeretlen követ naplója. (Nemzeti Múzeum kéziratai között „fol. lat. 526 sz.“)

¹⁾ Katona Hist. Crit. XXXI. 908 s. kk. II.

²⁾ Nagyszombati követ dec. 30 ki jelentése.

³⁾ Múzeumi Napló jan. 2.

tartatott, hol a nádor hosszas beszédben indokolta a katholikusok kíváнатát s fölhívta a prot. rendeket, hogy kövessék az 1625 és 1630-iki országgyűlések példáját, melyek a vallási sérelmek tárgyalásáról lemondottak. De a protestánsok nem engedtek; előadták, hogy az előbbi országgyűléseken csak azért mondtak le sérelmeik előterjesztéséről, mert biztosították, hogy azok a legközelebbi országgyűlésen orvosoltatni fognak. Emellett kiemelték, hogy a vallás szabad gyakorlatát biztosító törvények hasztalanok, ha az azok ellen elkövetett sérelmek nem orvosoltatnak. A protestánsok által hangsúlyozott sérelmek leginkább arra vonatkoztak, hogy kath. urak saját birtokaikon a prot. templomokat elfoglalták. De a kath. rendek kimutatni igyekeztek, hogy midőn ezt tették, kegyuri jogaikkal éltek, s így a törvényt nem sértették meg. A prot. rendek magán értekezletükön megállapodtak, hogy kíváнатukról nem mondanak le. És az alsótáblánál keresztülvitték azon végzést, hogy a vallási sérelmek tárgyalása megkezdessék.

E határozatról küldöttség által kelle a fölsőtáblát értesíteni. Ősi szokás szerint ily küldöttségek vezére és szónoka mindig kath. egyházi férfi volt. Most azonban a clerusnak egy tagja sem vállalkozott e szerepre. Ezen körülmény ingerült vitákat idézett elő, melyek csak akkor szűntek meg, midőn körükben megjelent a főrendek küldöttsége. Sennyey cancellár vezetése alatt Battyányi, Széchy, Veselényi, Rákóczy Pál, Ostrosich s Liszthi — tehát részben prot. urak — jöttek, hogy még egy kísérletet tegyenek a prot. rendeket engedelkenységre bírni. Mintán pedig ez nem sikerült fölhasználták az utolsó eszközt, — jan. 5-re vegyes ülés hirdettetett.¹⁾

¹⁾ „Nem tután sem voxra boesátni a vallásdolgot, sem az ő fel-sége declarációjára, se pedig reinfecta csak úgy closzlani, nem lévén a követek közül egyikének is az instructióban írva, hogy csak protestációra is vigye a dolgot.“ (Muzeumi napló jan. 4.)

A prot. rendek a megelőző napon Rákóczy György követével Csernel Györggyel értekeztek, ki — hihetőleg Pázmány által megnyerve — befolyását a mérséklet szellemében használta fel. A hatás észlelhető volt már az előleges titkos konferentián, melyet január 5-én hajnali 5 órakor tartottak. Itt azon eredményre jutottak, hogy makacs magatartásuk nem veszély nélküli

Abban állapodtak meg, hogy a vallási sérelmek fölterjesztéséről lemondanak, ha a kath. rendek megengedik, hogy a vallás ügye mind a sérelmi föliratban, mind az alkotandó törvénykönyben oly módon említettessék meg, mint ez a két megelőző országgyűlésen (1625, 1630) történt. S ez a vegyes ülésen nehézség nélkül elfogadtatott.¹⁾ A politikai és magán sérelmek összeállítása két hétnél hosszabb időt vett igénybe s csak január 24-én mutattattak be a királynak.²⁾ Legfontosabbak a rendek panaszai a fölött, hogy a török ügyek vezetésében magyarok nem alkalmaztatnak; hogy a törökök dúlásai nem gátoltatnak, minélfogva 1630 óta a meghódoltatott faluk száma a 120-at, a fogságba hurcolt honfiaké a 2000-et meghaladja; hogy a várkapitányok nem szűnnek meg garázdálkodni és a törvényeket megsérteni; hogy a király, 1630-ban tett ígérete dacára, udvari cancelláriájánál nem alkalmazott két tanácsost, hogy a 13 szepesi várost, ugyyszintén a fraknoi és kaboldi uradalmak még nem lettek visszacsatolva. Kivánták, hogy a bécsi születésű Hirsch Pált s más idegeneket, kik a harmincadoknál alkalmazva vannak, a pénzügyek igazgatásától s a többi idegen harmincadosokat is még az országgyűlés tartama alatt elmozdítsa. Azonban az idegen hadak kivezetését nem

¹⁾ Bár jan. 5-én az alsótáblánál levő egyháziak még ezellen is fölszóltak. Muzeumi napló.

²⁾ Az alsótábla január 8—18 foglalkozott a sérelmek összeállításával, a fölsőtábla pedig január 19—22. Az utóbbi napon vegyes ülés tartatott, hol Pázmány előadta a főrendek némely nehézségeit, s miután ezek tekintetbe vétettek, január 23-án létrejött az egység. Muzeumi napló.

sürgették, sőt loyaltásuk tanuságaul kijelentették, hogy „bár az idegen hadak kivezetését jogosan kívánhatnák, mégis tekin-
tettel a körülményekre, ettől tartózkodnak.“ ¹⁾

A január 30-án kelt k. leirat több pontra kielégítő volt, de némely sérelmek orvoslását vagy megtagadta, vagy elhalasztotta. ²⁾ Az országgyűlést most azon kérdés foglalkoztatá, vajjon njabb föliratban forduljon-e a királyhoz, vagy elégedjék meg a nyert engedményekkel? Az előbbit követelte az ellenzék, az ntóbbit sürgették a főurak s az egyháziak. De miután a király az országgyűlés befejezését, hogy a német birodalomba utazhassék, siettette: a második sérelmi fölterjesztés mellőztetett, s a nádor megbizatott, hogy a még főnforgó nehézségeket szóval adja elő a királynak. Mindazáltal ezen nehézségek formulázása fölött a tanácskozások még több napot vettek igénybe. Végre a király kifogyott türelméből. A cancellár által értesítette a rendeket, hogy „nem parancsolja, hanem kéri és pedig az Istenre kéri a rendeket, ne tartsák vissza tovább; annálinkább, mert mind maga, mind fia rossz egészségben van.“ ³⁾

Az országgyűlés erre rohamos sietséggel járt el a törvények szövegezésében. Ezek közé egy eikk igtattatott, mely a nádor ellen volt irányozva, s kimondotta, hogy a rendek „a király. rendelete nélkül, senkinek fölkhívására, ne tartozzanak fölkelni.“

Ez bizonyítja, hogy Pázmány jól fegyelmezett pártja által támogatva, ismét kezeibe ragadta a vezérletet, és nem tudott ellenállani azon kísértetnek, hogy e hatalmát a nádorral éreztesse; mi ezt ujra nem kevésé elkeserítette. ⁴⁾

¹⁾ A sérelmi fölirat Katonánál XXXI. 630—665 ll.

²⁾ A k. leirat ugyanott 665 - 680 ll.

³⁾ Muzeumi napló.

⁴⁾ A nádor megaláztatását nem tudta szótlannul tűrni. Még

Ezen országgyűlésen ugyanis Pázmány Eszterháznak több, a közügyek és magánérdekeire vonatkozó célzatait meg-
híusítván: alkalmat adott reá, hogy lelkében az elkeseredés
megújuljon. Ezt még fokozták az egyháziak, kik a primás
által bátorítottatva, ellenséges érzületüket ismételve kitüntették.
Mi kölesönös recriminációkra és az országgyűlés fölосzlása után
ingerült levélváltásra vezetett.¹⁾ Utóbb Eszterházy Dánielnek sike-
rült őket kiegyenliteni; mert Pázmánynak engesztelékeny han-
gon tartott levelére, a nádor hasonló szellemben válaszolt, sőt
nem habozott magát hatalmas versenytársa előtt némileg meg-
alázni.²⁾ De ez csak rövid ideig tartott.

Mig ugyanis a kül- és belpolitika kérdései a két állam-
férfit mindig ellentétes állásban találták: a bajok betetőzésére
1635-ben magánérdekeik is összeütköztek.

Ezen év elején Alaghy Menyhért magtalan halála
következtében a terjedelmes régeczi uradalom a kir.

hónapok múlva is telvék levelei panaszok és kifakadásokkal. Így
1635 május 26, 28 sat. Kismartoni Regesták 66 s. kk. II.

¹⁾ Eszterházy egy „anno 1635, post comitia“ Pázmányhoz intézett
levelében hosszasan mentegeti magát vádjai ellen s előadja panaszait, a
primának országgyűlési magatartása és nyilatkozatai miatt. Ezekre
visszatér május 26-án Bákóczy Pálhoz és egy másik főúrhoz intézett
leveleiben. Az előbbinek írja: „Mennyi afflictióm lett legyen ott, kivált-
képen némely ecclesiastica personáknak kemény invectivái miatt . . . sok
volna megírnom . . . kik annyira is mentenek vala, hogy ha valami bäre-
siarcha lettem volna is, tovább nem mehettek volna ellenem.“ Pázmány-
nak pedig szemrehányást tett, hogy „esztelenségnek declarálta“ a nádori
hivatalt s ennek régi jogai ellen harcolt; sat. (Kismartoni Regesták 66.
s. kk. II.)

²⁾ A nádor Pázmánynak 1635 marcius 12: „Öcsém E. D. uram
megadá a kgd levelét . . . Kérem kgdet . . . mutassa a tyai jóakarátját is
kgd hozzám . . . kiért hozzátartozóimmal együtt szotgálhaszak én is kgd-
nek . . . Minden magam szavait nem mentem, noha . . . ha én tőlem ven-
nék értelmét . . . nem annyira venne erőt uram füleiben is, de a vér is
epe lévén némelyeknél, onnét vagyon inkább, mint magamtól keménysége
beszédemnek . . . Tegye le panaszát s kész vagyok magam megbántásá-
val azont művelnem éu is, és szolgálnom kglnék.“ Kism. Reg. 65 l.

fiskusra szállott. Ezt a nádor maga számára szeretne volna megszerezni, miután a kinestár irányában elmaradt fizetések címe alatt több mint száz ezer forintnyi követelése volt. A király hajlandó volt kívánatát teljesíteni. De néhány héttel utóbb Pázmány is lépéseket tett a nevezett uradalom megszerzésére, késznek nyilatkozván Eszterházy követeléseit készpénzben kielégíteni. A király habozás nélkül elfogadta ezen ajánlatot és elrendelte Pázmány javára az adományozási okmányok kiállítását. Eszterházy természetesen rossz néven vette, hogy kilátásai eként meghiusultak. És midőn Pázmány vele követeléseinek kiegyenlítése iránt tárgyalásokat kezdett, sokféle nehézségeket tett. Kivánta, hogy az egész jelentékeny összeget azonnal és egyszerre lefizesse; s még abban sem akart megegyezni, hogy azon 15 ezer forint, melylyel Eszterházy Pázmánynak, illetőleg a bécsi papnöveldek adója volt, leszámíttassék.¹⁾ Pázmány utóbb lemondott a régézi uradalom megvásárlásáról és pedig Eszterházy javára, miáltal a béke helyreállott.²⁾ De most sem volt az állandó.

1636-ban Bethlen István ellenséges föllépése Rákóczy ellenében szükségkép újabb surlódások kutfeje volt. Pázmány mindent megtett az erdélyi fejedelem érdekében; Eszterházy pedig szívesen látta volna megbuktatását. Ilyetén ellentétes politikai irányzataik kedvező talajt szolgáltatnak személyes gyűlöletre.

Pázmány augusztus havában értesítette a nádort, mennyire fáj neki, hogy ő a papok ellen gyűlölettel viseltetik, s ezt hol alkalma nyílik, velök érezteti. Eszterházy sietett nem annyira

¹⁾ Ezen alkudozásokról más helyen is szólunk. Eszterházy április 2-án egy névtelen grófhoz — kétségkívül Pálffy Pálhoz intézett levele. (Kismártoni Regesták 66 l.) Szól erről Dobronoki is naplójában.

²⁾ Bizonyítják ezt Eszterházyak Pázmányhoz 1636 január 17, jun. 13, 23 intézett levelei. (Eredeti fogalm. Kismártoni levéltár.)

magát védelmezni, mint indignációjának kifejezést adni. „Tudni kell kegyelmednek, — írja többi között — édes Cardinal uram, hogy ha olyan tudományyal nem világoskodunk is, mint kegyelmed, barmoknak szintén azért nem tartjuk magunkat. . . Isten eleibe terjesztvén ügyemet, dijudicet causam nostram . . . kegyelmed e, vagy én vagyok e igazabb szívvel a papokhoz; mivel látja Isten azt, ha kegyelmed nem akarja tudni is, ifjúságomtól fogvást mennyit szenvedtem én s mit cselekedtem a catholica Religióért, s aszerint a papokért is, amint hogy most is kész vagyok minden bejött alkalmatossággal minden substantiámat s életemet is kiadnom, s bátrabban vagy hamarabb is azok közül sokaknál, akik Krisztus kenyerével élnek.“ Tagadja azt, hogy indulatos és boszuvágyó lenne. „Ne vélje kegyelmed, ha én boszúüző voltam volna . . . annyi erőt vett volna rajtam az utolsó sopronyi gyűlésen való kegyelmed idegensége is amint vőn, és amely mocskos dolgok a kegyelmed okoskodásából ott lettek ellenem, tenni rólok nem tudtam volna.“ Végül keserűséggel írja: „Mennyi csorbát szenvedek és gyalázást hivatalomban is kegyelmedtől, mindenestől letapodni kívánván azt, sokat szólhatnék . . . ; de minthogy azonkívül is életemben kívánok én ettől a galyibás tisztemtől, Isten velem lévén, megválnom, nem sokat törődöm rajta; ottan adjon Isten kegyelmednek kívánsága szerint való olyan Palatinust érni, aminemük alatt jobban volt dolga azelőtt a clérusnak“. ¹⁾

Ily levél természetesen nem volt alkalmas Pázmányt akár megnyerni, akár megfélemlíteni. Ezután is minden alkalommal kifejezést adott neheztelésének s nem szünt meg Eszterházyt többi között azzal gyanúsítani, hogy az erdélyi fejedelemségre

¹⁾ Az augusztus 21-én kelt levélnek eredeti, aláírt példánya a kismartoni levéltárban, miből következik, hogy Eszterházy utólag némi változtatásokat tett az elküldött levélben — (Kismartoni Regesták 76 s. kk. II.)

vágyódik. A nádor a királyhoz intézett komoly előterjesztésben a szenvedett bántalmazások és sérelmekért elégtételt követelt.¹⁾ Pázmánynyal pedig beszüntette a további vitatkozást, belátván, hogy eredményre úgy sem vezethet. „Abban hagyom — írja neki — Isten tegyen igazat közöttünk s mutassa ki, szívből kívánnám, ha kegyelmed, vagy én vagyok igazabb, mind urunkhoz, hazánkhoz.“ És sorait végezvén mondja: „Adjon jót Isten hozzám való gonoszáért is kegyelmednek.“²⁾

Az 1627-ben megkezdődött surlódások csak Pázmánynak sirjánál találták befejezésüket.

Mindazáltal kiemelnünk kell, hogy bármennyire feszült volt viszonyuk és gyűlöletes levelezésük: midőn a közügyek kívánták, vagy magánviszonyaik magukkal hozták, személyes érintkezéseikben soha sem feledkeztek meg a tiszteletről, mely-lyel különösen személyük és állásuk iránt tartoztak; sőt gyakran szívélyes figyelmet bizonyítottak egymás iránt. Eszterházy gyakran vendége volt Nagyszombatban Pázmánynak, s ez, midőn 1636 november 12-én végrendeletét elkészíté, a nádort kérte föl, hogy Telegdy érsekkel mint tanu aláírja. Viszont Eszterházy két héttel utóbb a Pozsonyba utazó bibornokot fényes kísérettel a város határainál fogadta.³⁾

Azonban kétségtelen, hogy a két államférfiú ellenségeskedése a közügyek és a kath. érdekekre nézve egyaránt hátrányos volt; míg benső összeműködésük szétforgácsolt erőiket sokszorosán hatványozta volna.

¹⁾ Augusztus 20 án kelt fölterjesztése Ugyanott 82 s kk. 11.

²⁾ Eszterházynek szeptember 10-én Pázmányhoz intézett levele Ugyanott 81. l.

³⁾ Dobronoki naplója.

IV.

A Pázmány által tartott tartományi és megyei zsinatok. — A zágrábi bonyodalmak. — Az idegen kezekre jutott egyházi javak visszaszerzése.

Azon buzgalom, melylyel Pázmány az országos béke megszilárdulása után, zsinatokat tartani kezdett, nem volt a lelkesedés pillanatra föllobbanó lángja, hanem a benső kötelességérzet és az egyház iránti szeretet kifolyása. Így magyarázható, hogy e buzgalom nem hanyatlott, hanem fokozódott. És az egyház történelmében, ha nem egyedül álló, bizonyosan ritka azon tény, miszerint Pázmány — mióta Rómából (1632) visszatért, haláláig — évenként tartott zsinatot.

Az 1630-iki nemzeti zsinatnak egyik nevezetes eredménye azon határozat volt, mely a római breviáriumot és misekönyvet a magyarországi egyház egész területére elfogadta. Ugyanekkor egy főpapi küldöttség megbízott a magyar védszentek külön officiumait és miséit összeállítani. Pázmány pedig fölkerlte a pápát, engedje meg, hogy a magyar védszentek ünnepeit nyolcadaikkal a magyar elérus ezentúl is úgy ünnepelhesse, mint eddig; miséik és officiumaik is a római missale és breviarumhoz nyomtatásban mellékeltesse. „Mert — ugymond — az egyházi rendnek tisztelete a védszentek iránt oly nagy, hogy készebb régi misekönyveit és breviáriumaikat megtartani, mintsem hogy ama tisztelettel fölhogyna.“ ¹⁾

A pápa örömmel értesült a római ritus elfogadásáról s emiatt magasztalásokkal halmozta el Pázmány személyét és érdemeit. A magyar védszentekre vonatkozó kérelmet sem utasította vissza, hanem kívánta, hogy miséik és officiumaik Rómába

¹⁾ Péterffy II. 312. l.

küldessenek, itt a S. Rituum Congregáció által beható vizsgálat alá fogván vétetni.¹⁾

Pázmány csakhamar beterjesztette a kívánt munkálatot. De a pápa, bár a zsinat kérelmét a király és fia is támogatták, megtagadta a magyar védszentek miséinek és officiumainak a római missale és breviariumba való fölvételét; arra hivatkozva, hogy ezen könyvek már kinyomatva vannak, s így azokon változtatásokat tenni többé nem lehet.²⁾ Mindazáltal később 1636 végén, midőn a magyar védszentek officiumai és miséi a római Congregatio bírálatát kiállották: a pápa nemesak ezeket jóváhagyta, hanem a magyarok egy régi ohaját teljesítve, sz. István, meg sz. Adalbert ünnepeit az egész kath. egyházra nézve kötelezőknek nyilatkoztatta. Ezen tény nem kevésbé örvendeztette a királyt és Pázmányt, kik siettek hálájukat a pápának kifejezni. „Örvendek magam is — válaszolá ez — hogy alkalmam volt ama nemes ország iránti jó indulatomat bebizonyítani.”³⁾

Pázmány, hogy a szentszékek ezen intézkedéseit kihirdethesse és más fontos érdekekről tanácskozzék: 1632. március

¹⁾ „Az 1630 június 8-án kelt pápai breve többi között így szól: „Non modo praesidium Religionis, sed etiam Romae solatium haberi par est Synodum Strig... Gaudemus... petenda isthic esse sacrificia et orationes ex Missali et Brev. Rom., quae volumina tamquam dictante coelo conscripta patefecit Pontificia auctoritas, Ecclesiis universis in cor unum, animamque unam christianae concordiae coalescentibus. Caeterum quod ad Sanctos istius Regni Patronos attinet, dabitur opera, ut pii voti compos Hungaria efficiatur. At enim par non est, in Romanis libris officia eorum solemniter describi, nisi a S. R. C. cognita sint ac approbata.” (A pápai titkos levéltárból.)

²⁾ A pápának 1631. március 15-én a két királyhoz és Pázmányhoz intézett brevei a pápai titk. lev.

³⁾ A pápának 1631. nov. 28-án Pázmányhoz intézett breveje, ered. Prim. egyb. lev. — Pázmány 1632. jan. 2-án olasz levélben köszöni Barberini államtitkárnak ez ügyben tett jó szolgálatait. (Eredet. Barberini levéltár.) Az 1632. jan. 24-én kelt pápai brevék a két királyhoz és Pázmányhoz, a pápai titk. lev.

8-ára nemzeti zsinatra hívta össze a főpapokat és ugyanakkor megyei zsinatot is szándékozott tartani papjaival.¹⁾ De római küldetése miatt elnapolni kényszerült ezen egyházi gyűléseket. Midőn Rómából visszaérkezett, első teendője volt a római misekönyvek, breviáriumok használatba vétele, a magyar misék, és officiumok kinyomatása iránt rendelkezni.²⁾ A nemzeti zsinatot pedig 1633 april 30-ára újra kihirdette.³⁾

A kitűzött napon a magyar püspökök és egyéb főpapok személyesen, s a káptalanok küldötteik által majdnem teljes számmal megjelentek. A kalocsai érsek sem hiányzott; suffragáneosai közül a váradi, szerémi, tinini püspökök személyesen itt voltak, a zágrábit egy kanonokja képviselte. Titkárrá Bőjte Miklós győri kanonok választott meg. A tanácskozmányok három napot vettek igénybe s rendesen reggeli hat órakor vették kezdetüket.

Azon ügyekkel foglalkoztak, melyeknek fölkarolását Pázmány életföladatául tűzte ki: zsinatok — visitatiók — papnevelés — római ritus. — A püspökök kötelezteték évenként megyei zsinatokat tartani, s a metropoliták fölhívtak, hogy suffragáneusaikat, kik ezen kötelességüket nem teljesítenék, egyházi büntetésekkel sujsák. A főespereseknek kötelességükké tétetett, javadalmaik elvesztésének terhe alatt, évenként személyesen megtartani kerületeikben a kánoni visitációt.

¹⁾ Pázmány ugyanazon napra két féle zsinatot hívott össze. Az egyiket „provinciale“-nak nevezi; de nemzeti zsinatot értett alatta, miután a kalocsai érseket és suffragáneusait is meghívta. A másik megyei volt. A meghívólevelek Péterfynél II. 319 s kk. ll.

²⁾ Pázmány 1632 febr. 8-án kelt elhalasztó iratában tudatja, hogy a nagyszombati székesegyházban már husvétkor használatba vételeik a római misale és breviárium. Suffragáneusait e példa követésére aug. 14-én hívja föl. Mindkét irat Péterfynél II. 321. l. Különös, hogy a Pázmány által kinyomatott misék és officiumoknak egy példánya sem ismeretes mostanáig.

³⁾ Péterfy II. 325. l.

Papnőveldek alapítása még mindig a legsürgetőbb teendők egyike volt; miután papok még most is csak csekély számban találtattak, s ezeknek is nagy része tudatlan és erkölestelen vala. Ujabban megállapított, hogy az 1635-iki k. decretum értelmében a főpapok hagyatékai papnőveldek alapítására fordittassanak, s a káptalanok tagjai esküvel kötelezzék magukat, miszerint a nevezett k. okmány lelkiismeretes végrehajtása fölött örködni fognak. A zsinat öt igazgatót nevezett ki, kik a hagyatékokat összegyűjtsék, kezeljék és gyümölcsöztessék, a befolyó összegek később egy országos papnővelde alapítására fogván fordittatni.

A püspökök megállapodtak, hogy a római szertartásokat megyéik minden egyházaiba behozni fogják és az ellenszegülőket javadalmaiktól megfosztandják. Miután pedig némely káptalanokban a breviárium közös végzése — a chorus — szokásból kiment, ezt ismét életbeléptetni kelle. ¹⁾

Pázmány, miután már 1631-ben kinyilatkoztatta, hogy évenként az Urnapja nyolcadát követő első vasárnapon megyei zsinatot tartand, nem mulasztotta el egy évben sem maga köré gyűjteni egyházmegyéjének papjait, hogy őket szent kötelmeik körül fölvilágosítsa, hivatásuk magaslatára emelje, buzgalmukat fokozza. Megelőzőleg pedig a főesperesek — legalább részben — bejárták kerületeiket és jelentéseik által tájékozták a hiányok és visszaélések, a teendő javítások és módosítások iránt. ²⁾

¹⁾ Péterfy II. 326–333. II. A nagy-zombati érseki helynökség levéltárában találtatik ezen zsinat eredeti jegyzőkönyve, némely határozatokkal, melyek nem nyertek végleges szentesítést; p. o. hogy minden pap csak saját egyházmegyéjében nyerhessen javadalmat sat. A jegyzőkönyvet csak ketten írták alá: „Petrus Pázmány Archiepiscopus Strigoniensis“ és „Joannes Telegdy Archiepiscopus Colocensis.“

²⁾ 1634. május havában a zsinatot megelőzőleg a pozsonyi, nyitrai, eszvári, zólyomi főesperesek visitáltak; az utóbbi még a prot. lel-

Hasonlag zsinatok tartattak az egri,¹⁾ nyitrai,²⁾ pécsi³⁾ és zágrábi egyházmegyékben is. Az előbbieken ellenmondás nélkül kihirdették a nemzeti zsinat végzései. Nem úgy az utóbbiban, hol komoly nehézségek merültek föl.

Ugyanis az 1633-iki nemzeti zsinat végzései Zágrábban a káptalan és lelkészkezdő papság körében nagy elégtelenséget idéztek elő, mely főleg azon zágrábi kanonok ellen volt irányozva, ki a zsinaton a püspököt és káptalant képviselé. Fönnen hirdették, hogy ez átlépett fölhatalmazásának körén, midőn oly végzésekhez is megegyezésével járult, melyek a zágrábi egyház régi kiváltságaival ellenkeznek. A püspököt pedig sürgették, hogy azon végzéseket érvényteleneknek nyilatkoztassa, vagy legalább lényegesen módosítsa. Ergelich Ferenc ily körülmények között legcélszerűbbnek tartotta megyei zsinatot hívni össze, mely 1634. július 19—21. napjaiban tartotta üléseit.

Itt az ellenzék túlnyomó többségben volt s Nardinus János kanonok vezérlete alatt, a püspök ellenzése dacára, a nemzeti zsinat két végzésének fölfüggesztését keresztülvitte. Egyik a római ritus behozatalára vonatkozott. A zágrábi egyházmegyében mintegy négyszáz év óta az isteni tisztelet sajátos és a rómainál némileg eltérő módon végeztetett.⁴⁾ A zsinat

készeketis meghívta a zsinatra. (L. e. kötet utóbbi helyén.) 1636-ban, marc. 29-én Bőjthe Miklós az érsek nevében a zsinatra meghívja a pozsonyi káptalant. (Ered. Poza. kápt. lev.). A szepesi prépost május 7-én jelenti, hogy megfog jelenni a zsinaton. (Ered. Pray gyűjt.) A zsinat végzései nem ismeretesek. Csak ezen irat maradt fön: „*Declaratio Dni Cardlis de funebri offertorio ac ornatu in Ecclesia Sceps. facta in Synodo Tyrnav.*“ 1636 jún. 2. (Egyk. más. Prim. egyh. lev.) Dobronoki is naplójában 1636 jun. 1—4. napokra emlékezik e zsinatról.

¹⁾ A Jászón tartott zsinat végzései Péterfyúél II. 336—346 ll.

²⁾ Memoria Episcopatus Nitriensis 356 l.

³⁾ Erről alább szölünk.

⁴⁾ Farlati ismerteti ezen zágrábi ritusnak a mise szertartásaira

határozattá emelte, hogy a pápához a régi ritus megtarthatásáért folyamodni fog, s a válasz megérkeztéig a római ritust nem fogadja el. Továbbá a zsinat erélyesen felszólalt az ellen, hogy a horvát- és tótországi főpapok hagyatékai is egy magyarországi papnövelde alapítására fordíttassanak. Miután a két tartomány, bár a magyar korona alatt áll, Magyarországtól távol fekszik, és saját nyelvével bir, szükségesnek ítélte, hogy a horvát- és tótországi főpapok hagyatékai a Zágráb, Bécs és Bolognában alapított horvát papnöveldek gyarapítására alkalmaztassanak. Ezen kíváнатot a pápának és Pázmánynak előterjeszteni határozták. Egyébként a zsinat oly végzéseket is hozott, melyek a nemzeti zsinat megállapódásaival összhangzók voltak; így, hogy plebániákat elfoglalni, elhagyni csak a püspök jóváhagyásával van megengedve; hogy az elidegenített egyházi javak visszaszerzésére a kellő lépések megteendők, s e célból egy megyei ügyvéd alkalmaztatik, kinek fizetéséhez minden plebános 50 denárral járul; hogy a legközelebbi horvát tartományi gyűlésen az egyházi rend törvényjavaslatot fog előterjeszteni a vásár- és ünnepnapok megszenteléséről, e napokon vásárok tartásának és hivatalos működéseknek tilalmazásáról. Végre figyelemre méltó az elaggott papok intézetének létesítésére tett kezdemény; e célra minden plebános egy forintot ajánlott föl és megállapíttatott, hogy a végrendelet nélkül elhaló plebánosok hagyatékai harmad részben ezen intézet javára fognak fordíttatni; az elaggott papok emellett élethossziglan bizonyos, a püspök által esetről esetre megszabandó, összeget fognak utódjaiktól nyerni.

A zágrábi püspök sietett Pázmánynak tudomására hozni a

vonatkozó eltéréseit. A Graduale, Introitus, Gloria, Offertorium, Orate fratres különbözött a románaitól. Azután a pap csak télen öntötte Offertoriumkor a bort és vizet a kehelybe, egyébkor az Introitus vagy Evangelium előtt sat. V. 341 s k. l.

zsinat eredményeit és saját mentségeül a felelősséget a kanonokok és plebánosokra hárítani. De a primás nem fogadta el mentségét és komoly szavakban megróttá magatartását. A primás és a nemzeti zsinat tekintélyének — írja többi között — nagyobb súlylyal kell vala birnia előtte, mint kanonokjai és plebánosai véleményének. A megyei zsinat tagjait lehet és kell meghallgatnia, de végzéseket alkotni, egyedül a püspök van feljogosítva. Csudálkozását fejezi ki, mint engedhetne egy ember konoksága által az egyenetlenségek magvait elhintetni; ő maga azonnal megfosztotta volna azt javadalmaitól, kiktiszöbölte volna a káptalanból. Mert ily kísérletek utat tárnak a schismára. Előbb a püspököt, később a primást és nemzeti zsinatot, végül a pápát is megvetik.¹⁾

Ezalatt a zágrábi zsinat folyamodása és az ahoz esatolt zágrábi mise- s szerkönyvek Rómában az „*Officium Inquisitionis haereticae pravitatis*“ által beható vizsgálat alá vétettek. Pázmány minden befolyását fölhasználta, hogy elvettessenek. Ily irányban működött Tomkó János bosniai püspök, zágrábi coadjutor, ki személyesen Rómába utazott. Ennek folytán egy 1635 szeptember 28-án kelt pápai breve a zágrábi zsinat végzéseit megsemmisítette és a római ritus haladéktalan elfogadását elrendelte.²⁾

A breve megérkezte után Ergelich összehívta káptalanát s közölvén a pápai parancsot, azt engedelmességre inté. De Vinkovich Benedek nagyprépost és püspöki helynök tiltakozott ez ellen; sőt a káptalan többségével oly határozatot fogadtatott el, hogy a pápához még egy folyamodás fog intéztetni. Miután pedig a püspök megegyezni vonakodott, Vinkovich lemondott helynöki tisztéről, mely most Tomkóra ruháztatott.

¹⁾ Farlati *Illyricum Sacrum*. V. 565 s kk. ll.

²⁾ A bréve egyk. más. Prim. egyh. lev.

Ennek befolyása a püspököket erélyesebb föllépésre birta.¹⁾ Minnekfolytán a római ritus a következő év tavaszán csakugyan behozatott. De Ergelich halála után Vinkovich nevezetvént utódjává, ez ismét a régi zágrábi ritust hozta vissza.²⁾

Pázmány az általa megtartott zsinatokon ismételve szőnyegre hozta az idegen kezekre jutott egyházi jószágok visszaszerzésének ügyét s fölkarolására minden alkalommal buzdítá a magyar főpapokat. Maga közvetlenül többször tett ez irányban lépéseket,³⁾ s midőn az általa adott impulsus folytán élénk mozgalom támadt e téren, melegen támogatá azokat, kik egyházaik birtokjogait érvényesíteni megkísérlék.

Igy tett 1636 végén, midőn Lósy Imre váradi püspök a biharmegyei Aszaló helységet magához váltani szándékozott. Ez már 1615-ben Forgách Zsigmond gróf kezeiben volt, ki lelkiismeretét megnyugtató a Rómába utazó Pázmány — akkor még jezsuita — által pápai fölhatalmazást kért azon egyházi jószág további birhatásához. A pápa e kérelmet oly föltétel alatt teljesítette, hogy Forgách és örökösei tartozzanak két papnövéndéket neveltetni a váradi megye részére és a jószágot visszaadni, mihelyt a clérus a váltságdíjt lefizeti.⁴⁾ Azonban, midőn Lósy Forgách özvegyének a váltságdíjt följánlotta, ez vonakodott Aszalót kibocsátani. Pázmány minden befolyását fölhasználta, hogy a grófnét engedékenységre bírja. „Édes asszonyom — írja többi között — mi haszna kegyelmednek, ha a világot magáévá tenné is, nem hogy egy

¹⁾ Tomkó Pázmányhoz. 1635. nov. 22. Ered. Prim. vil. lev.

²⁾ Farlati i. h.

³⁾ Pázmánynak a királyhoz intézett fölterjesztése, melyben a vránai perjelséghez tartozó, a Szirmai család kezei között létező némely jószágok visszaadását sürgeti. Hevenesy gyűjtem.

⁴⁾ L. e. munka I. 172. l. ¹⁾ jegyz.

rosz falut: és a lelkét terhelné; minthogy bizonyos, hogy lelki sérelme nélkül kegyelmed azt nem tarthatja. Kérem azért kegyelmedet ne idegenitse az egyházi embereket.“¹⁾

A grófné — bár különben az egyház érdekeit buzgón és bőkezűen pártolta — ez alkalommal makacs volt. A következő év elején kikérte ugyan Pázmány közvetítését, de az alkudozások csakhamar ismét megakadtak. Lósy emiatt komolyabban készült föllépni. A primáshoz fordult, hogy Forgáchnét mint az egyházi jószágok törvénytelen letartóztatóját egyházi átokkal sujtsa. Azonban ez, mielőtt a fölszólításnak engedne, a botrány elkertülése végett, Forgáchné megbízottjához Balog Istvánhoz fordult. „Ha ő kegyelme (t. i. a grófné) nem végez püspök urammal, certifiálnom kelletik asszonyomat, hogy comparealjon ad audiendam sententiam excommunicationis, quam Bulla Coenae Domini pronuntiavit contra detentores bonorum Ecclesiae. Bizony dolog nem véték örömet asszonyomnak, de kénytelen vagyok vele.“²⁾

A grófnét megdöbbenetette ezen fenyegetés. Ajtatos lelke minden áron elhárítani ohajtotta a veszélyt. Új tárgyalásokat kezdett Lósyval, melyekben Pázmány újra engedelkenységet ajánlott neki. „Meggondolván — írja többi között — hogy az (Aszaló) egyházi jószág, kegyelmedet szeretettel kérjük s intjük, hogy váradi püspök urammal amint elkezdette, végezzen kegyelmed, úgy leszen kegyelmednek lelki csendességére és e világi nyugodalmára.“³⁾ Ez alatt Lósy az egri püspökségre áthelyeztetvén, Aszaló ügyét csak utódja Hosszútóty a király közbevetésére 1634-ben fejezte be.⁴⁾

¹⁾ 1632 nov. 19. Eredeti A gf. Forgách család szécsényi levéltárában.

²⁾ 1633 jan. 16. Eredeti ugyanott.

³⁾ 1633 június 4. Eredeti Ugyanott.

⁴⁾ 1634 sept. 30. Hosszútóty Forgách Mihálynak. Eredeti: Ugyanott.

Lósy mint egri püspök is kikutatni igyekezett püspöki székének birtokait. Turkevi falu iránt, mely tényleg a Jászsághoz volt csatolva, a nádorhoz fordult.¹⁾ Sajó-Hidvég zemplénmegyei helységet pedig Eötvös János és a többi birtokosoktól 2000 forint lefizetése után visszaváltotta.²⁾

Hasonló gondosságot bizonyítottak a veszprémi püspökök. Ergelich Ferenc püspök 1628-ban Zala megye törvényszéke előtt pert indított az egerszegi őrség parancsnoka ellen, ki több év óta lefoglalva tartotta a püspökség tizedeit; a pernek egység vetett véget.³⁾ Ugyanakkor királyi rendeletet eszközölt ki, mely Zichy Pál veszprémi kapitánynak meghagyta, hogy az általa lefoglalt püspöki tizedeket kiszolgáltatassa; valamint a püspökséghez tartozó s általa beírási jogcímen birtokolt jószágokat, a beíratási összeg lefizetése után, a püspöknek átadja.⁴⁾

Utódja Sennyei, mintán magát a kamara által installáltatta⁵⁾, ennek támogatását kérte ki, a Zichy Pál kezei között levő jószágok visszaszerzése tárgyában.⁶⁾ Hogy ez reá nézve megkönnyíttessék, a király a nyitrai megyei Verbócz helységet adományozta a püspökségnek, melyet Sennyei 400 forint év-

¹⁾ Eszterházy nádor levele a jász-kun kapitányhoz. 1634 sept. 15. Kam. lev.

²⁾ 1635. Fassió a jászói convent előtt. Kam. lev. — Lósy már mint óbudai prépost 1624 a kamara által bevezetetté magát a prépostság birtokaiba, Majthényi Mihál és Bertalan ellenmondása dacára, (1624 nov. 30 kelt Relatio a kam. lev.) 1630-ban királyi oltalomlevelet eszközölt ki magának a váradai püspökség összes birtokaira. (1630. május 12. Kam. lev.)

³⁾ Az egységi okmány (1628 fer. 3 pr. p. fest. b. Doroth.) Kam. lev.

⁴⁾ 1628 oct. 27 és nov. 1 kelt rendeletek. Ugyanott.

⁵⁾ 1628 sept. 23-án kelt kamarai relatio.

⁶⁾ Sennyei folyamodása, és Zichy Pálnak ellenfolyamodása, dátum nélkül. Kam. lev.

dij fejében utóbb visszatért.¹⁾ S így 1629-ben képes volt tízezer forint lefizetése által²⁾ a püspökség régi birtokainak jelentékeny részét visszaszerezni.³⁾ Ugyanakkor visszaszerezte a veszprémi székesegyházat is, mely szintén Zichy Pál kezei között volt.⁴⁾ Dávid Pál, ki őt követte, 1622-ben a k. kuria előtt pert indított Kenesey Péter ellen Patvásárnak, és Vizkelety János pápai kapitány ellen Dada és Aczád birtokok visszaszerzése tárgyában; utóbb egyesség jött létre.⁵⁾ A veszprémi káptalan is lépéseket tett a királynál, hogy a Zrinyi grófok által egykor erőszakosan elfoglalt Grabouch, Merenye és Ujlak nevű birtokokat visszaadassa.⁶⁾

A püspökök példáját követték a kisebb, apáti és préposti javadalmak birtokosai. Himmelreich, szentmártoni főapát 1629-ben a kamarát reábirni megkísérlé, hogy a pápai várhoz csatolt birtokait visszaadja.⁷⁾ Vasváry György sári és földvári apát, a két apátságához tartozó jószágokat ki nyomozni igyekezett.⁸⁾ Lazár István 1629-ben lipcsei préposttá neveztetvén, a kamara által, Illésházy Gáspár és a Kubinyiak tiltakozása dacára bevezetteté magát lipcsemegyei birtokaiba.⁹⁾

Könnyebben célt ért Cseh János, mert nemcsak jogi

¹⁾ Sennyei elismervénye a kam. levél.

²⁾ A kamarának 1629 május 18-án kelt nyugtája, ugyanott.

³⁾ A kamara emberei Füle, Kis és Nagyberény, Herend, Jutas, Bogátfalva, Büge, Csopak, Fölsőörs, Lovas, Palasnak, Füred, Szöllős, Nagy- és Kis-Pécel, Vaszoly, Kisfalud, Szent-Ábrahám, Leányfalva, Tokszabadi, Kiliti és Ságvár birtokokat adták át Sennyeinek. Az átadásról szóló reláció kelt 1629. jún. 6. Ugyanott.

⁴⁾ A püspök folyamodása d. n. Ugyanott.

⁵⁾ Az egyesség kelt 1632. febr. 3. post fest. b. Mathiae. Ugyanott.

⁶⁾ Folyamodása d. n. Ugyanott.

⁷⁾ Folyamodása 1629. máj. 4. Ugyanott.

⁸⁾ 1630. sept. 30. kelt Inventarium. Ugyanott.

⁹⁾ A kamarai kiküldötteknek 1629. sept. 18. kelt relációjára. Ugyanott.

eszközökre támaszkodott. Mint tapoleczai apát 1634 visszaszerezte némely gömörmegyei birtokait. Ugyanő a mislyei prépostságot is birta, melynek birtokait Rudolf király Káthay Ferencnek 15,000 forintban elzálogosította.²⁾ Cseh mindent megtett, hogy örököseitől visszaváltsa. A család egyik nőtagját, Káthay Máriát könnyen megnyerte; ez 1500 forint lefizetése után jogigényeiről a prépost javára lemondott.³⁾ Ellenben fivérei, János és Ferenc makaesul vonakodtak a prépostság birtokaiért a váltságösszeget átvenni. Hosszu fáradozás után,⁴⁾ végre a következő évben megtörte ellenszegülésüket. Jelentékeny összegnek, 5922 tallér és 435 darab arany lefizetése után átvette a prépostság birtokait.⁵⁾ 1637 elején pedig készüléket tett, hogy a Hoffmann György árváinak kezében levő Ossva helységet is kiváltja.⁶⁾

Hasonló buzgalmat fejtettek ki az egykor oly hatalmas, most jelentéktelen székesfehérvári prépostság javadalmasai. Már Nagy György 1628 nov. 27-én folyamodik a m. kamarához, hogy a Czirákyak és Vizkeletieknél zálogjog címén levő birtokok visszaváltását lehetővé tegye.⁷⁾ A

¹⁾ Az egri káptalan okmánya 1634 fer. 4 post fest, Transfig. Domini. Ugyanott.

²⁾ Az erre vonatkozó okmányok ugyanott.

³⁾ Fassiója ugyanott.

⁴⁾ Előbb udvari rendeletet eszközölt ki, mely a m. kamarát fölhívta, hogy őt vállalatában támogassa. Majd az egri káptalan által hivatalosan megintette a káptalant, hogy a zálog összeget fölvegye. Végre a pozsonyi és szepesi kamarák által ismételtette ezen intést. — Az erre vonatkozó okmányok ugyanott.

⁵⁾ Ezen összeget Draskovich győri püspök és Bielavius győri kanonoktól vette föl, kötelezván magát, hogy a kiváltott birtokok jövedelméből évenként 1000 forintot fog a pozsonyi főegyház javára fizetni, míg az egész adósság törlesztve leend. 1635 nov. 17 kelt kötelezvénye a kassai jezsuiták iratai között. Kam. lev.

⁶⁾ Csehnek 1637 jan. 26 a m. kamarához intézett levele. Kam. lev.

⁷⁾ Folyamodása. Ugyanott.

kamara nem volt azon helyzetben, hogy kérelmét teljesíthesse ; de némi kárpótlásul 200 forint évdíjt utalványozott neki.¹⁾ Utódja Kaposy János Zichy Pál palotai kapitányt reábirta, hogy a prépostság jogainak elismeréseül és egyuttal kárpótlásul, a kezei között levő birtokokért évi 200 forintot fizessen.²⁾ A többi tényleges birtokosok ellen pedig, jogainak föntartása végett, a vasvári káptalan előtt óvást tett.³⁾ Ugyanott tiltakozott a nádor eljárása ellen is, midőn ez Bard somogy megyei helységet Horváth Bálintnak adományozta.⁴⁾

Nemehiczky, másként Mótusz György bozóki prépost 1627-ben tette meg az első kísérletet, a prépostság birtokait a Fanchy családtól visszaváltani. De az ő igyekezetei ép úgy, mint két évvel utóbb Draskovich György éi meghiúsultak.⁵⁾ Csak egy félszázaddal utóbb volt szerencsésebb Szelepcsényi primás.⁶⁾ A bajmóczyi prépostság több éven át üresedésben volt ; 1632-ben II. Ferdinand Valerianus Ede esztergomi kanonoknak adományozván, meghagyta a Thurzó grófoknak, mint a bajmóczyi uradalom birtokosainak, hogy őt jószágaiba bevezessék.⁷⁾ Ölvedi Albert tapolezai apát 1629-ben Görcmből helységnek a Rákóczyak kezéből való visszaváltására tett kísérletet.⁸⁾

A veszprémi ölgyi apácázárda terjedelmes

¹⁾ Tudjuk ezt Kaposy János prépostnak 1636 marc. 5-én a kamarához intézett emlékiratából, melyben az említett összeg kifizetését sürgeti. Ugyanott.

²⁾ Szvorényi Amoenitates Hist. Eccl. R. H. V. 82. 1.

³⁾ 1636 máj. 24 és aug. 18. kelt óvások. Kam. lev.

⁴⁾ 1636, Sabb. post Dom. Quinquag. Ugyanott.

⁵⁾ A kamarának levele a préposthoz 1627 nov. 9. É. Eszterházy M. levele Draskovichhoz 1629, Ugyanott.

⁶⁾ Fuxhofer Czinár.

⁷⁾ 1632 april 25. k. rendelet. Ugyanott.

⁸⁾ A pozsonyi kamara opinioja. M. k. kam. lev.

birtokai ¹⁾, midőn e zárdá fölöszlott, a körmendire szállottak át. De ez is annyira hanyatlott, hogy 1623-ban csak egy tagja volt, ki a gazdag jövedelmeket lelkiismeretlenül pazarolta. A király emiatt elrendelte, hogy e birtokok névleg a győri püspököknek adassanak át, jövedelmeik pedig a győri jezsuita collegiumra fordíttassanak. ²⁾

Pozsonyban sz. Katalin tiszteletére szentelt kápolna állott, melynek időszerinti rectora régente egy pozsonyi házas Prácsa (Vajnor) helységet birta. Idők folytán a házat egy pozsonyi polgár, a helységet a város foglalta el. 1628 augusztus 15-én II. Ferdinand a rectorátust Dávid Pál pozsonyi prépostnak adományozta és a m. kamarát utasította, hogy a kápolna birtokait visszaszerezze. ³⁾

Eként a magyar clerus Pázmány által vezényelt és a király által támogatott, következetes igyekezetei folytán hajdani birtokainak jelentékeny részét visszaszerezte; és a magyarországi egyház, habár távol állott a fény és gazdagságtól, mely a középkor századaiban környezé, kiemelkedett a szegénység és elhagyatottság állapotából, melybe a mohácsi vész után sülyedett. Az anyagi emelkedés, egyházi téren, igaz, nem mindig jele az erkölcsi emelkedésnek; de ennek bizonyára egyik hatalmas eszköze, emeltyüje lehet. És nem lehet kételkednünk, hogy Pázmányt is ezen tekintet vezette, buzdította.

Az egyházi javak visszaszerzése körül egy világi főúr is figyelemre méltó érdemeket szerzett.

Ez Rákóczy Pál, az erdélyi fejedelemnek ifjabb testvére. Fiatal korában, oly körülmények és tényezők befolyása

¹⁾ Kenesi, Berény, Szigetfő, Balatonfő, Kajár.

²⁾ Dallos Miklósnak 1623 júl. 11 és 1625 jún. 27. a kamarához intézett levelei. Sennyey beigtatásáról szóló reláció, 1629 nov. 3. Ugyanott.

³⁾ K. adománylevél. Ugyanott.

alatt, melyek teljesen ismeretlenek maradtak, a buzgón protestans család e sarja, a kath. egyház tagjává lőn. 1611-ben a gráci jezsuita főiskolában találjuk,¹⁾ hol tudományos kiképeztetését nyerte és a kath. valláshoz meleg ragaszkodását eljáratította. Ezt, visszatérve hazájába, nemcsak megőrizte, hanem még fokozta is. Hasonló hűséggel ragaszkodott a királyi trónhoz. Már ifjú korában Torna meg Sáros főispánjává, 1631-ben pedig országbíróvá neveztetett ki. Magas állását és gazdag vagyonát nem mulasztotta el a kath. ügy emelésére értékesíteni.²⁾ Emiatt a prot. főurak kezeiben levő egyházi javak megszerzésére irányozta figyelmét.

A Szepességben egykor virágzó lechnitzi carthausi zárda birtokait II. Mátyás 1612-ben Horváth Györgynek zálogosította el 35,000 forintért.³⁾ II. Ferdinand pedig 1625-ben megengedte Rákóczy Pálnak, hogy azokat magához válthassa és, a kath. vallás s isteni tisztelet buzgó előmozdításával, birhassa. Mire Rákóczy a zálogösszeget lefizette és a nevezett birtokokat átvette.⁴⁾ Ezekből azonnal elűzte a prot. lelkészeket és három kath. papot hívott meg a térítés művének megkezdésére.⁵⁾ Néhány évvel utóbb, 1630-ban Heesért, mely egykor az egri püspökséghez tartozott, Tököly Istvántól 31,000 forint lefizetése után szerezte meg, kötelezván magát, hogy azt tizenhárom év múlva, csak 21,000 forint fejében a elerusnak visz-

¹⁾ Az egyetem anyakönyvéből.

²⁾ Lósy püspök 1632 jan. 26-án a bécsi nuntiushoz intézett információjában úgy jellemzi őt, mint ki „*pietatis et literarum, maxime autem cath. Religionis eximius cultor.*“ (Eredeti a bécsi nuntiatura levéltárában.)

³⁾ Az erre vonatkozó okmányok a kam. levé.

⁴⁾ Az erre vonatkozó okmányok ugyannott. Pázmány az 1629-iki zsinat actáihoz mellékelte egyháztörténelmi munkájában a lechnitzi zárdát említi „*Possidet nunc M. D. Paulum Rákóczy.*“ III. l.

⁵⁾ Rákóczynek 1632 april 22 a nuntiushoz intézett levele. (Ered. Nuntiat. levé.)

szaadja. ¹⁾ „Nem a magam érdeke és haszna — írja ekkor — lebeg szemeim előtt; hanem azon cél, hogy a Krisztus vére által megváltott lelkek tiszta erkölcsű papok által a szent egyház kebelébe vezéreltessenek és kath. tanításban részesíttessenek“.²⁾

E nyilatkozat őszinteségéről tanuskodik az, hogy lelkiismeretének megnyugtatósa végett a pápától fölhatalmazást kért ezen általa kiváltott, de egykor az egyházhoz tartozó jószágok birhatására. Egyuttal kijelentette, hogy jövedelmeikből a hazai és külföldi növelésekben ifjakat fog az egyház szolgálatára neveltetni. Ezen és egyéb kérelmeinek ³⁾ előterjesztésére 1631 őszén udvari káplánját, Anuseniez Miklós hittudort küldötte Rómába. Miután pedig ez az uralkodó pestis miatt nem juthatott az örök városba, Tomkó bosniai püspökre bizta ez ügyet. ⁴⁾ Rákóczy már 1636 elején Zborón meghalt. Végrendeletében huszezer forintot hagyományozott a jezsuitáknak. ⁵⁾

¹⁾ 1630 aug. 13-án kelt k. leirat; a m. k. kam. levél.

²⁾ Rákóczynak imént idézett leveléből.

³⁾ Az uradalmain alkalmazott lelkészek részére fölhatalmazást kért, hogy a megtérő protestánsokat föloldozhassák az eretnekség vétkétől. Továbbá templomai számára privilegiált oltárokat, bucsuengedélyeket, — a maga számára pedig olyas kiváltságot kérelmezett, hogy midőn maga, vagy neje utazik, udvari káplánjuk bárhol ara portatilis-sen mondhasson misét.

⁴⁾ Tomkó e folyamodást áttette a De propaganda fide congregatióhoz, mely a bécsi nuntinstól információt kért és némely pontokra nézve nehézségeket tett. A tárgyalások hosszú ideig folytak. Az eredmény nem ismeretes. A Congregatio elnöke a nuntiushez 1631 dec. 3. — A nuntius Lósyhoz 1632 jan. 15. — Lósy a nuntiushoz 1632 jan. 26. — Rákóczynak udvari káplánja a nuntiushoz 1632 febr. 15 és april 20. — A nuntius a Congregatio elnökéhez 1632 marc. 6. — Rákóczy a nuntiushoz 1632 april 22 és jun. 18. — Rákóczy folyamodása a Congregatio észrevételeivel. (Mindezen iratok a béc-i nuntiatura levéltárában.)

⁵⁾ Dobro oki naplójában 1636 april 26.

V.

A főesperesi látogatások (1632—1636). Az esztergomi egyházmegye állapota Pázmány életének végéveiben.

Pázmány midőn maga példás buzgalommal tett eleget főpásztori kötelességeinek: kétszeres joggal birt alárendelt papjaitól megvárni, hogy hivatásuk és hivataluk követeléseinek lelkiismeretesen megfeleljenek. Miként maga gyakran tartott zsinatokat: úgy a főespereseket is kötelezé, hogy kerületeikben gyakran végezzék a kánoni látogatásokat.¹⁾ Ezt csakugyan megtették. Tanuságul szolgálnak jegyzőkönyveik, melyeket látogatásaik eredményeiről az érseknek bemutatni szoktak. Ilyeneket, ámbár bizonyára nagy részük elveszett, a primási levéltár nagyszámban őrzött meg. Ezek a pozsonyi (1632 és 1634), sasvári (1632 és 1634), barsi (1633), nyitrai, komáromi, nógrádi, zólyomi (1634) és gömöri 1636) főesperesektől származnak. E nagyérdékű iratok képesítenek, hogy magunk elé állítsuk az egész esztergomi egyházmegye állapotát, miként az Pázmány végső éveiben létezett; képesítenek, hogy megvilágítsuk azon emelkedést és javulást, mely az egyháziak erkölceiben, a hivek valóságos életében a nagy primás tevékenységének két évtizede után észlelhető volt.

Szemlénket a pozsonyi főesperességgel kezdjük, nemcsak azért mert Draskovich György pozsonyi nagyprépost és főesperes jegyzőkönyvei leggazdagabb tartalommal bírnak, hanem mert azon kerület — jelenleg is legnagyobb — akkoron a megyének legkiválóbb részét képezte;

¹⁾ V. ö. E munka II, 250 s. k. II,

területe — melyen a primás székhelyei is voltak, Nagyszombat, Pozsony, — teljesen ment volt a török hódítástól, minél fogva a vallásos élet kevésbbé volt akadályozva, mint más részekben.

A pozsonyi főesperesség ma 116 plebániát számít, melyekben 160-nál több pap foglalkozik a lelkipásztorkodással. Harmadfél század előtt 83 plebániában csak 55 áldozár működött. Azonban ezen arány nem oly kedvezőtlen, mint első tekintetre látszik. Ma 200 ezernél több katolikus hivat számít, akkor mintegy 30 ezeret birt a főesperesség. Most mintegy 1200 katolikusra, akkor mintegy 600-ra esett egy pap.

A lelkészekről őszinte és részletes jellemzéseket nyerünk. Jó részük magasztaltatik erköleseik és buzgalmuk miatt. Ezekhez tartoznak a k a n o n o k o k, kik Pázmány által plebániái állomások betöltésére küldettek. Az esztergomi káptalanból F r i e c i u s D á n i e l Bresztovánban, P á l f a l v i J á n o s Szereden tartózkodott. Csukárdon, Egyházbáron, Récsénben és Vásáruton p o z s o n y i k a n o n o k o k a t találunk. Ezek közül különösen kiemeltetik, hogy a csukárdit J a n e c s k a J á n o s t hivei jeles szent beszédei miatt nagyrabecstülték. De a récséni és egyházbári ellen kifogások emelkedtek, miután az előbbi káptalani teendői által is igénybe véve, plebániáját elhanyagolta; az utóbbinak pedig ismeretei hiányosak voltak. Szemezen S o b r i J á n o s nevezetett plebánossá, miután a felsőörsi prépostságot, melyet előbb birt, ismeretlen okoknál fogva, elhagyta; hiveinek szeretetét nem tudta megnyerni; tudatlan, heves és iszákos embernek jellemeztetik.

A főesperesi kerület jelesebb papjai közé sorozandók B u z i a k o v i c h P á l gellei és G y á r f á s D e m e t e r nagy-magyarai lelkészek, kik a római collegiumból alapos ismereteket és vallásos buzgalmat hoztak hazájukba. A bécsi Pázmány-intézet szintén több jeles lelkészt adott a kerületnek. Ilyenek O r -

szágh Márton alesperes, bazini lelkész, Bogátfalvi János hédervári, Ribini János szomoláni, Vistuk Mátyás senkveczi plebános. Ugyanazon intézet növendéke volt Petrovich János, ki Keresztúron működött, tehetséges ifju; de a magasabb papi rendeket nem bírta, miután szem-bajban szenvedett, melyet a császári székváros orvosai sem tudtak meggyógyítani. A dicsérőleg kiemelt papokhoz tartozik még Szuhány Márton malaczkai alesperes-plebános, Jurkovich Lőrinc dévényi, Barto Ádám hosszufalvi, Manigai György bohuneczi, Somogyi Mátyás egyházpákai; az utóbbi többeket a kath. vallásra térített. Továbbá Kobaricz Pál sárfői és Gorgolosich horvataisgrubi papok, kik Györmegyéből jöttek át; Ruchin János ottentháli és Loibell Farkas Bajorországból, Hesznér Máté Lengyelországból, és Fabricius pozsonyi plebános Westfáliából vándoroltak be. Még messzibbről, Svédországból jött az utóbbinak káplánya Guthesmues János.

A plébánosok között találunk megtért prot. prédikátorokat is. Ezek azonban rendszerint kevésbé feleltek meg az igényeknek. Igy Architectoris Pál cziferi lelkész tudományos és jóerkölcsű papnak mondatik; de sajtószerepen jellemzi azon tény, hogy a látogató főesperes, nem csekély megbotránkozására, a templomban szalonnát talált fölaggatva. Janesovics Mihál Németaisgrubon tudatlan, a kath. szertartásokban teljesen járatlan volt; hivei nem kedvelték. A Szerdahelyen működő Lengyel Miklósról nézve a főesperes megjegyzi, hogy célszerűbb lenne őt lelkészi állomásáról elmozdítani és a harmincadnál alkalmaztatni.

Eként 55 lelkész közül csak 20 érdemelte ki hiveinek tiszteletét, a főesperes dicsérő, ritkábban magasztaló ítéletét. A többi ellen többé kevésbé súlyos kifogások emeltetnek. Kilenerről mondatik, hogy, bár erkölceik kifogástalanok, a kellő

ismeretek hiánya miatt alkalmatlanok voltak magasztos hivataluk betöltésére. Egyik, Bohuslaus Pál hosteti lelkész oly gyarló képességekkel bírt, hogy egyházi beszédeit írásból kényszerült leolvasni. Ugróczy Mihál várkonyi pedig gazdasági buzgalmában oly foglalkozásoktól sem tartózkodott, melyek állásával összeférhetlenek voltak; gabonáját maga aratta le, a baromfit is személyesen gondozta.

Nagyobb volt a botrány, melyet a részeges papok idéztek elő. Ezen vétségéről kilencen vádoltatnak. Többen be nem számítható állapotjukban táncra ragadtattak el, s eként compromittálták állásukat. Ilyen volt Jessenius Gáspár zohori lelkész és a már említett svéd származásu pozsonyi káplán. Az utóbbi részt vett nyilvános tánevigalmakban; emiatt a főesperes által szigorúan megfenyítettett, a templom tornyában három napon át elzárva, kenyéren és vizen tartatott; e büntetés megjavította. Másokat a szesz italok mértéktelen élvezete civakodókká, verekedőkké tette; Dives János rozsindoli plebános ingerültsége gyakran dühösségig fokozódott. Heszner Máté szentmiklósi lelkész pedig kedvét találta lövegek elsütése által zavarni hiveinek éjjeli nyugalma; zsarolásai által is elidegenítette azokat.

Sokan a főesperesség papjai közül vétkes viszonyban éltek. Ezek ritkán kerültek el a primás és helynökeinek szigorát; erélyes üldöztetésnek voltak kitéve. Nem hiányoztak, kikben fölébredt a lelkiismeret szava és őszintén, végkép lemondottak erkölestelen életmódjukról; ilyenek a stomfai és soloniczai lelkészek. Nagyobb azoknak száma, kik már nem voltak képesek megszakítani botrányos összeköttetéseiket. A viszuki és báhonyi plebánosok elboesátották maguktól ágyasaikat, de később ismét visszafogadták. Ugyanezt tették Szentbenedeki Dániel, Tislarieli Péter, és Chinoráni István; bár távol eső vidéken más javadalmakra helyeztettek át. Az utóbbi emellett

annyira hanyag volt, hogy anyakönyveket nem vezetett és kényelmi szempontból a gyónókat tömegesen részesítette a föloldozásban, míg emiatt az érseki helynök megbüntette.

A főesperes a részletes jellemzésekhez általános észrevételeket csatol. Ezek szerint hitelemző oktatásokat csak kevesen tartottak, azzal mentvén magukat, hogy a gyermekek nem jelennek meg, s a szülők sem küldik azokat. A pásztorembe-
rekre kevés gond fordított, minélfogva azok ritkán látogatták a templomot. Az utolsó kenet szentségének kiszolgáltatása — zsinati végzések és főpásztori rendeletek dacára — nem volt szokásban; legfőlebb előkelő személyek vették igénybe. Anyakönyvek egy-két helyen még hiányoztak.

A plébánosokat a kegyurak, vagy hol ilyenek nem léteztek, a községek választották. Pázmány ismételve sürgette, hogy mielőtt állomásaikat elfoglalják, az érseki helynökhöz folyamodjanak investitúráért, s a főesperes által vezettessék magukat plébániáikba. Mindazáltal legtöbbször investitúra és beigtatás nélkül foglalták el állomásaikat. S midőn őket a főesperes emiatt megróttá, aként igazolták magukat, hogy az érseki helynök titkára által követelt díjakat — melyek pedig csak egy forintból állottak — nem képesek megfizetni.

Több plébánián — áldozárok hiányában — licentiátusok, vagy kisebb rendekkel bíró növendékek alkalmaztat-
tak. Ezeknek hatása gyakrabban volt káros, mint előnyös. Műveltségük és erkölseik rendszerint nem állottak hivatásuk magaslatán. Így Nagy-Födémesen egymásután két erdélyi származású ifju botrányoztatta meg a hiveket. Az egyikőtől úgy szabadultak meg, hogy gyalázatos bünei által fölingereltetve, agyonverték. A másik egy gazdátlan nemes fajú lovat találván a mezőn, azzal együtt elillant; nem is tért vissza.

A lelkészek ellátása általában kielégítő volt. Némelyek jelentékeny készpénzfizetést élveztek. A pozsonyi plébánosnak

600 forintot fizetett a város; két káplánya nála nyerte ellátását, emellett mindegyik 100 forintot élvezett és a stóla is őket illette. A szentgyörgyi és bazini plébánosok illetékei a pozsonyi kamara által 200 forint, 20 akó bor és 28 öl fában állapíttatott meg. A csasztai lelkész 90 forintot, 20 akó bort, 20 öl fát; a récséni 100 forintot 12 akó bort és 12 öl fát kapott, sat.

A stóla illetékek nem különböztek azoktól, melyek a barsi és sasvári kerületekben szokásban voltak.¹⁾ A keresztelésért, ha az husvét és pünkösd között történt, rendszerint egy garassal több fizettetett, mint az év egyéb részeiben; eként kárpótolták költségeiket, melyek a szent olaj beszerzésével összekötte voltak. Dévényben szokás volt, hogy a gyónók némi csekély pénzt tettek az oltárra; a németek 4, a magyarok 1 denárt. Zohoron a pap, midőn a haldoklókat a szentségekben részesítette, 4 denárt kapott. Stomfán és több más helyen az elhunytakról való megemlékezés jövedelmi forrásul szolgált; a plébánosok egy egész éven át minden prédikáció után a hivek imáiba ajánlották az elhunytat. Ennek díja 1 forint volt.

A nép ritka kivétellel s mint Malaczkán, vagy Récsénben²⁾ nagy buzgalmat tanusított vallásos kötelmeinek teljesítésében. Ezt legjobban kitünteti az áldozatkészség, melylyel új templomokat emelt, a romladozókat megújíttatá és ékesítteté.

1631—1634 között a pozsonyi főesperesség területén tizenegy község épített új templomokat; soraiban jelentékeny falvakkal is találkozunk; ilyen volt a 150 lakosból álló Helmes, a 200 lakost számító Nestich, mindkettő főkegyház. Huszonhat község részint újra építteté a török ál-

¹⁾ L. e munka II. 262 s k l.

²⁾ A malaczkaiak az ünnepeket nem ülték meg; a récséniak ritkán gyóntak, sokan még husvétkor sem.

tal elpusztított, vagy lángok martalékává lett imaházaikat; részint új tornyokkal, tetőkkel, sekrestyével, oltárokkal látták el azokat. A zohoriak templomuk restaurációja mellett új plébánialakot is építettek. A szuhaiak, pudmericziek, stomfiaiak és püspökiek toronyórát szereztek, — azon időben ritkaság; — a baziniak orgonát vásároltak.

Több kegyúr versenyzett áldozatkészségben a hivekkel. Pálffy István gróf a stomfai temetőben új kápolnát épített, a sz. Borbála-Ujfalun létező régi kápolnát megújíttatá, a palstuni templomnak szép oltárképet ajándékozott. Thurzó Kristóf és Mihál a szeredi, keresztori és szemczi templomokat a protestánsoktól elvették; az utóbbit helyreállíttaták, a kereszturebe pedig új főoltárt helyeztek. Ekker Lukács királyfalvi curiájában oratoriumot rendezett be. A győri káptalan a püspökii, Bosnyák Tamás a magyarbéli templomot, Morocz Farkas pozsonmegyei alispán a gelei templom szentélyét restauráltatta. Ezekhez más jötevők csatlakoztak. Pázmány Vajkán új oltárt készíttetett. Rumer Bálint esztergomi kanonok hagyatékából Báhonyon három oltár készült. Bielavius pozsonyi kanonok a pozsonyi főegyház egyik kápolnáját, Maurovics Mihál egri nagyprépost Vistukon sz. Egyed kápolnáját újíttatá meg saját költségén.

Mindazáltal a templomok számos helyeken elhagyatott állapotban maradtak. Nem ritkán összeomlás fenyegette azokat, vagy már teljes pusztulásra is jutottak. Így Jakabfalván és Borován — mindkettő filialis — a plebánosok parasztházban kényszerültek megtartani az istenitiszteletet. A látogató főesperes különösen a Csallóközről megjegyzi, hogy a templomokat sehol oly szomorú állapotban nem találta, mint itt. Okát a hivek szegénységében, vagy hanyagságában kell keresni. A főesperes megjegyzi, hogy ezen vád nagyobb mértékben éri a ma-

gyarokat, mint a tótokat és horvátokat, ¹⁾ kik általában buzgóbbaknak szokták magukat bizonyítani.

Sokhelyütt a kegyurak is lelkiismeretlenek voltak. Így a főesperes megrója Nagyszombat városát, mely kötelességein szívesen túltette magát. Nem hiányoztak oly kegyurak sem, kik védnri hatóságukat saját hasznukra zsákmányolták ki, és nem kimélték a templomok filléreit sem. Így Helmesen a hívek nagy bajjal 20 ezer téglát szereztek össze, melyből templomot építeni készültek; de Pálffy István gróf kölcsön vette vöröskői várának építéséhez és később vonakodott visszaszolgáltatni. Ugyanigy tett azon 400 forinttal, melyet midőn Bethlen fogságában volt váltságdíjának összeszerzésére, a csasztai templomtól kölcsönvett; „restitut ad calendas graecas“ megjegyzi a főesperes. Pálffy János gf a hosszufalusi templomnak 130 forinttal, Erdődy Kristóf a németdiósi és dejtei templomoknak 250 forinttal, Sárkány Miklós a szarvai templomnak 16 forinttal, 8 ökör és 4 tehénnel, egy nagyszombati tanácsnok a gerenceséri templomnak 230 forinttal tartozott; mindezen összegeket úgy tekintették, mint a melyek vagy teljesen elvesztek, vagy legalább komoly veszélyben forogtak. Emiatt a főesperes oda utasította a községeket, hogy földesuraiknak a templomi pénztárakból ne hitelezzenek; de amazok válaszolák, hogy nehéz, sőt lehetetlen uraik megkeresését visszautasítaniok.

A hiteletnek, miként napjainkban, régente is egyik kiváló jelenségét képezték a bucsujárások, melyeknek célpont-

¹⁾ A XVI-ik század második felében a török pusztítás által hazájukból kiszorítva számos horvát telepek Pozsony megyében alapítottak új helységeket. Ilyenek voltak: Horvátujfalu, Horvátaigrub, Dévény, Récsén, Hidegkut, Lamaes, Nahács, Rosindol sat. Pázmány korában még a horvát nyelvet használták. Most, a horvátaigrubiak kivételével, nyelvük, szokásaikra nézve teljesen azonosultak a tót elemmel.

jait leginkább a b. Szűz templomai képezték. A látogatott búcsuhelyek között nem találjuk azokat, melyek ez időszerint nagy hirnek örvendenek. Helyüket Spácza, Boldogfalva sat. foglalják el. Az utóbbi helyen a b. Szűz születésének ünnepén oly nagyszámú néptömeg szokott összecsoportosulni, hogy — miként a naiv lelkész megjegyzé — egyalkalommal 32 koci barackot adtak el a gyümölcsárusok. Gyakran babonás vélekedések is nagy vonzerőt gyakoroltak a tömegekre. Így Konyha község határában egy szikladarabon két emberi lábnak s közötté pálcának nyoma volt látható. Erről azt beszélték, hogy 1600 körül szent életű remetének volt tartózkodási helye, s hogy midőn egy molnár a követ házába vitte, ezen szentségtörő mérnylet miatt szemévilágát elvesztette, minélfogva azt régi helyére visszavitte. Minden hónap első vasárnapján nagy számú ajtatoskodók gyülekeztek ide és a főesperes javasolta, hogy itt kápolna építtessék. A várkonyi templomban nagy kegyelettel őriztek egy kődarabot, melyről beszélték, hogy midőn hatvan év előtt egy pék a templom védszentének ünnepén kenyeret sütött, ez a kemencében kővé vált.

Ily hiedelmek élénken jellemzik a lelkiismeretességet, melylyel az egyház ünnepei megszenteltettek. A stomfai és detrekői uradalmakban lakó jobbágyok panaszaikkal a főespereshez fordultak amiatt, hogy tisztartóik által ünnepeken szolgai munkák végzésére kényszerítettnek; a főesperes sietett ezen visszaélés ellen erőlyesen fölszólalni, de kevés eredménnyel. Figyelemreméltó, hogy Pozsonyban a németajkú katolikusok nem ülték meg a magyar védszentek ünnepeit.

A vétkes szokások között, melyek ezen korban a nép között, uralkodók voliak, legáltalánosabb a káromkodás. És nem érdektelen tudnunk, hogy a tótok is magyar szólásokat használtak a káromkodásra. A főesperes buzdította a lelkészeket, hogy ezen vétkes szokás kiirtására mindent megte-

gyenek. A tót községekben a közerkölcsiség sülyedésére vészteljes hatást gyakoroltak a f o n ó h á z a k, melyek a ledérség és kicsapongások tanyái voltak. A főesperes szigorúan eltiltotta azoknak látogatását.

A nyitrai főesperesség területén 1630-ban 29 plébánián 23 lelkész működött. 1634-ben 42 plébániával, 33 lelkész és 3 licentiatussal találkozunk. ¹⁾ Mert időközben Dobrowodán, Hostéten, Hradiskón, Galgóczon, Kéren, Komjáton, Krakoviczon, Lancsáron, Lopasowon, Nahácon, Rohovon, Szolcsánban és Wittenezen új plébániák alapítottak.

A főesperes, Zsolnai János kanonok 1633-ban Fejérvári Miklós érsekújvári plébánost nevezte alesperessé, ki tevékenységéről, erélyéről dicsértetik. De erkölcei nem voltak kifogástalanok. A főesperes egyalkalommal szombaton délután meglepven őt, mértéktelen borivás következtében oly mély álomba merülve találta, hogy minden kísérlet őt fölébresztetni meghiúsult; minélfogva a főesperes kényszerült őt a délesti istenitiszteletnél helyettesíteni. A lelkészek fele ellen súlyos vádak emeltetnek.

Seulteti István veszteniczi plébános ellen már a visitatio előtt érkeztek panaszok. Telegdy nyitrai püspök, mint kegyur, elmozdittatását sürgeté. ²⁾ A főesperes úgy találta, hogy templomában nagy rendetlenség uralkodik, ő maga a breviáriumot nem tudja elmondani és rossz hirben áll; ennélfogva vizsgálatot rendelt ellene. Ugyanigy tett Szölösy Ferenc nagyjáczi plébánossal, sőt ezt a misézéstől is eltiltotta, botrányos életmódja miatt; mert annyira megfélekedezett magáról, hogy a nagytapolesáni koresmákban, gyakran rossz hírű nők társaságában, tivornyázott. A c z é t é n y i és k é r i lelkészek már 1633-

¹⁾ A nyitrai főesperesség azon időben a nyitrai egyházmegye jelen területének egy részét is magában foglalta.

²⁾ Levele 1634 jan. 4 Lósyhoz. Ered. Prim. vil. lev.

ban, előleges vizsgálat után, megfosztattak javadalmaiktól. Használó sorstól plébániáját önkényt elhagyva szabadult meg Ebedeczky Lőrincz, ki erkölcstelensége miatt hívei gyűlöletét annyira magára vonta, hogy személyes bántalmazásoknak volt kitéve. Gyurkovics Márton vétkes viszonya miatt szentmiklósi hívei által elűzetett és miután az érseki helynök által egyideig börtönben elzárva tartatott, más javadalomra helyeztetett át, anélkül hogy a javulás jeleit adná.

Hajniss Miklós ürménczi és Mazar Mihál ludányi papok sem voltak jobbak az előbbieknél; az utóbbinak emellett hanyagsága oly nagymérvű volt, hogy anyakönyveket nem vezetett, a betegeket nem látogatta. Ugyanez állittatik a két, id. és ifj. Capri Jánosról, kik Lakácson és Sárfőn lelkészkedtek. De mindezeket messze tulszárnyalta Pucsek Miklós üzbégi plebános; a főesperes megjegyzése szerint temploma az egész kerületben legtisztátalanabb volt; a szentélyt, sőt az oltárt is piszok borította. A hívek megvetették s körükben elenyészett végkép a vallásos szellem. „Ilyen pap — mondja a főesperes — haszontalan; inkább verést, mint fizetést érdemel.”

Többen a felsoroltak közül kiemelt vétségeik mellett még bűnös viszonyban is éltek. Így az üzbéginek fia ugyanazon helységben mester volt. Tóbiás dobrowodai és Bogdánóczyi hradiskói lelkészeket is megróva találjuk. Néhány más plebános ellen csekélyebb jelentőségű panaszok emeltetnek. A főesperes általán kiemeli, hogy sokan a haldoklók szentségeit nem szolgáltatják ki, s azzal mentik magukat, miszerint a betegek által nem hívatnak. Néhányan még nem hozták volt be az anyakönyveket; ezeket a főesperes börtönnel fenyegette, ha a legközelebbi visitatióig nem bírnak anyakönyvekkel.

Mintegy tizenhat pap erkölcei kifogástalanok. Némelyek buzgalmukért magasztaltatnak; ezek többnyire a bécsi és ró-

mai collegiumok növendékei. A papok hiánya miatt két helyen kanonokokkal, három helyen pedig licentiátusokkal találkozunk. Az előbbiek Posgay János esztergomi, és Rezeni György pozsonyi, kik Galgócson és Kéren működtek. A licentiátusok közül az egyik megtért prot. prédikátor volt, ki csak kevéssé avatta be magát új vallásának tanáiba; mert, bár az egyházi rendeket nem vette föl, gyóntatott.

A sasvári főesperesség tizenegy plébánosa közhatan diesérőleg vannak kiemelve. Ezek: Bolerázi Tamás sasvári dékán, Matuska János bür-szent-györgyi, Vidovich András egbeli, Sartorides Márton holicsi, Kolosy György jablonezai és György János dojesi; az utóbbi magasztaltatik, hogy hétköznapiokon is misézik, a mi eszerint, úgy látszik, rendkívüli dolog volt.

Négy plébánost a Pázmány által gyakorlatba hozott szigor megjavította. Ürményi János závodi, Kowalowi Mátyás stepanowi, Bolerázi János bür-szent-péteri plébánosok 1629—1632 között elboesátották ágyasaikat; és a község elöljárók, kiket a főesperes megkérdezett, esküvel erősítették, hogy végkép megszakitották erkölestelen összeköttetéseiket. Ugyanezt állították Bahony Jakabról; ez előbb sándorfői lelkész volt, s itt kihágásai miatt magára vonta hiveinek neheztelését, emiatt a főesperes Nagyszombatba vitte, hol az érseki helynök bezáratta. Midőn 1634 tavaszán a stepanowi javadalomra áthelyeztetett, teljesen megjavult. Buzgalma által kivívta hiveinek szeretetét, kik fizetését is fölemelték. Azon, hogy saját leányát házában tartotta, s ez férjével együtt a plébániai gazdaszatot vezette, nem botráncozott meg a jólélő nép.

Csak a vinni plébános, Molenies Benedek volt javíthatlan. Részegeskedés és verekedés miatt 1632-ben egyideig a nagyszombati papi börtön lakója volt. Ágyását, minden föl-

szólítások dacára, nem bocsátotta el. A főesperes, az 1634-iki visitatio alkalmával eltávolítani akarta az asszonyt, de ez elrejtette magát. Emiatt élethossziglani börtönnel fenyegette a plébánost, ha azt azonnal el nem bocsátja. A plébános rémületében mindent ígért, sőt megjegyzé, hogy már is Szakoleczán házat vásárolt az asszony számára. A főesperes ekkor a szomszéd plébánosoknak meghagyta, értesítsék őt, vajjon teljesítette-e fogadását.

Nógrádmegyének egyik része, Kis-Nógrád a vácsi egyházmegyéhez tartozott és Hamrla Máté nógrádi plébánosnak, mint püspöki helynöknek fölügyelete alatt állott. Másik része, Nagy-Nógrád az esztergomi egyházmegyéhez volt csatolva. Mindkettő sokat szenvedett a török csapatok dúlásaitól, melyek a kath. papokat is üldözték. Emiatt Apáthy Márton kanonok és főesperes, midőn végre 1634-ben elhatározá magát kerületének látogatására, nem bátorkodott azt bejárni, hanem Szécsényben megállapodott, s ide hívta a lelkészeket.

Ezeknek száma csekély volt. Nagy-Nógrádban 5 plébános és 4 licentiátus találtatott. Szécsényben és vidékén a szent Ferenc rend zárdájának tagjai teljesítették buzgón a lelkészi teendőket. Népes községek, mint Balassagyarmat, Patak nem bírtak lelkészszel; a kath. hívek emiatt gyakran prédikátorok által kereszteltették gyermekeiket, és temettették halottaikat. Emellett a plébánosok — miként a főesperes közvetlenül tapasztalá és a szécsényi atyák jelentéseiből megérté — a papi hivatás igényeinek legkevésbbé sem feleltek; meg az egyházi fegyelemnek nyoma sem volt körükben. Nem bírták a kellő ismereteket, erkölceik sem állottak kifogáson fölül; többen részegesek, veszekedőknek bélyegeztettek. A breviáriumot nem végezték, ritkán miséztek és gyóntattak. Plébániáikat az egyházi eljáróság tudta és megegyezése nélkül szokták volt elfoglalni, fölcserélni, vagy elhagyni. Természetes, hogy a főesperes buzdításai nem nagy

sikerrel bírhattak. Eredményt egyedül egy új papi nemzedék megtelepítése helyezett kilátásba.

Nagy mértékben érdekel birna és Pázmány érseki kormánya viszonyainak megvilágítására fontos lenne, ha biztos, tájékozó adatokkal bírnanak az érseki megye papságának időszakonként föltűnő létszámáról, a halálozások, előmozdítások és fölszentelésekről.

Sajnos, a jegyzőkönyvek és irományok, melyek e tekintetben a fölvilágosításokat megadhatnák, nem jutottak napjainkig.

Csak egy könyvet őrizett meg a nagyszombati érseki helynökség levéltára, mely tartalmazza mindazok neveit, kik 1622—1633 között az egyházi rendeket fölvtették. ¹⁾

Ezen időközben, tizenegy év alatt kilencvenötször volt fölszentelés. ²⁾ Legtöbbszörre az érseki helynökök — Telegdy, Pyber, Lósy, Draskovich sat. — végezték azt; Pázmány maga csak ritkábban. ³⁾

Az esztergomi megye részére 52 szenteltetett áldozárra. És pedig azon korban nem általán a megye „titulus“-ára, hanem különböző címekre történt a fölszentelés; vagyis nem általán — mint ma — a megye vállalta magára az áldozár anyagi ellátásának biztosítását, hanem ez esetről esetre különféle módokon történt. Így 8 „ad. titulum mensae Archiepiscopi,“ — 2 „ad t. mensae Episcopi Varadiensis,“ — 1 „ad t. mensae Praepositi Lelesziensis,“ — 1 „ad t. mensae Capituli

¹⁾ Ezen könyv tulajdonképen eredetileg a bécsi papnövelde tulajdona volt; alapítóokmányainak másolatait sat. tartalmazza. Később P érseki irodájába került, s itt a szövegben említett célra használtatott.

²⁾ Természetesen külön számítva a kisebb rendek, subdiaconatus sat. föladását.

³⁾ Név szerint csak nyolcszor találjuk kiemelve, hogy P. végezte a functiót: 1624 okt. 12. — 1625 jan. 5. febr. 9. — 1627 máj. 25. — 1629 marc. 18 (Selyén) april 8, 14. — 1630 aug. 29.

Strigoniensis“ — 1 „ad t. Sublectoratus Strigoniensis,“ — 5 „ad t. Praebendae Ecclesiae Metr. Strig.“ — 1 „ad t. Collegii Archiepiscopalis Viennensis,“ — 26 különböző plebániának, ¹⁾ — 2 a nagyszombati káplánságnak, — 2 özvegy Forgácsnénak, — 1 Eszterházy Miklósnak címére szenteltetett.

Emellett Nagyszombatban szenteltettek számosan a sz. Ferenc és sz. Pál rendjéből, többen az egri, ²⁾ váci, váradi és erdélyi megyék részére.

Sőt föltűnő, hogy nem kevés külföldi is jött Nagyszombatba, hogy itt az egyházi rendeket fölvegyék. Soraikban találkozzunk krakóiak, lausitziai, fraisingiai, trieriek, meiszeniek, constanziai, boroszlóiak, regensburgiakkal; kik részint világi papok, részint szerzetesek voltak. Ezek legnagyobb részben ismét visszatértek szülőföldjükre, vagy szerzetesrendjükbe. ³⁾ Csak egy fuldai lett a pécsi püspök, s egy bécsi a váci püspök titulusára fölszentelve.

Pázmány életének végső éveiben már azon helyzetben volt, hogy az egyházi javadalmakra, névszerint az esztergomi káptalanba olyanokat nevezzen, kiket maga neveltetett és vezetett az oltár szolgálatához. Azok közül, kiket 1632 óta ne-

¹⁾ Így az iványi, szemerédi, pereszlényi, szentkereszt, nádasi, bercheli (?), viski, nagyszombati, varbói, szakali, szakolczai, patai, makói, úrméncezi, püspökii, keresztúri, cseklészi, taszári, hédervári, naszvadi, vajkai — részben plebániák, részben plebánosok cimere.

²⁾ Így például 1622-ben: „Paulus Gyöngyösy alias Molitoris ad titulum mensae, R. D. Zach. Gyöngyösy Parochi Árokszállásiensis.“ — 1623. Alb. „Czeglédy Dioec. Agr. cum lit. dimiss. sui ordinarii ad t. m. Conventus Jászó.“ sat.

³⁾ Így p. o. 1622 „Christianus Ring, Dioec. Frising. cum litt. dimiss. sui ord. ad titulum beneficii S. Margarethae in Trankirchen Austriae. — Andr. Nic. Tolk cum dimiss. Administr. Eppatus Misnensis ad tit. mensae Principis Caroli Lichtenstein. — Jacobus ordinis Canon. Reg. S. Andreae juxta Thrasanum Austriae Professor, cum literis sui Superioris.“ 1623; „Georg. Vilh. Cromer. Dioec. Constant. cum dimiss. Ord. sui ad tit mensae Xenodochii Viennensis.“ sat.

vezett esztergomi kanonokokká Széchenyi György, Pálfalvay János és Szelephényi György csakhamar püspökökké lettek. Az utóbbi Pázmánynak ifju korától fogva kegyeltjei közé tartozott. Szegény szülőktől származott ¹⁾ és Nagyszombatban mint a városi iskola tanítója kereste kenyerét. Mint ilyen magára vonta Pázmány figyelmét, ki őt egyházmegyéjének növendékei közé fölvette. 1627 tavaszán föladta neki a négy kisebb rendet ²⁾ és ugyanazon év nyarán Rómába küldötte. Itt a hittudományi babért elnyervén a tudori vitatkozás tételeit Pázmánynak ajánlotta s az előszóban meleg szavakkal tolmácsolta háláját a jótéteményekért, melyekben tőle és általa részesült. ³⁾

Eként Pázmány három utódját, Lippayt, Széchenyit és Szelephényit maga neveltette. Egy negyediket Kollonich Leopoldot mint bizalmas barátjának, Kollonich Erneszt komáromi kapitány fiát (1631) maga keresztelte. ⁴⁾

VI.

A főesperesi látogatások és a protestáns felekezetek. — A protestantismus helyzete a pozsonyi, gömöri, zólyomi és komáromi főesperességek területén. — Protestáns mozgalmak Pozsonyban és Nagyszombatban.

A protestáns felekezetek belső állapotairól, s az interconfessionalis viszonyokról Pázmány érseki kormánya alatt

¹⁾ Schmitth Aeppi Strig. II. 152 l.

²⁾ Azok névsorában, kik 1627 máj. 25-én a kisebb rendeket föl-vették, találjuk: „Georgius Szelephényi, Magister Scholae Civilis Tyrnaviensis.“

³⁾ „Propositiones Theologicae auspiciis Emmi Principis Petri Card. Pázmány... defensae a Georgio Pohorontio Szelephényi, Hungaro Collegii Germ. et Hung. Alumno.“ A füzet elé Pázmánynak arcképét helyezte, melyet maga rajzolt és metszett. Lásd Schmitth. i. m. 152. l.

⁴⁾ Schmitth. i. m. 172. l.

nagybecsű fölvilágosításokat nyertünk a főesperesi látogatások jegyzőkönyveiből.

Mert bár a protestánsok régtől fogva, főleg az 1610-ik évi zsolnai zsinat óta, emancipálni igyekeztek magukat a kath. főpapok egyházi hatósága alól, ez a király és a kath. főurak támogatása folytán, még mindig főnállott és gyakorlatban volt. Így történt, hogy a kath főesperesek fölkeresték a prot. községeket, plébániákat is és ezekről szintén jelentést tettek.

A pozsonyi főesperesség területén a két prot. felekezet tekintélyes községekkel és nagyszámú hivekkel birt. Draskovich az általa meglátogatott helyek lakóinak számát, felekezeti és nemzetiségi különbségek szerint hozzávetőleg följegyezvén: lehetővé tette, hogy a kath. és protestáns felekezetek számarányát meghatározzuk. Természetesen ezen számok nem igényelhetik azon pontosságot, melyet napjaink statisztikai kimutatásainál megszoktunk.

A pozsonyi főesperesség — mely az egész Csallóközt, Pozsonymegyét és Nyitra megye egy részét magában foglalta — Draskovich följegyzései alapján, Nagyszombat és Pozsony városokat belenem értve, mintegy 30,000 katolikus és mintegy 20,000 protestáns lakost számított. Nagymértékben érdekes ezen számokat összevetnünk az újabb kimutatásokkal. Jelenleg ugyanazon főesperesség — ismét a két k. várost belenem értve — mintegy 173,000 katolikus és 18,000 protestáns lakossal bir. Mig tehát a katolikusok száma meghatszorozva van, a protestánsoké 10⁰/₀-al alább szállott. Mig harmadfélv század előtt az összes lakosságnak 40⁰/₀-ja esett a protestánsokra, ezek most annak alig 9⁰/₀-ját képviselik.

Ezen meglepő fordulat természetesen az egyes községekben is észlelhető. Például Csütörtökön, Csölösztön, Iványban s a t., 1634-ben kizárólag protestánsok laktak, ma kizárólag katolikusok találtnak. Bazinban és Szentgyörgyön együtt-

véve, 3000 protestáns között csak 14 kath. család lakott — többnyire kamarai tisztviselők — ma 2600 protestáns mellett 3700 katolikust számitanak. Szemczen a lakosságnak 80%-ját képezték a protestánsok, 20%-ját a katolikusok; ma 2500 lakos közül a potestánsokra 2% esik. Cseklészen kizárólag protestánsok, 700-an laktak; ma 1400 katolikus mellett alig 20 protestáns található. Somorján 1000 protestáns között a 10 katolikus elenyészett; ma 1500 katolikus mellett csak 900 protestáns található.

A pozsonyi főesperességben lakó lutheranusok 1632-ben két senior alatt állottak; egyik Pozsonyban a németek részére, másik Somorján a magyarok részére volt alkalmazva. A kalvinisták seniorja szintén Somorján birta székhelyét. Mindkét felekezet lelkészeinek száma mintegy 30-ra ment. Pozsonyban 4, Somorján és Csütörtökön 2—2 működött. Többen idegen országokból számüzve menekültek ide; a csatáji Iglóból, a somorjai a Pfalzból, a misérdi Ausztriából vándorolt be.

A predikátorok nagy száma nehezítette, de nem akasztotta meg Pázmány ellenreformatori tevékenységét, a protestánsok megtérítését. Ez bár lassan, de következetesen előhaladott. A k a m a r a és a kath. földesurak erélyesen támogatták. Amaz Szent-György és Bazinban a templomokat kath. papoknak adta át. Ugyanezt tették a T h u r z ó k saját birtokaikon, kiüzve innen a predikátorokat; közreműködésük folytán a superintendens és két szemczi polgár a kath. egyházba tért át. Nyomaikba lépett Hédervári István, ki ezidőben szintén a katolika hitre térvén, Hédervár és Lipótfalvából kizárta a predikátorokat. A p o z s o n y i a p á c á k az általuk birtokolt Nagymagyarra kath. papot küldöttek; de a prot. lelkész, támaszkodva az Olgyay család pártfogására, vonakodott elhagyni a plébánialakot. A p o z s o n y i k á p t a l a n esukárdi jobbágysait szigo-

ruan eltiltotta a prot. templom látogatásától és kath. lelkeszt küldött megtérítésükre.

Az erőszakos földesuraknál nagyobb haszonnal működött néhány lelkes egyházi férfiú. Mellőzve a nagyszombati és pozsonyi jezsuita atyákat, — kikről más helyen szólunk — Moácsi pozsonyi kanonok az egyházbári és bakai nemeseket megtérítette, kik siettek templomaikat a kath. istenitiszteletnek megnyitni. Tislarich tótaisgrubi és Somogyi egyházpakai lelkészek többeket nyertek meg a kath. vallásnak. Dunaszerdahelyen maga a prédikátor Lengyel Miklós lett katholikussá és templomában kath. isteni tiszteletet kezdett tartani; de hívei nem követték példáját, sőt házát fölgyújtották és új prédikátort hívtak meg. A protestans községek látogatása nehéz és kellemetlen föladat volt. De Draskovich ügyesen és szerencsésen oldotta meg. Tekintélyvel szivélyességet párosított; a prot. lelkészekkel és előljárókkal nyájasan társalgott, azokat asztalához is meghívta. Csakhamar eloszlatta a megjelenése által fölkellett aggodalmakat. Ugyanis attól tartottak, hogy a templomok elfoglalása, a prédikátorok elűzése végett jön. Többnyire akadálytalanul engedték tisztében eljárni, kérdéseire készségesen adták meg a fölvilágosításokat. Sőt sokhelyen annyira ment engedelkenységük, hogy a cathedraticus censust, vagyis az illetéket, melyet a látogató főesperes a községtől vett, sem tagadták meg tőle.

A kivételek gyérek. Midőn 1631-ben végzé körutját, a lévárdiak és kosuthiak erőhatalommal akadályozták meg a vizitációt. A következő alkalommal elkerülte községeiket. De hasonló fogadtatás várakozott reá Zavarón és Nagykürtön. Majthényban és Szent-Mihályfalván a birtokosok: Szegedy Gáspár és Illésházy Ferenc léptek föl ellenségesen. Legdurvábban mégis a taksonyi kalvinisták fogadták; keserűségében megjegyzi, hogy „barbár szellemüket“ valószínűleg Taksony vezér-

től örökölték, községük alapítójától, ki határukban választotta sirhelyét.

Szelidség tekintetében semmi kívánni valót nem hagytak az Anabaptisták, kik a közel Morvából bevándoroltak; Lévárdon 500, Farkashidán 300 telepedett meg s a t. A főesperes ezeket is fölkereste; fölhevta, hogy ovakodjanak a katholikusok között proselytákat toborzani, inkább maguk is mondjanak le tévelyükről. Ezen óhajtsa csak évtizedek múlva valósnlt. Az Anabaptisták mindannyian a kath. egyházba léptek s elnevezésüket mainapig megtartva, Lévárdon, Morva-Szent-Jánoson s a t. a többi kath. hivektől elkülönözve, külön lelkészek vezetése alatt állanak.

Gömörben (1636) kedvezőbb volt a protestansok helyzete. Itt 45 lutheránus és 36 kalvinista prédikátor között csak 3 katholikus plebános és 4 licentiátus működött. Mindazáltal Andrásy Mihál buzgó kath. főúr a krasznahorkai templomot elvette protestans jobbágyaitól és restauráltatta; kath. lelkészt is alkalmazott, kit maga látott el élelemmel és 100 forint fizetéssel. Pártfogásával Szentkereszty Balázs plebános mintegy 100 protestanst térített meg és kegyurával bőkezűségben versenyezve, saját költségén építtetett plebánialakot és iskolát. Rozsnyón nem volt még ezeitőben kath. pap.

Zólyom megyében husznál több protestans prédikátor és csak egy kath. pap találtatott. Ez Cseréni Mihál szelniezei plebános volt; ki azonban inkább hátrányára, mint előnyére volt egyházának. Concubinátusban élt és kötelességeinek teljesítésében hanyag volt; emellett előjárói előtt gyanussá tette magát azáltal is, hogy a megyebeli prot. prédikátorokkal szokatlanul bizalmas baráti viszonyban élt.

A főesperes Banowszky Simon kanonok némely prot. plebániában is megkísérlette a visitációt. Zólyom és Hajnikban

nem gátolták a templom, iskola és plebánlak megszemlélését. Radványban a prédikátor azon különös mentséget gondolta ki, hogy a templom kulcsait nem tudja megtalálni. Miután pedig betegeskedése miatt a többi községeket meg nem látogathatta, ezeknek prot. lelkészeit körlevél által Besztercebányára meghívta. És csakugyan mindannyian — mintegy huszan — eljöttek. Itt fölszólíttattak a főesperes által, hogy a legközelebbi nagyszombati zsinatra megjelenjenek s a főesperesi illetéket lefizessék. Erre válaszolák, hogy ezen ügyek iránt előbb presbyteriumaikkal kell értekezniök. A főesperes kijelentette, hogy Szent-Benedeken fogja bevárni határozatukat. De itt nyolc napon át hiába várakozott. Csak midőn Nagyszombatba visszaérkezett, vette a prédikátorok levelét, melyben a zsinaton való megjelenés kérdését hallgatással mellőzvé, kinyilatkoztatják, hogy a zsolnai zsinat végzései értelmében nem a kath. főesperesnek, hanem saját superintendensüknek fizetik a főesperesi illetéket.

Komárom megyében is, melynek nagy része a török hódoltságához tartozott, hatalmas volt a protestantismus. De miután számos községek az érseki uradalomhoz tartoztak és a komáromi kapitány lelkes katolikus volt: az ellenreformáció műve jelentékeny eredménnyel hozathatott folyamatba. A prédikátorok ellen rendszeres üldözés támasztatott. Bajcs, Bálványszakállos, Hetény és Mocsáról az ujbáti tisztartó által üzettek el. E példát követték a pozsonyi apácák, kik Apácaszakálloson lefoglalták a templomot, bár azt protestáns jobbágyaik maguk költségén építették. Így tett Nagymihályiné Izsán és Nagymagyarón, hová kath. papokat vezetett be. Kollonics komáromi főkapitány Komáromból és Szent-Péterről, Balogh István tatai kapitány Tatáról távolította el a prédikátorokat; mindkettő nem tartózkodott birságok és más erőszakos eszközökkel kényszer-

riteni a prot. katonákat és jobbágyokat a kath. vallás fölkarolására. ¹⁾

Kevésbé szerencsés volt Pázmány Udvardon, Füzesgyarmaton és Szentgyörgyön; ²⁾ licentiátusokat hozott e helységekbe és a prédikátorok elűzéséről gondolkodott. De a lakosok ellenszegültek és a török béghez folyamodtak segítségért, ki a „nagy Alláh“-ra megesküdt, hogy örök rab-ságba veti a kath. papokat, kik ama helységekben megjelenni merészkednének. ³⁾ A protestánsok szövetkezése a törökkel a catholicismust csakhamar megakasztotta haladásában. Az 1634-iki visitatio alkalmával csak Komáromban, Gután, Naszvadon, Héderváron, Ásványon és Medvén voltak plebánosok. Vámoson és Udvardon licentiátusok működtek, de az utóbbi botrányos élete miatt keveset használt. ⁴⁾ A török dúlások következtében a naszvadi, jenői, martosi, bajesi és vámosi templomok romjaikban heverték. Csak a naszvadi épült föl.

Eszerint Pázmány a katolikus ügy érdekében nem elégedett meg az evangéliumi buzgalom fegyvereinek használásával; a világi hatalom támogatását is igénybe vette, amennyiben azt az ország törvényei megengedték. És a földesurakat is, kik saját birtokaikról a prot. prédikátorokat elűzték, jobbágyaikat büntetések és bírságokkal a kath. egyházba inkább üzték, mint vonzották; szívesen támogatta. Ugy hitte, hogy míg ily eljárást a pozitív törvény nem tiltja: azt a lelkek érdeke követeli.

Nehezebb volt a protestánsok ellen föllépni ott, hol a

¹⁾ Végh Bálint szalkai és Kubacska János nagysallói plébánosok 1633 jan. 16-án Pázmányhoz intézett leveleik. Ered. Prim. vil. lev.

²⁾ Szent-György jelenleg Zsemleér filialis.

³⁾ A prot. rendeknek 1644-iki emlékirata.

⁴⁾ Fehérvári, újvári esperes 1633 marc. 11 és 18 Pázmánynak. Ered. Prim. vil. lev.

patronátusi viszonyok nem voltak ily kedvezők. Itt bevárni kelle az alkalmas időpontot. Ilyen kínálkozott Pozsonyban, hol Pázmány minden igyekezetei és a jezsuiták buzgó tevékenysége nem voltak képesek megtörni a protestansok hatalmát.¹⁾ Négy prédikátornk között legtevékenyebb a Morvaországból bevándorolt J e n c h J á n o s volt; eltávolítása tehát sürgetően szükségesnek látszott. Erre alkalmat és ürügyet szolgáltatott 1634 nyarán, midőn egy prot. nőt, — kit a katolikus törvényszék férjétől, rokonsági akadály miatt, elválasztott volt — temetett, s halotti beszédében megtámadta a kath. egyház tanítását a házassági akadályokról, s kiemelte, hogy Isten megfogja büntetni azokat, kik az elhunytat férjétől elválasztották. A királynak tudomására hozták ezen beszédet, melyet előtte az országos törvényszékek tekintélyére nézve sérelmesnek, sőt lázítónak bélyegeztek és föl hívták, hogy a szónokot megfégkezze.

A király nem késett eleget tenni e kívánságnak, annál inkább, mert a prédikátort, miután nem volt magyar polgár, a törvényes formák mellőzésével büntethette. Elrendelte tehát, hogy a prédikátor tizenöt nap lefolyása alatt az országot elhagyja, különben azon büntetéssel fogja sújtani, mely az országos bírák rágalmazóira és a törvénysértőkre van szabva; a városi tanácsot pedig értesítette, hogy ha e parancsot nem siet végrehajtani, a kihágás részesének és pártfogójának fogja tekinteni, annál inkább, mert az érdeklött halotti beszéd alkalmával, több tanácsos jelen volt, s hallgatása által azt helyeselni látszott.²⁾

A prédikátor igazolni igyekezett magát. Elismerte, hogy a különbségről, mely a házassági akadályokra nézve katoliku-

¹⁾ V. ö. e munka II. 236 s kk. l.

²⁾ Johann Pogners Verzeichniss über den Bau der evang. Kirche in Pressburg. (Pozsony 1861). 1634 sept. 10-én a tanácshoz intézett k. leirat. Ered. fog. Prim. vil. lev.

sok és protestansok között főnáll, szólott; de a magyarországi birákat s törvényeket nem támadta meg, sőt nem is említette. Végül hivatkozott arra, hogy tizenkilenc év óta működik Pozsonyban, és soha panaszra okot nem szolgáltatott. Ennélfogva kikérte a tanács pártfogását, hogy a k. rendelet visszavételét ki-
eszközölje. ¹⁾ De a pozsonyi kir. kamara magából a védíratból érveket merített a prédikátor ellen; kiemelvén, hogy midőn a Magyarországon és a prot. országokban uralkodó törvények között párhuzamot vont, közvetve megtámadta, igazságtalanoknak jellemezte, az ország törvényeit és biráit; emiatt javasolta a királynak, rendeljen vizsgálatot s azután vagy utasítsa ki Pozsonyból, vagy állíttassa törvényszék elé ²⁾ Eszterházy nádor a vizsgálatot is fölsőlegesnek tekintette, és a k. parancs haladéktalan végrehajtását sürgette. ³⁾

Ezalatt a pozsonyi tanács hathatós pártfogásában részesíté az üldözött prédikátort. Egy küldöttség közvetlen a királyhoz fordult kegyelemért. Sőt három tanácsos Selyére küldetett, hogy a prédikátor érdekében Pázmány közbenjárását igénybe vegye. Ez meghallgatta előterjesztésüket, s a következő őszinte választ adta. „Csodálom — mondá „mosolyogva“ — mikép gondolhatták, hogy én prédikátorukat védelmezhetném, vagy védelmezni akarnám. Tudják meg, hogy az én ohajom az, bárha egy prédikátoruk sem lenne. Igaz ugyan, bármennyire kívánom ezt, az ország törvényes engedményei a prédikátorok s a más hitűek kizárását tiltják: de ha hatalmamban állana, megyémben csak katolikusokat tűrnék. Azután amit a prédikátor mentség gyanánt fölhoz, nem egyéb mint üres szójáték. Az ország törvényeiről és törvényszékeiről nem tett em-

¹⁾ A tanácsshoz intézett védírat. Egyk. más. Ugyanott.

²⁾ 1634 oct. 12. A kamarának a királyhoz és Pázmányhoz intézett jelentései. Ugyanott.

³⁾ Eszterházy Ferenczfy udvari titkárnak. 1634 oct. 14. Ugyanott.

litést; de miként hiteles tanuk állítják, ama nő házasságának fölbontását igazságtalannak bélyegezte, melyért — mondá — Isten megbüntetni fogja a bírakat. Mentsége tehát hasonló azéhoz, ki erősitené, hogy embertársát nem nevezte utonállónak és rablónak, hanem csak azt állította felőle, hogy utasokat kirabolt és gyilkolt. Eunnél fogva a cs. rendeletet mindenesetre végrehajtani kell. És miután több prédikátorral birnak, ezen egynek megtartásására ne helyezzenek oly nagy nyomatókot; gondolják, hogy meghalt, vagy önkényt távozott körükből. Szükséges, hogy ezen prédikátor esetén okuljanak a többiek, s megtanulják zabolázni nyelvüket, nehogy naponként újabb bonyodalmakat támaszszanak.“¹⁾ A primást talán elfogultság és szűkkeblűségről vádolhatták a küldöttség tagjai, de nyílt öszinteségétől bizonyára nem tagadhatták meg tiszteletüket.

A király ezalatt — Pázmány és a kamara tanácsára — nem engedte magát a pozsonyi küldöttség kérelmei által eltántoríttatni; megmaradt előbbi határozatánál és a prédikátor eltávolítását ujlag megparancsolta.²⁾ A tanács erre összehívta a város közönségét, mely még egy kísérletet tett, hogy a kedvelt prédikátor részére kegyelmet eszközöljön ki. A király megkérlelése végett a prédikátort ideiglenesen fölfüggesztette hivatalától.³⁾ Ezen tett, ugy látszik, hatott a királyra; késznek nyilatkozott visszavonni száműzetési rendeletét, de csak oly föltétel alatt, ha a prédikátor hivatalától végleg megfosztatik. A tanács ígérte, hogy ezt megteszi. S Jench egyideig tartózkodott a lelkészi teendőktől. Azonban a következő 1635 elején

¹⁾ Primás a kamarának. 1634 oct. 14. Ered. Canc. lev.

²⁾ 1634 oct. 14 Pázmány a pozsonyi kamarának. (Ered. Canc. lev.) Oct. 16. A kamara opiniója. (Ugyanott.) Oct. 16 K. leirat Pázmányhoz. Oct. 18 K. leirat a kamarához. Oct. 19 K. leirat a pozsonyi küldöttséghez. (Prim. vil. lev.)

³⁾ Oct. 25. A tanács a királynak és a kamara Pázmánynak. (Ugyanott.)

ismét működni kezdett. ¹⁾ Ekkor Pázmány és a kamara erőlges föllépésre buzditották a királyt. ²⁾

Május elején Pálffy Pál gróf mint k. biztos küldetett Pozsonyba, hogy a prédikátor eltávolíttatását eszközölje. A tanács nem látott módot az ellenállásra. Késznek nyilatkozott engedelmeskedni, s csak azért folyamodott, hogy a prédikátornak engedessék négy-öt hetet ügyei elrendezése végett a városban tölteni; miben a király megnyugodott. ³⁾

Ezen vereség által nem hagyták magukat a pozsonyi protestansok felekezeti érdekeik buzgó fölkarolásától elijeszteni. Jench helyett két új prédikátort alkalmaztak, kiknek egyike Augsburgból menekült ide. A kath. alapítványokból létesült városi kórház igazgatójává prot. polgárt választottak, ki a kath. betegeket is kényszeríté részt venni a prot. isteni tiszteletben. ⁴⁾ Ugyanekkor szerény imaházukat, azon ürügy alatt, hogy összeomlással fenyeget, nagyszerű templommá átalakítani tervezték. De Pázmány el volt határozva, hogy ezt meggátolja. Az imaház átalakítását úgy tekintette, mint új templom építést, mihez a patronus megegyezése szükséges; már pedig a k. városokban a királyt tartották patronusnak. A királytól nehézség nélkül leiratot eszközölt ki, mely a prot. polgárokat fölhívta, hogy a megkezdett építkezéssel fölhagyjanak. A pozsonyi kamara 1636 február 23-án maga elé idézvé a tanácsot, közlé a k. rendeletet; de a prot. tanácsosok kijelentették, hogy az imaház újraépítése mellőzhetlenül szük-

¹⁾ 1635 febr. 26. A kamara jelentései a királyhoz és Pázmányhoz intézve. (Ered. Canc. lev.)

²⁾ Marc. 8. K. leirat a kamarához és a cancellár levele a kamarához. (Ugyanott.)

³⁾ 1635 május 9. Kir. leirat Pálffy Pál gfhhoz. (Muzeumi kézirat.)

⁴⁾ Lamormain V. jezs. atya 1635 nov. 15-én Pozsonyból Pázmányhoz intézett levele. (Ered. Prim. vil. lev.)

séges; templomot emelni nem szándékoznak, csak kis torony-nyal fogják megtoldani az épületet. ¹⁾ Ezen nyilatkozat nem nyugtatta meg Pázmányt. Befolyásával a király új leiratot menesztett Pozsonyba, melyben határozottan kijelenté, hogy ha az építkezéssel föl nem hagynak, azt leromboltatja. ²⁾ A prot. község erre alázatos kérelmekkel fordult a királyhoz. ³⁾ Pázmány az engedékenységet ellenezte. „Habár — irtaa kamarának — az imaház csakugyan összeomlással fenyegetne, sem uraságtok, sem a király nem közreműködhetik positiv engedély által oly helyiség javításához, melyben eretnek tan hirdettetik. Megengedni ily helyiség építését, annyit tenne, mint nyíltan kedvezni az eretnekségnek. Kisebb baj az, ha a makacs eretnekek, a tilalmak és ellenmondások dacára építik föl imaházukat, mint ha ő felsége az építkezést megengedi.“ ⁴⁾ A király végre csak azt engedte meg, hogy az imaház ugyanazon alak és nagyságban építtessék föl, melylyel előbb birt. ⁵⁾

Pázmány hasonlólag Nagyszombatban is megakadályozni igyekezett a kalvinisták szándékát: imaházukat tágasabban és disze-
sebben ujraépíteni. Evégett a városi tanácstól egy lakházat vásároltak. Pázmány emiatt nagy mértékben neheztelt és a tanácsot, az „eretnekek“ pártfólásáért egyházi átokkal akarta sújtani. És bár a jezsuiták, kiknek tanácsát kikérte, az excommunicatio kihirdetését ellenezték: Pázmány 1636. március 18-án közölte a tanácscsal az első kánoni megintést. Ez nem maradt hatás nélkül. Másnap hat tanácsosból álló küldöttség jelent meg nála s buzgón kérte, hogy ez alkalommal elnézést tanúsítson, miután a tanács az eladást eszközölve, következményeit

¹⁾ 1636. febr. 20. K. leirat a kamarához. Febr. 24. Pozsonyi tanács a kamarához. (Egyetemi könyvtár.)

²⁾ Febr. 24. A kamara a királynak. (M. Canc. lev.)

³⁾ Márc. 19. A kamara a királynak. (Ugyanott.)

⁴⁾ Márc. 20. Pázmány a királynak. (Nemzeti Múzeum.)

⁵⁾ V. ö. Pogner naplóját. i. m. 1—30. ll.

nem fontolta meg; s ígért e, hogy ezentul nem fogja megengedni, miszerint az építkezéshez városi téglák szállíttassanak. Pázmányt kielégítette ezen eredmény és a kiközösítés kihirdetéséről lemondott. ¹⁾ Ezekután Pázmány sürgetéseire k. rendelet betiltotta az imaház megkezdett építését. ²⁾

VII.

A nagyszombati egyetem alapítása Pázmány által. (1635). — Előzmények. — Az egyetem szervezése. — Ünnepélyes megnyitása. — Működése az első két tanévben. — A hozzá kapcsolt intézetek. — Dobronoki. az első rector.

Tulzás nélkül állithatni, hogy a mohácsi vész után teljesen elhanyagolt kath. tanügyet — melynek tartós lendületet adni sem I. Ferdinand és Báthory István, sem Oláh Miklós és Draskovics György lelkes törekvései nem bírtak: — Pázmány hívta uj életre, s eként megvetette újabb culturai emelkedésünk alapjait.

A jezsuiták intézetei, melyeket Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrött, Homonnán, Szathmárt, Gyöngyösön megalapított, vagy megalapítani segített; nemcsak a katolicizmus előőrsei, hanem egyuttal a tudomány és művelődés menhelyei voltak. E rend tagjai mindenütt első teendőjüknek ismerték gymnasiumokat szervezni, melyekben a hittan, a latin nyelv, a bölesészet és természettudomány, végre a számtan előadattak.

De ezen tanintézetek, bármily jelentékenyek voltak érdekeik, az általános műveltségnek és a szakképzettségnek csak előcsarnokaiba vezették a magyar ifjakat. Mióta a pécsi, budai,

²⁾ Dobronoki naplójában március 18 s a következő napokra.

³⁾ Pázmány 1636 marc. 20 a kamarához. (Másolata a Nemzeti Múzeumban.) Marc. 31-iki k. leirat a tanácshoz intézve; s a tanácsnak ápril 16-án Pázmányhoz intézett levele. (Nagyszombat v. lev.)

pozsonyi főiskolákat — Lajos, Zsigmond, Mátyás alkotásait — a tehetetlen utókor elenyészni engedte, nem létezett intézet, hol magyar ifju magát a hittudomány és bölcészet alapos ismeretébe, vagy a jogi és orvosi tudományokba beavathatta és a tudori fokozatokat megszerezhetette. A nagyszombati papnővelde csak a legszükségesebb, gyakorlati ismeretekkel látta el az egyházi pálya jelöltjeit. Magasabb bölcészeti képzettséget sehol az ország határai között nem lehetett elsajátítani; minél fogva a tanári állomásokra a külföldi főiskolák növendékeit kellett alkalmazni. A jogi ismereteket közhivatalnokok, bírák oldala mellett gyakorlati uton szokták megszerezni. Orvosainkat pedig, kik a gyógytudomány titkaiba hazájukban lettek beavatva, joggal nevezte azon kor „borbélyok“-nak. Azon magyar ifjak száma, kik a külföld főiskoláit látogatták, aránylag csekély volt; s ezeknek legnagyobb része az egyházi pályára készült.

Pázmány kellőleg fölfogta és méltányolta ezen helyzet hátrányait. Merész ohajtás ébredt föl lelkében: segíteni e bajon is, miként már annyin segített. „Midőn — írja ő maga — gyakorta aggódva elmélkednénk afölött, mikép kellene előmozditanunk a kath. vallás terjedését Magyarországon, s egyuttal emelni a nemes magyar nemzet diszét: megbiztosabb eszköz gyanánt tűnt föl előttünk, egy tudományos egyetem fölállítása, melyben a harcias nemzet erkölcei szelidülnének, s az egyház és állam igazgatására alkalmas férfiak neveltetnének. Ily intézet életbeléptetésére nem hiányozott kedvünk és igyekvésünk; azonban a haza veszedelme és némely szükséges alapítványok mindekkoráig akadályozták hő ohajtásunk teljesülését. Most végre, miután Isten törekvéseinket áldásai és mennyei kegyeivel elhalmozta, rendelkezésünkre áll némi pénzösszeg, melylyel úgy hiszszük, létesíthetünk valamit, habár nem a dolog nagy-

ságával öszhangzót, de legalább szorongatott hazánk szükségének megfelelőt.“¹⁾

Ezen időpont 1635 elején érkezett el. Ekkor egy negyven ezerforintról szóló császári kötelezvény mellett,²⁾ 20 ezer forint készpénzben volt kezei között. S ezen 60 ezer forintot elégségesnek tartotta a főiskola megnyitására.

Pázmány ezidőben Sopronyban volt az országgyűlésen. Dobronoki és Forró jezsuita atyák is itt tartózkodtak. Ezekkel régóta benső viszonyban állott; ők voltak az elsők, kikkel nagy tervét közölni s kiket keresztülvitelére eszközül használni kívánt. Január 6-án ebédre hívta meg magához. Az ebéd végeztével dolgozó szobájába vezette őket. Itt az említett császári kötelezvényt kezeiben tartva, vonatkozással az ünnep tárgyára — a három szent király napja volt — így szólott hozzájuk: „Ime a Jézustársaság atyái által kívánok Istennek följánlani aranyat, tömjényt és mirrhát. Vegyék tehát e kötelezvényt, s vállalják magukra a 40 ezer forint behajtását. Ezen összeghez a közelebbi sz. György napján 20 ezer forintot készpénzben fogok letenni. S e 60 ezer forint képezze örök alapítványát a Nagyszombatban létesítendő jezsuita főiskolának.“ A két atya örömmel fogadta ez értesítést és meleg szavakkal tolmácsolta háláját a Jézustársaság és a magyarországi kath. egyház nevében.

Pázmány ugyanakkor fölkérte a királyt, hogy kötelezvényét mielőbb beváltsa. De ily összeg kifizetése a kincstárra

¹⁾ Az alapítóokmány szavai.

²⁾ Midőn Pázmány 1632 elején Rómába küldetett, P. maga vállalkozott a költségek födözésére; II. F. pedig kötelezte magát, hogy azokat visszatérte után megtérítendi. P. visszaérkezvén kimutatta ugyan, hogy a követség összes költségei 60 ezer forintra mentek; de csak 40 ezer forintot igényelt. Miután pedig a cs. kincstár nem volt képes ezen összeget kifizetni, a császár ezen összegről kötelezvényt állított ki. (Egykorú másolata kam. lev.)

nézve nem volt könnyű föladat. A király előkelő pénzügyi tehetségekből bizottságot kényszerült összeállítani, mely a módokatokról, mikép lehetne Pázmányt kielégíteni, tanácskozzék. Tagjai voltak: gróf Werdenberg birodalmi cancellár, a bécsi püspök mint a cs. titkos tanács igazgatója, Krafft Ignác lilienfeldi apát mint a cs. kamara elnöke és Hoffmann György ugyanazon kamara titkára. Ezek Dobronoki és Forró atyákat hívták föl, hogy a főnforgó ügy elintézése iránt javaslatokat készítsenek. Ezek siettek bemutatni előterjesztéseiket.

Dobronoki egy ép oly merész, mint célszerűtlen tervvel lépett föl. Eszerint a királynak fölszólítani kellett volna a két Thurzó testvért, — Mihál és Kristóf grófokat, — hogy bajmóczyi birtokukat Czobor Imrének áruba bocsássák, ki kész volt 60—70 ezer forintot készpénzben letenni, amelyből 20—30 ezer a Thurzóknak — kik folytonos pénzügyi zavarban voltak — adatnék át, a hátralevő 40 ezerrel pedig Pázmány követelése elégíttetnék ki, úgy, hogy ezen összeggel a király a Thurzóknak adósa maradna; miután azonban ezek örökösökkel nem birnak, s így magtalan haláluk esetére összes hagyatékuk a k. fiskusra száll, ama 40 ezer forintot kifizetni többé nem kellend. Sokkal egyszerűbbek és gyakorlatiabbak voltak a Forró által javasolt módok. A király vagy a nagyszombati harmincad jövedelmeiből utalványozzon évenként fizetendő 2400 forintot a főiskolának, vagy a legközelebbi birodalmi adó kivételése alkalmával engedjen el Augsburg városának 40 ezer forintot, kötelezvén azt, hogy ezen összegnek megfelelő évi járadékot fizessen a főiskolának; vagy végre fogadja el két nagyszombati marhakereskedő ajánlatát, kik ha a szemczy harmincad fizetésétől fölmentetnének, készek a 40 ezer forintot lefizetni. ¹⁾

¹⁾ Dobronoki és Forró atyák előterjesztéseinek ered. fog. a nagyszombati collegium iratai között. Kam. lev. t.

Azonban ezen javaslatok nem vétettek tárgyalás alá. Ugyanis Pázmány néhány héttel utóbb megváltoztatta szándékát és közbejött körülményeknél fogva a 40 ezer forintot máskép kívánta fölhasználni.

Alaghy Menyhért magtalan halála után (1634 végén) összes birtokai, névszerint a régezi terjedelmes uradalom a k. kincstárra szállott. Azt a nádor igyekezett megszerezni és a király kilátásba helyezte nekik kérése teljesülését; annál szívesebben, mert a nádornak hátralevő fizetése és általa tett előlegek fejében 102,695 forintra rúgó követelései voltak, melyeket Régez átadása által könnyen törleszteni lehete. Azonban 1635 február havában Pázmányban is fölébredt a vágy, megszerezni e két uradalmat. Ajánlatot tett a királynak, hogy a régezi uradalomért lemond a maga követeléséről és a nádor követeléseinek nagy részét kielégíti. Az volt szándéka, hogy e birtokokat unokájának adja át, s azokat a főiskola javára 60 ezer forinttal megterheli, s ezen összeg kamatai a főiskolának fogának örökösei által évenként fizettetni.

A király habozás nélkül — még a cs. kamarát sem kérdezte meg — fogadta el Pázmánynak ajánlatát, s erről 1635 március 1-én kelt leiratban tudósította a pozsonyi magyar kamarát. Pázmány most alkudozásokba bocsátkozott Eszterházyval. Ez azonban rossz néven vette, hogy célzatait meghiusította és így boszu s érdek által sugalmazva, megnehezíteni, ha lehet, megakadályozni igyekezett Pázmánynak a régezi uradalom megszerzését. ¹⁾ Előbb a cs. udvari kamara elnökét izgatta föl elene, ki amiatt neheztelt, hogy őt ez ügyben meg nem kérdezték. ²⁾

¹⁾ Pálffy Pál 1635 marc. 13 Pálffy Istvánnak (Ered. Pálffy-levt.) Eszterházy M. P. Pálnak 1635 april 2. (Kismartoni Regesták 66 l.)

²⁾ 1635 március 29-én a cs. udvari kamara elnökének Pázmány többi között írja: „Meo certe desiderio factum non est, ne cum Aulica

Majd a fizetés módozatai iránt támadtak nehézségek; vajjon azon összeg, melyre Eszterházy igényt tartott, magyar, vagy rajnai forintokban fizetessék ki, s egy forint 100, vagy csak 60 denárban számíttassék. Továbbá Pázmány kívánta, hogy a nádor követeléseinek kielégítése alkalmával leszámíthassa azon 15000 forintot, melyet neki 1618-ban kölcsönözött s utóbb a bécsi papnöveldére átruházott; miben a nádor megegyezni vonakodott. ¹⁾

Végre még föllépett Pálffy István gróf, ki a régeczai uradalomhoz tartozó Tályát 52000 forintban beirvány gyanánt birta, s most követelte, hogy Pázmány ezen összeget is egy-szerre és rögtön lefizesse. ²⁾

Pázmány elkedvetlenítve ezen nem várt nehézségek és bonyodalmak által, hajlandó lett lemondani Régeczről és a főiskola alapítása „ezen szent és szükséges mű létesítésére” szánt összeg elhelyezéséről másként gondoskodni. ³⁾

Camera hoc tractaretur . . . Quamquam et si hoc procurassem, patriis legibus conformiter egissem.” (Eredetije a magyar cancellaria levéltárában.)

¹⁾ A pozsonyi kamarának a bécsi udvari kamarához 1635 marcius 10, 19, 20-án intézett fölterjesztései. És a pozsonyi kamara marcius 20-án Pázmánynak írja: „Mihi Paulo Pálffy . . . expresse committitur, ut D. Palatinum de 102,695 fl. hung. in bona moneta contentarem, et taliter quod dictam summam in bona moneta ad manus reciperem. Unde Vestra Celsitudo advertere dignabitur quidnam me tam in solutione, quam receptione fienda attendere oporteat. . . Contentus ero, si V. Cels. summam D. Palatino deponendam vel in currenti moneta hung. pro floreno uno den. 100 dinumeraverit, vel si vero in talleris et aureis deposuerit, taliter quoque accepturus sum.” Ajánlja, hogy a 15000 forint iránt a nádorral kiegyezkedjék. „Alias sumus ejus opinionis, D. Palatinum adigi non posse.” (Ered. fogalm. Kam. lev.)

²⁾ Pálffy Pál 1635 marc. 13 Pálffy Istvánhoz. (Eredetije a Pálffy cs. lev.) És Pálffy István 1635 feria 5 post Dom. Oculi a pozsonyi káptalan előtt óvást tett, hogy azon esetre, ha Pázmány az 52000 forintot sz. György napig le nem teszi, ő Tályát még egy évig megtartja (Egy példánya a m. canc. lev.)

³⁾ Pázmány 1635 marcius 29-én a királynak írja: „Instanter

És bár a király, a nádornak s a kamaráknak előterjesztéseit nem vette tekintetbe, sőt az adományozási okmányoknak kiállítását Pázmány javára elrendelte ¹⁾: ez május elején határozottan kijelentette, hogy Régecz megszerzéséről a nádor javára lemond.

Elhatározására nagy, talán eldöntő befolyással volt Lamormain Vilmos atya, a császári gyóntató. Midőn ugyanis Pázmány ezidőben, súlyosan beteg a császári udvar orvosainak ápolása alatt, néhány hetet Bécsben töltött: Lamormain ismételve ajánlotta neki, hogy a vásárlási tervvel fölhagyjon, és összes pénzerejét azon intézet megalapítására fordítsa, melytől egyháza és hazája annyi áldást várhat. ²⁾

Pázmány néhány nappal utóbb, Lamormain atya kíséretében Pozsonyba ment, hol meghívására Dobronoki és Forró is megjelentek. ³⁾ Május 12-én, mindjárt az első találkozás alkalmával előadta határozatát, hogy a Nagyszombatban létesítendő főiskola föntartására a cs. kötelezvényen kívül 60 ezer

rogo, quod si . . . emptio mea dissolveretur, dignetur M. V. ad tam sanctum et necessarium opus, qualis est Universitatis Ungaricae erectio, ita expensas itineris mei romani deputare supra bona Regecziana, ut Dei gratum praestet obsequium.“ Eredetije a m. Canc. levéltárban.

¹⁾ Dobronoki naplójában 1635 január 20-ára: „Licet literae caesareae super ea venditione factae et confectae fuissent.“ Sőt midőn II. Ferdinand némely, Alaghy halála után a koronára szállott zempléni és abauji szőlőket Sennyey István győri püspöknek adományozza, kiemeli, hogy ezt „etiam cum praescitu . . . Petri Pázmány“ teszi, kinek „jam arcem et bona Regecziana contulit.“ (Az egri káptalan országos levéltárában.)

²⁾ Dobronoki naplója 1636 jan. 20. És Eszterházy Miklósnak 1635 máj. 26-iki levele. Kismart. Reg. 67 l.

³⁾ Pázmány május 6 Bécsből írja Dobronokinak: „Vannak oly bizonyos nagy dolgok, melyekről kegyelmeddel és P. Forróval beszél-nünk kelletik és P. Lamormaint is aláviszszük magunkkal, hogy együtt bizonyos nagy dolgokról végezzünk.“ (Eredetije a kam. lev.) Dobronoki a levél hátlapjára följegyzé, hogy ő és társa már máj. 8-án érkeztek Pozsonyba, Pázmány csak 12-én.

forintot készpénzben fog a Jézustársaságnak átadni, s eként az intézet alaptőkéje 100 ezer forint leend. „Térdre borulva tolmácsoltam hálámat,” — jegyzé naplójába Dobronoki atya, ki Pázmánynál nem kevésbbé fogta föl az alapítvány horderejét. A bibornok azonnal kézbesítette a császári kötelezvény eredeti példányát, valamint leszámított 38 ezer darab ezüst tallért és 1000 darab aranyat. Meghagyta, hogy ezen tőke, míg biztos kamatra elhelyeztetik, a bécsi rendházban őriztessék. És másnap két kocsira rakva, fegyveresek által kísérve, ezen rendeltetési helyére, Bécsbe vitetett. ¹⁾

A pozsonyi értekezletnek tárgyát a pénzkérdés mellett az egyetem belső szervezésének részletei is képezték. Pázmány egyideig habozott Pozsony és Nagyszombat között; most véglegesen megállapodott abban, hogy az egyetem szoros összekötésben álland a nagyszombati collegiummal, ennek tagjai közül nyerje tanárait és egészen a jezsuita tantervezet alapján rendeztessék s vezettessék. ²⁾ Egyelőre csak a hittudományi és bölcsészeti karoknak kelle fölláttatni; de ohajtotta, hogy ezek azonnal, még ugyanazon év őszén megnyitassanak.

Ezen megállapodásokhoz nehézség nélkül sikerült kieszközölni a Jézus társaság előjáróinak jóváhagyását. ³⁾ Ugyanek-

¹⁾ Dobronoki naplója id. h.

²⁾ Pázmány megegyezett abban, hogy a török kiűzetésének esete az egyetemet az esztergomi megye más alkalmasabb helyére lehessen áttenni. Ha ellenben külellenség vagy belzavarok az egyetem főnállását, vagy a jezsuiták tartózkodását Nagyszombatban lehetetlenné tennék, nem is lehetne remélni az állapotok közeli jobbrafordulását: ekkor az egyetemi alap jövedelmeiből magyar ifjak külföldön neveltessenek papi pályára. Ha pedig biztosan remélni lehetne, hogy az egyetem rövid idő múlva ismét megnyitatik, az időközi jövedelmek a jezsuita atyák ellátására, és az egyetemi épületek jó karba helyezésére fordíthatók. (Az alapítóokmányból.)

³⁾ A római generalisnak 1635 jun. 23-án Pázmányhoz intézett levele. Eredeti kam. lev.

kor megtette a kellő lépéseket, hogy főiskolájának a szokásos egyetemi kiváltságokat megszerezze. A jezsuiták már május végén elkészítették az okmányok fogalmazatait, melyeket a császár és a pápa által az egyetem érdekében kiállíttatni kívántak. ¹⁾ Összeköttetéseik, melyekkel a szent szék és a császári udvar körében birtak, remélleni engedték, hogy könnyen célt érnek. Azonban Rómában váratlan nehézségek merültek föl, melyek a következő évben is alkudozások tárgyát képezték, de elháríthatlanoknak bizonyultak. A pápa a nagyszombati intézetet, miután a jogi és orvosi kart nélkülözte, nem tekintette teljes főiskolának, s vonakodott az ezt megillető jogokkal fölruházni. ²⁾

Könnyebb volt kieszközölni II Ferdinand megerősítését. Pázmány Dobronoki atyát küldötte hozzá és az egyetem ügyét szokatlan melegséggel ajánlotta figyelmébe. „Mindenekfölött kérem Felségedet, hallgassa meg a végső öregséggel küzdőnek esedezéseit; s biztosan hiszem, hogy nem fogja azokat visszatartatani.“ ³⁾ És csakugyan már néhány héttel utóbb — octó-

¹⁾ Pázmánynak a pápához intézett folyamodása és Motmann ügynökhöz irt levele. (Dátum nélküli egyk. más. kam. lev.) A jezsuita generalis sept. 1-én írja Pázmánynak: „*Litteras una cum formula pontificiae confirmationis Rmo Dno Motmanno tradidi. . . Ut vero Emmo D. Card. Barberini persuadeatur professionem legum et medicinae in isto Regno non vigere, neque ullum usum esse, non credo magnis conatibus opus esse.*“ És ugyanaz nov. 3-án Dobronokinak: „*Fieri non potest, ut diploma pontificium conficiatur, prius quam foundationis formula, prout nunc facta est, huc mittatur.*“ S miután ez megküldetett 1636 febr. 2-án írja: „*Cui, ut pontificia bulla et confirmatio accedat, omnibus modis laboro.*“ (E levelek cred. péld. kam. lev.)

²⁾ Dobronoki 1637 aug. 25-ére naplójában írja: „*Venerunt literae a R. P. Provinciali, quibus inhibebatur promotio Baccalaureorum nostrae Academiae. Ratio fuit, quia cum vivente adhuc fundatore petita sit confirmatio pontificia, et ea negata sit pro nostra Academia, quod in ea non essent studia medica et juridica, timebat R. P. Prov., ne ad exemplum Academiae Prag. nos etiam, si pergamus in promotiones, graves tricas incurramus.*“

³⁾ 1635 sept. 27-én. Eredetije a Kam. lev.

ber 18-án — egészen úgy, mint Pázmány és a jezsuiták kívánták, lett kiállítva, a függő arany pecséttel ellátott császári okmány. Ez magasztaló szavakkal emeli ki Pázmány bőkezűségét, melyhez „hasonlót — ugymond — Magyarország soha sem látott.“ A főiskolát, úgy mint magyar király és római császár is, készségesen megerősíti, a maga és utódjainak pártfogásáról biztosítja. Egyuttal mindazon kiváltságok és előjogokkal fölruhazza, melyekkel a bécsi, kölni, prágai s más a német birodalom területén főnálló egyetemek birnak; s fölhatalmazza a tudori fokozatok adományozására, oly módon, miként ez másutt szokásos. ¹⁾

Pázmány egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy a nagyszombati akademiát a bécsi, szintén jezsuiták vezetése alatt álló, egyetem által bekebelezteti, s a két tudományos intézet között szoros viszonyt hoz létre, melyből — úgy hitte — alapítványára sokféle előnyök fognak leszármazni. A jezsuiták maguk nem helyeselték e tervet; ²⁾ minélfogva Pázmány is egyelőre fölhagyott azzal. ³⁾ Vajjon ezügyben a bécsi egyetemmel tényleg megkezdette e a tárgyalásokat, arról nincs biztos tudomásunk. Azon körülmény, hogy iratai, melyekben a bekebelezést a császárnál és az egyetemi tanácsnál kérelmezte, eredeti példányokban a nagyszombati collegium iratai között maradtak: föltennünk engedi, hogy azok nem küldettek el rendeltetésük helyére. ⁴⁾

Miként a bekebelezésről, úgy azon ohajtásáról is a jezsui-

¹⁾ Az 1635 május 6-án kelt alapítóokmány szövegét közli Podraczky, Fejér, Miller, Török J. sat.

²⁾ A jezs. provincialis Gráczból Pázmánynak 1635 aug. 17. Kam. lev.

³⁾ Dobronoki jegyzetei 1635 végén: „Incorporationem huius Academiae cum Vienn. distulimus interim, visuri quae difficultates, aut comoda suadeant nobis, vel posteris hanc conjunctionem.“ (Kam. lev.)

⁴⁾ Pázmánynak mindkét irata kelt 1635 jul. 29. Ugyanott.

ták kérésére mondott le Pázmány, hogy a főiskola az „apostoli, pápai“ címet viselje; ¹⁾ minélfogva a császári arany bulla „érseki egyetem“nek nevezi.

Ezalatt oly türelmetlen sietséggel tette meg és sürgette az előkészületeket, hogy ezen a jezsuiták is megütköztek. ²⁾ Ugyanis mindenképen lehetővé tenni kívánta, hogy az egyetem 1635 őszén megújittassék. És ez sikerült is.

November 13-án, meghívására, a főpapság és nemesség számos, kiváló tagjai gyülekeztek Nagyszombatba. A világi urak között Eszterházy Miklós nádor, Homonnai János országbíró, Pálffy Pál kamarai elnök, Battyányi Ádám főkapitány, Csáky László, Erdődy Gábor, Eszterházy Dániel és István, Forgách Ádám, Nyáry Lajos, Vesselényi Ferenc voltak a legkitünőbbek. A Jézus társaságot számos jeles tagjai képviselték; nem hiányozott Lamormain császári gyóntató sem. ³⁾

A hivatalos vendégek és nagyszámú ajtatos nép kíséretében Pázmány reggeli 9 órakor a székesegyházba vonult. Az ünnepélyes menetet az egyetem pedellusa nyitotta meg, nagy ezüst bottal kezében. Őt követte Dobronoki, az első rector, a tanári kar tagjaival. A mise elvégeztével fölolvastattott az ala-

¹⁾ A gráczi provincialis 1635 okt. 9-én Dobronokinak: „Titulus ille: Academia Pontificia multum habet invidiae; nescio an debeat talis titulus addi, cum plurimae aliae Academiae, et in particulari Viennensis nullum similem titulum habeat.“ És Dobronoki 1635 végén följegyző: „Titulus Apostolicae Universitatis non placuit in tenore Caesareo, propter multos respectus, quos discussimus. Proinde nec Caesar suae Bullae aureae eum addidit.“ (Ugyanott.)

²⁾ A jezsuita generalis 1635 sept. 8-án Dobronokinak: „Cum Cardinalem festinare valde videam, dolet; rem talem esse, quae tam cito confici non posset.“ (Ugyanott.)

³⁾ A tartományi főnök és a gráczi egyetem tanárai szintén készültek megjelenni; de akadályozva voltak. (A provincialisnak 1635 nov. 9 Dobronokihoz intézett levele. Ugyanott.)

pítóokmány. Erre Jászberényi Tamás atya a szószékre lépett. Alkalmi beszédében hangsúlyozta az üdvös hatást, melyet a tudományos intézetek a haza jólétére gyakorolnak; áttért azután a bíboros főpapra, kinek nagy érdemeit magasztalhatta, anélkül hogy a hizelgés vádjának kitenné magát. Hallgatóinak figyelmét különösen egy hely ragadta meg. „Oly számosak és nagyok — így szólott — a magyar haza körül szerzett érdemeid, hogy kétségek támadnak lelkemben az iránt, vajjon a Te kezed volt e az, melylyel szent István a maga műveit létesítette, vagy pedig a nagy király keze az, mely a Tiedben föltámadott, új áldásokkal elhalmozandó Magyarországot?! Szemlélve a növeldeket, melyeket az ifjuságnak, a collegiumokat, melyeket a szerzetesrendeknek, a templomokat, melyeket az ég szenteinek emeltél: ki ne dicsőítené királyi bőkezűségedet? Azonban, ha nem csalódom, az egyetem megalapítását Magad is jótékonyságod minden egyéb művei fölé helyezed; mert bizonyára találkozunk, kik majdan ezeket, példád által föllelkesítve, utánozván, eként érdemeidben osztozni fognak; de új műved dicsősége osztatlanul a Tied, ebben nem leendő vetélytársad!“ ¹⁾

Másnap az egyetem nagy tereme fogadta be a fényes gyűlekezetet. Palkovics atya, a tanárok egyike, a bölcsészettudomány becséről tartott előadást. S így megnyitott az egyetem. Néhány nappal utóbb a jezsuita tanoda növendékei Benjamin bibliai történetét hozták színre. „Nem ok nélkül — mondá Pázmány — választották ezen alkalomra Benjamin történetét; mert az egyetemet, előhaladott koromra gondolva, utolsó szülöttemnek, Benjaminomnak kell tartanom, bár még több más intézet alapításáról elmélkedem.“ ²⁾ Hihetőleg ezen

¹⁾ A beszéd egész terjedelmében nincs még közzétéve. Katona a kéziratból idéz némely részleteket. Hist. Crit. XXXI. 735 l.

²⁾ Kazi Hist. Univ. Tyrn. 90 l,

ünnepélyek alkalmából veretett ama ezüst emlékpénz is, melynek egy példányát a Nemzeti Múzeum éremgyűjteménye őrizi. Egyik lapja Pázmány mellképét, másik címerét állítja elő. ¹⁾

Az egyetemi előadások 1636 január első napjaiban kezdtek meg. Egyelőre csak két osztály, három tanár vezetése alatt, nyitattott meg. A hittudományi karban Keresztes István atya az erkölestant, a bölcészetiben Jászberényi Tamás — egyuttal a kar dékánja — és Palkovics Márton a logikát tanították. Miután az egyetem megnyitása váratlanul történt, anélkül hogy hire az országban a tél beálta előtt elterjedhetett, a tanulók száma nem volt nagy. Az erkölestani előadásokat 10, a logikát 54 hallgatta. A 64 ifju között 12 jezsuita és 5 esztergomegyházmegyei növendékpap találtatott. Ellenben a hat alsó osztály tanulóinak összes száma 556-ra ment. ²⁾

Január 27-én tartották a hittudomány hallgatói első nyilvános casuistikai gyakorlatukat. A tanár egyes erkölestani vonatkozású eseteket adott föl, minők a lelkipásztornak általában, s névszerint a gyóntatószékben elfordulni szoktak; a növendékek pedig az egyház tanaira és az egyházi írók tekintélyére hivatkozva kijelölték az azokkal szemben követendő eljárást. Február 1-én pedig megtartatott az első logikai disputáció, 30 thesis fölött, melyek nyomtatásban is közreboesáttattak. Ily gyakorlatok és vitatkozások havonként tartattak. Pázmány, ha Nagyszombatban volt, soha sem mulasztotta el, kanonokjai által kísérve, megjeleni. Nem egyszer a tanár helyét elfoglalta s ilyenkor hallgatóit bámulatra ragadta ritka elmeéle és

¹⁾ Catalogus Numorum Instituti Nationalis Szechenyi. III. 10 l. s VII. tábla 48 szám.

²⁾ A nagyszombati iskola anyakönyvéből. (Az esztergomi főegyházi könyvtár Battyányi-kéziratai között.)

rendkívüli emlékezőtehetsége által, mely korával győzelmesen dacolt. ¹⁾

Szeptember havában a jezsuita provinciális hivatalos látogatást tett az intézetben. És ezalkalommal a generálistól nyert fölhatalmazás alapján Dobronokit a hittudomány, Keresztést és Goszthonyit a bölesészet tudoraivá avatta.

1636 november 13-án ünnepélyes istenítisztelettel megnyittatott a második tanév. A két osztályhoz most a harmadik járult. A visszalépő Dobronokit az egyetem rectori tisztében Forró György atya váltotta föl. Jászberényi Tamás és Klingsperger Márton az erkölestant, Palkovies Márton a physikát, Goszthony István a logikát tanították. Keresztes István akadémiai hitszónok és nyelvtanár volt. A hittudományt 14-en, a physikai osztályt 48-an, a logikait 58-an látogatták. Az alsó hat osztály tanulóinak száma 652-re ment s így az egész intézet 772 tanulóval birt. Ezek között több külföldi, nem kevés protestáns. Az utóbbiak megtérítésében a tanárok nem jártak el a kellő mérséklettel. ²⁾

November 19-én, sz. Erzsébet napján fényes ünnepély rendeztetett. A felsőbb osztályok tanulói egy tragikomikus szindarabot adtak elő. „Theophilus Adanensis Ecclesiae Oeconomus“ volt címe s az V-ik században játszik. Jelen volt Pázmány, több főpappal és a nádor, tiz gróf s báró kíséretében. Az előadás végeztével a lefolyt tanév kitünő tanulói Telegdy kalocsai érsek bőkezűségéből jutalmakban részesítették. Két héttel utóbb, december 2-án Xaveri szent Ferenc napja új alkalmat adott ünnepélyekre. A mise alatt a tanulóifjuság zenekara működött.

¹⁾ Ezen részleteket Dobronoki naplójából vettem.

²⁾ Dobronoki naplójában 1637 marc. 31-re olvassuk: „Duo calvinistae studiosi fuerunt e logica exclusi, quia noluerunt fieri catholici.“

Az iskolai év folyamában a nyilvános gyakorlatok és disputációk mind nagyobb sikert mutattak föl. És 1637 február 18-án adományoztatott első ízben a baccalaureatusi fokozat.¹⁾

Pázmány ezalatt, miként éber érdeklődéssel kísérte az intézet tevékenységét, mindent megtett, hogy tekintélyét emelje. Elrendelte, hogy midőn az egyházi rendek fölvétele előtt az érseki helynök elnöklete alatt vizsgálatok tartatnak, ezekre az egyetem tanárai meghivassanak. De a jezsuita atyák azon kérelmét, hogy az esztergomi egyházmegye területén létező nyomdák az egyetem fölügyelete alá helyeztessenek és eként az egyházi censura az egyetem által gyakoroltassék, — nem teljesítette.

Az egyetem pecsétet is nyert, melyet egy tehetséges jezsuita frater vésett. A Dobronoki által készített tervezetben Pázmány cimere — a három struetoll — minden kigondolható jelvényekkel izléstelenül körülvéve, kiváló helyet foglalt el; de a primás ezt elvetette. Helyette egyszerűet, nemes izléséről tanuskodót ajánlott; középen áll a b. Szűz, egyik kezében jogart, a másikon könyvet tartva, ily körirattal: „Magyarország védasszonya az egyetem anyja.“²⁾

A főiskolák, melyeket hazánk régiebb századaiban hatalmas nralkodók és Pázmány egyik nagynevű előde Vitéz János létesíttettek, alapítóikkal sirba szállottak. Pázmány műve túlélte harmadfél évszázad viszontagságait; mintha szelleme a magasból is atyai gonddal örködött volna fölötte. Utódai és uralkodóink kiváló pártfogásukban részesíték mindenkor. Nagylelkű gondoskodásuk kiépítette az általa megvetett alapokat. Lósy és Lippay primások a jogikarral egészítették ki. Mária Terézia az ország fővárosába hozta át, több elpusztult egyházi

¹⁾ Dobronoki naplója nyomán.

²⁾ Dobronoki naplója. 1636 január 9-én.

javadalomnak és az eltörölt Jézustársaság nagyszombati collegiumának birtokaival gazdagította, és orvosi karral látta el. De ez nem csökkenti az alapító érdemét. A világtörténelem kevés magánembert mutat föl, hazánké egyet sem, ki a vallásos szelleme által áthatott tudományos művelődés fontosságától annyira áthatva, érdekeit oly fejedelmi bőkezűséggel fölkarolta volna.

Az egyetem megnyitása után Pázmány szükségesnek látta visszaállítani a nemes ifjak convictusát, melyet ő maga 1625 alapított, de 1630 föloszlatott. Miután kísérletei alkalmas épületet vásárlás útján szerezni, meghiusultak, Telegdy kalocsai érseket kérte föl, hogy e célra nagyszombati házát átengedje. S midőn ez november második felében Nagyszombatban volt, Eszterházy nádor és a jezsuiták mindent megtettek, hogy őt Pázmány kérésének teljesítésére bírják. És ez sikerült. Telegdy ugyanis 1637 február 11-én a nádor előtt kiállította az okmányt, melyben házát, a hozzátartozó kertek és földekkel együtt a convictusnak adományozta.

Pázmány örömmel vette tudomásul ez eredményt. És áldozatkészségben senki által sem hagyván magát megelőztetni, két nappal utóbb Nagyszombat egyik külső utcájában fekvő — 10,000 forintra becsült — házát, kertek és földekkel a convictusnak engedte át. Néhány hét múlva pedig 100 forintot kézbesített Dobronokinak, hogy az intézet berendezésére szükséges butorokat haladéktalanul beszerezze. Azonban az intézet megnyitását nem élte meg.

Halála után a jezsuiták biztosítandók ezen intézet főnállását, azon fáradoztak, hogy az évi 5000 forint, mely az 1625-ki alapító okmányban az esztergomi érsekség pisetum jövedelméből a convictusra rendeltetett: a király által ismét vissza-

adassék. És eélt értek. Mert legujabb időkig ezen összeg a Pázmány által kijelölt eélra fordíttatott. ¹⁾

Ezenkívül főállott Nagyszombatban egy más convictus. Ez „sz. Adalbert bursája“ elnevezés alatt volt ismeretes, hol szegény tanuló ifjak nyertek lakást és élelmezést. Pázmány alapította 1623 ban, anélkül, hogy biztos alapot rendelt volna föntartására. Költségei az ő és más jótevők akadozásai-ból s gyűjtésekből fődöztettek. Méltányolván hasznos eredmé-nyeit, Pázmány midőn az egyetem javára 100 ezer forintnyi alapítványát letette, aként intézkedett, hogy a collegium és is-kolák épületeinek elkészülte után, a tőke kamatjaiból sz. Adal-bert intézetének évenként 1000 forint fizettessék.

Fölügyelője mindenkor egy jezsuita atya volt. De Páz-mány halála után a jezsuiták lemondottak az intézet igaz-gatásáról. ²⁾

A nagyszombati egyetem és a hozzá kapcsolt intéze-tek megalapítása és fölvirágoztatása körül Pázmány mellett alig volt valakinek oly nagy érdeme, mint Dobronoki György jezsuita atyának.

Miként saját följegyzéseiből tudjuk, 1588 marcius 2-án Zalamegye Dobronok helységében született. Ifju korában a Jézus társaságába lépett. Mintán öt éven át mint tanár működött, 1627—9 a zágrábi collegiumot kormányozta. 1630 elején a nagyszombati collegium rectorává neveztetett, a mely hivatalt hat éven át buzgón és szerencsésen betöltötte. Magas művelt-séggel, élénk tetterőt párosított. Nagy és sokoldalú tevékeny-séget fejtett ki. A legesekélyebb házi gondok sem kerülték el figyelmét, melyet gyakran fontos érdekek, országos ügyek fog-

¹⁾ Dobronoki naplója nyomán.

²⁾ Dobronoki naplója nyomán.

laltak el; főpapok és kath. urak legnagyobb részével összeköttetésben, sokakkal baráti viszonyban állott. És midőn ezeket valamely áldozatra birni kellett, soha sem voltak igyekezetei eredménytelenek. Kiváló mértékben bírta Pázmánynak és Eszterháznak bizalmát és rokonszenvét; nem esekély befolyást tudott rájuk gyakorolni. Amazt az egyetem, a nemesi convictus a szathmári collegium alapítására, ezt nagyszombati templomuk fölépítésére főleg ő buzdította. De nemcsak lelkesedni és lelkesíteni tudott. A kivitelben mindig előkelő tényező gyanánt szerepelt. Az építkezésekben, a gazdasági és pénzügyi dolgokban nagy jártassággal bírt. Az egyetemnek is ő volt szervezője és első rectora.

Nagy mozgékonyság volt egyik tulajdonsága. Sokat járt kelt, utazott. Semmi fáradságtól nem riadt vissza, midőn ezt rendjének, vagy collegiumjának java követelte. Nagyszombatban, és Pázmányra nézve is nélkülözhetlen volt. Midőn tehát 1636 tavaszán a sopronyi residentia első superiorjává nevezetett, Pázmány vonakodott őt elbocsátani. Egész komolysággal fenyegetődzött, hogy az egész társasággal éreztetni fogja haragját, ha kívánságát nem veszik tekintetbe. És így kényszerítette a tartományi főnököt, hogy rendelkezését visszavonja. Dobronoki, csak Pázmány halála után, 1637 octóberben foglalta el sopronyi állomását.

Főleg az ő fáradozásainak köszönhatték a jezsuiták, hogy a tőrőczy prépostság a nagyszombati collegiumnak, a pisetumból 5000 forint a convictusnak adományoztatott. Ugyanekkor, némely főuri körökben ugylátszik fölmerült azon gondolat, hogy Pázmány utódjává ő neveztessek; Telegdy kalocsai érsek legalább vetélytársat látott benne. Már előbb is felajánlottak neki előkelő javadalmakat; de nem hagyta el rendjét. Meghalt 1649 május 11-én.

Munkákat nem írt. A gyakorlati élet embere volt. De a

napló, melyet 1636—7 Nagyszombatban vezetett, nemcsak történelmi, hanem irodalmi becses is bir. Művelt szellemének, derült kedélyének és fáradhatlan tevékenységének szép emléket hagyott hátra ez iratban. ¹⁾

¹⁾ Az egyetemi könyvtár kéziratai között. E vázlathoz is a naplóból vettük a részleteket.

TIZEDIK KÖNYV.

(1636—7.)

I.

Bethlen István föllépése Rákóczy György ellen. — Pázmány Péter magatartása. — Szivélyes viszonya az erdélyi fejedelemhez.

I. Rákóczy György fejedelmi kormánya távol sem volt oly zavartalan, mint hatalmas elődeé. A fejedelemség birtokában szüntelenül veszélyeztetve látta magát némely főurak ambitiója által, kik ismételve kizsákmányolták a rendek elégtelenségét.

Ugyanis Rákóczy hitlevelének, a törvényeknek és a magánosok jogainak megsértése által korán adott okot sokféle és jogos panaszkodásra. Súlyos terheket rótt a tartományra, melyeket törvénytelen zsarolásokkal tetézt. A gyűléseken mármár megsemmisítette a tanácskozás szabadságát; nem tűrt ellenmondást és kik szándékait nem támogatták, azokat árulóknak tekintette s bélyegezte. Az erdélyi urak közül többeket, pusztágyanura és a törvényes formák mellőzésével jószágaiktól megfosztott, vagy száműzött. Másokat elidegenített azáltal, hogy magyarországi urakat főtisztekké nevezett. A tanácsosokat nagymértékben sértette, hogy nevének és a Bethlen által Németországból meghívott Alsted doctornak döntő befolyást engedett az ország ügyeire. A katolikusok is ellenszenvvel viseltettek iránta; meggyőződve voltak, hogy Rákóczy „százszor jobban gyűlöli vallásukat“ mint Bethlen és úgy hitték, hogy csak kor-

látlan birvágya és gyávasága tartják vissza nyílt, ellenséges föllépéstől. ¹⁾

Ily körülmények dacára sikerült Rákóczynak ártalmatlanná tenni Székely Mózsest és Zólyomi Dávidot, kik megbuktatására kísérletet tettek. De ezeknél félelmesebb ellensége volt Bethlen István, mert hatalmát a nevét és testvére emlékét környező varázs fokozta. Ez 1636-ban állott élére az elégteleneknek. Ily föllépésre többféle okok határozták. Ő csakhamar megbánta volt engedékenységet, melyet a fejedelemségről 1630-ban lemondva, bizonyított; a fölébredt hatalomvágy szüntelenül nyugtalanságban tartotta. Annálinkább, mert Rákóczy nem volt hálás; sőt a topai egyesség föltételeit megszegve, személyét és családját sokféle sérelmekkel halmozta el. Így érvényteleneknek nyilatkoztatta az adományozásokat és beírányokat, melyeket rövid fejedelemsége korában tett; vejét Zólyomi Dávidot börtönbe vettette, visszautasítva kérelmeit; midőn fia István meghalálozott, az ennek kezei között levő birtokok egy részét — arra hivatkozva, hogy a fiskust illetik, — lefoglalta.

Bethlen István ezalatt a magyar király területén levő ecsedi várába vonult és megtagadta a hódolati esküt, melyet a fejedelem követelt. Így vonatkozásaik mindinkább ellenséges jelleget nyertek, és bár Pázmány őket kiengesztelni megkísérlé: ²⁾ az ellenségeskedés nyílt kitörésére nem kelle soká várakozni. Erre egy magába véve kevésbbé jelentékeny eset adott alkalmat.

1635 őszen történt, hogy Bethlen István fia, Péter gróf

¹⁾ Ezen részleteket Bercsényi Imre kir. tanácsos jelentéséből vettem, ki 1634 elején II. Ferdinand által Erdélybe küldetett. . . „Principis Transylvaniae conditio“ című iratának egyik. más. a prim. vil. levél. Ehez járulnak a Bethlen István manifestumaiban fölhozott tények.

²⁾ Így Pázmány ápril 23 és június 10-én megnyugtató igyekezik Bethlen Péter szándékai iránt. (Eredeti. Erdélyi Múzeum kéziratgyűjt.)

haragjában egyik gazdasági tisztét annyira elverte, hogy az néhány nap múlva meghalt. A fejedelem a bűnöst a törvényszék elé idézte, s miután ez Magyarországra menekülvén, meg nem jelent, fő és jószágvesztésben elmarasztalta. Az atya az igazság ezen tényében a fejedelem gyűlöletének nyilatkozatát látta, ki végcsapást készül családjára mérni. Kétségbeesett lépésre határozta el magát. 1636 január 14-én Ecsedet, fegyveres csapat által kísérve, elhagyta és török területre ment át. Budára sietett, hogy a basa által a porta támogatását kieszközölje. Ugyanakkor proclamációt bocsátott ki Erdély rendeihez, melyben a fejedelem hit és törvényszegéseit hosszasan felsorolván, kijelenté, hogy nem más a célja, mint hazájának sérelmeit orvosolni. ¹⁾ De senki sem kételkedett aziránt, hogy végcélja: a fejedelmi szék visszaszerzése.

Bethlen István e föllépése komoly bonyodalmakat szült. Rákóczy elhatározva lévén fejedelemségét a legvégsőig védelmezni, erélyes hadikészületeket tett. A porta is jelentékeny haderőt összpontosított; azonban elhatározásait még homály borította. ²⁾

Ez események a császári udvart és a magyar kormányférfiakat is élénk mozgalomba hozták. Bethlen Egerből levelet intézett a királyhoz, hangsúlyozva változatlan hűségét és hódolatát. Hogy pedig támogatását magának biztosítsa, Eszterházy és Pázmányhoz fordult. „Nem is tudom — írja az utóbbinak — mint lehessen kegyelmedtől faveálni olyan embernek, ki a kegyelmetekre való rohanásra minden alkalmatossággal kész volna és a ki szomjuhozva a maga telhetetlen kívánságáért, mostan is kétszeri hite és frigye ellen, az ő felsége aemulusit meg nem szűnik ő felsége ellen szorgalmazni. Ellenben mint dese-

¹⁾ Június 12. Ecsedből. Egy példánya a Prim. vil. levél.

²⁾ Schmidt cs. követnek 1636 jan. 30-án Konstantinápolyból írt jelentése. Ugyanott.

rálhatna kegyelmetek engemet, ki soha semmit nem vétettem, sőt szolgálni igyekeztem.“ ¹⁾

A király paranesára január utolsó napján a magyar tanácsosok Nagyszombatban összegyülekeztek, hogy a teendők iránt tanácskozzanak. Tizenhárman — közöttök a nádor és a cancellár — jöttek össze a primási palotában. Az értekezletben Pázmány és Eszterházy adtak irányt. Ők pedig ez alkalommal ismét ellentétes állást foglaltak el.

A nádor, nem tudván megtagadni ellenséges érzületeit, szívesen látta a fejedelem szorongatott helyzetét, melyet hajlandó volt megbuktatására értékesíteni. Ezt azonban nem merte nyíltan kimondani. S így egyelőre azon nyilatkozatra szorítkozott, hogy a fejedelmet nem szabad segíyezni, mert ez által a portát fölingerelnék; Bethlent sem lehet megtámadni, sőt a közvetítő szerepét sem tanácsos elfoglalni. Hanem bevárni kell az események további fejlődését. A fejedelemnek pedig javasolni kell, hogy ha magát versenytársával szemben nem érzi elég erősnek és biztosnak, a kereszténységre nézve felmerülhető veszélyek eltávolítása végett, mondjon le és a fejedelemség betöltését hagyja az erdélyi rendek szabad választására.

Azonban Pázmány, miként ezelőtt, most is határozott támasza volt Rákóczynek; anélkül mindazáltal, hogy hajlandó lett volna miatta hazáját kitenni a háború veszélyeinek. Emiatt azon elvet kívánta kimondatni, hogy sem Bethlennek, sem Rákóczynek nem szabad megengedni a magyar területen való hadfogadást. De miután a fölvidéken általán azt hiszik, hogy Bethlen a király jóváhagyásával kelt föl: a királynak kinyilatkoztatni kell, hogy Bethlen tettét roszalja, őt sem maga nem segíti, sem alattvalói által segítettni nem engedi. Egyuttal

¹⁾ Június 20-án. Eredeti. Ugyanott.

szükségesnek mondotta Ecsed várába kir. őrséget helyezni, nehogy azt Bethlen a töröknek átadja; ha pedig Bethlen Péter ezen őrséget befogadni vonakodnék, felségsértőnek nyilváníttassék.

A többi tanácsosok egészen elvetették Eszterházy nézeteit. Sőt még tovább mentek, mint Pázmány. Belátták, hogy Bethlennek nem más a célja, mint megszerezni a fejedelemséget. És úgy ítélték felőle, hogy föllépése által az isteni és emberi törvényeket megsértette, minélfogva megérdemlené, hogy fő- és jószágvesztésre ítéltsék. A király tehát nyilatkoztassa ki, hogy a zavargót jószágaitól megfosztandja; eként kitűnni fog, hogy vállalatát határozottan kárhoztatja. Mindazáltal ez ítélet végrehajtásával nem kell sietni, miután a további fejlemények bizonytalanok. Ecsedet is meghagyni kell mostani helyzetében, gondosan őrködvén, nehogy török kézre kerüljön.

Az értekezlet nem kételkedett aziránt, hogy ha a török, Bethlen fölhívására, Erdélybe nyomul, Magyarország szükségkép bevonatik a bonyodalmakba. A király tehát nem maradhat semleges tanuja az eseményeknek. Nem tanácsos ugyan nyíltan Rákóczy pártjára állania; de mégis kedvezzen neki „mert bár eretnek és föltétlenül benne bizni nem lehet, mégis a töröktől idegenkedik és magyar szellemű.“ Ellenben Székely Mózes — a portának egyik védenice — csak névleg keresztény, egészen török; Bethlen István is a törökkel szövetségben áll. Miután azonban a török béke fölbontásától óvakodni kell, Rákóczyt tényleg nem segíyezhetni; megnyugtató egyébként aziránt, hogy a király mindent megteend érdekében, mit a török béke veszélyeztetése nélkül megtehet. Egyébiránt a király gondoskodjék az ország biztosságáról, s idejekorán tegye meg az intézkedéseket, hogy erős sereggel rendelkezessék. ¹⁾

¹⁾ A Lippay cancellár által szerkesztett jegyzőkönyv ered. fog. Prim. vil. levél.

A nagyszombati értekezlet ezen megállapodásai, miután a es. titkos tanács jóváhagyását és a királyi szentesítést ki-nyerték, a magyar politikára nézve irányadókká lettek. ¹⁾

Azon aggodalom, hogy Bethlen István a törököt háborúra fogja indítani, nem volt alaptalan. Ugyanis a portánál Rákóczy ellenségei sikerrel működtek ellene. ²⁾ De a budai basa jóakarója volt s így Bethlen Istvánt hidegen fogadta. „Vén ember — mondá neki — az ilyen állapot sok nyugtalanságot kíván, maholnap meghalhatsz. Haza menj, én interponálom magamat, meg kell békélnetek.“ ³⁾ A főúr, különben sem erős lélek, esüggelni kezdett. Ily lelkiállapotban találta őt Szaláuczy István, kit Rákóczy hozzá küldött, hogy kiengesztelésére kísérletet te-gyen. Bethlen nem vonakodott tárgyalásokba boesátkozni és előadta föltételeit. Kivánta, hogy a fejedelem lelkiismeretesen tartsa meg a törvényeket, békekötéseket és egyességeket; az önkényesen lefoglalt jószágokat, úgy szintén mindazt, mit Beth-
• len Gábor, ifj. Bethlen István és Zölyomi Dávid hagyatékaiból letartóztatott, adja vissza; állítson ki okmányt, melyben az ő (Bethlen Istvánnak) ártatlanságát elismerje; a várkapitánysá-
gokra csak erdélyi nemeseket nevezzen; mentse föl esküjök-
től azokat, kiktől fogadást vett, hogy halála után fiát válasz-
tandják utódjává. ⁴⁾

¹⁾ A február 4-iki titkos tanácsülés jegyzőkönyve. M. Canc. lev. Egy február 6-ikán kelt k. nyiltlevél, a nagyszombati javaslat értelmé-
ben szerkesztve. Prim. vil. lev.

²⁾ Sebessi Boldizsár a portáról 1636 jan. 24-én írja Rákóczy-
nak: „Ngdnak semmi jót nem írhatunk... Ngd igen szorgalmasan
vigyázzon a maga életére és országának békében való maradására...
Én úgy veszem eszembe, hogy rövid időn megindítják elvőgzett szán-
dékukat Ngd ellen... Készületek mindenfelé nagy vagyon, s itt igen
publice hirdetik, hogy Moysest (Székelyt) be akarja hatalmas esászá-
r küldeni. Úgy is veszem eszemben, hogy nemsokára megleszen.“ Dr.
Ötvös kéziratgyűjteményéből az Erdélyi Muzéumban.

³⁾ Egykorú tudósítás Budáról. Ugyanott.

⁴⁾ Bethlen J. kívánatai. Ugyanott.

A budai basa ugyanakkor fölhivta Rákóczyt, gyűjtse össze a tartomány rendeit és küldessen ezek által követeket Budára, kik az alkudozásokban részt vegyenek. Az országgyűlés február második felében Kolozsvárott tartotta üléseit. A követek haladéktalanul Budára küldettek. De a rendek nem késtek kijelenteni, hogy ha békés kísérleteik meghiusulnának, készek fejedelmükért életüket is föláldozni. ¹⁾

A budai alkudozás nem vezetett eredményre. A budai basától és a portától csak általános, bizonytalan ígéretek érkeztek, melyek nem látszottak egészen megnyugtatóknak. ²⁾

Ily körülmények között kétszeresen örvendetes volt Rákóczyra, hogy Pázmánynak sikerült a császári udvarban jóakarató politikát fogadtatni el, melynek bizonyossága volt a királynak egy szívélyes hangon szóló levele. ³⁾

Pázmány és Rákóczy most élénk összeköttetésben állottak. Ez sűrűn járatta hozzá embereit, tanácsát és támogatását kikérve. ⁴⁾ A primás iratai a szokottnál rövidebbek, mert üzeneteit szóval vitték meg a futárok; mindazáltal eléggé tanuskodnak a meleg érdeklődésről, melylyel ügyét fölkarolta. „Igen méltó kegyelmednek vigyázni — írja egy alkalommal — és készületlen nem maradni. Mert nem jó volna ama veszedelmes szót: non putabam — mondani. Isten adja a kedvetlenségeket és veszi is el. Azért Istennek kedvét kell keresni elsőben is. Én mint ilyen beteges vén ember sokat nem ajánlhatom magamat; de amiben lehet, kegyelmednek barátsá-

²⁾ A kolozvári gyűlésnek a budai basához és Bethlenhez intézett levelei, úgyszintén a követek részére kiállított utasítás egyk. más. Prim. vil. lev. — A portára is küldettek követek. A szultánhoz intézett levél. Ugyanott. — V. ö. Szilágyi: Rákóczy és Pázmány. 30 l.

¹⁾ V. ö. Szilágyi S. Erdély Tört. II. 181 l.

²⁾ Egyk. más. Prim. vil. lev.

³⁾ Rákóczy jan. 29-én Pázmánynak. (Hazánk. II. 470 l.) Februárban egymásután Herczeg Zs., Réz A., Csernel Gy., és Klobusiczky A. Rákóczy udvari emberei járnak Pázmánynál.

gosan szolgálók.“¹⁾ És egy másik levelében olvassuk: „Az én vékony tetszésem az, hogy a kegyelmed dolga ezt a három diligentiát kívánja. Először, hogy az alattvalókat magához kapcsolja, azok jóakarátát kötelezze, mert anélkül minden egyéb emberi medium haszontalan. Másodszor, hogy a törököt mind adománynyal lenyomja, mind a beléjük csepegett opiniókat kivegye. Harmadik, hogy senkire úgy ne támaszkodjék, hogy magára gondot ne viseljen; ha mindent elkölt is kegyelmed, ha a fejedelemségben marad, mindene leszen... Mindenekfelett Istent engesztelje kegyelmed, aki adja és osztja a fejedelemségeket.“²⁾

A király ezalatt szintén Pázmányhoz fordult; megbizta, hogy a két versenytárs között mint közvetítő lépjen föl.³⁾ Emiatt irt Bethlennek, hogy őt a békére hajlítsa. „Noha a kegyelmed irási — úgy mond — vádolják a fejedelmet, de a fejedelem jussinak is, melyekkel menti magát kegyelmed irási ellen, foga vagyon... De bár menthetlenül úgy volnának is, amiket kegyelmed a fejedelemtől ir, mindazokért sem szabad kegyelmednek a keresztényekre törököt, tatárt vinni. Talán ezt a kegyelmed prédikátori javallják, de a mi theologiánkban bizonyos tudomány ez. És akárki mit mondjon, lélek kárhozattal tartozik kegyelmed, hogy törököt, tatárt ne támaszszon a kereszténységre.“ Ezen komoly intés mellett meggyőzni igyekezett őt, hogy míg a törökben bizni nem lehet, hatalmában áll méltányos föltételek alatt állandó és őszinte egyességre lépni a fejedelemmel. Mire nézve följajánlotta közbenjárását és fölszólította, hogy kívánatait és fölhatalmazásokkal ellátott követét hozzáküldje.⁴⁾

¹⁾ 1636 marc. 16. Szilágyi 109 l.

²⁾ 1636 marc. 10. Hazánk II. 473 l.

³⁾ K. leirat. 1636 marc. 12. Prim. vil. lev.

⁴⁾ 1636 marc. 12. Prim. vil. lev.

Bethlen, vagy mert még remélt a töröktől, vagy mert ismervén Pázmány viszonyát Rákóczyhoz, pártatlanságában nem bízott: vonakodott őt a főnforgó viszályok birájává tenni. Válaszában tehát csak eljárásának igazolására szorítkozott. ¹⁾

A király most némely intézkedéseket tett, melyek Rákóczy személye iránti jóindulatait teljes világosságba helyezték. Ugyanis a felső vidék hatóságainak meghagyta, hogy Bethlen Péternek a törökökkel váltott leveleit fölfogják; a budai vezért pedig intette, hogy magát a béke felbontására csábíttatni ne engedje. Rákóczynak megtagadta ugyan azon kérelmét, hogy a bányavárosokban katonákat fogadhasson; de nem ellenzé, hogy a Szepességben zajtalanul „dobolás nélkül“ toborzhasson néhány csapatot, és a lengyel királytól nyerendő segédhadat magyar területen át vezethesse Erdélybe. Sőt kilátásba helyezte, hogy ha a török által megtámadtatnék, a magyar fölkelést védelmére küldi. ²⁾ Mindezen engedmények Pázmány befolyásával történtek. ³⁾

Eként Eszterházy nádor befolyása teljesen paralysálva volt. De ez talált mégis elég alkalmat, hogy Rákóczy iránti ellenszenvét kitüntesse. Sőt nem habozott őt fölhívni, hogy „az ország és a kereszténység javáért“ hagyja el fejedelemségét. ⁴⁾

Ugyanakkor a király előtt azzal gyanusította, hogy hadikészületei nem a török, hanem Magyarország ellen lennének

¹⁾ 1636 marc. 18. Ugyanott, Többi között kiemelte azt is, hogy hisz kath. nralkodók is nem egyszer vették igénybe pogány népeknek segítségét. — Pázmány april 5-én még egyszer Bethlenhez fordult. (Ezen levél nem ismeretes. Hivatkozik reá Bethlen april 9-én kelt válaszában, melynek ered. Ugyanott.)

²⁾ 1636 júl. 14. Resolutio S. Mtis per Bogardi missa ad me. (Pázmány irata. Pr. v. lev.)

³⁾ Kiténik ez Pázmánynak Rákóczyhoz intézett leveleiből. 1636 május 5, 17, 26, június 3, 11, 14, 19, 25, 29. És Rákóczy válaszai május 18, 28, 31, június 20. Szilágyi S. i. m. 112—139 ll.

⁴⁾ Horváth M. Magy. Tört. III. 652 l.

irányozva. A mely gyanut Pázmánynak könnyen sikerült eloszlatni. „Én eléggé mondom — írja Rákóczynek — hogy el nem vette eszét kegyelmednek az Isten, hogy oly nagy ellensége lévén a töröknél, még is új ellenséget és oly hatalmas ellenséget keressen, mint a római császár. Azt is ahhoz adván, hogy ha mikor jobb módja volt kegyelmednek és külső félelemtől üresen volt, soha csak jelenségét sem adta . . . mintha császárra akarna támadni . . . Úgy is vagyon, hogy ő felsége megnyugodott a kegyelmed jóakaratjába.“¹⁾

Ismervén a viszonyt, melyben Eszterházy a fejedelemhez állott, nem kevésbé meglepő azon rejtélyes követtség, melyet 1636. nyarán, a legmélyebb titokban Rákóczyhoz küldött.

Június 4-én egy igénytelen rácz embert, Knezevich Simont bocsát hozzá ajánlatokkal, melyek ha komolyak és őszinték, nagy horderővel bírnak. Nem esekélyebbet céloztak, mint a király védnöksége alatt a török ellen nagy coalitiót létesíteni, melynek tagjai Erdély, Havasalföld, Szerbia és Bolgárország lennének; sőt a tatár khán is biztosította volna csatlakozását. Ily módon remélte, hogy százezernél több embert lehetne kiállítani. Bosnyákországban kellene megkezdeni a háborút. Rákóczy föllhivatott, hogy nézeteit és elhatározását a királynak tudomására hozza; de nem a rendes hivatalos uton, hanem egy bécsi ferenceshez Bielevich Györgyhöz intézendő levelek által. E tervek ugyanis a magyar tanácsosok előtt titokban tartattak. „Cancellarius uram nem arra való ember; eszik és iszik csak. Cardinal uram egy pompa ember. Nem jó papnak ország dolgát igazgatni. Mise és predikáció az ő dolga. Valamit eddig irt Cardinalnak ő nagysága (t. i. a fejedelem) abban semmit sem nyert, mert minden dolga csak beszéd.

¹⁾ 1636 aug. 10.

Vette eszébe azt a császár, hogy nem arra való emberek, azért 'nem közlőtte velök a dolgot.'¹⁾

Rákóczy vonakodott e kalandos vállalat eszméjét fölkarolni, melyre nézve elég oka volt tartózkodónak lenni. Mielőtt határozott választ adna, „világosabb declarációkat“ kért.²⁾ De további tárgyalásoknak nyomát nem bírjuk. És csakugyan az egész dolog gyanus. Alig hihető, hogy a bécsi udvar a németországi bonyodalmak által teljesen igénybe véve, ily tervekkel komolyan foglalkozott volna. És ha mégis foglalkozott, hihetetlen, hogy a király ily nagy horderejű ügyeket nem közölt volna bizalmas tanácsosaival, főleg Pázmánynyal — ki ekkor tekintélyének zenithjén állott —; hanem a nádorra, egy ismeretlen rác kalandorra és egy igénytelen barátira bizta volna. És mikép lehete remélni, hogy Rákóczy hitelt adand a nádornak, kinek ellenséges érzületeit annyiszor tapasztalta? Természetszerű volt, hogy a fejedelemben föltámad azon gondolat miszerint Eszterházy, az ő vesztét czélozza, midőn a török elleni föllépésre biztatja és leghatalmasabb jóakarójától Pázmánytól elidegeníteni czélozza. Egyébként kiemelniünk kell, hogy azon coalitio tervről, melyet Knezevich előterjesztett, egyéb történeti emlékeink hallgatnak. A Rákóczy és Pázmány között folyt levelezésben sem találjuk érintve. Miből következik, hogy az hatás és eredmény nélkül vonult el a politikai láthatáron.

II. Ferdinand 1636 augustushan Regensburgban tartózkodott, hova a német birodalom rendeit összehívta. Pázmány oda is küldözte jelentéseit és javaslatait, melyek következetesen Rákóczy érdekét tartották szem előtt. Így augusztus 27-én a királyt környező tanácsosok — a bécsi püspök, Slavata és Ver-

¹⁾ Propositiones G. D. Simonis Knezevith Ablegati. Szilágyi i. m. 233 s. kk. II.

²⁾ 1636 júl. 29. Kismartoni Regesták 76 l.

denberg grófok, meg Lippay cancellár — egy erélyes előterjesztésével foglalkoztak. Kivánta, hogy a király Bethlen Péter garázdálkodó hadait szétveresse; a magyar főkapitányoknak meghagyja, miszerint Rákóczyval szívélyes vonatkozásokba helyezkedjenek; de fölkelést ne hirdessen, mert a fölkelő had a szegény népet végkép kimeritené. — A király sietett buzgó tanácsosát javaslatainak elfogadásáról tudósítani. ¹⁾

Néhány nappal utóbb a török mozgalmak által megijesztett fejedelem követe, Klobusiczky András érkezett a királyhoz. Urának háláját tolmácsolta eddigi jóakarató intézkedéseiért; de miután ezeknek foganatosításában a magyar kormányférfiak és főkapitányok nem voltak elég buzgók, újabb parancsokat kért hozzájuk intéztetni. Panaszai főleg Homonnai kassai főkapitány, de még inkább a nádor ellen voltak irányozva. Az utóbbit vádolta, hogy míg neki minden módon ártani igyekszik, Bethlen Istvánnal folytonos összeköttetésben áll. Ugyanakkor fölhatalmazást kért, hogy magyar területen 4—5000 lovast toborzhasson. A király az előbbi pontokra kedvező választ adott; de a toborzást meg nem engedte, miután az nagy zavarokat szülhetne és különben is nem félt attól, hogy a török tényleg fegyvert fogna Bethlen István mellett. ²⁾

Pedig a török támadás veszélye nem volt agyrém. A budai basa nyíltan kijelenté a nádor követének, hogy a portá-

¹⁾ A tanácskozmány jegyzőkönyve M. Canc. lev. t.

²⁾ Klobusiczky előterjesztése és a k. resolutio egyk. más. Prim. vil. lev. t. Hogy a király őszintén járt el, kitűnik Homonnai Jánoshoz 1636. szept. 3-án intézett rendeletéből. „Conqueritur etiam in eo Princeps, quod difficiliorem erga res eiusdem temet praestares, neque conformem cum nostra voluntate operam eidem exhibere videaris. Ut itaque hac quoque in parte intellecta nostra clementi ordinatione res tuas accomodare noveris, intimatum tibi volumus. . . improbare factum Comitissae Stephani Bethlen. . . Quinimo intendimus favere Principis Transylvaniae partibus, illumque opportunis modis et mediis fovere.“ Eredetije a homonnai levéltárban.

ról vett parancsok folytán haladéktalanul megindította fölkészült hadait és Bethlen Istvánt visszavezeti a fejedelemség birtokába.¹⁾ Eszterházi ennekfolytán, augusztus 15 én és szeptember 10-én kelt körirataiban tudomására hozta a megyéknek a török szándékait és fölhívta azokat, hogy készen álljanak, mihelyt a királyi parancs érkezik, fölkelni.²⁾

Pázmány, bár egy ideig tulzottnak tartotta a nádor aggályait, s a megyékhez intézett köriratai miatt megróttta³⁾, később maga is komolyan aggodni kezdett. Nem kevésbé féltette Rákóczyt, tudván, hogy ez alattvalóinak lelkes támogatására egyáltalán nem számíthat. „A töröknek támadása Erdély ellen bizonyosnak látszik; — írja a bécsi kormány élén álló Leopold főhercegnek — Isten tudja, mi lesz vége. Félek, hogy a fejedelmet saját alattvalói elárulták.“⁴⁾ Emiatt sietett bátorítani, jó tanácsaival támogatni a szorongatott fejedelmet. „Kegyelmed meg ne ijedjen; mert Isten az, a ki a pogány ellen megsegíti a keresztényeket . . . Ha látja kegyelmed, hogy nem bír velök és (kit Isten ne adjon) valakik az erdélyiek közül elállanának, Váradba assecurálja kegyelmed magát . . . Majd eljö a tél és idő adatik mindenre. Lám Basta egynehányszor kijött Erdélyből és meg bement. Nem kell uram a kereszténységnek ilyen szép bástyáját, mint Erdély, pogánynak hagyni. Nem kell arra szoktatni senkit, hogy csak beszaladjon a törökhöz és mindjárt vajda legyen.“⁵⁾

Most Pázmány is belátta a fölkelés hirdetésének és hadakat gyűjtésének szükségességét. Mert nem tartotta lehetetlen-

¹⁾ Eszterházy Pálffy Pál gúnak. 1636 sept. 12. M. Canc. lev.

²⁾ Tört. Tár. VIII. 115 és 118 ll.

³⁾ Eszterházy Pázmánynak sept. 1 és 11. Kismartoni Regesták. Tört. Tár. X. 80 l.

⁴⁾ 1636 sept. 25. Ered. Cs. titkos levéltár.

⁵⁾ 1636 okt. 6. Ered. Erd. Múzeum.

nek, hogy a török Magyarország ellen is háborút indít. ¹⁾ Október elején a királyi kormány élénk tevékenységet kezd kifejteni. A megyék és hajduk fölhívatnak, hogy haladéktalanul fölkeljenek. Hármezer német Magyarországra indított. A kas-sai főkapitány parancsot vett táborba szállani. Utasítása ova-tosságot ajánlott neki, nem volt szabad a törököt ingerelnie, sem erdélyi területre lépni, csak a magyar területet kelle vé-delmeznie; mindazáltal fölhívatott, ne gátolja Rákóczy hadgyű-jtését Magyarországon s akadályozza meg, hogy a király alatt-valói a fejedelem ellen támadjanak, vagy a törökhöz esatlakoz-zanak. ²⁾

Ezalatt Rákóczynak küvete október közepén ismét megje-lent Regensburgban és a király által szívélyesen fogadtatott. A fejedelem kívánataira — Pázmány javaslatai nyomán — adott válasz elősorolta mindazt, mi érdekében elrendeltetett. Több magyar főúr és nemesember engedélyt nyert a fejedelem szolgálatába állhatni, de úgy, hogy csapataikat rendesen, zajtala-nul vezessék a fejedelmi táborba, s úgy, hogy ezt a király inkább tűrni, mint jóvágyni látszassék; minélfogva az illetőknek elbocsáttatásukat, nem a király, hanem P á z m á n y hozta tudo-másukra. ³⁾

De míg a király a veszély elhárításáról gondoskodott, ⁴⁾ ez akkor már tényleg bekövetkezett és váratlanul elhá-rítva volt.

¹⁾ Pázmánynak Leopold fíhghoz intézett idézett levele.

²⁾ Oktober 3-iki fölkelési rendelet. Tört. Tár. VIII. 119 l. Oct. 7-iki k. resolutio. M. Canc. lev.

³⁾ Pázmány folterjesztésének Regensburgban készült kivonata, a király oldala mellett levő tanácsosok véleménye és a k. resolutio a M. Canc. lev.

⁴⁾ A királynak okt. 18-án a fejedelemhez intézett válasza; Páz-mánynak szóló utasítása; a fölsőmegyékhez, Homonnaihoz és Sennyey Sándorhoz intézett leiratai a Prim. vil. lev. Pázmánynak a királyhoz okt. 12 és 16-án intézett levelei. Ered. Cs. titkos lev.

September végső napjaiban a portáról rendelet érkezett, mely az erdélyi rendeket fölszólítja, hogy Bethlen Istvánt ismerjék el fejedelmüknek. Rákóczy elég bátorsággal birt fogságba vetni a csaut, ki e rendeletet meghozta. Mire a Gyuláig nyomult budai basa ellen indult. Október 6-án ütközetre került a dolog, mely eldöntetlen maradt; de egy vitéz székely hadnagy merész támadása folytán a törökök futva hagyták el táborukat és eként a csata előnyét a fejedelemnek engedték.¹⁾ Egy másik kísérletük Lippa felé Erdélybe nyomulni, nem volt szerencsésebb. A budai basa, miután egyik hadosztálya Pankotánál megveretett, békeajánlatokat tett Rákóczynak, ki azokat készségesen fölkarolta. Eként újabb alkudozások történtek. De Bethlen István föltételei most is elfogadhatlanok voltak.²⁾ Rákóczy ennek folytán a háború megújulásától tartva, szüntelenül segílyt sürgetett a királynál.³⁾

Pázmány folytatta közbenjárását; Leopold főherczeg által lépéseket tett, hogy a szultán a budai basát méltóságától foszszza.⁴⁾ De ugyanakkor Rákóczynak javasolta, hogy békét kössön. „Nekem úgy tetszik — írja — hogy ha kegyelmed tisztességes békességet végezhet a törökkel, el ne mulasztja. És több aprólék dolgokkal úgy látszik nem kellene gondolni, csak azt kell mindenekfölött praecaveálni, hogy nihil novi et

¹⁾ Pázmány okt. 17-én Kornis által arról értesített, hogy Rákóczy megveretett. E hír nagymértékben megrémítette. E hatás alatt ír a királynak. (Ered. Cs. t. levélt.) De később más értesítéseket vett és október 22-én Leopold fhghez intézett levelében örömet fejezi ki Rákóczy győzelme fölött. (Prim. vil. lev.)

²⁾ Szilágyi S. i. m. 49 s. kk. II.

³⁾ Rákóczy és Pázmány között az 1636 őszén is sűrűn folyt a levelezés. Pázmány Rákóczyhoz okt. 6, 14, 16, 26, 30, nov. 12, 20, nov. 24, dec. 26. (Erd. Muzeum.) Rákóczy Pázmányhoz írt okt. 10, 14, 18, 29, nov. 2, 8, 11, 17. (Csak a két utóbbi levél van meg a Cs. titk. lev.)

⁴⁾ Pázmány ír erről okt. 26-án Rákóczynak.

prioribus Principibus inconsuetum kívánjon, kegyelmedtől.“ ¹⁾ Az utóbbi esetben kilátásba helyezte neki a király nyílt segítségét. „Ha oly szokatlan és képtelen dolgokat kívánna a török kegyelmedtől, mely nemesak a kegyelmed becsületét sértegetné, hanem a kereszténységnek is kárára lenne, arra kegyelmed ne hagyja magát vinni, mert ő felsége kész arra, hogy kegyelmedet megsegitse.“ ²⁾

Pázmány komolyan vette ezen biztatást; akarta is, hogy ne maradjon üres szó. November 28-án pozsonyi palotájában értekezletet tartottak a magyar tanácsosok. Követet javasolt küldetni a budai basához azon határozott nyilatkozattal, hogy a király nem fogja tűrni a fejedelem elűzését. Egyuttal megengedtetni kívánta Rákóczynak, hogy Magyarországon újabb 1500 puskást fogadhasson. ³⁾ De a primás jóakaratu buzgalma ezalkalommal már fölösleges volt. Rákóczy december 4-én egyességre lépett Bethlennel és a törökkel. ⁴⁾

Bethlen István az egyesség létrejötte után huszti várában vett lakást. Innen a királyhoz és Pázmányhoz alázatos leveleket intézett, bűnfeledést kérve a törökkel való szövetségese és a támasztott zavarok miatt. ⁵⁾ A király azonban nem volt könnyen megengesztelhető. Megtagadta az engedélyt, hogy területére léphessen; sőt január 12-én azon meglepő parancsot bocsátja Homonnaihoz, hogy Bethlent, ha Ecsedbe menne, útközben elfogja. ⁶⁾ Ezen rendelet nem foganatosított, Pázmány tanácsára, ki ovatosságot ajánlott. ⁷⁾

¹⁾ 1636 nov. 29.

²⁾ 1636 nov. 28.

³⁾ Az értekezlet jegyzőkönyve M. Canc. lev. Érdekes, hogy Eszterházy ezalkalommal is ellenzékét képezett Pázmánynyal szemben. A mely álláspontját 1636 nov. 26-án intézett levelében is kifejezve találjuk. (Ered. Prim. v. lev.)

⁴⁾ Szilágyi S. i. m. 57 l.

⁵⁾ 1637 jan. 13. Ered. Prim. vil. lev.

⁶⁾ 1637 jan. 12. Egyk. más. Ugyanott.

⁷⁾ Pázmány a magyar cancellárnak február —. Canc. lev.

Néhány héttel utóbb II. Ferdinand, ki Regensburgból be-
tegen érkezett vissza Bécsbe, itt február 15-én meghalt. Páz-
mány élénk fájdalmat érezett ezen eset fölött, mely uralkodó-
jától megfosztá, kivel két évtizednél tovább jó és balszeren-
csében a legszívélyesebb, mondhatnók baráti viszonyban állott,
kinek — bizalmát és tiszteletét teljes mértékben birva — egy-
házi és politikai eredményeit köszönheté. Hűségét és hódó-
latát az új uralkodónak is följajánlotta. „Kettő vigasztal —
írja III. Ferdinandnak; — azon meggyőződés, hogy az elhunyt
császár szent életének jutalmát az örök életben elnyerte és az,
hogy Felséged a koronákkal az atyai eredményeket is örökölte.
Nem szűnöm meg Istenhez buzgón imádkozni, hogy Felségedet
mennyei áldásaival elárasztssa és a kereszténység megbékíté-
sére dicsőséggel környezze. Én magam korom s betegségem
miatt képtelen vagyok Felségednek szolgálni; a mi azonban
erőmtől telik, szívesen, hűségesen és állhatatosan megteszem;
nem is fog buzgalmam és őszinteségem csekélyebb lenni, mint
amelylyel a dicső emlékeztű II Ferdinandnak szolgáltam.“ És
azonnal javaslatokat tett a teendőkre nézve, melyek a kormány
átvétele alkalmával fölmerültek. ¹⁾

Pázmány élte végső napjait is arra használta, hogy Rákóczy és az új király között szívélyes viszonylatokat hozzon létre. Emiatt a fejedelmet figyelmeztette, hogy mielőbb követ-
ség által üdvözölje az új uralkodót és azt megnyerni igyekez-
zék. ²⁾ Miután pedig nyugtalanító hírek érkeztek felőle az ud-
varhoz, a királyt szándéklatai felől megnyugtadni sietett. ³⁾

Pázmány utolsó, március 11-ről kelt levele is Rákóczyhoz
van intézve. Figyelmezteti a fenyegető hírekre, melyek a por-
táról érkeztek és gondos őrködésre inti. ⁴⁾ Meleg érdeklő-

¹⁾ 1636 február 27. Nagyszombat. Ered. M. Canc. lev.

²⁾ 1636 febr. 23. Miller II. 209 l.

³⁾ 1636 március 9. M. Canc. lev.

⁴⁾ Miller II. 210 l.

déssel viseltetik még személye iránt, de nem képes a régi buzgalommal fölkarolni érdekeit. „Én — írja marcius 9-én a királynak — értesítettem a fejedelmet, hogy elérvén hatvan-nyolcadik évemet, különféle betegségeim miatt a közügyekkel való foglalkozásra egészen képtelen vagyok.“¹⁾ Visszavonulni szándékozott a politikai tevékenység teréről. De nem lehetett oly szerencsés, hogy a nyugalom napjait soká élvezhesse. A főnebbi sorok irását, csak nyolc nappal élte túl.

Rákóczy őszinte jóakarót, hatalmas támaszt vesztett el benne. És midőn halála után a bécsi udvarnál érdekeit elhanyagolták, bizalmas közléseit elárulták, többször jöhetett ajkaira és tolla alá a panasz: „Szegény Cardinál urunkkal egynehány esztendeig tartottunk confidentiát; de bezzeg ez nem történt!“²⁾

II.

A címzetes püspökségek. — Az erdélyi püspökség betöltése körül fölmerült bonyodalmak. — A magyar király apostoli jogainak védelme Pázmány által. — A magyar püspökök Pázmány életének végéveiben.

A török hódítás és az uralomra emelkedő protestantismus a magyar korona területén létező püspöki székek közül csak keveset kimélt meg. Nagy részük elpusztult s csak cimeikben élt, melyeket királyaink nem szüntek meg adományozni. Így keletkeztek a címzetes püspökségek. A királyok eként föntartani kívánták ősi jogaikat; de ugyanakkor más célokat is elértek. Miután a címzetes püspökök tényleg székekkel és szavazattal bírtak a főrendek házában, bennük az egyház és a dynastia érdekei támaszt nyertek. Emellett bár távol éltek megyéjük és

¹⁾ Eredetije M. Canc. levéltárában.

²⁾ 1637 július 14. Úsz Istvánnak. Eredetije a m. k. kam. lev.

hiveiktől, soha sem feledkeztek meg teljesen azokról; gondoskodtak rólok, amint a körülmények engedték.

A címzetes püspökségek három osztályba soroztattak; egyik részük a szoros értelemben vett Magyarországhoz tartozott, mint a kalocsai érsekség, az egri, pécsi, csanádi és váci püspökségek; kettő az erdélyi fejedelem területén létezett: a gyulafehérvári és nagyváradi; öt a magyar korona egykori melléktartományaiban létezett volt: a bosniai, szerémi, zengi, tinini és rosoni. A szendrői és scardonai püspökség címeinek adományozása ezidőben már nem volt szokásos. Pázmány ezt megújíttatni ohajtotta s erre nézve lépéseket is tett a római cúriánál; de eredmény nélkül. ¹⁾

Ugyanis Rómában új engedményekre épen nem voltak hajlandók; sőt a magyar király apostoli jogait egyáltalán nem látták szívesen, s megragadtak minden alkalmát, hogy azokat megszoríthassák. Így 1626-ban, midőn Lósy Imre II. Ferdinand által nagyváradi püspökké neveztetvén, a megerősítésért folyamodott, komoly nehézségek merültek föl. A cúriánál kérdést tettek: vajjon adományozható-e oly püspökség, mely sem megyével, sem székhelylyel nem bír? és ha igen, az adományozás joga a királyhoz tartozik-e, miután ama püspökség az erdélyi területhez tartozik? A püspökök ügyeivel foglalkozó római bizottság (Congregatio rerum Consistorialium) 1626. szeptember 27-én a kérdéseket behatóan tanulmányozta, s a következő elvet állította föl. A magyar király adományozhatja a püspökségeket, melyeknek birtokosai tilással és szavazattal bírnak az országgyűlésen, miután itt a kath. vallás ügyének jó szolgálatot tehetnek; de nem adományozhatja oly püspökségek címeit, melyek idegen területen léteznek. ²⁾

¹⁾ Tomkó János bosniai püspök említést tesz ezen tárgyalásokról 1634 okt. 20-án Rómából Pázmányhoz intézett levelében. Eredeti. Pray kéziratgyűjt.

²⁾ Ezen decretumra hivatkozás történik a később kiemelendő er-
Frankl. Pázmány. III. köt.

Pázmány az 1633-ki tartományi zsinaton a címzetes püspökökre is kiterjeszté figyelmét. Ezek fölhivattak, hogy megyéikben zsinatot tartsanak. Egyuttal fölszólalás történt az iránt, hogy a püspökségek magyar káptalanbelieknek adományoztassanak s ne idegen egyháziaknak. „Mert ily idegeneknek — így szól a XIII. pont — sem az országgyűléseken, sem a zsinatokon nem vehetjük hasznát; a papszentelés, bérmlás és más püspöki teendőkben sincsenek segítségünkre.“¹⁾ Pázmány ezen végzések által előkészíteni kívánta azon fontos tervét, hogy a címzetes püspökök igyekezzenek visszahelyezkedni megyéikbe. A kezdetet Erdélylyel kívánta tenni, hol Rákóczy fejedelem barátsága folytán nem tartott nehézségektől.

Erdélyben a Bethlen halálát követő zavarokban a kath. egyház állapota ismét kedvezőtlen fordulatot vett. A két jezsuita atya mellett, kik magukat Monostoron megvonták, főleg a sz. Ferencrend bosniai tartományához tartozó atyák buzgólkodtak.²⁾ Ellenben a világi papok fegyelmetlensége és botrányai nem kevésbé szomorították Pázmányt. Az elhatalmasodott bajokon csak a püspök éber gondoskodása és erélye segíthetett.³⁾ Pázmány előbb a ferencesek között keresett alkalmas férfit, a

déli actákban. — Megemlítjük, hogy 1627 nyarán is folytak Rómában tárgyalások a címz. püspökségek iránt; a részletek azonban ismeretlenek. (A római követnek 1627 jún. 12-én a császárhoz intézett jelentése. Egyk. más. Pray gyűjt.)

¹⁾ Úgylátszik Zucconi rosoni és Agatic zengi püspökökre történik célzás. — A római államtitkár is 1629 marc. 3-án a bécsi nuntius-hoz intézett jegyzékében megjegyzi, hogy azon esetre, ha a császár a gráci plébánost püspökké akarja tenni, a magyar címz. püspökségek közül adományozhat neki egyet.

²⁾ Bornemissza Ferenc 1634 nov. 25-én Pázmányhoz intézett levelében különösen bizonyos „frater Stephanus de Salinis“ buzgalmát magasztalja. (Eredeti. Prim. vil. lev.)

³⁾ Az erdélyi egyházat, a püspökség megszüntetése után, helynökök kormányozták. Lásd ezekről Veszely Erd. Egyháztört. Adatok. I. 332 s k k II.

magyar nyelv és törvényekben is jártasat, ki mint püspök — székhely és jövedelem nélkül — az apostolok példájára bejárva a tartomány minden részeit, teljesítse a főpásztori teendőket. Miután ilyet a rendben nem talált, saját káptalanára irányozta tekintetét. Az esztergomi kanonokok között különösen Simándi István csornai prépost birta bizalmát, ki a lelkipásztorkodás terén buzgalma és tiszta élete által kitüntette magát. És ez készen nyilatkozott a nehéz föladat elvállalására, bárha életét is kockáztatnia kellene.¹⁾

Pázmány közbenjárására a király 1634 nyarán haladéktalanul kinevezte Simándit erdélyi püspökké. A primás ekkor kettős kéremmel fordult Rómába, a bibornok-államtitkárhoz: hogy ez a kinevezett püspök részére a pápai megerősítést a díjak elengedése mellett kieszközölje és részére a Congregatio de Propaganda fide alapjaiból segélyösszeget utalványoztasson. Barberini az utóbbi kérést, utalva az alapok csekély voltára, megtagadni kényszerült; de a pápai megerősítést kilátásba helyezte.²⁾ Mindazáltal erre nézve is akadályok merültek föl. A „Congregatio in rebus Consistorialibus“ kifogást tett a királyi nevezés ellen; miután — így okoskodott — az erdélyi püspökség nem a magyar király, hanem az erdélyi fejedelem területéhez tartozik, azt úgy kell tekinteni mint „in partibus infidelium“ létezőt: következőleg adományozása a pápát illeti.³⁾

A király nem fogadhatta el ezen érvelést, nem is volt hajlandó megnyugodni a Congregatio végzésén. De mielőtt megváltoztatása végett a kellő lépéseket megtenné, tájékozni kívánta magát főkegyuri jogának alapja és terjedelme iránt.

¹⁾ Pázmánynak 1635 aug. 27-én a pápához intézett fölterjesztéséből. Egyk. más. Prim. egyh. lev.

²⁾ Barberini Pázmánynak. 1634 júl. 22. Eredeti. Pray gyűjt.

³⁾ A bécsi püspök által Rómában 1636 május 19-én szerkesztett emlékirat. Egyk. más. Prim. egyh. lev.

S ez ügyben, megkeresésére, Pázmány két nagyérdékű emlékiratban mutatta be neki véleményét.

Három kérdést kelle megoldani. Vajjon a magyar királyok bírják e általában a püspökségek adományozásának jogát? Kiterjed e ezen jog a címzetes püspökségekre is? És kiterjed e névszerint az erdélyi püspökségre? A hazai törvénykönyv határozottan kimondja, hogy az egyházi javadalmak adományozása a királyhoz tartozik, a pápához csak a megerősítés. Ezen jogot biztosította II. Sylvester pápa, megerősítette a constanzi zsinat és minden kétség fölé helyezi a százéves gyakorlat; miután a pápák soha sem tagadták meg a megerősítést azoktól, kik a király által nevezettek. Igaz, a törvénykönyv által idézett pápai okmányok elvesztek; de Verbőczy előadásának alaposságát nem lehet kétségbevonni, miután azt az országgyűlés oly időben fogadta el, midőn az egész nemzet katolikus volt és a szent szék iránt kiváló hódolattal viseltetett.

A magyarok minden időben féltékenyen őrködtek ezen királyi jogok fölött. Bizonyítja ezt az 1492-iki törvény, mely a vizbedobás büntetését határozza azon egyháziakra, kik javadalmakat a királyon kívül mástól, bár a pápától is, elfogadnák. Pedig ezen országgyűlés is tisztán katolikusokból állott. És a végzés ellen sem a jelenlevő nuntius, sem a szentszék nem tiltakozott. Figyelemreméltó az is, hogy a magyar püspökök azonnal a királyi nevezés után törvényes püspököknek tekintettek; átvették megyéjük kormányát, élvezték püspöki jövedelmeiket, elfoglalták helyüket a zsinatokon és országgyűléseken, a püspöki öltönyöket használták és „választott püspököknek” címeztek; sőt a megerősítésért gyakran éveken át késtek Rómába fordulni. Eszerint a magyar király a püspököket nem praesentálni, mint más kegyúr, hanem választani (eligere) szokta; a szent szék egyedüli joga megadni a megerősítést, ha a kinevezett méltó és megtagadni, ha méltatlan.

Ezen helyzetet föntartani kell; újítások veszélyes következményeket vonnának maguk után. Ugyanis a királyoktól elvenni bizonyos püspökségek adományozását, annyit tenne, mint a püspökségeket megsemmisíteni. Mert bár a magyar clérus szívesen meghódol a szent szék rendeletei előtt: a világiak nem fogják elismerni az oly püspököt, kit nem a király nevezett s nem fognák engedni, hogy az országgyűlésen, s a törvényszékekben helyét elfoglalja. Eként veszélyeztetve lenne mind a szent szék tekintélye, mind a kinevezett főpap becsülete, sőt talán élete is.

Ami a püspökségekről általán, az áll különösen a címzetes püspökségekről is, melyek nem helyezhetők az „in partibus infidelium“ püspökségek osztályába. Ugyanis a konstantinápolyi vagy antiochiai patriarkák sat., kiket a pápa nevez, címeikkel semmiféle egyházi, vagy politikai hatáskört nem nyernek. Ellenben a magyarországi címzetes püspökök szavazattal bírnak az országgyűlésen s törvényszékeken s bár nem laknak hiveik között, gondoskodnak azok lelki érdekeiről.

Ami végre az erdélyi püspökséget illeti, adományozása kétségtelenül a magyar királyhoz tartozik. Erdély a magyar korona alkatrésze volt; Szoliman tényleg elszakította, de nem jogilag. Emiatt a magyar királyok, nem pedig az erdélyi fejedelmek nevezték, az elszakadás után is, az erdélyi püspököt. Egyedül Báthory Zsigmond képez kivételt, ki 1600-ban maga nevezett püspököt; de tette ezt sógorának Rudolf királynak fölhatalmazásából. Minden emlékek tanúsága szerint tehát az erdélyi püspökség csak úgy tartozik Magyarországhoz, mint bármily más magyar püspökség.¹⁾

A király egy percig sem habozott védelmére kelni jogainak, melyeket Pázmány szabatosan körülvonalozott és hatá-

¹⁾ Pázmánynak 1636 ápril 10 és jun. 16-án kelt fölterjesztései Millernél II. 173 és 183 ll.

rozottan kifejezett. A primás közreműködésével Rómában székelő követét Bozzoli herceget a szükséges utasításokkal ellátta. „Mivel ő szentsége — írja többi között — már minap a bosniai, s most az erdélyi püspökség betöltése tárgyában új és hallatlan nehézségeket támaszt: Uraságodnak meghagyjuk, ne engedjen királyi kegyuri jogaink sérelmére semmiféle ujításokat behozni, miután koronázásunkkor megesküdtünk, hogy Magyarország törvényeit, jogait és szokásait lelkiismeretesen föntartandjuk. Hatatosan terjeszsze ő szentsége elé királyi jogainkat s egész tisztelettel kérje föl, hogy azoknak megtámadásától tartózkodjék. A magyar törvénykönyvből kiirattuk a végzéseket, melyeket ezen ügyben még Luther föllépése előtt alkottak. Ezeket belátása szerint mind, vagy részben mutassa be ő szentségének, hogy megismerje, mikép ítélték régi időkben Magyarország katólikusai az apostoli jogokról. Végül tiszteletteljesen tudomására hozandja ő szentségének, hogy mi, tisztünk és kötelességünk megsértése nélkül, nem térhetünk el a régi gyakorlattól; fiúi hódolattal esedezünk tehát, ne hozzon be ujításokat, melyek a magyarokat tőlünk elidegeníthetnék; hanem erősítse meg, ha kánoni akadályok nem forognak fön, az általunk kinevezett püspököket. És mivel az erdélyi püspökség üresedése a lelkek üdvére nézve napról napra nagyobb hátrányokkal van összekötve, igyekezzék Uraságod kieszközölni, hogy az általunk kinevezett főpap mielőbb megerősíttessék.“ ¹⁾

A császári követ mindent megtett, hogy uralkodójának jogigényeit érvényesítse. És miután a pápa által a „Rerum Consistorialium Congregatio“-hoz utasíttatott, ehez maga emlékiratot intézett és az ügy támogatását egy Mescambrunus Camillus nevezetű ügyvédre bízta. Különösen hangsúlyozta, hogy

¹⁾ 1635 ápril 10-én a cs. állameancellariában fogalmazott és Pázmány által átjavított jegyzék. Simor primás kézírati gyűjt.

az erdélyi püspökséget sz. István alapította és dotálta, hogy területe a magyar koronához tartozik, minélfogva a magyar királyok nevezték az erdélyi püspököket, 1526 után is, midőn a tartomány önállóságát visszanyerte; — anélkül, hogy a pápák bármikor a megerősítést megtagadták volna. Együttal megjegyezte, hogy bár a nagyváradi püspökség az erdélyi fejedelem területéhez tartozik, a pápa mégis megerősítette a király által nevezett püspököt. ¹⁾

A Congregáció nem tartotta ezen érveket elég meggyőzőknek. Ekkor Pázmány közvetlenül a pápához fordult. Élénk színekkel ecsetelte az erdélyi katolicizmus szomorú, elhagyatott állapotát, mely sürgetően követeli, hogy a püspökség ne hagyassék árván. „Szentséged lábaihoz borulva, alázattal esedezem, hogy ha Szentséged a magyar királyok jogait kétségbe vonja is, legyen tekintettel a sürgető szükségre s kegyeskedjék a király által előterjesztett Simándit megerősíteni. Mert bizonyos, hogy ha őt Szentséged a királyi előterjesztés mellőzésével maga nevezné: őt elismerni nem fogják, miután ezt a régi törvények tiltják. Én Szentségednek és a szentszéknek méltóságát s hatalmát nem kevésbé becsülöm, mint szemem világát, kész vagyok azt életem kockáztatásával is védelmezni. Azonban kötelességemnek tartottam Szentségedet fölvilágosítani, nehogy a hívek lelki üdvének elhanyagolásáról vádoltassam.“ ²⁾

Meglepő, hogy Pázmány ezen ép oly komoly, mint hódolatteljes fölszólalása is eredménytelen maradt. A curia állhatatosan vonakodott Simándit megerősíteni. Az 1638-ki országgyűlés törvénykönyvének aláírásaiban is mint „választott erdélyi

¹⁾ Két emlékirat, egyik latin, másik olasz. Egyk. más. Prim. egyh. lev.

²⁾ 1635 augusztus 27. Egyk. más. Prim. egyh. lev.

püspök“-kel találkozunk vele. Az erdélyi egyházat pedig tovább is helynökök kormányozták. ¹⁾

Papnövelde természetesen nem létezett Erdélyben. Az ifjak, kik a papi pályára magukat kiképezni kívánták, vagy Bécsbe, vagy Nagyszombatba küldettek, hol Pázmány rendelkezéséből — ki Erdély iránt kiváló részvétet és jóakaratot táplált — mindig szíves fogadtatásra találtak. Világi jötevők sem hiányoztak, kik a nevelési költségeket fődözték. ²⁾

A kalocsai érsekség egész területe a török hódoltsághoz tartozott. Címét 1624-től 1641-ig Telegdy János nyitrai püspök viselte. Pázmány törekvéseit mindenkor buzgón támogatta. Jelen volt az 1630 és 1633-iki nemzeti zsinatokon, s utóbbinak végzéseit nem habozott mint kalocsai érsek aláírni. ³⁾ 1633-ban maga is megyei zsinatot tartott Nyitrán. ⁴⁾

A Jézustársaság atyáival benső viszonyban volt. Többször meghívta őket Nyitrára, hol missiókat tartottak. Maga is nem egyszer látogatta meg nagyszombati collegiumjukat, melyet 1636 óta évenként jelentékeny mennyiségű sóval segélyezett. 1636-ban a szorgalmas tanulók közt kiosztandó könyvek megszerzésére 50 tallért ajánlott föl. Még nagyobb szolgálatot tett a nevelés ügyének, midőn ugyanazon év végén egy nagyszombati házát a nemesi convictus céljaira adományozta. Amicus Ferenc tudós jezsuita atyának, hogy „Theologicus Cursus“ című

²⁾ Névszerint 1634—1641 között Ferenczi Gy. gyergyószentmiklósi plebános. V. Ö. Veszely, Erdélyi Egyháztört. Adatok. I. 118 l.

¹⁾ Pázmány pontificalis könyvében olvassuk, hogy 1632 april 18-án Farkas Tamás „Dioec. Trans. cum. lit. dimiss. Ordinarii sui subdiaconussá szenteltetett „ad titulum mensae gen. Dni Stephani Erdélyi et Parochiae Giongesség.“

¹⁾ Az eredeti jegyzőkönyv egyedül a két érsek által aláírva a Prim. egyh. levé.

²⁾ Mem. Epp. Nitr. 356 l.

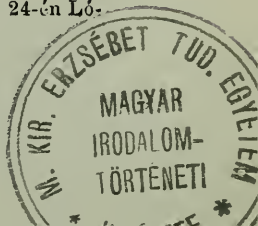
munkájának III-ik kötetét kiadhassa, a nyomtatási költségek fődőzésére 300 tallért ajánlott föl. 1637 elején pedig megkezdte a nyitrai székesegyház belső restaurációját és új torony építését. ¹⁾

Telegdy békés kormányzatát megzavarta a Gyöngyösy Mihály nyitrai örkanonokkal fölmerült viszálya. Ez ellen, mert állítólag vétkes viszonyban élt, vizsgálatot rendelt. De Gyöngyösy ártatlannak vallván magát, ügyét az esztergomi érseki helynökhöz föllebezte, ki Dobronoki atyát bizta meg a tényállás kipuhatolásával; s ez a kanonok ellen emelt vádakát alaptalanoknak találta. Lósy, az érseki helynök erre fölhevítva Telegdyt, hogy a további vizsgálatokkal föl hagyjon. De az érsek ezen beavatkozásban püspöki joghatósága ellen intézett sérelmet látott. Ezellen erélylyel fölszólalt, s a kanonokkal nem csak nem békült ki, hanem azt most egyenesen vád alá helyezte. ²⁾ Gyöngyösy ekkor a Szentkereszten tartózkodó Pázmányhoz sietett, hogy támogatását kikérje. Ezt el is nyerte, miután a primással elhitette, hogy Telegdy világi emberek által eszközöltette a személye ellen megindított vizsgálatot, mit a kánonok szigorúan tilalmaznak. Pázmány megbizta Lósyt, hogy a fönforgó ügyet elintézzze. „Procedáljon kegyelmed, et quod juris est fiat. Mert scandalum, hogy paraszt bíró inquirált pap ellen. Azt hiszem, hogy nyitrai uram magába száll és ezt a passiót moderálja.“ ³⁾ Telegdy nem mulasztotta el magát védelmezni és Pázmánynak szemrehányásokat tett amiatt, hogy az ellene emelt vádaknak, mielőtt őt meghallgatná, hitelt

¹⁾ Ezen részleteket Dobronoki naplójából vettem.

²⁾ A kalocsai érseknek Lósyhoz 1633 jul. 6, 28 szept. 19-én intézett levelei. Ered. Prim. vil. lev.

³⁾ Gyöngyösy emlékirata Pázmányhoz és ennek szept. 24-én Lósyhoz intézett levele. Ugyanott.

adott.¹⁾ De neheztelése csakhamar az egész nyitrai káptalan ellen irányult, mely megtámadott társát pártfogása alá vette, és két kanonokot küldvén Pázmányhoz ezt a Telegdy ellen foglalt állásában megerősítette.²⁾ Egyébként Gyöngyösy nemcsak javadalmát megtartotta, hanem 1636-ban apáttá neveztetett, a mely alkalomra a nagyszombati jezsuiták üdvözlő verseket nyomattak tiszteletére. A jezsuitákkal szivélyes vonatkozásokban állott s végrendeletében 10 akó bort s 50 tallért hagyományozott a nagyszombati collegiumnak. Két társa Zongor Zsigmond ludányi apát és Semberi István olvasókanonok, szintén a jezsuiták pártfogói között foglalnak helyet. Az utóbbi 1637-ben Nyitrán kórházat alapított 12 betegre.³⁾

Lósy Imre, Pázmány érseki helynöke 1625 óta nagyváradai püspök volt. Mint ilyen oda hatott, hogy az ország alsó részein a katholicizmus romjait megmentse és fölemelje. De nem nagy eredményekkel dicsekedett.⁴⁾ Midőn Pázmány 1636-ban a szathmári jezsuita collegium alapításán fáradozott, egyik vezéreszméje az volt, hogy az atyák gondjaikat a szomszéd váradai megyére — az ő szülőföldjére — kiterjeszszék. Lósy ezalatt 1633-ban a jelentékenyebb egri püspökségre helyeztetett át. Miután e megyének is legnagyobb része török hatalom alatt állott, első teendője volt az egri basától nagy pénzösszeget engedélyt kieszközölni, hogy főpapi látogatásait és ténykedéseit akadálytalanul végezhesse. És csakhamar, az akadályoktól vissza nem rettenve, bejárta megyéjét. Ezalkalommal saját tapasztalásából is megismerkedvén hiveinek szomorú, elha-

¹⁾ Telegdy Pázmányhoz szept. 26. Többi között megemlíti: „Tantum abest, hogy (Gy.) melioráltatott volna, hogy a scandalum minden nap úgy nyúl, hogy színte megpedek bele.“ Ugyanott.

²⁾ Gyöngyösy Pázmánynak okt. 2. És Telegdy Lósynak okt. 14. Ugyanott.

³⁾ Ezen részletek Dobronoki naplójából vannak összeállítva.

⁴⁾ Ganóczy Eppi Varad. II. 246 l.

gyatott vallási állapotaival: utóbb mindent megtett, hogy azokat az izlam és a protestantizmus terjeszkedéseivel szemben megóvja. A lelkészeket buzditotta, oktatta és számukat szaporította. ¹⁾ Személyes hatása több nemes családot visszavezetett a kath. egyházba. ²⁾ De legjelentékenyebb ténye a jezsuiták megtelepítése Gyöngyösön és a megyei zsinat, melyet 1635-ben püspöki székhelyén Jászón tartott, hogy bölcs és erélyes végzések által a papi fegyelmet visszaállítsa és a lankadó buzgalmat föléleszsze. ³⁾ Hihetőleg ezen zsinatnak volt eredménye az, hogy a következő évtől kezdve az egri káptalan költségén két növendék neveltetett a nagyszombati papnöveldeben. ⁴⁾ Ugyancsak az ő fáradozásainak volt köszönhető, hogy az egri püspökség visszanyerte régi birtokainak és jövedelmeinek nagy részét; minélfogva évi bevételei csakhamar 25 ezer forintig emelkedtek, oly összeg, minővel az esztergomi érseken kívül egy magyar főpap sem rendelkezett. ⁵⁾ És így ő, ki tizenhárom éven át helynöke volt Pázmánynak, sokoldalú tevékenységével bebizonyította, hogy legjobban elsajátította szellemét, s méltán volt hivatva a primási széken utódjává lenni. ⁶⁾

Sennye y I s t v á n k. cancellár 1629-ben Dallos halála után a veszprémi püspökségből a győrire tétetett át; de can-

¹⁾ A hivatalos jelentés, mely primássá neveztetésekor Rómába küldetett kiemeli, hogy „concupinatum Sacerdotum ... penitus eradicavit.“ Péterfy II. 334 l.

²⁾ Schmitth Eppi Agrienses II. 196 l. Péterfy Conc. II. 334. l.

³⁾ Végzéseit közli Péterfy i. h.

⁴⁾ Dobronoki naplójából 1636 nov. 3.

⁵⁾ Vinkovics pécsi püspöknek 1635 sept. 5-én Pázmányhoz intézett levele. Ered. Prim. vil. lev.

⁶⁾ Mennyire becsülte Pázmány Lósyt, kitünik fölterjesztéséből, melyet 1633-ban a királyhoz intézett, midőn értesült, hogy őt az eperjesi alkura k. biztosnak kívánja küldeni. Őt nem nélkülözheti, miután „eius opera et Capitulum et tota haec Ecclesia Strig. hoc praesertim tempore ... indigeat; neque hoc tempore modus mihi occurrat necessitates Ecclesiae per alium supplere.“ (Eredetije a M. Canc. lev.)

cellári tisztét haláláig megtartotta. Itt a székhelyén áldásosan működő jezsuitákat bőkezűen pártfogolta. A püspökség jogait, mint láttuk, még a hatalmas nádorral szemben is nagy eréllyel védelmezte. Nem csekélyebb erélyt fejtett ki az egyházi fegyelem föntartása körül is. Bizonyítja ezt eljárása Bakócz Pál győri kanonokkal. Miután vétségei által haragját magára vonta, megfosztotta jövedelmeitől, szigorú őrizet alá helyezte és a fogság súlyát éheztetés által növelte.¹⁾ De a győri káptalan jeles tagokkal is birt. Bőjthe Miklós az 1630-ki nemzeti zsinaton segédtitkár, az 1633-ki nemzeti zsinaton főtitkár volt; az utóbbi alkalommal Kopesányi Mihál és Vörös Mátyás szintén győri kanonokok mint segédei működtek.²⁾ Győri István pedig, ki hosszabb időn át Rómában tartózkodott, a hittudományi irodalom terén volt munkás.³⁾ Sennyey — miután vagyonának egy nevezetes részét végrendeletileg egyháza és jótékonyági célokra szentelte, 1635 október 22-én kimult.⁴⁾ Utódja báró Draskovics György volt, unokája a hasonló nevű kalocsai bibornok-érseknek. Ifju korától fogva Pázmány kegyeltjei közé tartozott. 1618-ban Rómába küldötte, hol mint a német-magyar collegium tagja hittudományi tanulmányait végezte. Négy év múlva hazájába visszatérván, 1622-ben esztergomi kanonokká 1630-ban pozsonyi nagypréposttá, majd pécsi és váci püspökké neveztetett. Tudomá-

¹⁾ A fogoly panaszkodott, hogy egy héten át nem adtak neki meleg ételt. Pázmányhoz fordulván, ez Bielavius győri kanonokot küldte hozzá. Bakócz kívánta, hogy kezességre szabadon bocsássák, lefoglalt vagyonát visszaadják és ügyét rendes perfolyamra bocsássák. (Bielaviusnak 1633 március 22-én Pázmányhoz intézett levele, melyhez mellékelve van a fogoly kanonoknak emlékirata, Prim. vil. lev.)

²⁾ Péterfy II. 314 és 336 ll.

³⁾ Dobronoki naplójában 1636 marc. 16-án haláláról szólván, említi: „Ante aliquot annos Roma redux compendia verat V. tomum Suario de censuris, et sub suo nomine edi curaverat.”

⁴⁾ 1635 aug. 15 kelt végrendelete Prim. egyh. lev.

nyos műveltségéről tanuskodik azon latin beszéd, melyet Pázmány megbízásából az 1629-iki zsinat megnyitásakor tartott ¹⁾; buzgalmról és lelkiismeretességéről pedig a kánoni visitatio, melyet 1634-ben a pozsonyi főesperesség területén eszközölt. ²⁾ Mint győri püspök, azonnal székének elfoglalása után, a sopronyi jezsuita-collegium alapítása által kitüntette apostoli gondosságát. ³⁾

A veszprémi püspökségben 1629-ben Sennyei Istvánnak Dávid Pál lett utódjává, kit azonban már 1633-ban elragadott a halál. „Tudom — írta ekkor Pázmány a királynak — sokan fogják kérni a megürült javadalmat s közöttük talán olyanok is, kik arra kevésbé alkalmasak. Mindenekfölött kérem tehát Felségedet, ne adományozza azt a folyamodók kérelmei, vagy némelyek ajánlásai alapján. Nagyszámu hivek lelki üdvéről van szó, és vajha a javadalmak elhamarkodott adományozásából ne származtak volna, ne is származnának komoly hátrányok. A veszprémi püspökségnek nem úrra, hanem főpapra van szüksége“ ⁴⁾ És ohajtását már néhány nappal utóbb teljesülve látta. A püspökséget egyik bizalmas embere, majdan utódja, Lippay György nyerte el, ki szintén Rómában végezte a hittudományi tanfolyamot, visszatérte után Pázmány által szemczi plebánossá, 1625-ben pedig esztergomi kanonokká neveztetett. 1632-ben Pázmányt Rómába kísérte.

Ifju, erélyes főpapra a veszprémi egyházmegyének csakugyan nagy szüksége volt. Pázmány panaszosan emeli ki, hogy a hivek legnagyobb része rendkívül elhanyagolt állapotban találtatott. Ugyanis a papság körében fölbomlott a fegyelem, elharapódzott az erkölestelenség. A viszonyokra szomorú világot

¹⁾ Közölve a zsinat actái között.

²⁾ A jegyzőkönyv Prim. egyh. lev.

³⁾ Erről más helyen szólunk.

⁴⁾ 1633 január 20. Eredeti. M. Cancell. lev.

derit a káptalan nagy prépostjának, — ki egyuttal Egerszegen a lelkészi teendőket végezte — jelleme. Kicsapongásait a legvégső cynismussal üzte; minél fogva az egerszegi őrség tisztei és katonái kijelentették, hogy míg ő bírja a lelkészi állomást, az isteni tiszteleten nem fognak megjelenni. 1633. szeptember 8-án vizsgáló bizottság jelent meg Egerszegen; s a tanuvallo-mások oly büntényeket bizonyítottak reá, melyek részletezésétől szívesen fölmentjük magunkat. ¹⁾

Lippay 1637 elején a nagyszombati egyetem mellett bur-sát szándékozott alapítani veszprémmegyei növendékek javára, ²⁾ midőn ugyanezen év tavaszán egri püspökké neveztetett. He-lyét Jakusich György báró foglalta el. Ő szintén a ró-mai collegium növendéke volt, hova Pázmány által küldetett. ³⁾ Visszatérvén csakhamar 1635-ben pozsonyi préposttá nevezte-tett. Mint ilyen 1637 január 7-ikétől 9 ig Szempcezen zsi-natot tartott a pozsonyi főesperesség lelkészeivel, melyen Jászberényi atya nagyszombati egyetemi tanár mint theologus jelen volt ⁴⁾ Alig foglalta el, röviddel utóbb a veszprémi püs-pökséget, egyházmegyéjének már is jelentékeny szolgálatot tett. Az ó-budai prépostságot — melyet birt — a Vesz-prém-ben alapítandó papnövelde részére átengedte. ⁵⁾

A pécsi püspökségre Lippay előmozdittatása után 1633-ban Vinkovich Benedek zágrábi nagypré-posttá neveztetett, ugyanaz kit az 1625-ki országgyűlésen tettelegesen bántalmaztak. ⁶⁾ Egyházmegyjét szomorú állapot-ban találta. Egész területén csak két áldozár és 30 licentiátus

¹⁾ A küldöttségnek 1633 szept. 10-én kelt jegyzőkönyve Prim. egyh. levé.

²⁾ Dobronoki naplójából.

³⁾ L. e munka II. 289 l.

⁴⁾ Dobronoki naplója 1637 jun. 7 és 9.

⁵⁾ Ugyanazon naplóban. 1637 marcius 2.

⁶⁾ L. e munka II. 173 l.

működött. Miután maga nem foglalhatta el székét, egy missionáriusként működő jezsuita atyát Horváth Jánost nevezte helynökévé. Ez eleget tenni igyekezett hivatásának. 1634-ben Szent-Erzsébeten megyei zsinatot tartott. Vinkovichnak hő ohajtása volt egyházmegyéje részére papokat nevelni. De anyagi viszonyai a szükséges áldozatokra nem képesítették. Összes jövedelmei, melyeket mint pécsi püspök élvezett, alig 200 forintot képviseltek. Emiatt egyelőre csak két ifjút képeztetett ki a zágrábi papnöveldeben. Többet tenni kívánván, Pázmányhoz fordult, hogy részére valamely egyházi javadalmat eszközöljön ki, melynek jövedelmét papnevelési célokra fordítaná.¹⁾ Egyuttal föntartandó jogait a püspökség hajdani birtoaira, a zágrábi káptalan előtt ünnepélyesen óvást tett az ellen, hogy e jószágok tényleg jogtalan bitorlók kezeiben vannak.²⁾

A zágrábi püspökséget 1628-tól a lelkes Ergelics Ferenc birta és Pázmányt csak kevés nappal később (1637 áprilisban) nyolevan éves korában követte az örökkévalóságba. A római ritus behozatala körül fölmerült bonyodalmait, más helyen ismertettük. Itt csak azt emeljük ki, hogy templomát, melyet lángok fölemésztettek, 1631-ben újra fölépítteté, diszesen helyreállíttatá és új toronynyal ékesítette föl. A zágrábi papnövelde és jezsuita collegium nem szűnt meg buzgó gondoskodásának tárgya lenni.³⁾

¹⁾ Ezen részleteket Vinkovichnak Pázmányhoz 1634 jan. 18-án és szept. 5-én intézett emlékirataiból vettem. (Eredeti. Prim. vil. lev.).

²⁾ Az 1635 okt. 18-án kelt óvás a pécsi kápt. lev.

³⁾ Dobronoki naplója.

III.

Pázmány és a papnevelés ügye. — A pozsonyi papnövelde terve. — A nagyszombati és bécsi papnöveldek állapota. — A római, olmützi és gráci kollegiumok.

Pázmány, miként érseki kormányának kezdetén, ugy életének végszakában is gondoskodásának egyik legfőbb tárggyául tekinté a papnevelés ügyét; jól tudván, hogy attól föltételeztetik az egyház emelkedése, vagy hanyatlása.

Hő ohajtása volt egy országos, központi növeldeket létesíteni, mely Magyarország minden egyházmegyéi részére nevelne papokat. E célra kívánta fordíttatni az elhunyt főpapok hagyatékainak egy részét. De miután előre látható volt, hogy ezekből a megkívántató összeg csak lassan fog egybegyűlni; maga kívánta alapját megvetni. 1634 és a következő évben alkudozásban találjuk őt a bécsi udvari és a pozsonyi magyar kamarákkal; miután a Pozsonyban létesítendő papnövelde részére megszerezni igyekezett a Modor városa által évenként fizetett 800 forintnyi adót, s ezen adó átengedéseért kész volt 10,000 forintot készpénzben és 2800 forint értékű gabonát a kamara rendelkezésére bocsátani.¹⁾ De tervének végrehajtásában akadályozva volt; minélfogva végrendeletében a legatumok kifizetése után fönmaradó összes értékét e célra szentelte.²⁾

Az 1631-ben újjászervezett és a fülhévizi apátság javai-val dotált nagyszombati papnöveldeket,³⁾ miután a 20 növendék befogadására alkalmas épületet alapjaiból fölépítteté

¹⁾ A pozsonyi kamara 1634 jan. 4 és nov. 29 a bécsi kamarának; 1634 okt. 25 és 1635 april 19 Pázmánynak; 1634 okt. 25 Pálffy Pálnak; 1635 april 18 a magyar cancellárnak. (E levelek eredeti fogalmazatai, a m. k. kam. levéltárban.)

²⁾ L. Podbraczký Pázmány élete 98 l.

³⁾ L. e munka II 370 l.

igazgatását lelkes és buzgó férfiura bizta. Ez távol rokona ¹⁾ Széchenyi György volt ²⁾, a későbbi nagynevű primás. Szécsényben született, hol atya a törökök ellen küzdött és elhalt. Ifjúkorát Gyöngyösön élte át. 1625-ben február 16-án Pázmány álta az esztergomi egyházmegye növendékpapjainak sorába fölvétetvén, a bécsi intézetbe küldetett. Két éven át bölcsészeti tanulmányokkal foglalkozott s a mesteri rangfokozatot elnyerte. 1628-ban a hittudományi tanfolyamra ment át, melyet 1631 augusztus 20-án tudorrá avattatván, befejezett. Időközben Bécsben fölvette az egyházi rendeket és ápril 20-án tartotta első szent miséjét. Bécsből azonnal Pázmányhoz sietett, ki őt sellyei lelkészszé rendelte. De nem soká hagyta itt a tehetséges fiatal papot. Már öt holnap mulva, 1632 február 5-én Pázmány esztergomi kanonokká nevezte ³⁾ és papnöveldéjének igazgatásával bizta meg. ⁴⁾

Ezen érseki papnöveldétől — mely később „Seminarium Pazmanianum“-nak neveztetett — elkülönözve állott fön az esztergomi káptalan papnöveldéje — „Seminarium Capituli“ —. ⁵⁾ Mindkettőnek növendékei közül az 1635⁵/₆-iki iskolaévben a hittudományt 3, a bölcészetet 3, a retorikát 9, a poezist 8 (tehát összesen 23) növendékpap hallgatta. ⁶⁾ Ezek között más megyék főpapjai és káptalanjai által küldött növendékek is találtattak, kik itt neveltettek papokká. ⁷⁾

¹⁾ Széchenyi György nagybátyjának Ferencnek gyermekeit, atyjuk halála után Pázmány magához vette és neveltette. (Péchy Simon erdélyi cancellár Pázmányhoz 1618 május 26-án kelt levele. Eredetije a Prim. vil. lev.)

²⁾ Dobronoki naplója 1636 febr. 17.

³⁾ A Podhraczký által összegyűjtött adatok nyomán. (Primási könyvtár).

⁴⁾ Dobronoki naplója.

⁵⁾ Dobronoki naplója 1638. nov. 28.

⁶⁾ A nagyszombati főiskola anyakönyvéből. (Prim. könyvtár.)

⁷⁾ Azok között, kik a kisebb rendeket fölvették, említetnek az egri káptalan, az erdélyi és váci egyházmegye növenlékei.

A papnövelde épülete a káptalan utcájában állott. Kertje a városon kívül volt, hol a növendékek szabad óráikban üdülést találtak. Az előadásokat a jezsuiták iskoláiban hallgatták. Pázmány gyakran látogatta őket és figyelemmel kísérte munkásságukat. Sajnos, hogy az intézet év- és névkönyvei elvesztek.

A bécsi papnövelde is Pázmány atyai gondoskodásának élte végeig kiváló tárgyat képezte.

Római útjából visszatérte után, 1632 végén erélyesen kényszerítte egy visszaélés miatt fölszólalni. Az intézet előljárói ugyanis, tudta és beleegyezése nélkül, oly ifjakat is fogadtak be, kik avégett küldettek Bécsbe, hogy az egyetemen profán tudományokat hallgassanak. „Soha sem hittem volna — írja, midőn erről értesült, — hogy az atyák tudtom nélkül ily lényeges és fontos változást teendnek, melyet alapító okmányom tilt és én tűrni nem fogok. Inkább bármit elszenvedek, mintsem hogy megengedjem, hogy a papnövelde convictussá alakuljon át . . . Sőt készebb vagyok föloszlatni egy időre az intézetet, mint megengedni, hogy a papnövendékekkel világi ifjak lakjanak együtt.“ ¹⁾ Ezen levél megtette hatását. A világi ifjak eltávolítottak. Ez pedig annál szükségesebb volt, mert 1633 elején a papnövendékek száma 50-re rugott, mely szám csakhamar 62-re emelkedett. ²⁾

Pázmány, midőn a világi ifjakat sietett intézetéből eltávolítani, nem ellenzé, hogy a megyékből száműzött püspökök, saját költségükön néhány ifjút neveltethessenek az intézetben megyéik javára. 1633-ban tíz ily idegen megyebeli növendék küldetett Bécsbe. Ezek a többiekkel egyenlő fegyelemnek voltak alávetve, és számuk a többi növendékeknek $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{5}$ részét meg nem haladhatta; továbbá az illető püspökök tartoz-

¹⁾ 1632 dec. 8-án a rectornak. Eredeti. Pray gyűjteményében.

²⁾ Az intézet évkönyveiből.

tak esetről esetre kikérni az esztergomi érseknek, és széktüresedéskor, a káptalannak jóváhagyását, s ha ezt kinyerték, az évi díjt előre kifizetni.

Ugyanezen időtájban az intézet alapszabályai némi módosításokat szenvedtek, részben világosabban kimagyaráztattak. Az előjárók csak az érsek, illetőleg a káptalan által küldött növendékeket fogadhattak az intézetbe, hol egész tanfolyamukat kelle végezni, kivéve ha Rómába küldettek. Esküjőktől, mely szerint magukat kötelezik, hogy tanulmányaik végeztével az esztergomi egyházmegye szolgálatjába lépnek, csak az érsek, illetőleg a káptalan oldhatja föl; de ez tekintettel a papokban levő nagy hiányra, csak legritkább esetben történhetik, még ha szerzetes rendbe is kívánnának lépni. A szünidőket rendszerint az intézetben töltik; de az előjárók hatalmában áll őket rövid időre szüleik, vagy rokonaikhoz elbocsátani.¹⁾

Nagyobb horderejű volt egy más intézkedés, mely a növendékek tanulmányaira vonatkozott. Ugyanis Pázmány 1623-ban megállapította, hogy csak kevesen bocsáttassanak a magasabb bölcészeti és hittani tanulmányokra, a többiek csak a legszükségesebb, gyakorlati ismereteket sajátítsák el. Ő ugyan jobban mint bárki más méltányolta a tudományos kiképeztetés horderejét; azonban akkor sürgetően szükséges volt, hogy az intézet legrövidebb idő alatt, lehetőleg számos papokat adjon rendelkezésére, a nagyszámú üresedések betöltésére. Egy évtized alatt a helyzet sok tekintetben jobbra fordult, a papok száma arányba kezdett jönni a szükségletekhez. Örömmel sietett tehát visszavonni rendelkezését, melyet a kényszerség szült. 1633 nyarán meghagyta az intézet előjáróinak, hogy ezentúl mindazokat fölbocsátani kell a bölcészeti tanfolyam és a scholasti-

¹⁾ Pázmánynak 1635 nov. 28, dec. 6 és 1636 dec. 8-án a rectorhoz intézett nyilatkozatai. Rímely i. m. 50 és kk. 11.

ka theologia hallgatására, kiket a tanárok alkalmasoknak ítélnék. ¹⁾

Pázmány emellett az intézet belső életét is élénk figyelemmel kísérte. Tanusítja ezt huszonnyole levele, melyet élte öt utolsó évében az intézet kormányzójához intézett. „Részvétellel értesültem a bajok felől, — írja egy alkalommal — melyeket az ifjak nagyontisztelendő atyaságodnak okoztak. Reméllem mindazáltal, hogy miután büntetésüket elvették, engedelmesebbek lesznek. A világon minden nehézségekkel van összekötve; főleg midőn ifjakkal van dolgunk. De emiatt nem szabad esztengedni, sem kedvünket veszteni. Az ifjakat úgy kell művelni, mint a szántó földet. Nem kétlem, atyaságod is így teend. A munka jutalma nem marad el; a gyümölcsök, melyeket az intézet terem, gazdagon kárpótolják a netán fölmerülő bajokat.“ ²⁾

A rector erélyes ember volt. Nem tűrt semmi fegyelmetlenséget. És 1634 nyarán egy Ujvári nevezetű növendéket, miután az enyhébb eszközöket eredmény nélkül alkalmazta, az intézetből kizárta. Ez Nagyszombatba jövén boszúból azzal rágalmazta volt előljáróját Hmyra atyát, hogy a tót ifjakat kiválóan kegyeli, a magyarokat pedig elnyomja; s hogy emiatt az utóbbiak közül hatan, vagy heten elhagyni készülnek az intézetet. E hírek hitelre találtak a káptalanban, sőt Pázmánynál is. Ez sietett azokat a rector tudomására hozni és a magyarokat védelme alá venni. „Kérem nagyontisztelendő atyaságodat, ne kívánja a magyar növendékektől azon szelidséget, melyet a tótokban tapasztal. Amazok természetüknél fogva nyersebbek; de lassanként megszelidülnek és javulnak.“ ³⁾ Azonban a rector

¹⁾ 1633 júl. 22. Rimely 49 l.

²⁾ 1633 jún. 29. Pray gyűjtem.

³⁾ 1634 július 3. Pray gyűjt.

igazolta magát a vád ellen; mire Pázmány a rágalmazó ifjunak fölszentelését megtagadá, sőt azt Nagyszombatból kiutasítá. ¹⁾

A primás ezalkalommal fölhívta az intézet rectorát, hogy mielőtt valamely növendéket az intézetből kiutasítana, az okokat neki, vagy helynökének tudomására hozza. És midőn a rector a következő évben bizonyos Fejér Jakab elbocsátását javaslá: Pázmány ehhez nem adta beleegyezését. Reméllé, hogy személyes hatása megjavíthatja. Magához hivatta Nagyszombatba s komoly szemrehányásokat tett neki; s midőn az ifju őszinte fájdalmát látná, fogadásait hallaná, megbocsátott neki és visszaküldé az intézetbe, büntetésül megparancsolván, hogy az ebédelőben társai előtt tartozzék bevallani hibáit és tolmácsolni bánatát. „Sokat gondolkodtam — írja — Fejér Jakab felől . . . Jónak látom, hogy ezen csemetét még körülássuk és ápoljuk Ajánlom őt atyaságod jóakaratába.“ Ugyanezen levélben meleg szavakban szól a papi hivatás szent jellegéről.

„Ó ha a jó ifjak — írja — méltányolni tudnák az Úr malasztját, mely magasztos és szent pályájukra meghívta, hogy Krisztusnak, a hivek lelki üdvén munkálva, segédeivé váljanak. Bizonyára meggyőződnének, hogy a boldogság révpartjaira jutottak. Isten előtt is legkedvesebb a hivatás, mely a Krisztus vérével megváltott lelkeket az örök üdvösségre vezérli. Kérem atyaságodat, figyelmeztesse őket gyakrabban hivatásuk magasztosságára.“ ²⁾

Szigorubban mint Fejérrel — ki később példás magaviselete által kitünt ³⁾ — bánt el 1636-ban Körtvélyesi Pállal, miután ez javíthatlannak bizonyult. Nemesak jóváhagyta kizárását, hanem még szigorú büntetéssel kívánta sujtani. Mielőtt ugyanis az intézetből elbocsáttatott, esküvel kelle fogadni, hogy

¹⁾ Pázmány levelei 1633 júl. 3 és 10. Az intézet évkönyveiben.

²⁾ 1635 marc. 19 és 30, Ugyanott.

³⁾ Kiemelik ezt az intézet évkönyvei 1635-re.

a primásnak szolgálni fog, míg kötelezettségeitől föl nem mentetik. Körtvélyesi csakugyan megjelent Pázmánynál, ki előbb néhány napon át fogságban tartotta, kenyéren és vizen böjtöltetve, s csak azután bocsátotta szabadon. ¹⁾

Pázmány atyai gondoskodását az intézet iránt másként, anyagi érdekeinek fölkarolása által is folyvást kitünteté. Szívesen fölhasználta befolyását, hogy kieszközölje, miszerint az alsóausztriai rendeknél elhelyezett alapítványának kamatai rendszeren fiztessenek. ²⁾ Gyakran segélyezte az intézetet pénzzel és élelmiszerekkel. ³⁾ Emellett élénken foglalkozott azon gondolat-
tal, hogy az intézet részére kertet vásárol, hol a növendékek szünóráikban üdülést találhassanak. Maga is használni kívánta gyakori bécsi tartózkodásai alkalmával; „hiszem — írja egy alkalommal a rectornek — atyaságod nem lesz oly udvariatlan, hogy tőlem, midőn Bécsben vagyok, a kert használatát megtagadja.“ ⁴⁾ E szándékát nem valósíthatta. Röviddel halála előtt 3000 tallért utalványozott e célra; de a végrendeleti végrehajtók vonakodtak azt kifizetni, állítván, hogy ezen összeget a jezsuiták római collegiumának hagyományozta. ⁵⁾

¹⁾ Pázmánynak 1636 május 6, szept. — és oct. 11-én kelt levelei. Az évkönyvekben.

²⁾ 1632 dec. 8-án tudósítja a rector, hogy ez ügyben a császárhoz irt. De megjegyzi: „Haec difficultates faciant R. Vam cautiorem; cantus Pater familias ita erogationes dispensat, ut pro casibus contingentibus aliquid conservet.“

³⁾ 1633 május 8-án kelt levele. (Pray gyűjt.) De 1635 nov. 28-án kénytelen megtagadni a rector kérelmét. „De subsidio hoc tempore submittendo non est quod R. V. cogitet. Nam et Universitas et aedificia Monasteriorum me exhauserunt. Ugyanott.

⁴⁾ Pázmány e tervről már 1627 nov. 27-én tett említést. A szövegben idézett szavai 1634 május 8-án kelt levelében találhatók. Ugyanott.

⁵⁾ Hmyra atya 1637 oct. 24-én írja Lósynak; „D. Cancellarius est in pradio Collegii Viennensis, ibi recolligit dissipatum in se spiritum; forte etiam 3000 imp. Collegio Pazm. a fundatore in solatium alumnorum viva voce donatorum, in angulo alicuius sui affectus repe-

Pázmány egyébiránt nem feledkezett meg kedvence intézetéről végnapjaiban sem. 1636 október 26 án a következő megható sorokat intézi a bécsi kormányzóhoz. „A halál csudálatos szörny, mely annak, ki után kezeit kinyújtja, nem enged gondolkodásra időt. Miután erőimet szembetűnően fogyni érezem és jól tudom, hogy halálom után nem fog minden akaratom szerint történni; elhatároztam, hogy a bécsi növelém részére szánt összeget — mennyiségét nem tudatom — még életemben átadom atyaságodnak, hogy halálom után fekvő birtokok vásároltassanak és az eként gyarapodó jövedelmekből nagyobb számban, mint eddig lehetett, neveltessenek magyar ifjak az egyházi pályára.“ ¹⁾

A rector Pozsonyba sietett. Itt az érseki palotában számos egyházi és világi urak voltak összegyülekezve. Az utóbbiak között Eszterházy Dániel, Berchényi Imre és Kállay Pál neveivel találkozunk. Pázmány avégett hívta meg bizalmas embereit, hogy általuk végrendeletét és egy a bécsi papnöveldet illető okmányát aláírassa, ami október 28-án megtörtént. Ekkor Pázmány egy zöld színre festett vas-ládát — jól elzárva s kulesait magánál tartva — adott át a bécsi rectornak, oly meghagyással, hogy a jezsuiták bécsi társházában őriztesse, csak halála után nyissa föl és ekkor a benne elhelyezett összegben a papnövelde részére fekvő javakat vásároljon. „Mert — írja — midőn az általunk alapított bécsi Pázmány-intézetet, mint a jó papok örök forrását emelni és gyarapítani igyekeztünk: egyedül azon cél lebegett szemünk előtt, hogy Magyarország alkalmas papokat nyerjen, kik Isten dicsőségét és a kath. vallás

riet. Ego iniuriam pauperibus iuvenibus illatam et sentio et Ill. Cels. V. queror. Summa illa ab Emmo non pro Domo Professa Romana sed pro horto alumnis hiece Viennae emendo deputata et legata fuit.“ Eredeti Prim. vil lev.

¹⁾ Rimely i. m. 34 l.

érdekeit előmozdítván, tudományuk és vallásos buzgalmiuk által az örök jószág iránti szeretetet és tiszteletet hathatósan emeljék az emberekben.“ ¹⁾

Pázmány halála után a zöld láda 1637 april 8-án Lippay cancellár, végrendeleti végrehajtó által fölnyitattott. Tíz ezer ujveretű körmőcezi aranyat és tízezer ezüst tallért találtak benne. Ez 45 ezer magyar forintot képviselt. Ezen összeg nem fordított a hagyományozó által kijelölt célra. A háborús időkben nem látszott tanácsosnak fekvő javakat vásárolni; jobbnak tartották a tőkét Augsburg városának 6% kamatra elhelyezni. S eként Pázmánynak a bécsi intézet javára tett alapítványai összesen 160,411 forintnyi tőkét képeztek, melynek kamatai évenként 7624 forintra rugtak. ²⁾

A papnövelde, melyet a nagy primás oly szeretettel és áldozatkészséggel fölkarolt, még főnáll, mai nap is nevét viseli s ezt a külföld előtt tiszteltté teszi. S mintha e név szolgált volna palladiumául, egyetlen összes alapítványai között, mely a századok viharaival és átalakító hatalmával dacolva, ma is ugyanazon célnak szolgál, ugyanazon szellemben vezéreltetik, melyet ő maga kijelölt; egyuttal nem kevésbbé üdvös eredménnyel működik, mint az ő életében.

Pázmány a római magyar német collegiumra sem szünt meg kiterjeszteni figyelmét. 1633-ban mind a tizenkét hely betöltve volt. És ez kiváló kedvezés volt az előljárók részéről. Ugyanis az intézet pénzügyei zilált állapotban voltak. A lakház összeomlással fenyegetett, minélfogva újjáépítését kezdték meg s ez oly nagy költséget vett igénybe, hogy már már ideiglenesen fölosztatni készültek az intézetet, mit csak nagy-lelkű jótévők áldozatkészsége gátolt meg. Ily körülmények

¹⁾ Az intézet évkönyvki 1637-re.

²⁾ Az intézet évkönyvei 1637-re. És Rimely i. m. 40 s kk. II.

között a német növendékek száma 100-ról 50-re szállítottatott le, s ezekért is főpapjaik egy éven át eltartási díjt fizettek. Mindamellett az intézet igazgatója kész volt 1634-ben azon öt-hat magyar növendék helyébe, kik tanulmányaikat bevégezendők voltak, ngyanannyi ujat befogadni. ¹⁾

A derék férfit, ki Magyarország szomorú vallási állapotaire annyi figyelemmel volt, Castorius Bernardin atya 1634. tavaszán, 90 éves korában, meghalt. Utódja Nappi Fülöp atya örökölte jóakarátát hazánk iránt. Röviddel állomásának elfoglalása után hat magyar ifjút bocsátott Magyarországba; Szelepcsényi György is közöttök volt. Mielőtt az örök városból távoznának, kötelezvényt állítottak ki, melyben fogadták, hogy magukat a primás rendelkezésére bocsátják és legalább három éven át az esztergomi egyházmegyét fogják szolgálni. Ekkor azután Pázmány alapítványából fejenként 70 scúdót kaptak utiköltségeik fődözésére. ²⁾ Helyettük octóber 10 én hét magyar ifju érkezett Rómába ³⁾ a hetedikért, mint számfölötti növendékért, Pázmány 100 aranyat küldött a collegiumnak. ⁴⁾

Ez időben Pázmányt újabb kapocs még szorosabban füzte az intézethez. Szokás volt, hogy a bibornoki collegiumnak a pápa által kijelölt négy tagja a collegium Protectorának címét

¹⁾ 1633 aug. 20 án kelt levele, melyben többiközött azt írja: „Quod vero Em. V. cupit, ut in officiis ecclesiasticis informentur, facimus diligenter.“ Eredeti. Pray gyűjtem.

²⁾ Nappi Pázmánynak 1634 május 4, 26 és július 8. Eredeti. Ugyanott.

³⁾ A collegium névlajstromaiból.

⁴⁾ Pázmány 1634 június 24-én a bécsi rectornak írja: „Juvenis, qui has defert petiit Societatem antea, nunc cupit alumnus meus esse. Ego mallem illum Romam ire, sed forte quia supernumerarius esset, rogo R. V. mittat examen ipsius Romam P. Rectori; addat imo, quod si hunc extra numerum acceptaret, ut Collegium non gravetur, centum aureos ungaricos mittam Collegio.“ Ered. Ugyanott.

viselje. Ekkor Barberini, Borghese, Buoncompagni és Dietrichstein bibornokok bírták azt. Midőn Borghese halálával egy hely megürült, a Jézustársaság előjárói minden befolyásukat fölhasználták, hogy az Pázmánynyal töltsék be. Kívánatuk teljesült. Nappi atya 1634 aug. 23-án örömmel jelenti Pázmánynak az intézet Protectorává neveztetését.¹⁾ A rend generalisa is sietett szerencsekívánatait kifejezni. „Az intézet — írja többi között — nem félhet enyészettől, vagy romlástól, mig Eminentiád védnökségének tekintélye alá van helyezve, és böles tanácsai által fog kormányoztatni.“²⁾

Pázmány kineveztetésében nemcsak kitüntetést látott, hanem kötelezettséget is: kétszeres buzgalommal fölkarolni a gondjaira bízott intézet szellemi és anyagi érdekeit. Mintán pedig ezidőszerint kivált az utóbbiak voltak fenyegetve, jelentékeny pénzbeli segélylyel készült járulni a folyamatban levő építkezések költségeihez. Draskovich György váci püspök pozsonyi prépost által fölhívást intézett mindazon magyar főpapokhoz, kik egykor a római collegium növendékei voltak, hogy vagyoni állapotaik arányában az intézet iránt, melynek nevelésüket és kiképeztetésüket köszönhetik, hálájukat leróják.³⁾

Pázmány ismételve fordult a pápához azon kéréssel, hogy a Németországban főnálló pápai papnöveldékbe néhány magyar ifju fölvétsék, kik itt kiképeztetvén, mint papok hazájukban alkalmaztassanak. Így 1632-ben Rómában tartózkodva a Propagandától néhány helyet kérelmezett az olmtützi és brauns-

¹⁾ Eredeti Pray gyűjtem.

²⁾ Mutius Vitellescusnak 1624 aug. 26-án Pázmányhoz intézett levele. Eredeti. Ugyanott.

³⁾ Draskovich 1634 oct. 26-án a primáshoz intézett leveléhez melléklí a meghagyása folytán szétküldött fölhívást. Többi között kiemeli itt: „Em. Card. noster in contribuendo potissimus est.“ Mindkét levél ugyanott.

bergi papnöveldeben; miután XIII Gergely alapítványi oklevelében Magyarország is megnevezve volt azon országok között, melyek följogosítvák ide növendékeket küldeni. A Congregatio hajlandó volt teljesíteni Pázmány kérését, de nem lévén az alapító okmányban meghatározva a küldendő növendékek száma: fölhívta a bécsi és lengyelországi nuntiusokat, hogy az érdekelt intézetek igazgatóival értekezzenek aziránt, hány növendék küldését lehetne Pázmánynak, a többi nemzetek hátránya nélkül, engedélyezni. ¹⁾ A válasz nem volt egészen kedvező.

Az olmützi növelde XIII Gergely 1578-ban alapította, hogy abban Svédország, Góthia, Vandalia, Norvégia, Dánia, Pomerania, Poroszország, Lifland, Moskovia, Oroszország, Lithvania és Magyarországból származó ifjak neveltessenek. Mindazáltal az egyes országokra eső növendékek száma nem lett megszabva. Összesen 20—24 növendék szokott befogadtatni. Ezeknek legnagyobb részét az olmützi püspök küldötte, miután VIII Kelemen tizenöt hely betöltésének jogát élethossziglan átengedte neki. Egyébként rendszeren a sz. Pál rendjéhez tartozó három magyar növendék is neveltetett az intézetben, kik tanulmányaik végeztével Magyarországra küldettek. ²⁾

A braunsbergi növelde hasonló módon volt szervezve, mint az olmützi. Azonban magyar ifjak soha sem neveltettek abban, mivel — mint az igazgató jelentésében kiemelte — ilyeneket a magyar főpapok soha sem küldöttek. ³⁾

A Propaganda értesülvén e tényállásról, fölhatalmazta Páz-

¹⁾ A Propaganda elnökségének 1632 július 30-án a bécsi nuntiushoz és ennek aug. 19-én az olmützi rectorhoz intézett levele. (A bécsi ap. Nuntiatura levéltárában.)

²⁾ Molitoris olmützi igazgatónak 1632 szept. 7-én a nuntiushoz és ennek oct. 9-én a Propagandához intézett jelentése. Ugyanott.

³⁾ Az alább idézendő romai jegyzékből.

mányt, hogy ama két pápai intézetbe magyar ifjakat küldjön.¹⁾ És csakugyan Pázmány nem mulasztotta el ezen fölhatalmazást igénybe venni. 1633 őszén egy H u z z á k G y ö r g y nevezetű ifjút küldött Olmützbe.²⁾ És 1637 őszén Trenka Jeremiás, mint a hittudomány baccalaureusa tért onnan vissza.³⁾

Pázmány a grácz i főiskolára — hol egykor maga mint tanár működött — szintén küldött növendékeket, a költségeket maga födözvén.⁴⁾ Általában a grácz i főiskola magyar kath. ifjak által elég sűrűen látogatott. Az intézet anyakönyvébe 1616—1637 között 83 magyar ifju neve jegyeztetett be; közülök kiemeljük L i p p a y Györgyöt a későbbi primást, C s á k y László grófot, vegliai H o r v á t h Gáspár bárót, F o r g á c h Ádám és Zsigmond grófokat, E s z t e r h á z y Ferenc bárót, Z r i n y i Miklós és Péter grófokat, (1630 grammatisták) P á z m á n y Miklós és B a t t y á n y i György bárókat.⁵⁾

¹⁾ Barberini bib. 1633 július 8-án írja Pázmánynak: „Scrivendo Mgr Nunzio di Polonia, che nella fundatione del Collegio di Brunsberga se trova nominata anche l' Ungheria, e che non vi sono stati ammessi alcuni Ungheri per non essergli mandati, potra V. Em. scrivere al Rettore del medesimo Collegio per intender il numero degli alumni, ch' egli dovera mandare per inviargli a suo tempo.“ Eredeti Prim. vil. lev. t.

²⁾ 1633. okt. 19-én kelt irata, melyben magát kötelezi, hogy tanulmányainak végeztével az esztergami egyházmegye szolgálatjába fog lépni, — a Prim. egyh. lev. t.

³⁾ Dobronoki naplója 1637 oct. 9.

⁴⁾ A grácz i főiskola anyakönyvében áll: „Tobias Bollerázi alumnus Illmi et Rmi Petri Pázmány, Paulus Gyöngyösy alumnus P. P.“ (rhetorok). 1629-ben pedig Dejtey János és Cseley János küldettek Nagyszombatból tanulmányaik folytatása végett Gráczba.

⁵⁾ Dr. Peinlich grácz i főgymnasiumi igazgató szives közleményeiből.

IV.

A magyarországi jezsuiták tevékenysége Pázmány éltének végső éveiben. — A nagyszombati collegium. — Az ezt pártfogoló főrangú urak és hölgyek. — Missiók Pécsen, Temesvárott sat. — A pozsonyi és győri collegiumok. — A homonnai, gyöngyösi és komáromi residentiák. — Tanácskozások új collegiumok alapítása körül. — A sopronyi és szathmárinak megalapítása.

A Jézustársaság tevékenysége Magyarországon, Pázmány lelkes és áldozatkész pártfogása folytán, évről évre jelentékenyebb mérvet vett föl és mind fényesebb eredmények által jutalmaztatott.

Mindenütt, hol jezsuiták megtelepedtek, vagy akár csak rövid időre megjelentek, érezhető, szembetűnő volt hatásuk. Nyugodtan, nem a profán törekvések lázas izgatottságával, de kiszámított, következetes tervszerűséggel nyomultak előre; zajtalanul elhárították az akadályokat, meglepő könnyűséggel küzdötték le a nehézségeket. Majd a legmelegebb ragaszkodás, majd a leghevesebb gyűlölet tárgyai voltak; de sehol és soha sem találkoztak megvető közönnnyel, a tehetetlenség csalhatatlan bizonyítékával.

Központjuk a nagyszombati collegium volt, mely Pázmány érseki kormányának végszakában gyorsan emelkedett. 1632-ben a hozzátartozó rendtagok száma 22, — 1637-ben már 48 volt. Ugyanezen arányban látjuk gyarapodni munkásságuk gyümölcseit is. Öt év alatt (1632—37) mintegy négyszázat térített meg; kik között négy bárót, egy főrangú hölgyet és egy prot. prédikátort emelnek ki évkönyveik. Mennyire látogatott volt templomuk, mily bizalommal viseltettek irántuk, következtetnünk engedí azon tény, hogy 1636-ban tizenötezeren keresték föl nagyszombati gyónatószékeiket.

Iskolájuk, akár a tanfolyam teljességét, akár a tanulók számát tekintjük, az ország tanintézeteinek sorában első helyre küzdötte föl magát. 1635-ben hat osztálylyal s ugyanannyi rendes tanárral birt. A tanulók száma 556-re ment; közöttök 2 gróf, 11 báró, nem kevés külföldi, számos protestans. ¹⁾ A nevezett év végén pedig — mint láttuk — egyetemmé emeltetett.

Az atyák tevékenysége nem szorítkozott a város falai közé. Folytonos összeköttetésben, szivélyes viszonyban állottak az ország főpapjaival, kath. főuraival és urnőivel. Lelkivezéreik voltak, és ellenreformátori tevékenységükben tanácsosaik, eszközeik. Gyakran látogatták őket és fogadták látogatásaikat, meg híván ünnepélyeikre és asztalukhoz is. Midőn tanítványaik által színelőadásokat rendeztettek, rendjük alapítójának ünnepét ülték és más alkalmakkor is a magyar aristokratia legelőkelőbb férfi és nő tagjai megjelentek collegiumjukban és nem vonakodtak ebédeiken, vagy estélyeiken részt venni. ²⁾

A jezsuiták hatni kívántak a világra, s emiatt nem zárkoztak el attól. Jól tudván, hogy a főrangnak csekély száma vezeti az alsóbb rétegek tömegeit, amazok megnyerésére helyezték törekvésök súlypontját. Lehet, hogy ezélt érjenek, hizelegtek hiúságoknak, kizsákmányolták gyengeségeiket; lehet hogy egyesek lelkiismeretlen eszközöket is használtak, de ezt az egész

¹⁾ A primási könyvtár kéziratgyűjteményében őriztetik a „Matri-cula Gymnasii Tyrnaviensis,” mely 1615-től kezdve felsorolja a nagyszombati iskola tanárainak és tanítványainak névsorát; bár jelentékeny hézagokkal, így az 1618–1624 évekről elmaradtak a névsorok.

²⁾ Így 1636 jan. 30-án a nádor tiszteletére előadott színmű alkalmával a nádor, Pázmány, számos főpapok és főurak a collegiumban maradtak estebédre. Marcus 13-án Pálffy Pál gróf és nővére Forgách Zsigmond özvegyc; sz. Ignác napján Eszterházy Dániel és Pál; augusztus 29-én november 19-én az Eszterházyak, Erdődyek, Illésházyak, Révayak sat. voltak ebédre hivatalosak. (Dobronoki naplójából.)

rendről, s annak irányáról, bár ellenségei erősen állítják és sokan utánnok mondják, — eddig nem sikerült bebizonyítani.

Főrangú pártfogóik hálája és jóakarata, úgyszintén a hivek ragaszkodása anyagi gyarapodásukat is eszközölte. Lassanként jelentékeny tőkéket és kiterjedt földbirtokot szereztek. Már 1627-ben kezdték meg vásárlásaikat. Csukárdon, Récsényben, Senkviczen, Szuhán házakat, szőlőket és szántóföldeket, Szomolyánban malmot szereztek; összesen mintegy 4200 forint árán. Vesselényi Ferenc, a collegium egyik tagja, atyai örökségének haszonélvezetét engedte át. Récsényben 3400 forint lefizetése által egy nemesi curiát, szőlőkkel, földekkel zálogba vettek. 1632-ben Szűcs Márton nagyszombati polgár házának felét, s egy szőlőjét hagyományozta a collegiumnak. Maniga falut Czobor Imrétől több éven át birták zálogban. de a 6050 forintnyi zálogösszeg lefizetése után 1636-ban ismét visszabocsátották.¹⁾

A collegium birtokai között legbecsesebb a Nagyszombattól alig félmérföldnyi távolságban fekvő Fejéregyház. Ennek birtokosa az ifju Tóth Lukács volt, ki a jezsuiták tanítványa volt és midőn 1624-ben tanulmányai folytatására Grácza, majd Bécsbe ment, birtokát a collegiumnak tíz évre, évenként fizetendő 300 forintért haszonbérbe adta. 1628-ban betegeskedése kényszerítette, hogy az iskolákat elhagyja és Pozsonyba vonuljon vissza. Innen ismételve lépéseket tett, hogy a Jézus társaságba fölvéessék. De az előljárók megtagadták kérelmét; ugyanis előrelátván közeledő halálát, elhárítani kívánták maguktól a gyauut, mintha örökségének biztosítása végett, ők csábitották volna a belépésre. Az ifju csakugyan már 1628 őszén megszűnt élni. Fejéregyház most a fiskusra szállott, és

¹⁾ A nagyszombati collegium birtokügyi okmányai föltálálhaók a kamarai levéltárban. — Dobronoki naplója is több ide vonatkozó érdekes adatot tartalmaz.

miután terjedelme a 32 teleknyi maximumot meg nem haladta, a nádor följosgositva volt azt eladományozni. A jezsuiták nem késték Eszterháznál kérelmezni, hogy ama birtokot a nagyszombati collegiumnak adományozza. De miután az 1608 iki törvény, mely a jezsuitákat ingatlan javak bírásától eltiltá, még érvényben volt, folyamódásuknak helyt nem adhatott. Ennekfolytán a fejéregyházi birtokot 1628 december 3-án testvérének, Eszterházy Dánielnek adományozá; biztosította mindazáltal a jezsuitákat, hogy érdekeik nem fognak sérelmet szenvedni. És már néhány héttel utóbb, 1629 jannár 2-án, Dániel báró szerződésre lépett a collegiummal, melynek értelmében a fejéregyházi birtokot eladta, illetőleg az említett törvényre való tekintettel, azt 3000 forint erejéig elzálogosította. Ezen összeget Vesselényi Ferenc atya bocsátotta a collegium rendelkezésére.

Ezóta, a Jézustársaság föloszlatásáig, zavartalanul birták a nagyszombati jezsuiták Fejéregyházát. Midőn átvették, elpusztulva, jobbagyok és épületek nélkül találták. Néhány év alatt azonban a gazdaságot jó rendbe hozták, az épületeket helyreállították, kápolnát rendeztek be, tágas ebédlőt, s több lakszobát építettek. Egyszóval kellemes nyárilakká varázsolták át, hová gyakran kirándultak, hogy a természetet élvezve, derült társaságban kipihenjék fáradalmaikat. Egyalkalommal (1636 szept. 2.) a tartományi főnököt vendégelték meg ott, ki a helyet magyar nevének megfelelő, s a római hires Albani villára emlékeztető „Albanum“ latin elnevezéssel ruházta föl, mely napjainkig föntartotta magát.¹⁾

A jezsuiták általán ügyesen és gondosan kezelték birtokaikat. Igy 1636-ban 2064 mérő buzát termeltek. Szőlőik bőségesen földözték szükségleteiket. Gabonát és bort gyakran

¹⁾ A fejéregyházi birtok megszerzése, berendezése és látogatásáról Dobronoki naplója számos helyeken emlékezik.

nagy mennyiségben adtak el. A collegium eszerint jelentékeny jövedelemmel birt. Midőn Dobronoki, a ház kormányzója, 1636 szeptember 19-én hét éves hivataloskodásának pénzügyi eredményeit összeállította, kitünt, hogy a collegium összes bevételei hét év tartama alatt 129,987 forintra rugtak. Egy évre átlag 18,569 forint esik.

Azonban a jövedelmekkel arányban állottak a szükségletek. Ugyanis a rendtagok ellátása mellett az építkezések nagy költségeket vettek igénybe. A rendtagok és tanulók folytonos szaporodása következtében az épület — melyet 1616 óta laktak — már szűknek bizonyult. Mellőzhetlen volt új collegiumot emelni. Emiatt 1635 végén Pázmánynyal egyetértőleg megalapították az építési terv részleteit és szerződést kötöttek Péter nagyszombati kőműves mesterrel s Kreszacz Dániel bicsei kőfaragóval. 1636 március 12-én történt meg az alapkő ünnepélyes letétele. Mintán a bibornok távol volt, unokája Miklós gróf, a jezsuiták tanítványa helyettesítette őt.¹⁾

A munka gyorsan haladott előre, főleg midőn Erdélyi István erdélyi főúr az anyag beszerzésére 1000 tallért ajánlott föl.²⁾ Augusztusban a négyszöget képező épület egyik szárnyának falai már jó magasan emelkedtek és megkezdett a másik — nyolc iskolaterem befogadására hivatott — szárny építése. Ugyanakkor Freihoffer Simon bécsi ácsmesterrel — ki a pozsonyi vár tetőzetét készítette volt — az épületfának felső

¹⁾ Az alapkőbe egy ezüst érem lett elhelyezve. Súlya négy talérrnyi volt. Egyik oldalán e szavak állottak: „Petrus S. R. E. Card. Archiepiscopus Strigoniensis posuit.“ A másik oldalon sz. Ignácnak arcképét sz. Pál következő szavai környezték: „Ut sapiens Architectus fundamentum posui, quod est Jesus Christus.“ (Dobronoki naplójából.)

²⁾ Az építésre 675,000 téglá részint készen állott, részint megrendelve volt. Március 16-ig 1748 forintra mentek a kiadások. A következő hónapban ismét 200,000 téglá lett megrendelve. Ezerét két és fél forintba számították.

Ausztriából és Bajorországból eszközözendő szállítása, továbbá Fridl János mesterrel a tetőhöz szükséges cserepek előállítása tárgyában megkötöttek a szerződések. ¹⁾ Azonban a collegium áldozatkészsége és a mesterek buzgalma dacára a munka több évet vett igénybe; míg teljesen készen állott azon épület, mely nagyszerű mérvei és századokkal dacoló szilárdsága által még ma is meglepi a szemlélőt.

Valamivel korábban, de szintén csak Pázmány halála után lett befejezve a collegium nagy szentegyházának építése, mely Eszterházy Miklós nádor vallásos buzgalmának monumentuma.

A nagyszombati domonkosok ker. sz. Jánosról címzett temploma 1590-ben lángok által fölemésztetett; csak a szentélyt lehetett megmenteni. Így tető nélkül, félig elpusztulva vették azt át, a domonkosiak elvonulása után, az apácák és 1615-ben a jezsuiták. Káldi György atya, első előjáró emiatt haladéktalanul gondoskodott hogy a templomot helyreállíthassa és használhatóvá tegye. Sikerült is annyit összegyűjteni, hogy a boltozatot elkészíttethette. De a munka oly rossz volt, hogy az állványok szétszedése után a boltozat összeomlott. S így 1617 és 1629 között a templom ismét boltozat nélkül állott. A jezsuiták ezalatt buzgó jótévk, különösen Forgách Zsigmond nádor özvegye és Eszterházy Miklós segélyével, mintegy 10000 forintnyi költséggel a szentély mellett a b. Szűz tiszteletére téres kápolnát emeltek, mely három oltárral bírt. Itt tartatott rendszeren az isteni tisztelet. De ez csakhamar elégtelen lett arra, hogy a tanulókat és polgárokat befogadja, kik naponként többször egészen betöltötték.

¹⁾ Freihoffernek a tető elkészítéseért 3000 forint lett a szerződésben biztosítva. Fridl János Bécsből meghivatott és miután a fejedelmi birtokon alkalmas földanyagot talált, megállapíttatott, hogy a collegium fölláttja ott a szükséges épületeket és Fridl 1637-ben megkezdte az építést.

Ekkor Forró György a collegium rectora 1626-ban jótévőt kezdett keresni, ki a templomot fölépitené; miután pedig ilyen nem találkozott, Eszterházy Dániel vállalkozott adományok gyűjtésére. Ez sem sikerült; három év alatt alig 500 forint gyűlt össze. Forró emiatt más kísérletet tett. Eszterházy nádorhoz fordult; szerény, de lelkes szavakkal buzdította őt, hogy a boltozat és tető előállításának költségeit magára vállalja. A nádor késznek nyilatkozott erre és szakértőket megbízott, hogy az épületet megvizsgálják és terveket készítsenek. Ezek azonban úgy találták, hogy a falak sokkal gyengébbek, semmint azok új boltozatot és tetőt elbírnának. Eszterházy ekkor arra is vállalkozott, hogy a templom hajójának falait leromboltatja s újra építteti, csak a szentély maradván meg a régi templomból. Erre a szerződés Antal kőművesmesterrel megkötött és 1629 május 29-én kezdetét vette a régi falak lerombolása. Septemberben a nádor megtekintette a munka folyamatát és midőn tapasztalná, hogy az új hajó és a régi szentély nehezen lesz szerves összefüggésbe hozható és összhangzó egészszé alakítható: késznek nyilatkozott a szentélynek és a toronynak is újból építésére. A költségek jelentékenyek voltak. A kőműves munka a hajónál 7000, a két toronynál 3000 forintra a szentélynél ugyanannyira, a kőfaragó munka pedig 7000 forintra volt előirányozva. Az anyag szállítását a nádor eszközölte. A nádor illetén bőkezűsége még inkább kimagaslik, ha tudjuk, hogy ugyanekkor a fraknói vár építése roppant összegeket nyelt el — csak az ágyúk 40,000 forintba kerültek — és az 1631-iki kassai hadjárat alkalmából mintegy 100,000 forintot előlegezett a királyi kincstárnak.

Ezalatt Forró György tartományi főnökké neveztetvén, 1630 február havában Dobronoki György atya foglalta el helyét a nagyszombati collegium kormányzóságában. Ezóta a templomépitést is ő vezette, egyenlő buzgalom és szakismeret-

tel. Tevékenyen karolván föl a reábizott ügyet, egyrésről a mestereket és munkásokat igyekezett fokozott szorgalomra, másrésről a nádort a szükséges összegek uralványozására birni. Így történt, hogy 1634 elején a kőművesek már már befejezték munkájukat a hajó falainál, és Freihoffer Simon ácsmester 13 legénynyel hozzáfogott a tetőhöz szükséges gerendázat készítéséhez; az e célra szükséges fát a nádor árvai és lipői erdőből szállította. ¹⁾ Az ácsmunkákért 1000 forint készpénzben, 20 akó bor, két köböl buza, szalonna sat. volt megállapítva. ²⁾

A szentély építésére mindazáltal csak 1636 első napjaiban került a sor. Ugyanakkor kezdték meg a boltíveknek — számszerint harminchétnak — a szentély, hajó, 8 kápolna, 2 sekrestye ablakainak elkészítését; a tornyok rézfödéllel ellátattak és az egész épület befödésére szükséges 170,000 darab cserép beszereztetett. ³⁾ Május végén befejeztetett a templom és a kápolnák tetőzetének befödése ⁴⁾, a következő hónapokban

¹⁾ A nádor emberei Surig talpakon hozták a fát. Innen darabjáért, ha nagy volt 1 ft, ha középszerű 50 dénár fuvar fizettetett. Azonban Pázmány 50 kocsi, Nagyszombat városa ugyanannyit, Pozsony és Nyitra vármegye is néhányat ajánlott föl.

²⁾ A gerendák maradványai és hulladékaival a jezsuiták 3 télen és 2 nyáron át fűtöttek.

³⁾ 1635-ben 236,000 égett téglát szállított be. 1000-nek ára 2 ft 25 d. volt, miután a téglaszerző kályhák és eszközök a collegium tulajdonához tartoztak, 1636 jan. 13-án a dejtői anabaptisták ismét 130,000 téglát készítettek el. A fuvarért 1000 után 1 ft 49 d. fizettetett. — Az egyik sekrestye hat ablakára 1700 üvegdarab volt szükséges. Az üveget a collegium adta; az üveges az összeállításért darabja után 2 denárt kapott. — A torony kupja 1200 forintba került. 21 mázsa rézre volt szükség, 1 mázsa ára 36 ft; a rézműves külön 1 mázsa után 12 forintot kapott. A gömb, mely 4 mérőt képes befogadni, a keresztrel, fés és aranyozással 192 ftba került. A gömbbe ereklyéket helyeztek. A nagy kereszt tetejére még egy kis „spanyol keresztet” helyeztek.

⁴⁾ Gáspár cserépes mester a befödésért négyszög ölenkint 50 de-

pedig a boltozatok elkészültek. ¹⁾ Az utóbbiakon 13 legény dolgozott és 48 ezer téglát használt föl. Augusztus hóban 20 talp érkezett meg Surra, melyek az árvai bányákból köveket szállítottak, a templom padlózatának kikövezésére szolgálандók. A nádor kőfaragója Kreszácz Miklós vezette a munkát. Ugyanekkor a festő is megkezdte az ablak mélyedések és folytatta a kövekező hónapban a templom kifestését kék színre, miután előbb bevakolták és kimeszelték volt.

1636 decemberben a sírboltokra került a sor. A főoltár alatt három terveztetett. Az evangelium részén a jezsuita atyák, az epistola részén a jezsuita fraterok és középen az Eszterházy család részére. ²⁾ Ugyanezen időben a templom belső fölszerelése is képezte a nádor és Dobronoki gondoskodásának tárgyát. Herman Abrahám szobrászt lehvíták Bécsből, ki a főoltár elkészítésére 4000 tallér fejében vállalkozott. ³⁾

A következő 1637-ik év nyarán befejeztetett a meszelés, festés és aranyozás. ⁴⁾ Elkészültek a szentély lépcsői és rácsozatai, a torony és a templom ajtói, padjai, s a templom padozása. ⁵⁾ Augusztusban oly serényen dolgoztak, hogy ér-

nárt kapott, az egész tetőzet 720 négyszög ölet tett ki. A munka befejezése után egy köből buzát és 6 akó bort kötött ki magának.

¹⁾ Mindegyik boltivire 11 deszka és 80 darab szeg használtatott föl. — Ugyanakkor (junius 17-én) „Baptista“ mester megkezdte az oszlopok építését, melyek a főbejárásnál a zenészek számára készített eborust hordják. — A szentély ablakain egy pozsonyi üveges 3 legény-nyel dolgozott. A vasakat reájok Péter lakatos mester készítette.

²⁾ Péter mester 50 forintért vállalkozott a földet kiásni a sírbolt helyén.

³⁾ Ugyanis a szobrász munkák ezidőben igen drágák voltak. Dobronoki is kiemeli ezt és megjegyzi, hogy ugyanazon mester Homonnai Györgynek a nagyszombati főegyházban levő monumentumáért 1000 tallért kapott.

⁴⁾ Az aranyozást Ferdinandus pictor vitte keresztül.

⁵⁾ A szentély rácsozatának elkészítéseért az esztergályos 20 forintot, az asztalos 15-öt kapott. — Augusztusban 15 talpon hoztak Bi-

seki engedélylyel, sz. István ünnepén sem szünetelt a munka. Ennekfolytán a fölszentelés napját augusztus 30-ra lehetett kitűzni.

A nádor ezt nagy fénynyel szándékozott megülni. Maga egész családjával megjelent. És meghívására számos egyházi s világi urak gyülekeztek össze. Az isteni tisztelet emelésére Bécsből 38 zenészt és énekest hozatott. Augusztus 30-án már korán reggel fél hatkor vette kezdetét a fölszentelési szertartás, melyet Lippay cancellár, egri püspök végzett. A misét és Te Deum-ot Lósy primás tartotta. Ezt követte a szent beszéd, melyet magyar nyelven Forró György atya mondott. A nádor ezalkalommal hat ezüst gyertyatartó, ezüst antependium és egy miseruhával; neje Nyáry Krisztina egy általa himzett oltárterítővel ajándékozta meg a templomot.

A fölszentelést követő diszebéd vigságait gyászszertartás követte. Este, fáklyák fényénél, gyászöltönyökbe burkolt lovasok által kísérve, Kismartonból két koci érkezett meg, mely Eszterházy Miklós és Dániel hat, kiskorukban elhunyt gyermekeinek hulláit hozta. Ezek a templom szentélyében helyeztetek el. Másnap Lippay gyászistenitiszteletet és halotti beszédet tartott. Mire a tetemek a családi sirboltba helyezettének örök nyugalomra. Az ünnepélyek befejezésére az egyetemen disputatio rendeztetett és szeptember 1-én fényesen kiállított színpadon a tanulók szindarabot adtak elő. Tárgya „az igazságos és buzgó Salamon volt.” Az ifju színészek a városon kívül fekvő papnöveldei kertben vették föl szerepük öltönyeit és lóháton, a nádor lovasai által kísérve tartották bevonulásukat a collegiumba, hol nagy és előkelő közönség előtt közmegelegedésre mutatták be művészetüket. A nádor értékes,

cséről köveket a templom padlózatára. Egy nagyobb darab ára 3, egy kisebbé 2 denár volt. — Dobronoki augusztus 16-án 60 padot rendelt meg a templom számára, egynek készítése 50 denárba került.

szépen kötött könyvek ajándékozásával adott kifejezést elismerésének.

Igy végződtek a templom fölszentelésének tinnepélyei. A szentegyház, melyet ezóta a collegium és az egyetem másfél századon át használt, jelenleg a rokkant katonák laktanyájához kapcsolva, ma is hirdeti még alapítójának — ki ott birja nyughelyét — bőkezűségét és izlését. ¹⁾

A nagyszombati collegium atyái az ország minden részeiben szétszórva működtek. Különösen a kath. főurak udvaraiban, birtokain, azoknak hatalmas pártfogása alatt találjuk őket elfoglalva a katholicizmus terjesztése és erősítésében.

Leghatalmasabb és legbőkezűbb pártfogójuk Eszterházy Miklós nádor volt, ki minden alkalommal buzgón fölkarolta érdekeiket. Láttuk, mint építette föl roppant költséggel nagyszombati szentegyházukat. Emellett a nemesi convictus részére 3300 forinton házat vásárolt. ²⁾ Méltó, hogy kiváló tiszteletben részesítsék, és egy pozsonyi festész által készített arcképét collegiumjukban kifüggeszszék. Bicssei uradalmában 1636-ig befejezték a térítés művét. Midőn eltávoztak, s a helyet rendes plebános gondjaira bízták: ³⁾ azzal dicsekedtek, hogy oly kevés

¹⁾ A II. kötet 402 lapján megjegyeztük, hogy a templom építésre 80 ezer forintnál többet költött. Dobronoki, az építés vezetője pontos számadásokat vezetett a bevett és kiadott összegekről. Ezen számadások a kam. levéltárban találhatók; eszerint az építés kezdetétől 1637 jan. 24-ig készpénzben kapott a nádortól 32,649 forintot 74 denárt. Január végétől szeptemberig ismét mintegy 6000 forintot. A nádor által szolgáztatott anyag és munka értékét nehéz pontosan meghatározni. — Az említett számadási könyv és Dobronoki naplója, melyben az építés történetét leírja, számos érdekes adatot tartalmaz az építés részleteiről, melyek közül némelyeket összeállítottunk, minthogy ilyenek azon korból igen gyéren maradtak fön.

²⁾ Dobronoki naplója 1637 szept. 23.

³⁾ Pázmány 1636 april 12 Larich czifferi plebánost helyezte át Bicsére.

protestanst hagytak hátra, a mily kevés katolikust találtak hét év előtt. Buzgalmukhoz a nádor kiméletlen szigora járult, melyszerint jobbágyait kényszeríté, hogy vagy a protestantismust, vagy birtokait hagyják el. Lakompakon egy jezsuita atya a nádor fiainak, s ezek társaságában több főrangú ifjunak nevelését vezette s a nádor segélyével több előkelő egyént megtérített. Ilyen volt Thurzó Ádám gróf, továbbá a nádor egy ifju unokája és Forgách Miklós grófnak nővére. A nádor testvérei Dániel és Pál szintén szívélyes viszonyban állottak a jezsuitákhoz. Az előbbinek két fia, Gáspár és Tamás, a nagyszombati gymnasiumban végezte tanulmányait.

Pálffy Pál gróf a magyar kamara elnöke sokat tett a nagyszombati collegium javára hatalmas befolyásával. Gyakran látogatta, vendégelte és ajándékaival lepte meg az atyákat. Testvérei János, ki Szuhán lakott és István gróf, Vöröskő ura hasonlólag jóakarói voltak a collegiumnak. Az utóbbi iskolákban neveltette Miklós és Ferdinánd fiait és midőn 1636 február 8-án leánya Mária, Erdődi Gábor gróffal házasságra lépett, Dobronokit hívta meg a szent beszéd tartására.

Gróf Erdődy Zsigmond horvátországi bán, úgyszintén Erdődy Gábor, Imre és György grófok barátaik, jótevők voltak.

A Zrinyi grófok Miklós és Péter — kik utóbb oly jelentékeny szerepet játszottak hazánk történelmében — a jezsuitáknak köszönhatték kiképeztetésüket. Atyjuk, halála előtt Pázmány gondviselésébe ajánlotta őket.¹⁾ Ez 1630-ban a gráczy jezsuiták gymnasiumába küldötte őket, hol az alsó grammatikai osztályt végezték.²⁾ 1635-ben a nagyszombati intézetben a rhetorikai osztály tanulói voltak.³⁾ A következő évben

¹⁾ L. e munka II. 406 l.

²⁾ A gráczy egyetem kézírati anyakönyvéből.

³⁾ A nagyszombati főiskola kézírati anyakönyvéből.

Pázmány Olaszországba küldte őket utazni és Senkvicz Máttyás esztergomi kanonokot, ki többször megfordult volt olasz földön, rendelte kísérőjüknek. Utjuk egy évet vett igénybe. Miklós gróf 1637 februárban Pázmány látogatására Nagyszombatba jött s itt a jezsuitáknál a negyven órai szentségimádás ajtatosságában buzgón részt vett.

Forgách Miklós főkapitány Kassán és Eperjesen, gróf Bánffy Kristóf alsólvindvai birtokain alapított jezsuita missiókat. Apponyi Balázs, Csáky István és László, idősb és ifjabb Czobor Imre, Forgách Zsigmond, Hédervári István, Illésházy István és Gáspár, Lippay Gáspár, Melith György, Mikulics Tamás, Révay László, Szunyogh Gáspár sat. baráti viszonyt tartottak fön a collegiummal. Látogatták, ajándékokkal kedveskedtek és fogadták házuknál az atyák látogatásait. Még szorosabb kötelékek fűzték a collegiumhoz Vesselényi Ferenc füleki főkapitányt és Goszthonyi Imrét, kiknek testvérei a társaság atyái voltak. Majthényi György a Mária társulat tagjainak sorába vétette föl magát. Aszalay István, a nádor főtitkára lelkigyakorlatokat tartott a collegiumban és egy oltár emelésére 100 aranyat adományozott.

Az ezidőben (1632—36) megtérített főrangú urak közül Battyányi Ádám gróf, Nyáry István gróf, Majthényi Bertalan¹⁾ k. ügyigazgató és Sóos Kristóf: siettek udvaraikba jezsuitákat meghívni s közreműködésökkel jobbágyaikat is megnyerni ujon fölkarolt vallásuknak.

Végre megemlékeznünk kell a Thurzó grófokról is, kik az ország leggazdagabb birtokosai voltak. Hét várat s nagyszámú uradalmakat birtak, melyeknek értékét kétmillió fo-

¹⁾ Előbb ferencrendű szerzetes volt, de protestánszá lett és megnősült. 1635 májusban visszatért a kath. egyházba és Keresztes atyánál, nagyszombati tanárnál végezte első gyónását.

rintra becsülték. 1629-ben a protestantismus buzgó pártfogóiból a kath. egyház tagjaivá lettek. Mihály és Kristóf voltak a család egyedüli, — s mintán gyermekkel nem bírtak — előreláthatólag utolsó férfisarjai. A nagynevű ősöknek méltatlan utódai, vagyonukat könnyelmű pazarlásaikkal, egészségüket kiesapongásaikkal ifjú korukban aláásták. Már 1636 nyarán sirba szállottak ¹⁾ és birtokaik a k. fiskust illették. Dobronoki most azon fáradozott, hogy a királytól egy birtokot eszközöljön ki a collegium részére, vagy legalább kivigye, miszerint a 40,000 forint — melyet Pázmány az egyetemnek átengedett — kifizettségé. Erre annál biztosabb reménye volt, mert Pálffy Pál a királytól a bajmócsi uradalmat kérelmezvén, ajánkozott, hogy azon esetre ha kérélmé meghallgattatik, a 40 ezer forintot kifizeti és ezenfölül egy új collegium alapítására 50 ezer forintot fog letenni. Azonban, bár II. Ferdinand ezen ajánlatokat szívesen fogadta, *valósításukat többféle körülmények meghiúsították. És a nagyszombati collegium a Thurzó örökségből nem nyert el egyebet, mint a semptei könyvtárt, melyet Pázmány eszközölt ki részére.

A magyarországi kath. főrangú nők minden időkben megérdemelték a „devotus foemineus sexus“ címét. Általában távol állottak a ledérségtől és a külsőségekbe helyezett vallásosságtól, mely például a francia aristokratia női társaságát a XVII és XVIII században jellemezi. Egyszerű, tiszta erkölcsök kezét fogtak benső vallásos érzülettel. De e lényeges különbség dacára, Franciaország és hazánk főrangú hölgyei találkoztak azon rokonszenven, melyet a Jézus társaság atyai irányá-

¹⁾ Dobronoki többször emlékezik a grófról. Midőn 1636 augusztus 11-én Mihály gróf halálát följegyzi, kiemeli hogy „e nimis continuae crapulae cruditatibus, post paucorum dierum infirmitatem“ mult ki.

ban bizonyítottak, kiknek a lelkeszkedő papság és minden más szerzetesek fölött határozott elsőbbséget adtak. Tanuságot tesznek ezen tényről a nagyszombati collegium évkönyvei is, melyeknek lapjain nagyszámban találkozunk oly előkelő nők neveivel, kik magukat a jezsuiták vezetésére bízták, s viszont ezeket anyagi és erkölcsi támogatásukban részesítették.

Rangra nézve első helyen áll Katalin brandenburgi hercegnő, Bethlen Gábor özvegye, ¹⁾ ki tokaji birtokán megtelepítette a jezsuitákat és annyira nem nélkülözhetette társaságukat, hogy midőn hosszabb utra indult, a tartományi főnöktől két atyát szokott volt magának kíséretül kikérni. ²⁾

Eszterházy Miklós, Pál és Dániel nejei többször látogatták a collegiumot és nagy ünnepeken megjelentek templomukban. Vöröskő urnői is kiválóan kegyelték a jezsuitákat. Pálffy Miklós a győri hősnek özvegye Fugger Mária és Forgách Zsigmond özvegye Pálffy Kata állandón itt laktak. Ezek gyakran hívták meg a jezsuitákat Nagyszombatból, részint, hogy nagyobb ünnepeken az isteni tiszteletet végezzék és a szentségeket kiszolgáltassák, részint hogy szünnapjaikat körükben töltvén szórakozzanak. Maurach atya rendes gyóntatójuk volt. Ajándékokkal is gyakran kedveskedtek a collegiumnak. Pálffy Kata — ki 1637 ápril 3-án halt meg — értékes ezüst asztali edényeket hagyományozott végrendeletében.

Hasonlag otthonosak voltak a jezsuiták Bossányi Zsuzsanna suránkai lakában. Ez férje halála után, 1636-ban elűzte a prot. prédikátort, elfoglalta a templomot és a lakosság megtérítésére egy jezsuitát hívott meg. Miután pedig a jobbagyokat súlyos bírságokkal kényszerítette a kath. isteni-

¹⁾ L. e munka II. 405 l.

²⁾ Így 1636 február 14 én Nagyszombatból Tokajba utazván kérelmére a provincialis egy német és egy magyar patert rendelt melléje. (Dobronoki naplója.)

tisztelet látogatására, egy hónap alatt az egész falu a kath. egyházba tért. A buzgó asszony gyakori ajándékai mellett, állandó emléket kívánt hagyni maga után a nagyszombati collegiumban. Az új templom mellett egy kápolna építését és dotációját vállalta magára.

Gróf Erdődy Zsuzsanna szepesi birtokaiba vezette a jezsuitákat. Ő és Forgách Miklós özvegye is értékes ajándékokat küldöttek a nagyszombati templomnak. Bosnyák Tamás özvegye pedig egy nagyszombati házat felerészben és 200 aranyat hagyományozott a jezsuitáknak, oly végre, hogy jövedelmeiből szegény tanulókat segélyezzenek. ¹⁾ Gróf Csáky Istvánné, Balassiné, Károlyiné Zólyomban és Turiné Czifferen meleg és bőkezű tisztelői voltak a nagyszombati atyáknak. ²⁾

A nagyszombati collegium nemcsak oda küldötte tagjait, hol a főurak és urnők pártfogása kényelmes és sikeres működést biztosított részükre. Oly tájakon és helyeken is találkozzunk velők, hol nélkülözések és üldöztetéseknek kitéve, sanyaruságok és veszélyek közepette folytatták tevékenységüket.

Pécs vidékén ök mentették meg a katholicismust, melyet a török zsarnokság mellett a protestans és arianus felekezetek buzgalma is fenyegetett. A csekély kath. maradványok, ellenséges elemek között szétszórva, az elpártolás közvetlen veszélyének voltak kitéve, miután sok mértföldnyi területen egy kath. pap sem találkozott. A licentiátusok ³⁾ többet ártot-

¹⁾ De az örökösök megtámadták a végrendeletet és miután a pert megnyerték, jelentéktelen ajándékkal kárpótolták a collegiumot.

²⁾ Mit a jezsuitáknak a kath. főurak és hölgyekkel való összeköttetései tárgyában összeállítottam, nagyrészt Dobronoki naplójában találtam.

³⁾ Világi férfiak, kik papok hiányában, püspöki jóváhagyással a

tak, mint használtak. Rendszerint tudatlanok és feslett életűek voltak. Nem ritkán annyira ment merészségök, hogy bár csak a kisebb rendeket bírták, az Úr vacsoráját is kiszolgáltatták, és pedig protestans mód szerint. Végre 1629-ben sikerült három jezsuitának e vidékre hatolni; utóbb még két társuk csatlakozott hozzájuk. Első teendőjük volt a licentiátusokat maguk köré gyűjteni és szent kötelességeik tárgyában fölvilágosítani. Majd bejárták a helységeket, hirdetve Isten ígését és a rég nélkülözött szentségek kiszolgáltatásával erősítették a hiveket.

De nem soká érezhették magukat biztosságban. Több kalvinista és arianus predikátor fölidézte ellenök a török hatóságok haragját. Ezek habozás nélkül kimondották reájuk a halálos ítéletet. Szerencséjükre a kadik nem voltak cátoi jellemek; 50 forintnyi váltságdíj lefizetése után szabadon bocsátották az atyákat. Később megújult az üldözés, s ekkor komolyabb veszélynek voltak kitéve. Vladika rác püspök által lázításról vádoltatván, hárman Budára hurcoltattak. Miután itt egy ideig börtönben sinlődtek, karóra ítéltettek. A kínos haláltól csak tetemes összeg, 1500 arany fejében szabadultak meg. Azonban szenvedéseikért gazdagon kárpótoltattak apostoli működésük eredményei által.

Az első négy éven át (1629—1633) 17,678 katholikust részesítettek a szentségekben; 228 protestanst, 42 arianust és egy törököt nyertek meg a kath. egyháznak. 1634-ben még fokozódott hatásuk. Midőn ugyanis a pestis dúlt a lakosság körében, ők önföláldozó buzgalommal ápolták, vigasztalták — és pedig tekintet nélkül vallásukra — a ragályos kór áldozatait. Eként köztiszteletet vivtak ki maguknak. És a következő négy éven át 8000 protestans és 150 arianus megtérése jutal-

népnek előimádkoztak, nyomtatott prédikációkat fölolvastak, kereszteltek, temettek sat.

mazta fáradaimaikat. A hivek adakozásaiból nyole elpusztult templomot restauráltak és megnyitották az isteni tiszteletnek. A török hatóságok utóbb nem akadályozták ezt; mert tapasztalták, hogy a nép szívesebben és állandóbban telepedik meg ott, hol temploma van. Iskolák is nyitattak és az atyák kiszemelve a tehetségesebb ifjakat, ezeket az egyházi tudományokba avatván, részben licentiátusok gyanánt alkalmazták, részben áldozárokká szenteltették. Ily növendékeiket vásár- és ünnepnapokon szétküldötték a közel helységebbe, hol imák és szentbeszédek fölolvasása által némileg pótolták az isteni tisztelet hiányát. A jezsuitáknak Rómába küldött évi jelentések — melyekből összeállítottuk az imént előadottakat ¹⁾ — szokásuk szerint elvből, nehogy a hiuságot és dicsvágyat ápolják, nem nevezik meg a lelkes férfiakat, kik nehéz föladatukat ily merészen és szerencsésen megoldották. Dobronoki naplójából ismerkedünk meg kettővel soraikból. Az egyik Horvát atya, a másik Velikai Miklós. Az utóbbi 1637 elejéig működött itt. Ekkor Kecskemétre küldetett missionáriusnak, ²⁾ hol előtte 1633 óta mások működtek volt. Kápolnát, iskolát építettek; de ezek lángok martalékaivá lőnek. Itt is, miként Pécs táján, sokféle nehézségekkel kelle megküzdeniök. Megtérítettek 14 kalvinistát. ³⁾

Temesvártt — egy török basa székhelyén — 1626 óta Gáspár atya működött. A vár falain kívül volt szegényes lakháza és szerény kápolnája. A közel helységebben négy templom állott rendelkezésére, melyek részére a töröknél pénzen kelle megvásárolni a biztosságot. Ellenségei ő ellene is fölingerelték a basát. Egy alkalommal börtönbe vettetett és

¹⁾ Ezeket a római „Al Gesu“ központi rendház levéltárában használtam.

²⁾ 1636 március 19. 1637 február 23.

³⁾ Kazy Hist. Univ. Tyrnav. 257 l.

máglyára ítéltetett; csak futás által mentette meg életét. Az eredmények, melyeket a térítés és lelkipásztorkodás terén létesített, jelentékenyeknek mondatnak. ¹⁾

Erdélybe is Nagyszombatból küldettek időközönként egyes atyák. ²⁾ De néha az utiköltségek összeszerzése nehézségeket okozott. Emiatt 1635-ben az Erdélyben tartózkodó jezsuiták gyűjtést rendeztek egy oly tőke előállítására, melynek kamataiból az utiköltségek fődőztessenek. Az eredmény 600 arany forint, 544 tallér és néhány darab nyers arany volt. Pázmány az utóbbiakat pénzzé verette és így az összes alap mintegy 5660 magyar forintot képviselt. ³⁾

A nagyszombati collegiumnak missiótelepei voltak még Léván, hol 1629 től két jezsuita tartózkodott; Kassán, hová 1633-ban visszatértek és Túrócson, hova Pázmány 1636 elején 2 atyát, 2 tanárt és egy frateret küldetett, ellátásukat magára vállalván. ⁴⁾

A Pozsonyban Pázmány által 1626-ban alapított residentia ⁵⁾ 1631-ben collegium rangjára emeltetett; és folytonosan kiváló tárgya maradt a primás gondoskodásának és bőkezűségének.

Az intézet hatásának és tevékenységének súlypontja az iskolában volt. 1627 végén csak két osztálylyal bírt; ehhez 1628-ban a syntaxis, 1629-ben a poezis és 1631-ben a rhetorika járult. Ezen öt osztály ugyanannyi tanár vezetése alatt állott és sűrűn látogattatott a város kath. és prot. gyermekei által egyaránt. Ily körülmények között az épület, melybe a je-

¹⁾ Római évi jelentésekből.

²⁾ Így 1636 sept. 26-án Raiki Gáspár.

³⁾ Dobronoki naplója.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ L. e. munka II. 234 l.

zsuiták 1626-ban bevonultak, nem volt képes a rendtagokat és tanítványait befogadni. Szükségessé vált egy nagyobb, célszerűbben berendezett ház építése. 1628 ápril 17-én tették le az alapkövet. És 1635-ben a négy szárnyból álló két emeletes diszes épület, mely a káptalani egyház mellett emelkedik és jelenleg a jogakademiának s az elemi iskoláknak tantermeket szolgáltat, készen állott. Kapuja fölött ma is hirdeti a fölírás és a három struchtollas cimer Pázmány emlékezetét. Ugyanis az építés költségeit nagy részben ő szolgáltatta. 1630—34 között e célra 8500 forintot és 1000 akó bort helyezett a collegium rendelkezésére.

Pázmány végrendeletében is megemlékezett ezen intézetről. Kétezer forintot, 100 tallér értékű templomi szereket és — mi még nagyobb becses birt — gazdag könyvtárát hagyományozta neki.¹⁾ Nyomdáját, mely a pozsonyi érseki palotában volt föllállítva, még életében engedte át, hol Némethy

¹⁾ A pozsonyi collegium könyvtára értékes művekben gazdag volt. Évkönyveiben 1631-re följegyezve van: „Aucta est Bibliotheca praecipuis Patribus graecis et latinis, aliisque non vulgaribus libris.“ 1632-re „Aucta Bibl. libris prope 1000 florenorum.“ A könyvek szép szekrényekben voltak elhelyezve, melyek fölött azon írók arcképei, ügyes kézzel festve, gazdag keretekben állottak, kik a Jézustársaság tagjai lévén, a megfelelő tudományokban kiűntek. Így a szónokok fölött Pázmányé, a biblikusok fölött Káldyé állott. A szekrények, képek és a könyvtár egy része jelenleg a pozsonyi k. főgymnasium birtokában van. — Hogy P. könyvtárát a pozsonyi collegiumnak hagyta 1636 nov. 12-én kelt végrendeletéből tudjuk. (Podbraczký. Pázmány P. Élete 93 l.) De kétségtelen, hogy e könyvtárnak csak csekély része került rendeltetési helyére. A collegium évkönyveibe későbbi kéz e sorokat írta: „Quo libri venerint, incertum. Paucissimi enim hodie supersunt. Haec literarum nobis cura.“ És e munka írója a könyvtár által jelenleg birt könyveket áttekintvén, csak egyet talált, mely Pázmánytól ered. Ez saját munkája „A szent írásról és az anyaszentegyházról“ (1626) melyet második kiadásban közrebocsátani szándékozván, átjavított és megtoldott.

Jakab atya fölügyelete alatt külföldről behivott szedők által Pázmány, Káldy és mások művei nyomattak.¹⁾

A nagynevű alapító körül számos más jötevők csoportosultak. Pálffy Pál gróf Dévényben nyárilakót épített a collegiumnak és 800 forinttal ajándékozta meg. Patachich István személynök egy dévényi, s egy nisideri curiáját engedte át. Utódja a személynöki hivatalban, Trstýánszky Gáspár két szállót és kápolnájukra 2000 forintot hagyományozott; neje templomi öltönyökkel kedveskedett. Bethlen Gábor özvegye, Brandenburgi Katalin értékes arany kelyhet ajándékozott. A collegium két tagja örökségét hozta magával Goszthonyi István egy pozsonyi szállót és 3000 forintot, Rajki Gáspár egy nemesi cúriát Nisideren.

Ily nagymérvű anyagi gyarapodás lehetővé tette, hogy a collegium 1637-ben már tizennyolc rendtagot befogadjon. Tevékenységük eredményeinek jellemzésére kiemeljük, hogy míg 1626-ban az áldozók száma alig 1000-re ment, tizenegy évvel utóbb 8600-ra emelkedett. És 1633—37 között kétszáznál többet, férfiakat, nőket, vezettek a protestans felekezetek köréből a kath. egyházba.²⁾

A Dallos Miklós győri püspök által alapított győri residentia 1633-ban collegiummá lett. Ekkor a rendtagok száma, mely kezdetben három volt, tizenháromra emelkedett. Az öt osztályú iskolát 400-nál több tanuló látogatta. Dallos utódja, Sennye István cancellár bőkezűen tá-

¹⁾ Pázmány e nyomdát a nagyszombati collegiumnak ajánlotta föl, de miután itt alkalmas helyiségek hiányoztak, a pozsonyiban helyeztetett el. Néhány évtizeddel Pázmány halála után per támadott az-iránt, vajjon a nyomda a nagyszombati, vagy a pozsonyi intézet tulajdonát képezi e. Az erre vonatkozó iratok a m. k. kam. levtban.

²⁾ A pozsonyi collegium évkönyveinek kivonata Hevenesy kéz-irati gyűjteményében, (XVIII. kötet.) és a római évi jelentésekben.

mogatta. Midőn az atyák új templomot kezdettek építeni, 3000 akó bor árával járult a költségekhez. Még többet tett Draskovich György, ki őt követte. 1636—7-ben mintegy harmadfélezer forintot adott készpénzben. Ugyanakkor nyole kis házat vásárolt a káptalantól, melyeknek a collegium épületéhez csatoltatni kelle. ¹⁾ Ő eszközölte ki, hogy a lébenyi apátság 1636 végén a collegiumnak engedtesse át; miután pedig birtokai nagyrészt elzálogosítva voltak, kiváltásukra Pázmány 8000 forintot ajánlott föl. ²⁾ A collegium egyik tagja Bekaria Mihál pedig mintegy 30,000 forintnyi értékét képviselő örökségét engedte át. A Belecins Péter rector alatt működő rendtagok buzgalma a városban és vidékén lényeges szolgáltatokat tett a kath. ügynek.

A három collegium mellett ugyanannyi residentia működött az országban. A homonnait, mely Drugeth György gróf által alapított, de az 1619-ik évi zavarok idejében föl-oszlott, fia János gróf, országbíró 1632-ben visszaállította. Kezdetben csak 4 rendtag jelent meg; de számuk 1636-ban már 14-re emelkedett. Miként Pozsonyban és Győrött, itt is öt osztályú gymnásiumot szerveztek, mely a fölvidék egyik legkiválóbb és leglátogatottabb intézetévé lön. Az atyák mint térítők is szerencsések voltak. Miután főuri pártfogójuk birtokairól a predikátorokat elűzte, rövid idő alatt tíz falut nyertek meg egyházuknak; s egyebütt is számos, a protestáns és görög nem egyesült felekezetekhez tartozó családokat. Forró atya, mint visitator 1636-ban Homonnán megjelenvén, reábirta a grófot, hogy a residentiát Ungvárra, mint biztosabb és népesebb

¹⁾ Hogy ezen házakat a városi terhektől fölmentse 500 tallért tett le.

²⁾ Vajjon azonban halála nem gátolta-e ezen összeg tényleges lefizetésében, kétséges.

³⁾ A római jelentések és Dobronoki naplója.

helyre tegye át. A gróf azonnal intézkedéseket tett, hogy Ungváron a szükséges építkezés megkezdessék. Siettetésére Lósy egri püspök évenként fizetendő 1000 forintot ajánlott föl. Lippay 800 forintot adott. Brandenburgi Katalin egy 5000 forintra becsült tokaji szöllejét engedte át a residentiának.¹⁾

Gyöngyösön Pyber egri püspök, Pázmánynak és más főuraknak buzdításaira, már 1632-ben szándékozott residentiát alapítani. Emiatt egy atyát küldetett oda, kinek föladata volt a város lakóit e tervnek megnyerni. Miután ez ékesszólása és tapintatos föllépése által magát megkedveltetni tudta: a város maga kérte föl a Jézustársaság előljáróit tanítók küldésére, kikre iskoláik vezetését bizná. Időközben meghalt ugyan Pyber; de utódja Lósy még buzgóbban karolta föl az ügyet és évi segélyt ígért. Eként 1633 végén néhány jezsuita megtelepedett és megnyitotta az iskolákat. Mindjárt az első napokban 87 tanuló jelentkezett, kikhez rövid idő alatt még 30 csatlakozott. A következő évben a három osztály mintegy 200 tanulóval birt. Homonnai János és Rákóczy Pál is segélyezték a jezsuitákat. Egy gyöngyösi polgár pedig 1000 forintot s eziüst kelyhet ajándékozott nekik. A nép annyira megkedvelte őket, hogy elhanyagolni kezdé a városban levő ferenczerendű kolostor papjait, bár ezelőtt sokféle jó szolgálataik miatt általános tiszteletben részesültek. Ezen körülmény elégtelenséget idézett elő soraikban, melynek egy Fulgentius nevezetű atya minden alkalmammal kifejezést adott. Az egyházi szószékről megtámadta a jezsuitákat; azzal vádolta őket, hogy a híveket magukhoz csatolandók önkényesen enyhítik a bőjt szigorát.²⁾ Az ügy oly fontosságot nyert, hogy Lósy, és ezáltal a szent szék elébe vi-

¹⁾ Dobronoki naplójából.

²⁾ Hogy t. i. bőjti napokon a hús és tojásétlkek élvezetét nemcsak megengedik, hanem parancsolják is.

tetett. ¹⁾ Mindamellett a jezsuiták nem szüntek meg a nép ragaszkodását mind nagyobb mértékben tapasztalni. Hiveik számát térítés által is gyarapították. Néhány év alatt 277-et vontak el a protestans felekezetektől. ²⁾

Komáromban a győri collegium tagjai tartottak időközönként missiókat. De a jezsuiták állandón megtelepedni ohajtottak itt, miután ez legalkalmasabb hely volt, honnan missióik hálózatát a török hódoltság területére kiterjeszszék. Emiatt Althan Adolf grófhöz folyamodtak, mint ki társaságuknak páratlan bőkezűségű pártfogója volt és már is három collegiumot alapított: Krems, Znaim és Iglóban. Ez készen nyilatkozott lehetővé tenni, hogy a jezsuiták Komáromban is megtelepedjenek. 1635 elején nejével megállapodott, hogy itt három intézetet fog létesíteni. Az egyik a várban menhely (refugium) leendett, hová a Magyarországon működő atyák zavarok idejében, veszélyek esetére vonulhassanak; a grófi pár e célra följárlá saját házát, melyhez több épületet vásárolni és a vártemplomot a királytól kieszközölni ígérkezett. Magában a városban egy más, 33 rendtag befogadására alkalmas collegiumot és templomot alapjaiból fölépíteni szándékoztak. Végre egy harmadik épületben finővelde (Seminarium Studentium) alapíttatnék. Midőn ebbeli szándékaik és elhatározásaik felől a Jézustársaság előjáróit értesítették: tényleg átadták azok megbízottjainak sz. András templomát, melyet saját pénzükön megvásároltak, restauráltak és fölszereltek, továbbá a templom közelében megszerzett házakat és kerteket. Végre átengedték egy 76,000 forintról szőlő kötelezvényüket és készpénzben 6000 tallért ígértek lefizetni. Egyelőre, addig is míg e nagyszerű épületek elkészülnének, megállapított, hogy haladéktalanul két je-

¹⁾ Knauz. Magyar egyház régi szokásai. (Magyar Sion. 1868. 192 l.)

²⁾ Római jelentések. És Kazy i. m. 259 l.

zsuita atya fog Komáromba küldetni, kiknek ellátására 350 forintot tettek le.¹⁾

A két atya csakugyan megérkezett és megvetette a residentia alapját. De Althan nagyszerű tervei nem valósultak, miután ő már 1636 május 16-án kimult. Fia Mihál Ferdinand gróf, készen nyilatkozott ugyan atyjának alapítványait megerősíteni és terveit keresztülvinni;²⁾ de ez nem történt meg. Ennekfolytán a residentia főnállását másként kelle biztosítani. És Dobronoki atya reábirta Jakusich György veszprémi püspököt, hogy a fehérvári prépostságot átengedje. Így eléretett a cél, bár a javadalom igen szerény volt; alig 300 forintot jövedelmezett.³⁾

Bármily széles terjedelmű és jelentékeny volt már a Jézustársaság tevékenysége magyar földön: az sem Pázmányt, sem pártfogóját II. Ferdinandot nem elégítette ki. A kath. vallásnak és művelődésnek új collegiumok alapítása által még több erődöket kívántak emelni.

Midőn Lamormain Vilmos atya, a császár gyóntatója 1635 november elején Nagyszombatba utazott, hogy az egyetem ünnepélyes megnyitásán jelen legyen, II. Ferdinand megbizta őt, hogy ezen ohajtását Pázmánynyal és más tanácsosokkal közölven, velök a kivitel módozatai iránt értekezék. November 13-án a nagyszombati collegium egyik teremében bizalmas tanácskozmány tartatott. Pázmány és Lamormain csak Lippay cancellárt, Eszterházy nádort és Pálffy Pál kamarai elnököt hívták meg. Lamormain előadta, hogy a király Kassán, Besz-

¹⁾ Az Althan Adolf és neje által sajátkezűleg aláírt alapító okmány kelt 1635 szept. 26-án. Alján olvassuk: „Ita actum et conclusum Viennae. Guilelmus Lamormain“ (Eredetije a kam. lev.)

²⁾ Lamormain V. 1636 marc. 20-án III. Ferdinandhoz intézett levele, melyben az alapítvány megerősítését kéri, a kam. lev.

³⁾ Dobronoki naplója 1637 marc. 12.

terezbányán és a Dunán túl is jezsuita collegiumokat és gymnasiumokat ohajtana alapítani; fölhivta tehát a tanácskozmányt hozza javaslatba a módozatokat, melyek szerint ezt legbiztosabban kivinni lehetne.

Erre Pázmány vette át a szót. A maga és társai nevében köszönetet mondott ő felségének buzgó, és apostoli címével anynyira összhangzó elhatározásáért. Az alapítandó intézetekre legalkalmasabb helyeknek jelölte ki Kassa és Beszterezbánya mellett még Sopronyt és Kőszeget; mintán ugyanis e városok lakói nagyrészt protestánsok, ezeknek körében a kath. vallás érdekeit egyedül úgy lehet előmozdítani, ha a tudományos kiképzés után vágyódó magyar ifjuság részére tanodák, növeldék állíttatnak föl s a jezsuiták vezetésére bíztnak. Nehogy pedig a nevezett városok polgárai a jezsuiták megtelepedését gátolhassák, ezeknek oly épületeket és javadalmakat kell átengedni, melyekkel a király szabadon rendelkezhetik. A kamara könnyen fog módokat találni, hogy ez a király és a kincstár jelentékeny terhelése nélkül eszközöltessék. Szükséges mindekelőtt az alapítandó intézetek első fölszereléséről gondoskodni és egyelőre mindegyiknek bizonyos összeget — mintegy 1000 forintot, buzát és bort — kirendelni. Az állandó dotatio pedig következő módon történhetnék. A sopronyi collegiumnak adassék a pornói apátság. A beszterezbányai és kassai collegiumok részére pedig a bozoki és mislyei prépostságoknak, 35,000 forintban világiaknál elzálogosított, javait kellene kiváltani; a váltságdíjt legegyszerűbben aként lehet előteremteni, ha a koronára szállott javak katolikus nemeseeknek adományoztatnak; oly kötelezettséggel, hogy a mondott célra bizonyos összeget fizessenek.

Pázmány ezek után a tanácskozmány figyelmét még egy más tárgyra is irányozta. Előadta, hogy a magyarországi kath. egyházra nagy mértékben előnyös volna, ha a nagyterjedelmű esztergomi

egyházmegye távolabb részeiben — melyekhez télen csak 24, nyáron 15 napi utazás után érhetni el, — két püspökség alapítatnék: az egyik Gömörben, a másik a Szepességben. És megjegyezte, hogy e két új püspökséget, az esztergomi érsekség nagy hátránya nélkül lehetne a szükséges jövedelmekkel ellátni.

A bibornok összes javaslatai a tanácskozmány öszhangzó helyeslésével és jóváhagyásával találkozván, Lamormain által a királynak fölterjesztettek. ¹⁾ II. Ferdinand szokott erélyével fölkarolta azokat és a pozsonyi kamarát utasította, hogy a szükséges intézkedéseket tegtegye. ²⁾ És miután ez időben a Thurzó család gazdag öröksége a koronára szállott, Lamormain tanácsára elhatározta magát, hogy az új szerzeményből, mintegy tized gyanánt, 100,000 forintot fog „Isten dicsőségének és a kath. vallás érdekeinek előmozdítására“ fordítani. Terve volt 40,000 forintnyi tartozását a nagyszombati collegiumnak kifizetni, a fönmaradó összeggel pedig a besztercebányai és kassai collegiumokat megalapítani. ³⁾ Azonban az örökség tárgyában fölmerült jogi nehézségek és közbejött halála meggátolták a terv kivitelét. Utódja III. Ferdinand, Lamormain fölhívására, szintén elfogadta a nagyszombati conferentia javaslatait és késznek nyilatkozott beváltani atyja ígéreteit; ⁴⁾ de egyelőre a német birodalomban folyó háború és a sokféle politikai bonyodalmak elvonták figyelmét a Jézustársaság érdekeitől.

¹⁾ Egykorú másolat a kam. levéltárban.

²⁾ Meghagyta, hogy a pornói apátság a győri püspöknek rendelkezésére bocsáttassék a sopronyi collegium megalapítása végett; javaslatoakat kért a bozói és mislyei prépostságok kiváltásának módozatai iránt. (Erről emlékezik Lamormain 1636 aug. 26-án a királyhoz intézett iratában. Kam. lev.)

³⁾ Erről említést tesz Rumer J. provincialis 1636 aug. végén a királyhoz intézett levelében. Kam. lev.

⁴⁾ Lamormain 1637 marc. 20-án III. Ferdinandhoz intézett levele és ennek april 24-én kelt leirata. Kam. lev.

Eként Beszterezebányán és Kassán csak a következő évtizedben alapítottak meg a jezsuita intézetek. De a sopronynak létesülését még megélte Pázmány. Ez főleg Draskovich György győri püspök műve. Kérelmére 1636 nyarán a király rendeletet bocsátott a sopronyi tanácshoz, hogy a püspököt a jezsuiták megtelepitésében támogassa. A protestansok, kik a város lakosságának többségét képezték, nem kevéssé felháborodtak e hirre s mindent megtettek, hogy a jezsuitákat városuktól távol tartsák. Emiatt küldöttségek jártak a nádornál és a püspöknél. Sőt a tanács ígérte, hogy kath. tanítókat fog alkalmazni, és ha kell, ilyeneket akár Párisból, vagy Olaszországból hozat, csak a jezsuiták maradjanak el.¹⁾ De a püspök nem engedett.

Dobronoki atya — ki a létesítendő új intézet igazgatójává volt kijelölve — 1636 szeptember elején utnak indult, hogy a tanácsossal a befogadás föltételei iránt egyezkedjék. Előbb a nádor kismartoni várába ment. Itt megjelentek a város küldöttei, hogy föltételeiket előterjeszszék. Miután pedig ezek elfogadhatlanok voltak, a nádor kemény, fenyegető szavakkal, a győri püspök és Dobronoki pedig szelid séggel igyekeztek őket engedményekre bírni. Az alkudozások több napot vettek igénybe. Végre, főleg a nádor közbenjárására, a tanács megnyugodott azon föltételekben, melyek alatt a pozsonyiak befogadták volt a jezsuitákat. Ezekután szeptember 11-én a város késznek nyilatkozott megengedni, hogy két épület, mely a Krisztus testéről nevezett vallásos társulat birtoka volt, a megtelepitendő jezsuitáknak átadassék. Ezek viszont kötelezték magukat, hogy a tanács megegyezése nélkül más házakat nem vásárolnak, bort

¹⁾ A római jelentésekből.

mérni nem fognak, a polgárok fiait, mielőtt ezek tizenhatodik évüket betöltötték, rendjükbe föl nem veszik. ¹⁾

Dobronoki azonnal átvette az átengedett épületeket. A győri püspök pedig 200 forintot kézbesített neki a butorok beszerzésére. Miután azonban Pázmány Dobronokit Nagyszombatból elbocsátani vonakodott, Holovitiusz Ádám atya neveztetett sopronyi előjáróvá, ki Gaglmayer Lipót atya társaságában, octóber végén elfoglalta a residentiát. December végén három társat nyertek. Ekkor megnyitották az iskolákat. Kezdetben csak 32 tanuló jelentkezett. Azonban néhány hónap múlva számuk már megközelítette a másfél százat. Soraikban nem hiányoztak a protestansok sem, bár a prédikátorok nem mulasztották el buzgón figyelmeztetni a szülőket a veszélyekre, melyeknek gyermekeiket kiteszik. És nem ok nélkül. Mert a következő évben (1637) 22 protestans egyént vezettek a kath. egyházba. Ezen eredmények még inkább fokozták a protestansok gyűlöletét, kik ellenséges érzületeiknek sokféleképen adtak kifejezést és a jezsuiták személyes bántalmazására is vetemedtek. ²⁾ Annál buzgóbban támogatta őket és intézetüket Draskovich. Félév alatt közel 2000 forintot fordított rájuk és egy 200 forint értékű szentségtartóval ajándékozta meg templomukat. ³⁾

Ugyanő megszerzé nekik a sopronyi sz. János javadalmat, a kolostorral és templommal együtt. Ez a jánoslovagok elpusztulása után egyháziaknak szokott volt adományoztatni. Ekkor Vörös Mátyás győri kanonok birta; miután pedig ez arról lemondott és a királynak, ugyyszintén a patronatusi joggal

¹⁾ A nádor előtt kötött egyesség, ugyyszintén a Krisztus testéről címzett társulat átengedési okmánya (szept. 29) a kam. levé.

²⁾ Dobronoki naplójában 1636 nov. 25-re följegyzí „Intelleximus P. Adamum Sopronii percussum a haereticis.“

³⁾ Dobronoki naplójából.

biró Nádasdy családnak jóváhagyásával, a jezsuitáknak adatott át.¹⁾ 1637 tavaszán királyi adományozás folytán a pornói apátság birtokai is a sopronyi residentiára szállottak.²⁾

Pázmány — miként a nagyszombati értekezleten is hangsúlyozá — a fölvidékre különös figyelmet fordított, s itt is megtelepíteni ohajtotta a jezsuitákat. Már 1627-ben foglalkozott azon gondolattal, hogy őket Szepesváraljára bevezeti. De a Jézustársaság ausztriai főnöke nem rendelkezett a szükséges egyénekkel. A következő évben föleleveníté tervét; s most Podolint tűzte ki az alapítandó intézet székhelyéül. És miután a 13 szepesi város Lengyelországhoz tartozott, Káldy Márton atyát oda küldötte, hogy a király és a birtokos főurak pártfogását kikérje. Azonban, bár egy lengyel főur podolini házát és ennek berendezésére 5000 forintot ajánlott föl,³⁾ nehézségek támadtak; miután a lengyel király kívánta, hogy a collegium nem az osztrák, hanem a lengyel provincialis alatt álljon. Ekkor Káldy Eperjesre irányozta Pázmány figyelmét, hol Rákóczy Pál kész volt egy régi zárda épületet átengedni. Pázmány nem fogadta el az ajánlatot. Alkalmasabb és biztosabb helynek tekintette Szathmárt. És 1636-ban megállapodott, hogy itt residentiát alapítand.⁴⁾

„Visszaemlékezve — írja alapító okmányában — a hajdan virágzó magyar haza vallásos buzgalmára, a jelen helyzet szemlélése nemesak szomorúsággal tölti el lelkünket, hanem egyuttal ösztönöz, hogy kötelezettséginkhöz képest, gyenge erőink arányában, a kath. vallás érdekeit Isten segítségével

¹⁾ Vörös kanonoknak 1636 szept. 15-én kelt lemondása, a királynak szept. 28-án kelt adományozási okmánya és Réwai Judithnak, Nádasdy Pál özvegyének fassiója a m. kam. levél.

²⁾ 1636 ápril 24-én kelt k. resolucio. Ugyanott.

³⁾ Fabricius Albert atya levele Rákóczy Pálhoz 1629 febr. 15. Kam. levél.

⁴⁾ A szathmári residentia évkönyveiből. (M. k. egyetemi könyvtár.)

fölkaroljuk; főleg Magyarország felső részeiben és névszerint a váradi egyházmegyében, mely majdnem teljesen megfosztva van a vallás emelésének eszközeitől.“ A residentia dotatiójáról következőleg intézkedik. A szepesi káptalan mellett 1510-ben Hedvig tescheni hercegnő, Zápolya István özvegye kápolnát alapított „Krisztus testéről“ címezve, s annak az abaujmegyei Somogy, a zemplénmegyei Kisfalud és Szeghi, a szepességi Kolbach birtokokat adományozta. ¹⁾ Ezen birtokokat II. Mátyás 1611-ben 12,500 forint erejéig Pethe Lászlónak beírta, ²⁾ ki azokat végrendeletileg Pázmánynak hagyományozta, hogy jövedelmeiket kath. nevelési célokra fordítsa. Most Pázmány, pápai engedéllyel, ezen birtokokat a szepesi prépostsággal egyesítette, két föltétel alatt: először, hogy a kápolna mellett egy papot tartson; másodsor, hogy a szathmári jezsuitáknak évenként 2000 forintot fizessen. ³⁾

Ez alapítványt elfogadta és megerősítette a Jézustársaság római főnöke, ki elrendelte, hogy Szathmárra haladéktalanul nehány atya küldessék. ⁴⁾ Ezeknek működését megkönnyítendő, Pázmány kieszközlé a királynál, hogy a prot. prédikátorok és tanítóknak a várból a városba való utasítását elrendelje. ⁵⁾ De ezen új telep munkásságának kezdetét már nem élte meg.

¹⁾ II. Ulászlónak 1511 jun. 24-én kelt megerősítő okmánya. Kam. lev. (Szathmári jezs. acták.)

²⁾ Az erről szóló okmány ugyanott.

³⁾ Pázmánynak 1636 oct. 14 kelt alapító okmánya ugyanott.

⁴⁾ A szathmári residentia évkönyveiből.

⁵⁾ 1636 decemberben kelt k. leirat a Nemzeti Muzeum kéziratai között.

V.

A Pálos-rend reformatiója. — Birtokainak visszaszerzése. — Új kolostor, (a pápai) alapítása. — A szent Ferenc-rend és a klarissák. — A szent Benedek rend visszaállítását célzó kísérletek.

A Pálos-rend érdekei folytonosan foglalkoztatták Pázmányt. Nem kevésbé fájt lelkének, hogy ezen rend — az egyedüli, melyet magyar föld szült — hajdani virágzó állásából mélyen süllyedett, hatástalanná, sőt gyakori botrányok színhelyévé lőn. Azon alternatívával állott szemben, hogy a rendnek vagy eltörlését, vagy gyökeres reformatióját sürgesse és vigye keresztül.¹⁾ Az utóbbit választotta, és miután etekintetben első kísérlete meghiúsult²⁾, 1632-ben Rómában tartózkodva, újabb lépéseket tett a szentszéknél. Fölkérte a pápát nevezzen ki apostoli visitatorokat és ezen tisztet a Pálos-rend körén kívül álló alkalmas, erélyes férfiakra ruházza. Maga Tomkó János bosniai püspököt és Basilius bécsi capucinus atyát hozta javaslatba, önként ajánlkozván, hogy azokat támogatni és a kellő utasításokkal ellátni fogja.³⁾

Tomkó csakugyan néhány hónappal utóbb kineveztetett apostoli visitátorrá; azon észrevétellel, hogy teendői iránt Páz-

¹⁾ Lósy 1637 aug. 23-án a rend tartományi főnökének írja: „Visum fuit... Cardinali P. Pázmány... quod lapsu temporis ad eos defectus devenerit, ob quos aut penitus suppressendus, aut certa ratione reformandus sit. Hoc ultimum ipse elegit, ex hac consideratione, quod Ordo hic in Hungaria sumpserit originem, ac aliquando cum magna Regni utilitate floruerit.“ Ujabb másolat a Nemzeti Múzeumban.

²⁾ L. e munka II. k.

³⁾ Pázmány fölterjesztése Mednyánszkytól Legatio Romana 113 l.

mány utasításait kérje ki.¹⁾ És 1633 elején Horvátországban találjuk már a buzgó főpapot, hol nehéz föladatának betöltését megkezdette.

Mintán az állapotokat, a hiányokat és visszaéléseket a helyszinén tanulmányozta volt: jelentéseit és javaslatait Rómába küldötte. Különösen indítványba hozta, hogy a rend előljáróinak választására új szabályok alkottassanak. Fölterjesztései a szent széknél beható tanácskozások tárgyát képezték. És miután előre látható volt, hogy ezek hosszú időt vesznek igénybe, a szent szék addig is, míg a végleges intézkedések megtörténének, szükségesnek látta a rend főnökeit tisztüktől fölfüggeszteni; mire 1636 tavaszán a rend kormányát ideiglenesen Ssarzensky Miklós atyára, egy különben nyugtalan lelkű és fondorkodó férfiúra „Generalis Vicarius Apostolicus“ címmel ruházta.²⁾

Az új apostoli helynök sietett kineveztetéséről a rend kolostorait értesíteni. Kiemelte, hogy ő a rendet szégyenteljes szolgálattól mentette meg, midőn kelletlenül és könnyek között elfoglalta a terhes állomást; ugyanis a szent szék már világi papot, vagy valamely szigorúbb szerzet tagját szándékozott a Pálos rend főnökévé nevezni.³⁾ Eként népszerűséget igyekezett magának kiküzdeni. De ez nem sikerült. A magyar- és horvátországi kolostorok, Zaicz provinciális által fölizgatva, vonakodtak a lengyel atya hatóságát elismerni. Pázmányhoz is folyamodtak, fölkérvén

¹⁾ A Congr. de Propaganda fide utasítása Tomkóhoz. Primási egyh. lev.

²⁾ Lósynak főnebb idézett levele nyomán. — Starzensky mint lengyelországi főnök szintén sok zavart idézett elő. Tomkó ellen ép oly állást foglalt el, mint Zaicz Magyarországon; sőt gyalázó iratokat terjesztett ellene. Tomkó kénytelen volt Pázmány támogatását kikérni Starzensky megfőkezésére. (T. levelei Zaiczhoz. 1633 ápril 14. és jún. 16-án. Egyk. más. Prim. egyh. lev.)

³⁾ Starzensky levele Borkovich Márton atyához, Rómából 1636 május 14. (Egyk. más. Ugyanott.)

őt, hogy Starzensky kineveztetésének visszavonását eszközölje ki. ¹⁾ Azonban Pázmány vonakodott ez ügyben lépéseket tenni. „Mintán a szent atya — írta Zaicznak — a szerzetes rendek kormányzásában is legfőbb hatalommal bir e földön, általa meg nem kérdeztetvén, nem érzem magam följugositva, hogy rendelkezéseivel szemben ellenjavaslatokkal lépjek föl. Egyéb-ként atyaságod és az egész rend ohajtásaitak kellő hódolattal előterjeszthetik a sz. atyának.“ ²⁾

Egyébként, úgy látszik, Starzensky maga is belátta, hogy a támadott nehézségeket leküzdeni, magára hagyatva nem lesz képes. Valószínűleg az ő előterjesztései alapján történt, hogy Pázmány, már néhány héttel a főnebbi sorok írása után, Rómából pápai brévév vett, mely a magyarországi tartományi főnököt az ő hatósága alá rendelé. Ekkor Pázmány a magyarországi kolostorokhoz körrendeletet boesátott. „Meghagyjuk a rend minden előljáróinak és tagjainak — írja többi között — hogy ezentul Zaicz atyának rendeleteit és intézkedéseit el ne fogadják, hacsak a mi parancsunkat elő nem mutatja; különben a szent szék haragját és büntetéseit vonják magukra. Ha pedig Zaicz atya kísérltet tenne bármit erőszakosan kivinni, tisztességes őrizet alá helyezzétek s tartsátok további rendelkezésünkig.“ ³⁾ Utóbb Zaicz atyát Nagyszombatba idézte. De egyuttal belátta, hogy ezen helyzet tarthatlan és a rend teljes fölbomlását fogja, ha soká tart, maga után vonni. Emiatt Starzenskyt sürgetően fölhivta, hogy mielőbb Magyarországba jöjön s itt a kormányt átvegye. ⁴⁾ Azonban Pázmány, mit oly hön ohajtott és buzgón előkészített, a Pálos rend reformját nem élte meg.

¹⁾ Emlékira'uk Ugyanott.

²⁾ 1636 július 4. Ered. fog. Prim. egyh. levé.

³⁾ 1636 szept. 16. Ugyanott.

⁴⁾ 1636 szept. 25. Pázmány olasz levele Starzenskyhez. Ugyanott.

A zavarok örökségkép átszállottak utódjára, kit szintén nagy mértékben foglalkoztattak. ¹⁾

Pázmány szerint e rend fénykorában száznál több kolostorral bírt, melyek közül azon időben alig tíz tartotta fön magát. ²⁾ Ezeknek egy része Horvátországban volt; Magyarországon csak az elefánti, máriavölgyi, sátoraljaújhelyi, terebesi, vásonyi és wondorfi zárdákat lakták gyéren szerzetesek.

A többiek elpusztulva, világiak kezében voltak. Pázmány korában, kétségkívül az ő hatása folytán, az előljárók megkísérlték a rend birtokait lassanként visszaszerezni; mi, bár csak csekély részben, és nagy nehézségekkel sikerült is.

A marianostrai, toronyalljai, laádi, diósgyőri, dédesi, újhelyi, ungvári, wondorfi, monyorókeréki, vásonyi, porvai, sámboki, csathai, enyerei, örményesi, sümeghi, bajesi, mariacsaládi zárdák birtokainak egy részét a rend főnökei egyes főuraknak olcsó árakon bérbeadták volt.

A beregi zárdá birtokai, a rend megegyezésével Daróczy Ferencz által használtattak; de halála után 1618-ban a nádor parancsára visszaadattak. Bethlen első támadásának idejében ismét világiak által elfoglaltattak, s csak midőn Bethlen halála után 1630-ban a hét megye Magyarországhoz visszacsatoltatott, jutottak törvényes uraik kezeibe.

Az eszeni és villyei zárdák némely birtokait Melith György 1631-ben késznek nyilatkozott visszabocsátani; azonban ígérletét késett teljesíteni.

A Régéczhez tartozó birtokok visszaszerzésére 1635-ben tették meg a pálosok a szükséges lépéseket.

Az Elefánthoz tartozó ugróczyi részirtokot enyingi Török István 1616-ban, Nyitravicsap helységet Ostrosich István 1635-ben adta vissza.

¹⁾ Lósy főnebb idézett levele.

²⁾ Az 1629-iki zsinat függelékében. Péterfy II. 283 l.

A laádi, diósgyőri, dédesi, ujhelyi pálos birtokokat Bethlen Gábor 1620-ban Monoky Gergelynek és Rákóczy Györgynek beirta; de a nikolsburgi béke után visszaadtak.

A terebesi kolostor javait, melyek közel $\frac{1}{4}$ négyszög mértföldnyi területet képeztek, Alaghy Menyhért bírt a hosszú időn át. Özvegye 1632-ben részben visszaadta.

Ugyanezen időben (1633) Zemplénben a sátoralja-ujhelyi zárdá két lakót nyert Distoky György és Zandeczi György atyákban. De ezek a protestans lakosság körében komoly veszélyeknek voltak kitéve. Zandeczi egyalkommal Sárospatakra kényszerült kirándulni. Midőn az itteni református collegium tanulói megpillantották, reárohantak és megsebesítették; majd megkötözve iskolájukba hurcolták, hol órákon át célpontja volt a legdurvább bántalmazásoknak. Végre börtönbe vetették. Mintán innen megszabadult az egri káptalan előtt óvást tett a szenvedett sérelmekért; elégtételt a protestans hatóságoknál hiába követelt volna.

1634-ben a vázsonyi kolostorba is küldetett néhány atya. Perjelük Skotniczky Alfonz vala; buzgó, erélyes férfiú, ki a közel vidéken hajdan virágzó kolostorok javainak vissza szerzése körül nagy tevékenységet fejtett ki.¹⁾

Hihető, hogy az ő befolyása határozta Csáki László grófot Pápa kapitányát és földesurát, hogy e városban a Pálos rendnek új kolostort alapítson. Pápa, a mohácsi vész előtt több szerzetes intézetet birt falai között. A protestantismus azonban annyira elterjedett és megszilárdult lakosai között, hogy ezidőben már a katholicismusnak végső romjai is elűntek volt.²⁾ Csáki vallásos buzgalma által üsztönöztetve és

¹⁾ A főnebbieken elmondottakat a Pálos-rendnek a kam. levéltárban őrzött irataiból állítottam össze.

²⁾ „Quamvis enim locus hic catholicissimus, imo et diversis reli-

mint főkapitány kötelességének tartva a gondjaira bizott népnek nemcsak külső, hanem lelki biztosságáról is gondoskodni: elhatározá, hogy a pálosok megtelepítése által kísérletet teend a kath. vallásnak utat nyitni a városba. 1628-ban közlé szándékait a rend előjáróival. Ezek helyeselték azokat s az alapítandó kolostor első főnökéül Szkotniczkyt s társaiul Vistuki György és Mikulics Miklós atyákat jelölték ki. Erre Csáki 1000 tallér árán alkalmas helyen kőházat vásárolt az atyák részére és új templomot tervezett építeni.¹⁾ Azonban különféle nehézségek merültek föl, melyek okozták, hogy a kolostor csak több év múlva nyitvatott meg.²⁾

Míg a pálosok régi dicsősége végkép letűnt: a sz. Ferenc rend éppen Pázmány érseki kormányának idejében kezdett hazánkban újra terjedni és szilárdulni.

Hazánkban két tartományyal birt. Az egyik a b. Szűz, a másik az Üdvözítőről címezte magát. Az 1606-ban Spanyolországban tartott egyetemes rendi gyűlés e két tartomány egyesítését határozta el. De a magyarországi kolostorok vonakodása folytán a régi állapotok föntartattak. 1620 körül a két tartomány összesen nyolc kolostorral birt. Ezek a pozsonyi, sopronyi, varasdi, ormosdi, gyöngyösi, szegedi, szakolcai és csikszéki voltak.³⁾ Midőn 1636-ban Pozsonyban újabb egyete-

giosorum familiis optime provisus, et inhabitatus fuerit; ea tamen omnia jam ab integro saeculo ita conciderunt, ut non solum non rudera nulla, verum vix in uno alterove incolarum, catholicae fides memoriam superinveni.“ Csáki szavai az alapító okmányban.

¹⁾ Az 1628 június 21-én kelt alapító okmányban Csáki melegen ajánlja magát, nejét Battyányi Magdolnát és gyermekeit Pált és Borbálát az atyák imáiba. (Eredetiye a m. k. kam. lev.)

²⁾ Csáki még 1633-ban is alkudozásban állott a rend előjáróival. (Bánffy Kristófnak ezügyben 1633 april 11 Greskovich Márton rendfőnökhöz intézett levele. Eredetiye. Ugyanott.)

³⁾ Balázsovits. Brevis historia Conventuum Ordinis S. Fr. Prov. S. Mariae Hung. 17 l.

mes rendi gyűlés tartatott ¹⁾ a főnebbi szám már megkétszerezve volt; vagyis tizenhat kolostor virágzott.

A legjelentékenyebb a nagyszombati volt. Ezt 1607-ben Forgách primás ragadta ki a protestansok kezéből, abba visszahelyezve az atyákat. ²⁾ De a templom és convent épületei igen rossz karban voltak s miután helyreállítani éveken át elmulasztották, 1633-ban összeomlással fenyegetődtek. Ekkor Pázmány a kolostort lerontatá és alapjaiból megkezdé újraépíttetni, oly mérvekben, hogy hatvan szerzetes befogadására alkalmas legyen. Az építés több évet vett igénybe. A templomot is restauráltatta. A költségek mintegy 30 ezer forintra mentek. ³⁾ Itt volt a rendnek hittudományi és bölesészeti tanfolyama. A növendékek nyilvános disputatiókat is szoktak tartani. Egy ilyen tartatott 1636 május 1-én; amely alkalommal a tételek nyomtatásban közzététettek és Pázmánynak voltak ajánlva. Két jezsuita tanár vitte a támadó szerepét. ⁴⁾ Mindez oda mutat, hogy az intézet nem állott az azonkori tudományos viszonyok színvonalán alul.

Pozsonyban a sz. ferenciek templomában tartattak a magyar beszédek. ⁵⁾ A Pázmány korában alapított zárdák között az első a nahácsi sz. Katalinról elnevezve, melyet 1618-ban Erdődy Kristóf gróf épített. ⁶⁾ 1625-ben Senyey István győri püspök Veszprémbé vezette be a ferencieket s házat vásárolt nekik. Ugyanő, öt évvel utóbb (1630)

¹⁾ Erről említést tesz Dobronoki naplójában 1636 okt. 18.

²⁾ Balázsovits 41 l.

³⁾ Ezen építkezésiől a nagyszombati jezsuiták 1636-ban Rómába küldött évi jelentésükben emlékeznek és megjegyzik, hogy az és a pozsonyi klarissák kolostora 1636-ig 60 ezernél többet vett igénybe. Dobronoki naplójából kitűnik, hogy az építkezés még 1636-ban is folyt.

⁴⁾ Dobronoki naplójából. 1636 marc. 19, május 1.

⁵⁾ Balázsovits 32 l.

⁶⁾ Ugyanott 185 l.

a szombathelyi zárdát és templomot újraépítette; valamint fölszentelte az Eszterházy Miklós által alapított és épített kismartoni zárdá templomát. ¹⁾ Nyitrán Telegdy kalocsai érsek szintén 1630-ban telepítette meg a ferencieket, az általa épített, kerttel és rétekkel dotált kolostorba, melynek főtartására 5000 forintnyi alapítványt tett. ²⁾ 1631-ben Pázmány maga az érsekújvári zárdát létesítette. ³⁾ A győri ⁴⁾ és sopronyi zárdák ⁵⁾ már régebben főnállottak.

A galgóczi, gyöngyösi, szakolczai, szécsényi, varasdi zárdák, melyek az Üdvözítőről címzett provinciához tartoztak, gyakran küldötték növendékeiket Nagyszombatba, hogy Pázmány vagy helynökei által fölszenteltessenek. ⁶⁾ A füleki, csikszéki és szegedi zárdákról hallgatnak emlékeink.

1635-ben Pázmány Komáromban is tervezett zárdát alapítani; de kora halála folytán a terv nem vitetett keresztül. ⁷⁾

Ezen zárdák a kormány, illetőleg a pozsonyi kamara által is segélyeztettek, mely némelyeknek évenkénti, másoknak

¹⁾ Balásovits. 147, 79, 62 ll.

²⁾ Ugyanott 71 l.

³⁾ L. e munka II. 398 l.

⁴⁾ Balásovits 172 l.

⁵⁾ Dobronoki naplójában (1636 okt. 13) olvassuk, hogy a sopronyi ferenciek 74 hold földdel birtak; de ezek átadták azt a győri püspöknek „quod eas possidere propter reformationem non possent.”

⁶⁾ Pázmány pontificalis könyvéből.

⁷⁾ Pázmány 1635 június 14-én közli szándékát a királylyal s kéri, hogy a várban engedjen át helyet, hol a kolostort építhesse. E kérelem támogatása végett egy ferencrendi előljárót Bécsbe küldött. Ugyanakkor megkereste a királyt, intse meg Kollonics komáromi főkapitányt „ne ullum in hoc negotio impedimentum faciat, sed potius Dominum Izdenczy Vice-Capitaneum, cui ego totam curam et administrationem aedificationis ac sumptuum commisi, juvare . . . curet.” (Eredeti. M. Cancellariai levélár.)

egyszer mindenkorra szóló, segélyt szokott készpénzben, vagy gabonában, borban adományozni. ¹⁾

1634 körül a római Propaganda néhány olasz ferencrendi szerzetest is küldött Magyarországra avégből, hogy itt mint hittérítők és tanárok működjenek. Egyik, Bonaventura atya három éven át Pázmány udvarában tartózkodott s 1637 elején visszatért hazájába. Négy társa a kalocsai érsek, az egri püspök, Melith György és Pethe Györgyné udvarában mint lelkiatya működött. Ismét négyen Telegdy által Nyitrára hívtattak meg, hogy itt akademiát alapítsanak; e tervet azonban különböző nehézségek meghiúsították, mire a páterek rövid idő múlva elhagyták Magyarországot. Általán nem igazolták a reményeket, melyeket a római congregatio küldetésükhöz esatolt; főleg azért, mert a magyar nyelvben járatlanok lévén a lelkipásztori tevékenységre nem voltak képesítve. ²⁾

A magyarországi apácázárdák közül egyedül a nagyszombati és pozsonyi klarissáké folytatta ezidőben is, a zavarteljes viszonyok dacára, létét. Kivált a pozsonyi Pázmány kiváló gondoskodásának tárgyát képezte. A pozsonyi klarissák ugyanis ezidőben már reformálva voltak és magukat a „Jézustársaság szerzetes szüzeinek“ nevezték. ³⁾ A zárda épület igen megrongálva és már már lakhatatlan lévén, Pázmány újjáépítésére vállalkozott. 1633 nyarán kezdették az épületet lerombolni, amikor is az apácák ideiglenesen a

¹⁾ Kam. lev.

²⁾ Ezen olasz barátokról Dobronoki emlékezik naplójában. (1636 marc. 8.)

³⁾ A pozsonyi káptalan egy 1630 feria 3 post festum Corporis Christi kelt okmányában jelenti, hogy „Georgius Nagy Praepositus Albensis Pater spiritalis religiosarum virginum Societatis Jesu“ megjelent s bizonyos vallomást tett. Ugyanezen okmány szövegében említés van téve „de religiosis virginibus monialibus reformati ordinis S. Clarae.“ (Eredetije a m. k. kam. lev.)

plébániai épületben lettek elhelyezve.¹⁾ Az építkezés a pozsonyi ferenciek föltgyelete alatt folyt.²⁾ Azonban Pázmány szokása szerint ismételve megtekintette a munka folyamatát és mindent megtett, hogy siettesse.³⁾ Ennek dacára a munka csak lassan haladt. Az apácák ezalatt ideiglenes lakásukban oly szűk helyiségekre voltak szorítva, hogy már ragályos betegségek kezdtek mutatkozni közöttök. Pázmány, panaszai által indítatva, siettetni kezdte a munkát és reméllé, hogy azt az 1637-iki év folytán befejezik. Egyik legutolsó levele is ezen tárggyal foglalkozik és Pálffy István grófot igyekezik buzdó támogatásra bírni. „Azon volnék — írja, — hogy a szegény szűzeket ez esztendőben a klastromba költöztetném, mert csak azon panaszkodnak, hogy a nagy szorosság miatt betegeskednek a szegények. A köművesek is ráfeleltek, hogy ha a matériában fogyatkozás nem leszen, sz. Iván napjára elvégezik dolgukat. Ami a mész dolgát illeti, noha a kegyelmed jó dispositiójáról nincs semmi kétségem, mindazáltal kívántatik, hogy kegyelmed parancsoljon udvarbiráinak, ne legyen fogyatkozás.“⁴⁾

Nyolc nappal e sorok megírása után Pázmány már nem volt az élők között. Utódja alatt lett befejezve az építkezés. De Lósy nagy elődjének búkezűségét, az új zárda főbejárása fölött elhelyezett fölirattal megörökitette.⁵⁾

¹⁾ Pázmány emiatt 1633 nov. 6 ikán kelt okmányában biztosítja Pozsony városát, hogy ezen intézkedésből a város patronatusi jogaira semmi hátrány sem fog származni. (Eredeti a város levt.)

²⁾ Pázmány ezügyben 1633 szept. 9-én Wég Ferenc atyához levelet intéz. (Eredetije a pozsonyi sz. ferenc rendű zárda levt.)

³⁾ Így 1635 július 29 án fölkéri Pálffy Istvánt, intse meg tiszteit, ne akadályozzák az érseki kőfaragókat munkájukban. (Eredeti a Pálffy grófok pozsonyi levt.)

⁴⁾ 1637 marcius 11-én. Eredeti. Ugyanott.

⁵⁾ „Petrus Card. Pázmány Archiepiscopus Strig. hoc Clastrum ruinosum diruit, a fundamentis ad summitatem eduxit, in opereque obiit

A fegyelem e zárdákban igen szigorú volt. Az apácák hussal egyáltalában nem éltek. És Pázmánynak 1633-ban a nagyszombati klarissák javára Rómából kelle a fölhatalmazást kérnie arra, hogy vasárnap, kedden és csütörtökön húst ehessenek; miután a városban és vidékén nem voltak képesek halakat szerezni.¹⁾ A kolostorból távoznok nem volt szabad. Idegeneknek, még nőknek is szigorúan tiltva volt a kolostorba lépni. Erre Pázmány csak kivételesen, és pedig pápai fölhatalmazás alapján, adott engedélyt.²⁾

A pozsonyi zárdaszüzek a külvilággal csak az egyik ajtón alkalmazott rostély által közlekedtek. S mintán a pozsonyiak azt szorgalmasan igénybe vették: Pázmány erélyesen föllépett „e kihágás ellen,” és szorosan szabályozta a rostély mikénti használsát. „Esék értésünkre, — írja Pázmány az erre vonatkozó okmányban — hogy az itt Pozsonyban szent Klára szerzetén való szüzeknek nem kevés alkalmatlanságukkal a szülő rostélyt gyakran és sok ideig nyitva kell tartani, a világi atyafiak kérésökre. Mivel azért a regula rendi szerint csak ritkán, kevés ideig és szükséges okokból szabad azt a rostélyt fölnyitni, azonkívül is illetlen és vétkes az emberekkel való nyájaskodásban tölteni az isteni szolgálatra rendelt időt.” Emiatt rendeli, hogy a szüzek a rostélynak „gyakorta való

anno 1637 die 19 martii. Emericus Lósy A. E. Strig. feliciter finiit, benedixit, et virgines sub regula S. Clarae, Deo dicatas introduxit 1640.“ Az épület jelenleg a k. gymnasiumot fogadja be.

¹⁾ Cardinalis Sancti Onofrii levele Pázmányhoz. És Pázmánynak a dispensatio iránt kiállított brévéje. (Eredetije a nagyszombati klarissák actái között a m. k. kam. levél.)

²⁾ Így Pázmány 1629-ben Wesselényi Annának, Csáky István özvegyének megengedi, hogy a folyó évben háromszor, a következő évben hatszor tehessen látogatást a pozsonyi zárdában, s ott ajtatos társalgásban a szüzekkel tölthesse a napot. S e kiváltságban 1637-ben újra részesíti. (Pázmánynak 1629 szeptember 30 és 1637 január 6-ikán kelt okmányai. A szent-ferenc-rend pozsonyi központi levéltárában.)

nyitogatásától és az által beszélgetésektől megszűnjenek és azután . . . ne merje . . . a megnevezett vas rostélyt megnyitni, csak a szülőknek és első, vagy másod izen való atyafiaknak esztendőben egyszer, vagy kétszer. Ebben is pedig ilyen rendet parancsolunk megtartani. Hogyha mi magunk itt Pozsonyban leszünk, mi hírünkkel és akaratunkkal legyen. Ha pedig mi itt nem találhatnánk, a Pater Minister, vagy az ő távollétében a Pater Guardián engedelmeiből legyen a rostélynyitás . . . A látás és rostély által való beszélgetés pedig a regula szerint rövideden legyen, úgy hogy mihelyt a rostély ablakját fölnyitják, a félóra mindjárt elfordíttassék és semmiképen eféle nyilván való beszélgetés félóránál tovább ne vonatassék, hanem mihelyt az óra félig kifoly, a rostélynak ablakja is mindjárt mindkét felől betétessék.“¹⁾

Hogy a zárdában magyar nyelv és szellem volt uralkodó, arról „Soror Constantia,“ magyar zsoltárokat, énekeket, imákat sat. tartalmazó imakönyve tanuskodik.²⁾

Pázmány a szerzetesrendeknek, mint az eddig elbeszéltekből kitűnik, őszinte tisztelője és buzgó, nagylelkű pártfogója volt. A pálosok, ferenciek, jezsuiták, klarissák mind szólhattak határt nem ismerő bőkezűségéről.

Tudva ezt és tekintetbe véve, hogy a magyarországi egyház régi intézményei, jogai, szertartásai iránt a legnagyobb kegyelettel viseltetett: nem kevésbé meglepő, hogy épen azon szerzetesrend, mely a régi századokban mindenek között a legvirágzóbb volt és a legtöbb érdemeket szerzett, nem részesült pártolásában. Értem sz. Benedek rendjét.

¹⁾ Pázmány 1635 dec. 5-én kelt rendelete. Ered. Ugyanott.

²⁾ Az 1636-ik évben összeállított kézirati imakönyv Szalay Ágoston gazdag régiségi gyűjteményében található.

Ezen rend a mohácsi vészt követő időkben teljesen elpusztult, s tagjai kihaltak, anélkül, hogy utódokról gondoskodhattak volna. Birtokaik a többi egyházi javak sorsában osztottak. Csak kevés apátság volt, mely javainak egy részét föntartotta. Az ily apátságok, mint a szent-mártoni, szalavári, szkalkai sat. érdemes egyházi férfiaknak adományoztattak; eleinte — a XVI-ik század második felében — még azon felétel alati, hogy a rend öltönyét viseljék, később minden kötelezettség és teher nélkül.

Himmelreich György (1602—1637) szent-mártoni főapát mindamellett áthatva volt azon kötelesség érzetétől, hogy valamit tegyen ama rend érdekében, melynek javait élvezte. Azon tervvel foglalkozott, hogy a szent-mártoni főapátságot visszaállítandja. Emiatt Nagyfalvy György szerémi püspökkel egyesülve a bécsi püspökhöz, ki egyuttal a cs. udvari kamara elnöke volt, fordult; fölkérvén őt, hogy szándékait a királynál és a pápánál támogassa. ¹⁾ Vajjon, a bécsi püspök tett e lépéseket ezen ügyben; nem ismeretes.

De midőn 1636 őszén szélhűdés és nehézkör Himmelreich főapát halálát közel kilátásba helyezte: a bécsi püspök arról elmélkedett, hogy Szent-Mártonba valamelyik ausztriai kolostorból fog Benedek rendű szerzeteseket megtelepíteni. Tervét közlé Pázmánynyal s kikérte közreműködését. ²⁾

Pázmány nem karolta föl a megpendített eszmét. „Bár mindennekfölött ohajtanám — írja válaszában — hogy az összes szerzetesrendek visszafoglalják hajdani lakhelyeiket; mert csak akkor lehetne remélni, hogy az ország, Isten nagyszámú szolgálóinak imái által megerősödvé, régi fényét visszanyerni fogja:“

¹⁾ Fuxhofer-Czinár Monasterologia. I. 120 l.

²⁾ A bécsi püspök 1636 nov. 13 Pázmányhoz. Egykorú másolata a Pray-féle kéziratgyűjteményben.

mégis több nehézségre figyelmezteti a püspököt. A török dúlásai mellett, melyek Szent-Márton vidékét gyakran nyugtalanítják, utalt azon általános és száz évnél régibb gyakorlat által szentesített fölfogásra, hogy a világi papság örököse az elpusztult kolostoroknak. Ő maga sem tartaná méltányosnak, hogy a javadalmak, melyeket a magyar papság a zavarteljes időkben megmentett: most midőn békésebb napok virradnak föl, idegen szerzeteseknek adassanak át.¹⁾

Mindez azonban kétségtelenül csak ürügy. Voltak Pázmánynak „titkos okai“ is,²⁾ melyek miatt a sz. Benedek rend visszaállítását ellenezte. S alig csalódunk, ha fölteszszük, hogy ezen okok között előtte a legnyomósabb az volt, miszerint idegen szerzetesek megtelepedését meggátolni kívánta. S így a magában véve üdvös és nagyhorderejű eszme, Pázmány életében valósulatlan maradt!

VI.

Pázmány újabb birtokvásárlásai. — A wsetini uradalom. — A jobbágyok lázadása. — Pázmány unokája. — Birtokairól szóló végrendelete. — Pázmány Miklós életviszonyai a bibornok halála után.

Pázmány azt hitte, hogy a littenschitzi uradalom megszerzése által³⁾ még nem biztosította kellően családjának, melyet unokája által fényesen megalapítani szándékozott, jövőjét.

A béke évei, melyek Bethlen utolsó (1626) hadjárata óta

¹⁾ Pázmány 1636 nov. 28 a bécsi püspökhöz. Egykorú másolat. Ugyanott.

²⁾ Dobronoki midőn 1637 július 19-én a szent-mártoni főapátság visszaállításáról értesült, naplójába följegyzé: „Vivente Cardinale non obtinuissent, propter varias causas, quas mihi subinde recensebat.“

³⁾ L. e munka II. 449 l.

házánkat boldogították, kedvezően visszahatottak Pázmány pénzbeli viszonyaira. Ugyannyira, hogy nagy kiadásai és alapítványai mellett újabb birtokvásárlásokra gondolhatott és vállalkozhatott.

1633 elején Harrach gróf ajánlatot tett neki, hogy az óvári uradalmát, melyet zálogban birt, a zálogösszeg lefizetése után, reá átruházza. ¹⁾ Azonban a tárgyalások nem vezettek eredményre. ²⁾

Szerencsésebb volt Pázmány a következő évben, a mikor pottensteini gróf Sempach (vagy Zampach) Zdenkónak, Morvaországban fekvő wsetini uradalmát, minden hozzá tartozó ingóságokkal együtt, ötvenhatezer tallér árán megszerezte. Mennyire előnyös volt e vásárlás, kitűnik onnan, hogy tizenegy év előtt (1623) ugyanazon uradalomért Sempach gróf 130,000 rajnai forintot fizetett Waldstein Albrechtnek. A szerződésben — mely 1634 május 14-én Nagyszombatban iratott alá — Pázmány kötelezte magát, hogy a birtok átvételkor 46,000 tallért készpénzben lefizet; a fönmaradó 10,000 tallért pedig akkor fogja letenni, ha a birtokjogi kérdések végleg tisztába hozva lesznek. Együttal megállapítottatott, hogy bármelyik fél visszalépne a szerződéstől, 2000 arany bánatpénz fizetésére lesz kötelezve. ³⁾

¹⁾ Pázmány 1633 ápril 16-án írja Czobor Mihál komáromi főispánnak: „Most Bécsben létemben a doctorok keze alatt, indula Harrach uram valami tractába velem az óvári jószág felől; de még semmi derék dolog nem forgott elő.” Miután pedig Harrach előbb Czoborral alku-dozott volt, kérdezi őt, mily áron és mily föltételek alatt, akarta azt neki áruba bocsátani. (Eredetije a m. k. kam. lev.)

²⁾ Pázmány 1633 ápril 16-án is ír ez ügyben Czobornak. (Kam. lev.) Czobor ápril 13, 17-én és Szerdahelyi György ápril 24, 29 és május 9-én irnak Pázmányuk. (E levelek eredeti példányai a Prim. vil. lev.)

³⁾ A szerződés eredeti példánya a Primási vil. levéltárban. Ugyancsak május 14-én lett a szerződés a brünni telekjegyzőkönyvbe íg-tatva, hol (XXXVII rész) föltalálható.

Wsetin mezőváros, Morvaország hrádisi kerületében fekszik. Hajdan erős várral birt, mely egyike volt a legtekintélyesebbeknek morva földön. 1787-ben 392 házat s 2311 lakost számított. Területe csekély volt; csak 700 hold szántóföld és 1400 hold rétből állott. Azonban Pržno mezővároson kívül tizennégy falu tartozott hozzá. Az egész uradalom területe mintegy hét négyszög mértföldnyi volt. Az uraság 31,122, a jobbágyság 2981 holdat birt. ¹⁾

Pázmány május végső napjaiban birtokába vette az új szerzeményt. De csakhamar komoly nehézségek támadtak. Az előbbi földesurak súlyos terheket róttak volt a jobbágyokra, kik most azoktól szabadulni ohajtottak. Céljuk elérésére azon eszközt használták, melylyel napjainkban is az iparosok és gyárak munkásai élnek, hogy a munkaadóktól nagyobb előnyöket erőszakoljanak ki. Fölhagytak rendes munkáikkal, elhagyták lakhelyeiket és a wsetini vár alatti térségre vonultak. Innen követeket küldöttek Pázmányhoz. Kijelentették, hogy míg kedvező választ nem kapnak, a munkát folytatni nem fogják. ²⁾

A primás főtiszte, Kelecsényi Farkas, miután közvetlen ügykezezei a jobbágyokat visszatérésre birni meghiusultak; Ditrichstein olmützi bibornok-püspökhöz, mint Morvaország kormányzójához folyamodott. Ez fölhivta a wsetinieket, hogy haladéktalanul hódoljanak meg új földesuruk előtt; biztosítván őket, hogy az követeléseiben a jog és méltányosság határait nem fogja átlépni. ²⁾ Ezen közlés megnyugtatót látszott a mun-

¹⁾ Schwoy Topographie von Mähren. (1793) II. 671 l. — Wolny. Die Markgrafschaft Mähren. IV. 491 s kk. II.

²⁾ A jobbágyoknak 1634 május 24-én kelt nyilatkozata. „Datum in campo.“ (Egykorú magyar fordítása Prim. vil. lev.)

³⁾ Ditrichstein bibornoknak 1634 május 30-án Pázmány tisztehez és ugyanakkor a wsetini jobbágyokhoz intézett levelei. Ugyanott.

kabeszüntetőket, s kijelentették, hogy készek meghódolni. ¹⁾ De ezt csak színlelték.

Pázmány junius végnapjaiban rokonát, Ürményi Jánost küldötte Wsetinbe, hogy a jobbágyokkal tartozásaik szabályozása iránt értekezzen. De ezek vonakodtak, meghívására előtte a várban megjelenni. S míg maguk a város piacán gyüleseztek, bíráikat küldötték föl hozzá. Ürményi mindenekelőtt azt követelte, hogy fizessék le az illetékeket, melyeknek határnapja már lejárt. „Erre nem vagyunk képesek — válaszolták a bírák — s inkább örökre elhagyjuk az uradalmat, mintsem hogy elviselhetlen terheket vállaljunk magunkra.“ Azon egyességet kívánták megújítani, melyet 1622 ben Waldsteinnal kötöttek meg. De Ürményi nem volt hajlandó ezt alapul elfogadni. S miután a jobbágyok makacsul vonakodtak engedményeket tenni: kijelenté, hogy Ditrichstein bibornokot fogja megfélemsükre fölhívni.

Erélyes magatartása nem maradt hatás nélkül. A jobbágyok részben visszatértek az engedelmességre; elvégezték a szükséges munkákat és lefizették tartozásaikat. ²⁾ Ezalatt Ditrichstein is buzgón fölkarolta Pázmány érdekeit. ³⁾ Rottal és

¹⁾ A wsetini jobbágyoknak a primási tisztartóhoz 1634 június 3, 11, 21-én intézett levelei. Ugyanott.

²⁾ Ürményinek 1634 július 3-án Pázmányhoz intézett levele. Jelenti fölbi között, hogy a jobbágyoktól 120 forintot és 523 bárányt szedett be. A korcsmában pedig egy hét alatt húsz akó édes bor, itecéjt 3 krajcárjával számítva, fogyott el. (Eredeti. Ugyanott.)

³⁾ Ditrichstein 1634 július 29, október 3 és 30-án Pázmánynak. Rottal aug. 1-én ugyanannak. Ürményi aug. 3, 19, szept. 16 ugyanannak. (Mindezen levelek ered. a Prim. vil. lev.) Pázmány szept. 5 s 19-én Ditrichsteinnak. (Eredeti. Császári titkos levéltár.) Ezalatt a két bibornok között főnálló szivélyes viszony majdnem fölbomlott. A wsetini jobbágyok Ditrichstein irodájában kedvező tartalmu decretumot eszközöltek ki, s hirdették, hogy ezért 30 tallért fizettek. Kelecsényi ezt tudomására hozta Ditrichsteinnak. Mire ez nem a jobbágyokra, hanem Kelecsényire haragudott meg s fenyegetődött, hogy Kelecsényit

Serényi grófokat, szigorú rendeletekkel ellátva, Wsetinbe küldötte. Azonban „a kemény nyaku pórság“ e főurak szavára sem hajolt. Minélfogva nem maradt egyéb hátra, mint erőhatalomhoz nyulni.¹⁾ „Ha egyházi állásom nem tartana vissza, — írta ekkor Pázmány Ditrichsteinnak — könnyen megfékezném a csekélyszámu pórokat; de ezt nem teszem. Emiatt Eminentiádnak, mint a közvetlen hatóságnak tekintélyéhez folyamodom. Egyuttal ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy a lázongók által okozott károkat és költségeket, általok pótoltatni fogom.“²⁾ Ditrichstein sietett szolgálatkészségét bebizonyítani. Fölhatalmazta Ürményit, hogy az izgatókat elfogathassa. Ezek értesülvén a fenyegető veszélyről, idejekorán megszűntek. Ürményi üzőbe vétette őket; az egyiket Forgách Miklós, a másikat Rottal gróf birtokán fölfödözték s őrizet alá helyezték.³⁾

De a zavarok csak az 1635 év végső napjaiban csillapodtak le.⁴⁾ A jobbágyok lemondottak a további ellenszegülésről és Pázmány kegyelmességéhez appelláltak. Ez két föltétel alatt mutatkozott hajlandónak engedékenységre. Először a jobbágyok fejenként tegyék le a hűségi esküt; másodszor minden falu két-két előljárót küldjön Nagyszombatba, hogy itt az engedelmisségi fogadást ismételjék. A teendő engedmények iránt nyilatkozni akkorra tartotta fön magának, midőn eleget tettek e két föltételnek, melyről mielőtt lemondana — így szólott — inkább kész lakatlanul hagyni birokait.⁵⁾ A jobbágyok készségesen el-

mint rágalmazót perbe fogja. Pázmány csak nehezen tudta kiegyenlíteni ezen ügyet.

1) Kelecsényi s Ürményi Pázmánynak okt. 10. A morva biztosok a főkapitánysághoz intézett jelentése. okt. 10. (Ugyanott)

2) Okt. 15. (Ugyanott.)

3) Ditrichstein Pázmány tiszteinek nov. 20. Ürményi Pázmánynak nov. 26. (Ugyanott.)

4) Pázmány Ditrichsteinnak 1635 marc. 8. (Cs. titk. lev.) Ditrichstein Pázmánynak 1635 april 10. (Miller II. 171 l.)

5) Pázmány Ditrichsteinnak 1636 jan. 2. (Ered. Cs. titk. lev.) Ennek válasza jan. 9. (Prim. vil. lev.)

fogadták e föltételeket s képviselőik marcius közepetáján Nagyszombatba érkeztek, hol Rottal gróf jelenlétében letették a kívánt hódolati esküt. ¹⁾ Eként az egyesség és nyugalom helyreállíttatott.

Pázmány morvaországi uradalmaiból nemcsak anyagi hasznot kívánt élvezni; uj alattvalóinak lelki üdvéről is, szokott buzgalmával gondoskodott. A wsetini uradalomban sok protestans lakott, kik hat prédikátort tartottak. ²⁾ Ő azonban elhatározva volt az ellenreformatió művét itt is keresztülvinni. Ditrichstein fölhatalmazta őt, hogy a prédikátorokat elűzhesse, helyükbe kath. papokat küldhessen s ezek fölött főpásztori hatósággal birhasson. „Lelkemből örülök — írja neki — hogy Eminentiád ama nagy népet az Úr aklába visszavezeti, s hogy ama birtokok egy lithideg úr kezeiből oly lelkes főpapéiba mennek át.“ ³⁾ S Pázmány midőn 1636-ban jobbgáyaival uj szerződéseket kötött, nem mulasztotta el a kath. vallás érdekeit lehetőleg biztosítani. ⁴⁾

Pázmány a wsetini uradalmat unokájának, Miklós grófnak szándékozott hagyományozni. A király 1636 tavaszán „tekintettel a bibornok fényes érdemeire és arra, hogy elődei már három század előtt grófi ranggal bírtak:“ Miklóst és utódait a cseh királyság uri rendjébe vette föl, „Freiherr“ címmel s mindazon jogokkal és kiváltságokkal ruházta föl, melyek

¹⁾ Pázmány Ditrichsteinnak 1636 marc. 19. (Ered. Cs. titk. lev.)

²⁾ Klimkovszky Albert frisztachi kath. lelkésznek Ditrichstein megbízásából a wsetini vallási viszonyok felől szerkesztett jelentése. 1634 jún. 29. (Ered. Prim. vil. lev.)

³⁾ 1634 július 4. (Ered. Ugyanott.)

⁴⁾ Pázmány Ditrichsteinnak 1636 jan. 2: „Nihil dico de causa Religionis, cum certo sciam Em. V. . . officii partes ea in re obiturum.“ (Cs. t. lev.) Ditrichstein válasza jan. 9: „In reliquo autem optime Religioni Cath. inibi consuletur, si inter pacta subditi etiam iuramento adigentur ad efficiendos inde Praedicantios et hac in parte curam meam pastoraalem desiderari non permittam.“ (Prim. vil. lev.)

ama rang és címmel összekötve vannak. ¹⁾ Ugyanakkor fölhatalmazta, hogy a nagybátyja által vásárolt morvaországi uradalmakat ép úgy birhassa, mint ama tartomány egyéb urai, köteleztetvén egyébként mihelyt nagykorúságát elérí, a hódolati eskütt letenni. ²⁾

Ezalatt Pázmány ifju unokájának nemcsak külső érdekeiről, hanem szellemi kiképeztetéséről is megfelelően gondoskodott.

1633-ban a gráci jezsuiták iskolájába küldötte, hol a gramatikai osztályt látogatta. ³⁾ A következő három évben a nagyszombati iskola syntaxis és poesis osztályainak tanulói között találjuk. ⁴⁾ És midőn 1636 marcius 12-én az új collegium-épület alapkőve letétetett, a bibornokot — ki esetleg távol volt — ő helyettesítette az ünnepélyes cselekménynél. Más nemű kitiintetés is érte. Midőn ugyanis a tanuló ifjuság körében létező Mária-Társulat két részre oszlott, az egyik őt választotta igazgatójává. ⁵⁾ Ugyanazon év őszén pedig nagybátyja Bécsbe küldötte őt nevelőjével együtt, hogy ott a német nyelvet elsajátítsa. ⁶⁾

¹⁾ 1636 april 23. (Egyk. más. Prim. vil. lev.)

²⁾ 1636 april 29. (Egyk. más. Ugyanott.) Ezen okmány egyedül P. Miklósról szól. Az eredeti példány ettől úgy látszik eltér; mert Pázmány 1636 szept. 29-én írja: „S. M. . . nepotem meum ac duos a gnatos (kik, nem tudom) Indigenatu Moravico exornavit.“ Pázmány Ditrichsteinnak 1636 jún, 15. szept. 9. (Ered. Cs. titk. lev.)

³⁾ A gymnásium anyakönyvében áll: „Nicol. Pázmány Liber Baro. Gram.“

⁴⁾ A gymnasium anyakönyvéből. (Prímási könyvtár.)

⁵⁾ Dobronoki naplójából.

⁶⁾ Pázmány 1636 oct. 11-én a bécsi papnövelde rectorának írja: „Vellem nepotem meum Vicunnam mittere, ut germanicum idioma perficiat. Eo fine nollem, ut in domo mae diversaretur, sed honesti alicujus viri hospitio uteretur . . . Nec nepos, nec praeceptor (vir optimus) vinum bibent, sed cervisiam. Nec ego splendide, sed honeste illos tractari velim.“ (Eredeti. Pray-féle kézirat gyűjtemény). — Dobronoki okt. 20-ére

Nehogy halála esetére a morvaországi uradalmak birtokában, a többi rokonok által zavartassék, 1636 nyarán ingatlan vagyonáról intézkedő végrendeletet szerkeztett s a morva nyelvre lefordított fogalmazatot Ditrichstein bibornokhoz tette át, azon kérelemmel, hogy jogtudósok által megvizsgáltassa, vajjon a morva törvényeknek megfelelő e. Ugy látszik csak nehezen tudta magát elhatározni, hogy ez okiratot szláv nyelven állítsa ki; mert aziránt is kérdést tett, vajjon érvénynyelv birna e azon esetre is, ha latin nyelven szerkesztetnék? ¹⁾ És csakugyan végre is latin nyelven állította ki. ²⁾

Sajnos, ezen végrendelet szövege nem ismeretes. ³⁾ Tartalmából csak annyi ismeretes, hogy miként 1628-ban a litten-schitzi, ⁴⁾ úgy most a wsetini uradalomról is elrendelte, mi szerint azokat Miklós gróf és utódai ne idegenithessék el, hanem ha a család kihalna, vagy a kath. egyháztól elszakadna, magyar papnöveldének Olmüczben való alapítására fordíttassanak. ⁵⁾

Pázmány végrendeletét 1637 elején személyesen készült Bécsbe fölvinni, hogy III. Ferdinand által megerősít-

megjegyzí naplójában, hogy Pázmány Kolosvárit (?) Bécsbe küldötte, unokája szállásának berendezése végett.

¹⁾ Pázmány Ditrichsteinnak 1636 szept. 9-én: „Illud etiam ab E. V. impense rogo, dignetur mihi indicare utrum si latina lingua et non moravica conficeretur, robur ae locum haberet Testamentum?“ (Eredeti Cs. titkos lev.)

²⁾ Pázmány M. 1666 szept. 3-án Szelepcsényinek írja: „A testamentomok deákul vannak csinálva.“ (Prim. vil. lev.)

³⁾ Eredménytelenül kerestem azt Esztergomban, az egykori bécsi cseh cancellariai és brünni országos levéltárban.

⁴⁾ Úgy látszik szintén 1636. nov. 12-én állította ki, miként a másikat, mely ingóságairól rendelkezik. Ebben ugyane írja: „Dispositio-nem, quam de bonis moravicis seorsim facio, in omnibús ratam volo.“ Podhraczky P. élete 97 l.

⁵⁾ Ez az alább mondandókból kitiünik.

tesse.¹⁾ Ezt azonban már nem tehette meg; csak halála után 1637 május 2-án részesült az okmány a k. megerősítésben.²⁾ A másik végrendeletben unokáját melegen ajánlotta a végrendeleti végrehajtóknak — Lippay, Jakusich püspökök, Püsky esztergomi kanonok írat. — jóakarátába; további neveltetését, valamint a morva jószágok kezelését is nagykorúságáig, reájuk bizta.³⁾

Pázmány Miklós, ki bíboros nagybátyjának halálakor csak tizenkét éves volt, Püsky János püspök fölügyelete alatt Olmüczben folytatta tanulmányait.⁴⁾ Később nagyobb utazásokat tett a külföldön és hosszabb ideig tartózkodott Párisban. A világ város zajos és ledér szórakosásaitól úgy látszik nem tudta magát egészen távol tartani, s midőn elutazott kifizetetlen adósságokat hagyott maga után.⁵⁾ Korán házasodott. Már 1642-

¹⁾ A Prim. vil. levéltárban találhatik egy XVII. századbéli ily című irat: „Rationes, quibus creditur exhibitam S. Mti scripturam fuisse ultimam voluntatem et dispos. p. m. def. Em. D. C. Pázmány.“ Ebben többi között ez is áll: „Dispositio testamentaria propria manu eiusdem Dni Card. usque ad finem correcta extat. . . Hoc exemplum. . . D. Card. describi cuaverat ad purum, dum Tyrnavia movens Viennam sese conferre desideraverat, S. Mti pro confirmatione offerre nitebatur, cuius rei testis esse potest ipse scriptor eiusdem. . . Repertumque est hoc purum Testamentum in secreta eiusdem Card. cista, una cum authentico testamento colligatum.“

²⁾ Slavata Vilmos gróf csehországi cancellár 1637 május 2-án értesíti a magyar cancellárt, hogy III. Ferdinand, úgy mint cseh király és morva őrgróf megerősítette Pázmány végrendeletét. (Eredetije ugyanott.)

³⁾ „Super omnia autem commendo ipsis Nicolaum Pázmány, ut in timore Dei, honeste ipsum educari curent, sumptu necessario ex bonis moravicis suppeditato; nec patiantur, ut realem usum bonorum moravicornum habeat, nisi postquam ad aetatem competentem pervenerit.“ Podhraczký 99 l.

⁴⁾ A Dobronoki-féle naplóban 1639 május 13-ra áll: „D. Pázmány juvenis Olomucio relaxationis gratia cum Rmo D. Püsky post festa paschalia huc excurrrens, Rectorem invisit.“

⁵⁾ Csak 1662-iki végrendeletében intézkedik, hogy azon mintegy Frankl. Pázmány. III. köt.

ben nőül vette özvegy Jakusichnét, Pethe Rozinát, Pethe György egyetlen leányát és terjedelmes uradalmainak örökösét. Nejével egy mostolia gyermek, Jakusich Imre gróf szállott reá; maga csak egy leánygyermeket birt, Zsuzsannát. De neje már 1658-ban meghalt. Röviddel utóbb második házasságra lépett egy morva úr leányával, Heysenstein Polyxenával, ki 40,000 forintnyi jegyajándékot hozott magával, s kit „az asszonyok legjobbikának” magasztal — végrendeletében. E házasság magtalan maradt.

Ezalatt a nagybátyjától örökölt uradalmakat egymásután elidegenítette és ujakat vásárolt. Már 1642-ben átengedte a chwalnovi birtokot féltestvérének, Űrményi Jánosnak. Majd az egész wsetini uradalom eladására határozta el magát; erre hihetőség azon körülmény indította, hogy a wsetini jobbágyság sokféle kellemetlenséget okoztak; sőt 1643-ban nyílt lázadásban törtek ki ellene, minélfogva fegyveres erőt kelle megfélemezésükre sürgetnie. ¹⁾ 1652-ben 96,000 talléron Illésházy Gáspárnak örök áron eladta. De ebből hosszas per keletkezett. Pázmány az eladási szerződésben kijelentette, hogy az uradalom minden idegen jogkövetelésektől ment és évenként 20,000 forintot jövedelmez. Ellenben Illésházy úgy találta, hogy jövedelme alig 4000-et tett és több jogi kérdés még eldöntetlen. Ennélfogva Pázmánytól 70,000 forintnyi kárpótlást kö vetelt. Végre egyesség útján

20 aranyra menő összeg, melylyel Van der Campen párisi szabónak adósa maradt, ennek, vagy örökös-einek, — ha pedig föltalálhatók nem lennének, — a szegényeknek fizetessék ki. (Prim. vil. lev.)

¹⁾ Pázmány Miklós 1643 nov. 23-án Szakolczáról Lippay primásnak írja: „Ő felségénél méltóztassék Nagyságod sollicitálni, hogy míg az idő szolgál, azaz ezekben a hidegekben, ő felsége mentül hamarább a wsetini rebellisekre való executiót kirendelje, hogy Magyarországból s mind pedig Morvából reájok essenek és csak ő felsége a várnak és városnak perdont és salva gvardiát engedjen, mivelhogy ekkoráig is a városbeliek nem igen értettek egyet a többi wsetini jószágbeli rebelli-sekkel.” Eredeti Prim. vil. lev.

1662 elején lett az ügy elintézve. ¹⁾ A littenschitzi uradalmat is 1659-ben Lebeniczky Menyhértnek 30,000 forintért eladta.

Ellenben nejének hozzájárulásával 1651-ben Rottal János gróftól megszerezte a weszele uradalmat, 50,000 forinton, melynek felét maga, másik felét neje fizette. 1659 elején pedig Sak Ferdinand örököseitől 80,000 forinton megvásárolta a lösch-i és szokolniczi uradalmakat, melyek együttvéve mintegy 13,000 holdat tettek. De a szokolniczi uradalmat utóbb ismét eladta. ²⁾

Ő rendesen morvaországi birtokain tartózkodott s magát „Panaszi gróf Pázmány Miklós, Veszele, Evanowicz, Szokolicz és Lösch urának, a cs. k. felség tanácsosa és kamarásá“-nak címezte. 1662-ben ingó és ingatlan vagyonáról végrendeletet alkotott. Nejének 5000 forintot, leánya és mostohafiának a weszelei uradalmat meg 5000 forintot, egy Evanowiczon alapítandó kórházra 5000, egy Obroviczon építendő kápolnára 1000, egy általa szerkesztett „Arbor scientiae boni et mali“ című munka kiadására 2000, különböző jótékony célokra 3000 forintot rendelt. Többi birtokai és egyéb hagyatékának általános örökösevé, ha gyermekei születnének, ezeket jelölte ki; ellenkező esetben pedig a szigorúbb karmelita szerzetet, oly meghagyással, hogy Evanowiczon, vagy valamelyik más birtokán kolostort építsen. Ha pedig ezen szerzetesrend a hagyatékot elfogadni vonakodnék, a Jézustársaságra szálljon, mely azt Magyarországon egy collegium alapítására fordítsa. ³⁾

Eszerint Pázmány Miklós elidegenítette a nagybátyjától

¹⁾ Az egyesség 1662 jan. 4 kelt. Egyk. más. Prim. vil. lev.

²⁾ Ezen adatok föltalálhatók: Wolny Topographie Mährens; IV. 121, 249, 463, 491 ll. És Schwoy Topographie von Mähren: II. 205, 395, 555, 666, 673 lapokon.

³⁾ A végrendelet kelt Löschön 1662 marc. 22. Egyk. más. Prim. vil. lev.

örökölt uradalmakat s vagyonáról egészen saját belátása szerint intézkedett. Már pedig erre nem volt fölhatalamazva; annál kevésbbé, mert gyermekekkel nem bírt. Ugyanis Pázmány Péter azon uradalmak elidegenítése ellen óvást tett, s azokat ha Pázmány Miklós fiörökös nélkül elhalna, Olmüezben alapítandó magyar papnövelde javára szentelte. Miklós gróf tehát lelkiismeretlenségről vádolható, midőn nagybátyjának és jötevőjének szándékait kijátszotta és rendelkezésein túltette magát. De a végrendeleti végrehajtók is vétkesek voltak; miután kötelességük leendett megsértése ellen fölszólalni. És ezt tenni elmulasztották; sőt az egyik vádoltatott, hogy „az örökölt birtokokat elidegeníteni és a végrendeletet elnyomni segítette.“ ¹⁾

Csak Szelephényi György, midőn 1666-ban az esztergomi érsekséget elfoglalta, irányozta figyelmét ez ügyre; mire mint érsek és mint végrendeleti végrehajtó kettős jogcimmal bírt. Ő tehát elhatározá a littenschitzi és wsetini uradalomnak tényleges birtokosai ellen pert indítani; egyuttal magát aziránt biztosította, hogy a két uradalmat, ha azokat visszaszerezi, mindaddig birni fogja, míg az általa előlegezendő perköltségek összege legalább kétszeresen befolyik. ²⁾ Ekkor azután fölterjesztést intézett a magyar egyház nevében a királyhoz, kikérvén pártfogását. ³⁾

Törökvéseit maga Pázmány Miklós is támogatta, ki úgy látszik utólag megbánta eljárását. ⁴⁾ Sőt 1666 végén a litten-

¹⁾ Egy erre vonatkozó emlékiratban olvasom: „*Executor Testamentarius. . . non tantum alienationi horum dominiorum a primo et directo haerede facta connixit, verum etiam ipse eandem promovit, et Testamentum suppressere juit.*“ Datum nélkül. Prim. vil. lev.

²⁾ Az esztergomi káptalan okmánya kelt 1668 feria 2 post Dom. Trin. ugyanott.

³⁾ Az emlékirat ugyanott.

⁴⁾ 1666 sept. 3-án írja Szelephényinek: „*A memorialekat, akiket kellekik ő fgének beadni elküldtem, úgy hogy az a Ngd és a Clérus memorialejával egyezhessen.*“ Eredetije ugyanott.

schitzi uradalmat, 2800 forint veszteséggel visszavásárolta. ¹⁾ Azonban Szelephényi törekvéseivel nem ért cél. A wsetini uradalom tényleges birtokosának kezei között maradt. Litten-schitz pedig, Weszele és Löschs Pázmány Miklós halála után féltestvérére Űrményi Jánosra szállott. ²⁾

VII.

Pázmány mint egyházi szónok. — Prédikációinak közrebocsátása. — Ezek ismertetése. — Ajánló levele. — Egyéb irodalmi munkássága élte végéveiben.

Pázmány életének végső évében bocsátotta közre utolsó irodalmi művét, mely tudományos és nyelvészeti becsére nézve nem áll előbbi munkáinak színvonalán alul és gyakorlati használhatósága következtében amazokat messze túlélte. Mert míg polemikus iratai elfeledve állanak könyvtáraink szekrényeiben: „Prédikációi“ közkezen forognak és széltében használatnak napjainkban is; el nem érve senki, s csak kevesek által megközelítve azon nagyszámú írók közül, kik utánna e téren fölléptek, s gyér kivétellel, ephemer becsű munkáikkal elárasztották a lelkeszkedő papságot.

Pázmánynak ifju korától fogva kedvenc foglalkozása volt a prédikálás. Midőn előljárói által hazájába küldetett, az ismeretlen jezsuita, szent beszédei által, melyek fölvillaunyozták és elragadták hallgatóit, alapította meg hirnevét. Messze tájakról siettek katolikusok és protestansok a helyre, hol megjelent. És a tömeg, mely betöltötte a templomot, feszült figyelemmel csüggött az ifju szónok ajkain, a ki pedig szerette órákon át

¹⁾ Schwoy és Wolni i. h.

²⁾ Ugyanott.

próbára tenni türelmét. Föllépése a szószéken ép úgy nevezetes esemény volt; mint föltünése az irodalmi, majd a politikai küzdőtéren. És kortársai a „biboros magyar Ciceero“ címet hízeltés nélkül ruházhatták rá.

Hogy a hatásban, melyet prédikációival elért, nagy része volt személyének s előadásának: nem szenved kétséget. A legremekebb beszéd hidegen, vagy ügyetlenül előadva, hatás-talan marad. Ellenben a kevésbbé tartalmas beszéd is, ha melegen és ügyesen előadatik, megragadhatja a hallgatók figyelmét és szívét is.

Pázmánynál kétségtelenül ugyanazon magaslaton állott az előadás modora és tartalma.

Már a biztosság, melyet a meggyőződés erőssége, s a valódi melegség, melyet az előadottakért való őszinte érdeklődés kölesönöz, alkalmas volt meghódítani a hallgatót, kit a tiszta és mesterileg kezelt magyar nyelv könnyűsége és hangzatossága még le nem kötött.

Emellett hatásának kulcsát főleg az erőben, melylyel eszméi s az átlátszó világosságban, melylyel érvelései bírtak, kell keresnünk. A nagy, félig művelt közönséghez szólva nem mulasztja el ugyan azt a szentírásból, a szent atyákból, s profán írókból vett idézetekkel, a régi és újkor eseményeinek elbeszélésével bámulatra ragadni; de első sorban mégis erejét azon eszmékből meríti, melyek a szellemek közös birtokát s azon érzelmekből, melyek a szívek természetes hozományát képezik.

Miként Demosthenes, vagy az újabb időkben Bossuet, úgy Pázmány is nem igyekszik váratlan dolgokkal meglepni hallgatóit; inkább leereszkedik hozzájuk, s mintegy velök eszmecserébe bocsátkozik, velök okoskodik. Nem erőlködik, hogy új gondolatokat teremtsen; hanem azt mondja, mit mindenki tudott, vagy legalább sejtett. Hasonlatait is a köznapi életből me-

riti. Titka az, hogy mit az egész világ tud és érez, azt erőteljesebben, szebben, melegebben tudja kifejezni, mint bárki más.

Igy, szólván azon rettenetes jelekről, melyek a végső ítéletet megelőzni fogják, ezekből Isten irgalmasságára utal, mint ki azok által az embereket bünbánatra inteni kívánja. Hogy ezt megvilágítsa, Istent az anyához hasonlítja. „Mikor — ugymond — az anya szerelmes gyermekét hija és a kis-eszü gyermekeske, nem akar hozzája menni; lasnakkal (?) befedett emberrel, mint valami vázzal, vagy szokatlan bömböléssel megijeszteti a gyermeket, hogy féltében anyjához fusson.“¹⁾ Midőn a híveket megnyugtadni kívánja aziránt, hogy Isten a pogány birodalmakat hatalomra jutni, a keresztényeket pedig elnyomatni engedi, így szól: „Mikor a hold távol vagy a naptól, akkor telinek látszik és inkább fénylik; de mentül a naphoz közelebb jár, annál kevesebb része tetszik: így vagy az emberek dolga. A kik messzebb estek Istentől, azok sokszor inkább fénylenek világi dicsőségekkel; a kik pedig közelebb járnak Istenhez, csak alig látszanak.“²⁾ Midőn a szülők kötelességeit fejtegeti, a következő hasonlatot hozza elő: „A természet tövisek közé rekeszti a gyenge rózsát; nem azért, hogy szaggassa, hanem hogy oltalmazza. Az atyák dorgálása eféle tövis; oltalmazza, nem hervasztja a fiakat.“³⁾ Vagy midőn azok eljárását megrója, kik barátjaikat mértéktelen ivásra buzdítják, így szól: „Ha meleg időben lovad megizzad és inni akar, megrántod száját, hogy el ne veszessed egészségét. Ha pedig látod, hogy barátod fölgerjedett a sok bor miatt, inkább erőlteted, hogy igyék; és a mitől barmodat elfogod, arra kény-

¹⁾ Nagyszombati 1768-iki kiadás 7 l.

²⁾ 23 l.

³⁾ 205 l.

szerited barátodat; nagyobb gondod lévén lovad egészségére, hogy sem barátod életére, üdvösségére.“ ¹⁾

És midőn a korabeli társadalom hibái, gyalúságai ellen küzd, azokat nem túlozza; csak hiven, erőteljes vonásokkal ecseteli. Tükröt tart a hallgató elé, melyben azonnal magára ismerhet. „Mennyien vannak eféle atyák és anyák — mondja, midőn a gyermekek mikénti neveléséről értekeznek — kik meg nem dorgálják, sőt nevetéssel hallgatják, mikor szitkozódik kised fiok és nemesak torkába töltik a bort, biztatván, hogy igyék, mert az apja is ezzel kereste, a mi nines; de ugyan gyönyörködnek latorságában és katonagyermeknek, furesa gyors elmének itélik, ha mihelt nyelvét tudja mozgatni, jól tud szitkozódni.“ ²⁾ Egy más alkalommal így szól: „Disekednek most az emberek, mikor valakit megrészegítnek. És még az asszonyok is megmutatják ebben mesterségüket. Mert mikor valakit különben meg nem részegithetnek, elmegyen kisasszonyom, egy pohár bort köszön másra és kiesinyinyé megkredenciázván, vagy a pohár szélit megcsókolván, épen megitatja mással; és így meg nem részegszik asszonyom, de szinte olyan lélekveszedelemben csik, mint a ki megrészegült.“ ³⁾

A nyelv kezelésében a szónok két veszély közepette áll. Az egyik az, midőn a költői phrásisok, vagy a páthos eltemetik az eszmét; a másik az, midőn a hideg és közönséges nyelvezet által az eszme vesz értékéből. Pázmány prédikációiban a kifejezés mindig összhangzásban áll a gondolattal. Kifejezései nem keresettek, mondatai nem mesterkéltek. Nála minden természetes, semmi erőltetett.

Pázmánynak beszédei szokatlan nagy mérvekben nyujt-

¹⁾ 225 l.

²⁾ 206 l.

³⁾ 225 l.

ják a szent irás és a szent atyák idézeteit. Ezeknek tanulmányozásában fejlődött ki, szilárdult meg hite. Nem esuda tehát, ha azon bányába vezeti hallgatóit, melynek kincseiből maga már meggazdagodott. De a profán írókat, névszerint az ókor classikusait is gyakran idézi. Ezen eljárását szükségesnek látta, kortársaival szemben, predikációinak előszavában, igazolni. Kiemeli, hogy minden igazság, mely a pogányok könyveiben föltálalható, Istentől származik. És miként Izrael fiai az aegyptusiaktól elragadott eziüst és arany edényekkel fölékesítették a frigy sátorát: úgy a pogány bölcsek mondásait is a hivek építésére használhatni. Továbbá, folytatja, nagy vigasztalására szolgál a keresztényeknek, ha látják, hogy a természetes ész szavai után induló pogány bölcsek ugyanazt tanították az erkölcsökről, mit a keresztény vallás is követel. És a pogányok jó példája nem kevésbé ösztönzi a keresztényeket, hogy magukat azok által megelőztetni, megszégyeníttetni ne engedjék. És — ugymond — nincs oly rossz kert, melyben valami hasznos fű nem volna; nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó nem találhatnánk: azért a tövis közöl kiszaggatjuk a rózsát, s a sárból kimossuk az aranyat; a mi jót a pogányok írásiban találunk, a mi épülésünkre fordítjuk.

Az egyházi szónoklat nem a hiuság kielégítésének, hanem a felebaráti szeretet gyakorlásának tere. Pázmány teljesen áthatva volt ezen igazságtól. S prédikációi elé helyezett „Intésé”-ben szigorúan megrója azokat, kik nem a hallgatók lelki hasznát célozzák; hanem azt, hogy „elméjük, tudományuk, ékesszólásuk mutogatásával dicsekedjenek és magukat csudáltassák.” Az igaz lelkipásztornak legfőbb dicsősége az, ha a hallgatók szívéből a tévedéseket kiirtja, ha megismerteti velök a bűn undokságát, ha bűnbánatra, javulásra, megtérésre bírja azokat. „Nem veszedelmes orvosnak tartanók-e, — ugymond — a ki betege előtt lantot verne és éneklésével akarná gyönyör-

ködtetni fülét; orvosságokat pedig (mivel azoktól a beteg iszonyodik) nem adna nyaválának gyógyítására. Ilyen ártalmások a prédikátorok, kik csak szólásnak ékességével, vagy magok álma és elmélkedésük beszélgetésével, vagy igen mély és szokatlan, de haszontalan tudományokkal viszkettetik a hallgatók fülét: a lelki sebek gyógyedtségét pedig meg sem illetik.“

És Pázmány beszédei teljesen mentek azon hibáktól, melyeket megró. Tanítani, a hit igazságait földeríteni és hallgatóit a vétectől visszatartani, javulásra, Isten és az egyház parancsainak buzgó teljesítésére serkenteni: ez mindig célja.

Első sorban az evangéliumi tanítás magyarázatja képezi prédikációinak tárgyát. De nem hidegen és szárazon teszi ezt, mint az iskola; hanem meleg ékesszólással. Majd az ügyes dialektikus, majd a tüzes szónok lép előtérbe. Elmélyed a hittitkok vizsgálatába, anélkül, hogy letérne az ösvényről, melyet a szent irás és a hagyomány kijelölnek. S ajkain világosság derül a leghomályosabb kérdésekre; kétségtelen bizonyosságot nyernek az egyház tanításának leginkább megtámadott tételei is. Azonban bármennyire erős volt Pázmány a dogmatika terén, áttekintve beszédeit, úgy látszik mégis szivesebben foglalkozott a gyakorlati kérdésekkel, az erkölcstan tárgyaival.¹⁾

¹⁾ Így külön beszédeket találunk prédikációinak gyűjteményében: a lelki irgalmasságról, az alázatosságról, az önismeret üdvös voltáról, ellenségeink szeretetéről, az özvegyek kötelességeiről, az Istenben helyezendő reményről, a fiaknak istenes neveléséről, a szülők iránti tiszteletéről, a részegség undokságáról, a házasságban élő nők kötelességeiről, az Isten akaratjában való megnyugvásról, a keresztény urak és szolgák viszonyáról, a lelki jószágban való növekedésről, hogy ifjkorban kell Isten szolgálatját kezdeni, a bujaság undokságáról, a fősvénység gonoszságáról, az igaz penitenciatartásról, az irgalmasságról és alamizsnáról, az igazságról és a bírák kötelességeiről, az imádságról, a világi nyomorúságok békeséges szenvedéséről, a bocsánandó vétkek kerüléséről, mikép kell az oltári szentség vételéhez készülnünk, a bűnnek rúttságáról, hogy minden cselekedeteinket Isten dicsőségére kell irányoznunk, a gyilkosságról és haragról, a nyeltnék vétkeiről, a jóra való

Pázmány oly nagy fontosságot tulajdonítván a prédikációnak, az egyházi szónoktól kiváló tulajdonokat követelt. „Sok munka, — ugymond — nagy okosság, temérdek tudomány és mindenekfölött nagy isteni malaszt és kötelesség kívántatik.“ Nézete szerint a szónok életének összhangzásban kell állani tanításával; mert a példa inkább vonz, mint a szó és a feslett életű pap prédikálása alig számíthat hatásra. Mindamellett érdekes hasonlatokkal igyekezik kimutatni, hogy esztelenség a tanító gonoszsága miatt elvetni a jó tanítást. „Ha — írja — a jó pénzt örömet veszszük, noha moeskos a fizető mester keze; ha meg nem vetjük az egészséges orvosságot, noha beteges doktortól rendeltetik; ha a tiszta jó bort kedvesen iszszuk a földedényből... nem okosság az igaz tanítást kedvetlenül venni azért, hogy vétek nélkül nincs, a ki élénkbe terjeszti... Mert, ha király levelét hozzák, nem vizsgálja a ki eszes, mi csoda pennával és melyik deák írta? hanem arra vigyáz, mi vagyon a levélben; mi se cirkáljuk annak életét, a ki szól.“

Végre határozott ellensége volt az extemporisálásnak, a készület nélküli föllépésnek. „Ne bizzék senki elméjében; mert soha jól nem prédikál, a ki jól hozzá nem készül.“ Hivatkozik Angusztus császárra, ki mindig leírva hozta magával beszédét a tanácsba. És Ciceróra, ki bár híres szónok volt, mindenkor rettegve kezdett a szóláshoz, és midőn egy alkalommal

restségről, az ételben és alvásban való mértékletességről, a vakmerő ítéletről, mint kell embernek magát viselni betegségében, a felebaráti szeretetről, a feslett társak és a hizelkedők barátságának veszélyességéről, a háladatlanságról, legfontosabb dolgunk az Isten országának keresése, a kevélységről, mikép kell az ünnepeket szentelni, az isteni szeretetről, mivel tartozunk fejedelmünknek és fejedelmünk nekünk, az igaz mondásról és hazugságról, mikép kell a keresztény leányt nevelni, hogy a világ javait semminek kell tartani, a templomok tiszteletéről, a keresztény vitézek kötelességéről, a jó püspök tüköréről, a processiókról sat. — Ellenben szorosan dogmatikus beszédet alig találunk harmincat,

a tanácsülés, melyben neki szólani kelle, elnapoltatott, örömeben szabaddá tette rabszolgáját, ki e hirt meghozta. Ha már — így következtet — ezek világi dolgokról ily félve beszéltek, mennél nagyobb gondosságot lehet követelni azoktól, kik a lélek üdvösségében járó dolgokról szólnak. És csakugyan ő maga élte végeig a legnagyobb szorgalommal és tanulmánynyal dolgozta ki szent beszédeit, bár ritka emlékező tehetségére és ékesszólására támaszkodhatott volna.

Mindazáltal ezen szent beszédei közül nyomtatásban csak egyet tett közzé, azt, melyet 1610-ben Pozsonyban tartott, midőn Ráczkövi apostata pap a kath. egyház kebelébe vissza tért.¹⁾

Tisztelői azonban gyakran sürgették, hogy szent beszédek teljes gyűjteményét összeállítsa és kiadja. Figyelmeztették, hogy ily munkával fontos szolgálatot fogna tenni papok és világiaknak egyaránt. Némi habozás után engedett az ismételt kérelmeknek; miután maga is meggyőződött, hogy azt a magyarországi egyház viszonyai és érdekei követelik.

Szerénysége nem engedé föltenni, hogy szellemdus, s magas műveltségű papok, több évszázad múlva is élvezettel fogják olvasni, haszonnal tanulmányozni és eredményyel fölhasználni prédikációit. Ezt nem is sejté; csak a licentiátusok és azon világi férfiak használatára szánta gyűjteményét, kik oly helyeken, hol papok nincsenek, nyomtatott könyvekből szoktak szent beszédeket az összegyűltekezett híveknek fölolvasni. Es úgy vélekedett, hogy legfőlebb oly lelkészek fognak könyve után nyulni, kik kellő készültséget, vagy elégséges segédeszközöket nélkülülzván, eredeti szent beszédek kidolgozására nem képesek.²⁾

¹⁾ L. e munka I. kötet 81 lap. E beszédet átdolgozva fölvetve gyűjteményébe is. Idézett kiadás 879 l.

²⁾ „A keresztény olvasóhoz“ címzett előszavában.

1633-ben adta sajtó alá vasárnapi szent beszédeit. De ezeknek nyomtatása három esztendő telt igénybe. Szándéka volt az ünnepeken tartott szent beszédeit is fölvenni a gyűjteménybe. „Több nevezetes szentekről sok prédikációim — ugyan — jegyzetben vannak. De mivel ez a könyv fölöttéből öregbedett és romlott egészségem derék munkára alkalmatlanná változott“: lemondani kényszerült tervéről. Csak hetet vett föl az ünnepi szent beszédek közül a gyűjteménybe. Utolsó helyen az áll, melyet 1635 karácsony ünnepén a nagyszombati székesegyházban tartott. „Állítom — írja erről — hogy ez lesz en végére a negyven esztendő től fogva való prédikálásomnak; mert mellem fulladása, hurutok és belső szelek szaggatása, emlékezetem fogyatkozása, fogaim kihullása, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben, alkalmatlanná tettek a prédikálásra.“ ¹⁾

A gyűjtemény, 105 prédikációt, 10 parenesist és egy pázsztori intést tartalmaz. ²⁾ Pázmány e munkáját a szent Háromságnak kívánta följánlani. És élére ajánlólevelet helyezett ³⁾ mely irányának tisztasága és szépsége tekintetében még Páz-

¹⁾ Rövid jegyzet a „Keresztény olvasóhoz“ intézve az 1268 lapon.

²⁾ A munka teljes címe ez: „A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egynehány innepekre rendelt evangéliumokról Prédikációk. Melyeket élő nyelvén tanítása után írásban foglalt Cardinál Pázmány Péter esztergami érsek. Nyomtatták Pozsonban. 1636.“ Ivrét 28 és 1248 lap. A Nemzeti Múzeum könyvtárában levő Jankovich gyűjtemény ezen kiadásból két példányt bir, melyek címlapjai különbözök; nemcsak a cím berendezése és a keret tekintetében; hanem az egyikben sz. Pál ap. korinthusiakhoz intézett II. levele 4 fejelet 2 verse jelszó gyanánt olvasható, a másikon pedig ez hiányzik.

³⁾ A nyolc lapra terjedő ajánló levél címe ez: „Az én kegyelmes Uramhoz, a teljes szent Háromság egy bizony Istenhez, alázatos ajánló írásom.“ És a vége „Irtam Pozsonban 1636 esztendőben. Isteni Felségednek legkisebb szolgálja Pázmány Péter.“ Ezen ajánlólevél a későbbi kiadásokban nem található föl.

mány egyéb iratai közül is kimagaslik, s melyen ritka melegség, mondhatnók, ihlet ömlik el.

„Hálát adok szent Felségednek — írja többi között, hogy engemet kegyelmességedből, az igaz hit zászlaja alatt, egyházi állapotban köteles szolgálddá fogadtál, áldásodat reám árasztottad, lelki és testi ajándékiddal szívemet magadhoz szelidítetted, akaratomat szolgálatodhoz édesítetted, késedelmességet serénységre sarkantyuztatd, tudatlanságomat mennyei tanítással világosítottad, gyarlóságomat érdemem szerint nem ostoroztatd, hatalmas kezeiddel belém oltott igazismeretedet naponként neveltetted, dicsőséged terjesztésére szívemet gerjesztetted és a világ bojtortjánába ragadott kívánságimat szolgálatodra ösztönöztetted.“

Alázattal vallja, hogy a mi jó van benne, Istentől van. Emiatt Isten dicsőségének előmozdítása volt életének mindig célja, s ezt célozza jelen munkája is. Ezért nem akarta azt másnak ajánlani. „Kisded és lengeteg ajándék ez; mert az én tudatlanságom keze szennye rajta maradott a te tisztaságos szép tanításid magyarázásán. Azért nem méltók az én akadozó nyelvemnek disztelen és unalmat szerző rebegési, hogy bemutatásának szent Felséged előtt.“ Mindamellett két körülmény bátorította erre. Az egyik az, hogy a mi jó találtatik munkájában, Isten tárházából vette. A másik bizalma Isten irgalmában.

Azután áttér a maga személyére. „Ah mely boldog volt ama szent atya — így fohászkodik —, ki halála óráján ezt mondotta, hogy soha mást olyat nem tanított, melyet előbb maga nem cselekedett? Megvallom te előtted édes Uram Istennem, hogy én ilyen nem vagyok; szegény gyarló vagyok, mert sokat irok és tanítok, amit restségem vagy roszaságom miatt nem cselekszem, vagy igen hidegen és fogyatkozva cselekszem. Mindazáltal te tudod Uram, hogy csak azt írom, amit szolgálid

üdvösségére hasznosnak, előtted kedvesnek ismerek, sőt amit magamis kívánva igyekezem teljesíteni.“

Végül kérelmeivel fordul Istenhez.

„Fáradságomnak egyéb jutalmát nem kívánom szent Felségedtől, hanem amit kedves szolgád szent Ágoston kívánt: valamit magad kívül akarsz adni, bár mind elvedd, csak magadat add nekem. És minthogy szólni kezdettem előtted Uram, noha por és hamu vagyok, még egy könyörgésemet bocsásd kegyelmes füleidhez . . . Adj a te méltatlan szolgádnak oly áldomást, hogy akik az én munkámat, a te ajándékoztát, az anyaszentegyház tárházából vett igazságokat olvassák: tisztuljon értelmök sötétsége az igaz hit ismeretire, lágyuljon szívök keménysége penitenciára, gerjedjen lelkök hidegsége szerelmedre; hogy minden tévelygések sötétségéből, minden bűnök veszedelméből kifeselvén, hiven szolgáljanak Felségednek. Ha sok amit tőled kérek Uram, ottan csak azzal áldd meg méltatlan szolgád fáradságát, hogy bárcsak egy bűnös ember térésére egy lélek üdvösségére legyen segítő tanításom. Fáradságomnak fényes jutalma leszen, ha a Krisztus vérével megváltott lelkek közül csak egynek üdvösségére segítő eszköz leszen irásom.“

Pázmány prédikációi a hazai papság körében annyira elfoglalták a tért, hogy — mint Toldy Ferenc megjegyzi — „nagy soká nem mert a katolikusok közül senki a hitszónoki téren előállani; s midőn fél század múlva Illyés András püspök azon föllépett (1696), hitszónoklatunk, s általában prózánk súlyedésének kiáltó jelét adta.“¹⁾ Az azonkori papság izlésére és ítélő képességére előnyös világot vet tehát azon tény, hogy Pázmány prédikációinak újabb kiadásait szükségessé tette.²⁾ 1654-ben Krakóban latin fordításban is közrebocsáttattak.

¹⁾ A Magyar Nemzeti Irodalom Története rövid előadásban. 62 l.

²⁾ Második kiadása Nagyszombatban 1695, harmadik ugyanott 1768 jelent meg.

Pázmány élte végéveiben három régebbi munkájának második kiadásban való közrebocsátását tervezte. Ezek a következők. „A mostan támadt új tudományok hamisságának nyilván való bizonyosága.“ (1605). — „A szentírásról és az anyaszentegyházról.“ (1626). — „A setét hajnalesillag után bujdosó lutheristák vezetője.“ (1627.)

Mindhárom munkát lényegesen átjavítva és bővítve szándékozott közrebocsátani; ¹⁾ de szándékát, ismeretlen okok miatt nem valósította. Hasonlag kiadatlan maradt azon logikai kézikönyv kézirata is, melyet mint gráci tanár szerkesztett és most sajtó alá elkészített volt, valószínűleg avégett, hogy a nagyszombati egyetemen tankönyv gyanánt használtassék. ²⁾

Még a „Kalauz“ harmadik kiadásának megjelenését sem élhette meg, bár azt maga adta sajtó alá. ³⁾

VIII.

Pázmány egészségi állapota élte végső éveiben. — Végredelete. — Halála. — Temetése. — Sirjának föltalálása. — A Jézustársaság kegyelele Pázmány emlékezte iránt.

Pázmányt hosszú és kínos betegeskedés korán előkészítette a halálra. Testi szervezete, bár nem tartozott a

¹⁾ Pázmány évégett e három munka egy-egy példányát sajátkezűleg szorgalmasan átdolgozta, részint javítván a nyomtatáson, részint teleírt papírdarabokat ragasztván a lapokhoz. Ezen becses példányok közül az első a m. t. akadémia, a második az esztergomi főegyház, a harmadik a m. k. egyetem könyvtárában található.

²⁾ L. e. munka I. 17. l. ²⁾ jegyzet.

³⁾ Megjelent 1637-ben. Dobronoki naplójában 1637 június 24-ére följegyzi, hogy Némethi Jakab atya a pozsonyi nyomda igazgatója Nagyszombatba jött, pénzt kérni Lósytól Pázmány munkájának nyomtatási költségeire.

gyengébbekhez, nem volt olyas, mely dacolni tud a physikai és lelki erőfeszítéssel. És a fáradozásokban, harcokban gazdag élet, melyet négy évtizeden át folytatott, alkalmas leendett megingatni, földülni a legszilárdabb egészséget is. Mióta a nyilvános élet terére föllépett, nem ismerte a nyugalom élvezetét. Irodalmi és egyházi, politikai és gazdasági tevékenysége, melynek emlékei reánk maradtak, följosóítanak a kérdésre, mikép volt arra elégséges egy embernek ideje és ereje? Adjuk hozzá tanulmányait, melyekről munkái, — az áhitat gyakorlatait, melyekről kortársai tanúságot tesznek. Ne feledkezzünk meg az emésztő küzdelmekről, melyeket majd az egyház, majd a dynastia ellenségeivel, — nem egyszer személyes vetélytársaival és roszakaróival szüntelen folytatott. Emlékezzünk meg folytonos gondoskodása és aggodalmairól, miként biztosíthatja legjobban a féltett nagy érdekeket és háríthatja el a fenyegető veszélyeket. Már pedig minden irataiból kitűnik, hogy lelke érzékeny volt és fogékony minden fájdalomnak mély és tartós átérzésére.

Mindezekután nem csudálkozhatni, hogy idő előtt megöregedett és a hatvanas évek terhei, melyeket sokan ifju erővel viselnek, súlyosan nehezettek reá. Főleg mióta Rómából 1632 tavaszán visszatért, gyakran komolyabb bajok látogatták meg, melyeknek kutforrása idült, elhanyagolt köszvény volt. 1633 elején egészségi állapota a római curiánál aggodalmakat keltett.¹⁾ „Én ebben az új esztendőben — írja ő maga is — ezideig nyavalyásul voltam, mert a csirája új esztendő napjától

¹⁾ Bécsi nuntius 1633 jan. 29-iki jegyzékében: „Intendo, che il S. C. Pazman stia poco bene, per esser travagliato da alcuni accidenti di vertigine e da flussione di cattaro. Non vi e pero febre.“ A római Államtitkár febr. 9 válaszol: „Dispiace il sentire la poco buona salute del S. Card. Pázmán... spero con le prime di haver avviso migliore della sua sanità.“

fogva rajtam volt; és most is a balkezemnek a feje és a nagy ujam miatt oly fájdalmakat szenvedek, hogy ruhámat sem vehetem magamra. De ezeknek mind úgy kell lenni, amint a jó Istennek tetszik.“¹⁾

A következő évben a pöstyéni gyógyforrásoknál kérészt enyhülést;²⁾ de csak rövid időre találta föl azt. Az év végén ismét kedvezőtlen hírekkel szolgál Rákóczynak. „Magam állapotja felől azt irhatom kegyelmednek, hogy igen törődött és bontakozott egészséggel vagyok; de úgy kell lenni, amint a jó Isten akarja.“³⁾ És az 1635-iki sopronyi országgyűlés tartama alatt folytonosan betegeskedett. Csak a kikelet hozta meg a javulást.⁴⁾ Ekkor Bécsbe utazott, hogy magát a császári udvar orvosai által gyógyíttassa.⁵⁾ De az utazás fáradalmai még súlyosbították baját.⁶⁾ A bécsi orvosok tudományánál ismét hatásosabb volt Pöstyén, hova május első felében sietett. Innen írja az erdélyi fejedelemnek: „Oly megbontakozott egészséggel vagyok, hogy ezt a szegény rothadandó testet, mintegy dűlő házat kell mindaddig gyámolitanom, míg az úr Isten elhozza azt az órát, melyet bölcs gondviseléséből rendelt életem végzésére. . . A hévvizben immár két héttől fogva nyavalgok és úgy tetszik, Isten kegyelmességéből nem kevés hasznát is éreztem ennek a jó hévviznek.“⁷⁾

¹⁾ 1633 jan. 8. Eszterházy Miklósnak. Eredetije a kismartonj levéltárban.

²⁾ 1634 ápril 15-én Rákóczynak. Eredetije az Erdélyi Múzeumban.

³⁾ 1634 dec. 10. Ugyanott.

⁴⁾ 1635 ápril 20 írja Rákóczynak: „A sopronyi gyűléstől fogva egészségem igen lassan szolgált, de Istennek hála, naponként jobbadán kezdek lenni.“ Ugyanott.

⁵⁾ Dobronoki naplójából.

⁶⁾ 1636 május 26 Rákóczynak: „Bécsben. . . oly romlott állapottal voltam, hogy csak ki sem mehettam a házból, szüntelen a doctorok keze lévén rajtam.“ Erdélyi Múzeum.

⁷⁾ 1635 május 26 Pöstyénből. Ugyanott.

Mindazáltal egészsége nem szilárdult meg többé; bár ezt kora — csak hatvanöt éves volt, — még remélni engedte. 1635 karácsony napján utólszor lépett szószékre. A nehézségek, melyeket ezalkalommal tapasztalt, kényszerítették, hogy főlhagyjon legkedveltebb foglalkozása, a prédikálással. „Mellem fulladási, — ugymond, — hurutok és belső szelek szaggatási, emlékezőseim fogyatkozási, fogaim kihullási, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben alkalmatlanná tettek a prédikálásra.“ ¹⁾

Az 1636-iki évben egészségi állapota változó volt. Január 5-én kirándult a jezsuiták manigai birtokára, s ott ebédelt. De midőn visszaérkezett gyomorbajba esett. Február végén és marcius első napjaiban a köszvény hevesen megtámadta. Marcius 29-én már ismét Szent Katalinban bérnálhatott és Sellyére is kirándult. ²⁾ A tavaszi hónapokban annyira gyenge volt, hogy a levélírástól is tartózkodnia kelle. ³⁾ „A vénség és sok nyavalya szinte elnyomott,“ — írja május 5-én. ⁴⁾ Mindazáltal nem engedett magának nyugalmat s folytonosan uton volt. April 10-én Sellyéről Pozsonyba utazott, hol 13-án Balassiné által megvendégeltetett. Május első napjaiban ismét Sellyén találjuk, hol 16 és 17-én többeknek az egyházi rendeket föladta. Május 21-én Nagyszombatba jött, hol másnap maga vezette az úrnapi körmenetet. Június 4-én Pozsonyba utazott. Július 14-én visszatért Nagyszombatba és négy nap mulva Sellyére rándult ki. ⁵⁾ Ez évben itt gyógyíttatta magát Pöstyén

¹⁾ 1636-ban közrebocsátott „Vasárnapi és Innepi Prédikációi“-nak utószavában.

²⁾ Dobronoki naplója után.

³⁾ 1636 april 16 Rákóczynak: „Egészségem sem szenvedte a hosszú levélírást.“ Erdélyi Múzeum.

⁴⁾ Rákóczynak. Ugyanott.

⁵⁾ Dobronoki naplója után.

helyett.¹⁾ És oly eredménnyel, hogy az év második felében erejét visszanyerni látszott; politikai és egyházi teendőit szokott buzgalomával végezhetné, levelei is terjedelmesekké válnak, mentek panaszoktól. Sőt augusztusban képes volt Nyitrára, Szentkeresztre, Túrócba utazni. Innen pedig szeptember 2-án visszatérván az őszi hónapokat föl váltva Pozsonyban, Nagyszombatban és Sellyén töltötte. Szeptember 28-án ünnepelte meg érsekké neveztetésének huszadik évfordulóját; október 4-én pedig 66-ik születésnapját. Október 6-án beteges volt és frater Abraham jezsuita által gyógyíttatta magát. Három nap múlva Pozsonyba utazott; de itt is gyengélkedett.²⁾ Emiatt midőn november 10-én Nagyszombatba visszaérkezett, eljöttnek látta az időt, hogy előkészüljön a halálra. Evégből anyagi viszonyait elrendezte és november 12-én elkészítette végrendeletét.

„Mindenekelőtt — ezek az okmány bevezető sorai — Teremtő, Megváltó Istenemnek egész szivemből hálát adok, hogy engem a legméltatlanabb férget, bár ezerszeresen megérdemeltem az örök kárhozatot, végtelen irgalmából nem elégedett meg a róm. kath. egyház kebelébe fogadni, csudálatos gondviseléssel vezetni; hanem ideiglenes javakkal is elhalmozni kívánt. Emiatt alázattal leborulva hön esedezem Isten irgalmához, hogy vétkeimet és mulasztásaimat kegyelmesen megbocsássa; egyuttal az Üdvözítő érdemei, a b. Szűz és minden szentek közbenjárása által, könnyek között, kérem: ne vegye el tőlem szent Lelkét, hanem miként ifjúságomban oktatott, most vénségemben és aggkoromban, midőn erőim hanyatlanak, ne hagyjon el, hanem úgy irányozza örök szolgálatára lelkemet e világon, hogy örök boldogságomat biztosítsam.“ Ezután áttér a földi érdekekre. „Testemet — ugymond — pompa nélkül, egyszerűen kívánom

¹⁾ 1636 május 17-én Sellyéről Rákócynak írja: „És mivel magam is most a cúra alatt vagyok . . . szóval kgdnek izentem.“ Ugyanott.

²⁾ Dobronoki naplója nyomán.

eltakaríttatni. Azon esetre, ha sirboltba helyezik, rendelem, hogy ott a talajt fölássák és testemet a föld méhébe tegyék. Testem fölbontását és bebalzsamoztatását pedig eltiltom.“

Ingatlan javairól, melyeket unokájának hagyott, külön okmányban intézkedik. Ingóságainak hagyományozásában a kegyelet és jótekonyság érzelmei vezették. Legjobb hat lovát és kocsiját II. Ferdinandnak, hat más lovát kocsival III. Ferdinandnak ajánlotta föl. Ujvárbán és Palánkon találtató összes gabonáját és borát a magyar véghelyek szükségleteire rendelte fordíttatni. Összes templomi szereit az esztergomi főkáptalan-nak, könyvtárát a pozsonyi jezsuitacollegiumnak hagyta. Ékszereit, úgyszintén értékesebb ruháit unokája, Lippay és Simándi püspökök, az esztergomi és pozsonyi káptalanok, meg a pozsonyi sz. Ferenc rendű zárda között kívánta szétosztatni. Udvari emberei és szolgálóiról bőkezűen emlékezett meg.¹⁾ A sz. Ferenc rend pozsonyi, nagyszombati, galgóczi és ujvári zárdáinak egyenként 500 forintot, 100 akó bort és 10 köből buzát rendelt. A Jézustársaság bécsi rendházának 1000 forintot és 200 akó bort, a rómainak és pozsonyinak 1000—1000 aranyat; a pozsonyi és nagyszombati szegényeknek 1000—1000 forintot, mindegyik esztergomi kanonoknak, ki temetésén megjelenik, 20 tallért hagyományozott.

A legatumok kifizetése után hagyatékából fönmaradó összeget egy Pozsonyban alapítandó papnövelde alapítására rendelte, melyet életében akadályozva volt, bár ohajtottta, létesíteni.²⁾

¹⁾ Egy évi fizetésök kiszolgáltatása mellett „Martino Ujfalusy cubiculario fl. 1000, Martino Fejérváry dapiflero, qui et circa personam meam diu servivit, fl. 500, Joanni Gynlay fl. 300, Joanni Námény fl. 1000, Petro Sólomosy fl. 2000, Petro Námény tall. 300, Kákony fl. 200, cuilibet adolescenti honorato, qui in cubiculo interióri servierunt fl. 100.“

²⁾ „Quod remanserit . . . convertant in fundationem exigui Alumnatus Clericorum Posonii; ego enim saepe eam fundationem aggres-

A végrendelet végrehajtóivá Lippay veszprémi, Jakusich tinini püspököt; Bőjtthe, Érsekújváry, Kisdy, Püsky esztergomi és Bielavius pozsonyi kanonokokat jelölte ki, „kiket — ugymond — mindenkor szerettem; bizom tehát, hogy végső intézkedéseimet buzgón végrehajtandják.“ ¹⁾

Midőn Pázmány ezen okmányt kiállította, egészségi állapota elég kedvező volt. Az nap — november 12-én — Püsky kanonoknál ebédelt. Másnap a jezsuita collegiumban jelen volt az egyetem alapításának első évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyen. November 14-én Sellyére utazott, honnan Tardoskeddre is kirándult. E hó 29-én visszaérkezvén Nagyszombatba, másnap Telegdy kalocsai érseket fogadta vendégül, kivel házának a nagyszombati convictus részére való átadása iránt tárgyalt. Tiszteletére nagy ebédet rendezett, melyen 10 gróf és báró vett részt. November 26-án ismét Pozsonyba utazott, s kocsiján gróf Erdődy Györgyöt, Vesselényi Ferenc füleki kapitányt és Dobronoki atyát vitte magával. Midőn a város közélébe értek, Eszterházy nádor által, ki több báró által kísérve elébe lovagolt, fogadtatott. ²⁾

December havát is Pozsonyban töltötte, majdnem folyamatosan szenvedő állapotban, minélfogva akadályozva volt a karácsonyi ünnepekre érseki székhelyére utazni. ³⁾ Csak 1637

sus, variis impedimentis retardatus sum. Posset igitur exigua domus canonicalis, quae penes vetus stabulum Praepositurae sita est, una cum dicto stabulo in domum Alumnatus extrui, ac semper unus, Canonieus ibidem habitans alumnis praeponi.“ E tervet 1642 Lósy valósította; de vajjon Pázmány hagyatékából tette, kétséges.

¹⁾ A végrendeletet mint tanuk a nádor és Telegdy érsek írták alá. (Eredeti példányát nem találtam meg. A Hevenesy gyűjteményben levő későbbi másolatból kiadta Podhraczky i. m. 97—99. ll.)

²⁾ Dobronoki naplója után.

³⁾ Dobronoki 1636 dec. 9-re írja: Curavit (P. P.) alteri etiam brachio cauterium innri.“ És dec. 22-re: „Dominus Em. per literas commendavit se precibus Collegii, et excusavit se, quod non possit ad natalitia festa venire ob ingravescentem morbum.“

január elején jöhetett vissza Nagyszombatba. Itt január 12-én Bőjthe kanonoknál, két nappal utóbb a jezsuita collegiumban ebédelt. ¹⁾

Azonban baja csak rövid szüneteket engedett neki és ismételve visszatért. „Isten látja — írja már január 17-én — a sok mindennapi nyavalyák, melyek miatt csak most is Isten tudja, mint vagyok, annyira megtörték.“ ²⁾ És egy héttel utóbb minden előkészületeket megtett, hogy Sellyére utazzék, hol Eszterházy nádorral kell vala találkoznia. De az utazással fölhagynia kellett. „A nagy hurut miatt — írja — egy hete, hogy ki sem mentem házamból, hanem csak ma. És mivel mind az uton való járástól iszonyodik a bontakozott egészség, mind a sellyei nyári házak alkalmatlannak látszanak: meg kell maradnom. Mert úgy veszem eszembe, hogy nem nekem való az a alkalmatlan sétálás.“ ³⁾

Csak január végén javult kissé baja. A következő hónapban viszonylag jól érezte magát. Február 1-én a papnöveldeben ebédelt. 4-én kirándult a jezsuiták nyári mulató helyére, az Albanumba, hol a Bosnyák kanonok által adott lakomán derülten részt vett. Sőt február 12-én délután Dobronoki társaságában Csesztére utazott, hol Pálffy István grófot látogatta s csak másnap tért vissza Nagyszombatba. Maga is a farsangi napokban — február 2, 4, 12, 13 — számos előkelő vendéget fogadott volt asztalánál, s 23-án a ferenciek zárdájában ebédet rendezett. A farsang végső napjaiban a jezsuiták templomában tartani szokott ajtatosságokon (február 21—24) naponként megjelent. ⁴⁾

Marcius 1 és 7-én többeknek föladta a kisebb rendeket;

¹⁾ Dobronoki naplója után.

²⁾ Pálffy Istvánnak. Eredetije a Pálffy levéltárban.

³⁾ Január 23. Eredetije a kismartoni levéltárban.

⁴⁾ Dobronoki naplójából.

6-án pedig Forró és Dobronoki atyákat magához kérette ebédre s velök hat órán át késő estig tanácskozott. Ugy látszik érezte, hogy napjai megszámlálvák s mindent elintézni kívánt ezen bizalmas embereivel. Két nappal utóbb Pozsonyba utazott, hogy többé vissza ne térjen.¹⁾ Itt élénken foglalkozott az erdélyi ügyekkel és marcius 22-én Bécsben ohajtott lenni, hová az új király, III. Ferdinand magyar tanácsosait összehívta.²⁾

Még marcius 11-én elég erőt érzett magában a közeledő utazásra. „Magam is rövid nap meglátogatom kegyelmedet, noha bizony én is csak alig vagyok;” írta Pálffy Istvánnak. És e szavakhoz sajátkezüleg néhány sort esatolt, melyek bizonyítják, miszerint szenvedései közepette sem vesztette el lelkének derűtségét. „Kérem kegyelmedet — ugymond — asszonyomnak (a grófnét érti) ajánlja szolgálatomat és kérem, hogy ő kegyelme csináltassa meg nekem egy apotékában ezt az egynehány pilulát. Rp. Pilulas tres pro sene 68 annorum, ut viginti annis junior fiat. Valamit kíván a patikárus, megfizetem.“³⁾

Azonban környezete már észrevette rajta a halál közeledését. „Cardinál uram — írja marcius 17-én a nádor — igen megnehezedett; nem kezd följöhetni Bécsbe s féltem is, hogy valamint ugyan el is ne kezdjen hagyni bennünket.“⁴⁾ Ezen napon csakugyan komolyan gyengélkedett.⁵⁾ De csakhamar annyira javult, hogy marcius 19-én három jezsuita társaságában ebédelhetett. Ekkor étkezés közben hirtelen rosszul lett s midőn hálóteremébe vitték, már nem tudott szólani. A császár ugyanakkor két udvari orvosát küldötte le, kik Lippay

¹⁾ Dobronoki nyomán.

²⁾ Rákóczyhoz 1637 marc. 11. intézett levele. Müller II. 212 l.

³⁾ Eredetije Pálffy levéltár.

⁴⁾ Pálffy Istvánhoz. Ugyanott.

⁵⁾ Dobronoki naplójában marc. 18-ra írja, hogy ő ekkor Bécsben volt s érteült „Cardinalcm pessime valere.“ De délután egy jezsuita jött Pozsonyból a hírrel, „Cardinalcm melius valere.“

cancellárral azonnal utnak indultak. Azonban már későn érkeztek. ¹⁾ A végső küzdelem nem soká tartott. Miután szavát vissza nem nyerte, csak arcának kifejezése és kézmozdulatai által mutatta, hogy gyónni kívánna. Egyuttal többször, látható erőfeszítéssel megkísérlé kiejteni Jézus és Mária neveit. A cancellár, Jakusich püspök, két jezsuita, két Ferenc rendű szerzetes és néhány udvari embere vették körül a haldoklót. Esti 10 s 11 óra között kiadta lelkét. ²⁾

Kimúltának hire az egész országban és messze határain túl is, megdöbbenő és fájdalmas hatást gyakorolt mindazokra, kik személyesen ismerték, vagy akár csak érdemeiről tudomással bírtak. Temetése későre, ápril 3-ára lett kitűzve, ³⁾ hogy tisztelői a távolabb részekről is megjelenhessenek. És valóban főpapok és főurak, egyháziak és világiak nagyszámban gyűlekeztek Pozsonyba, hogy a nagy férfiú sirjánál tiszteletüket utoljára kifejezzék.

A király Tiffenbach grófot küldette le, hogy őt képviselje. A főpapok — a zágrábi püspök kivételével, ki szintén a sir szélén állott — teljes számban megjelentek. A nádor körül Homonnai János országbíró, Pálffy István, Pál és János grófok, Battyányi Ádám, Erdődy György és Gábor, több egyéb főrendűvel csoportosultak. A nagyszombati egyetem tanárai, a jezsuiták és más szerzetesrendek képviselői szintén megjelentek.

Pázmány hullája az érseki palota egyik teremében volt

¹⁾ Dobronoki marcius 19-re.

²⁾ Dobronoki naplója és a nagyszombati collegium évkönyvei nyomán. P. végperceiről legbővebben ír a jelentés, melyet a nagyszombati rector Rómába küldött: „Cum sub vesperam gravi catharo oppressus, loquendi usu etiam amissio, nostris tamen adhortantibus de peccatis dolere et confiteri velle se nutu ostendit; et ut potuit ore in ss. nomina Jesu et Mariae saepius conformato, luctu bonorum omnium, supremum clausit diem.“

³⁾ Az esztergomi káptalan által szétküldött meghívó levelek egy példánya Szalay Ág. gyűjteményében.

elhelyezve; egyszerű fakoporsóban és bebalzsamozatlanul, mint végrendeletében kívánta. Fejére jezsuita formájú fekete posztó quadratum volt helyezve. Testét jezsuitaszabású vörös damask reverendába öltöztették. Lábaik egyszerű bőrcipők födték. Határozott ohajtásának tettek eleget, midőn ékszerek és főpapi jelvények nélkül helyezték koporsóba. ¹⁾

Reggeli 8 órakor ünnepélyes gyászmenetben 24 plebános vitte át a hullát a káptalani templomba, melynek falait a nagyszombati, pozsonyi collegiumok s a bécsi Pázmány intézet által készített gyász és dicsőítőtemények borították el. A gyászmisét és a temetési szertartásokat Telegdy kalocsai érsek, őt főpap segédkezésével, végezte. A latin gyászbeszédet Szelepesényi György esztergomi kanonok, a magyart Forró György nagyszombati rector tartotta. Ezek végeztével a koporsó, a Pázmány által kijelölt helyen, a templom szentélyében, alamizsnász. János ereklyéi alatt nyitott sírboltban a föld mélyébe helyeztetett. Közvetlen utódja Lippay György azon gondolattal foglalkozott, hogy Pázmány sirja fölé méltó emléket helyez. Eziránt már alkudozásban állott a szobrászszal, ki a terveket el is készíté, Pálffy Pál gróf pedig a szükséges márványt készséggel följajánlá. ²⁾ De végre is csak, mint maga kívánta, egyszerű márványtábla e fölirattal: „Petrus Pázmány Cardinalis“ jelölte a nagy férfiú sírját. ³⁾ Lippay a maga végrendeletében azon ohajtását fejezte ki, hogy mellette temettessék el. ⁴⁾ Ki-

¹⁾ Knauz N. alább említendő leírása nyomán. Religio. 1859. II. 188 l.

²⁾ Pálffy Pál 1641 ápril 10-én átküldi Lippaynak Bécsből a terveket. „Az Isten is megáldja kegyelmedet — írja többi között — hogy ennek a jámbor úrnak megcsináltatja a memoriáját, a ki többet is érdemlett; nem is vélem, hogy egész Magyarországbau lehessen mása ennek az epitaphiumnak.“ (Eredetije a Prim. vil. lev.)

³⁾ Schmith Archiepiscopi Strig. II. 123 l.

⁴⁾ „Exanime corpus meum sepeliri volo . . . prope sepulchrum p. m C. Pázmány et desidero fieri Epitaphium utrique nostrum.“

vánata teljesült. És a két koporsó egymás mellett taláztatott, midőn 1859-ben érdeemes történetbúvárunk Knauz Nándor Pázmány sirját nyomozva, ezt szerencsésen föltalálta.¹⁾ Azonban sem azon remény nem valósult, hogy Esztergom fényes főegyházába fognak a nagy férfiú tetemei áthelyeztetni, sem az, hogy legalább méltó emlékkő figyelmeztetendi a későbbi nemzedékeket a helyre, hol nyugszik, s tetteire, melyek az utókor kegyeletére és hálájára sokszorosan érdemesek.

A Jézustársaság mutatkozott leghálásabbnak emlékezetére iránt. Nemcsak közvetlenül halála után tartattak magyarországi collegiumaiban gyászünnepélyek. Hanem midőn kimúltának első évforduló napján Lósy primás parancsára Nagyszombat minden templomai gyászba öltöztek: a jezsuiták temploma a többit teljesen elhomályosította. Középen nagyszerű ravatal volt fölállítva, melyen a számtalan gyertyák reggeli hét órától estig árasztották szét fényüket. Mise után a rhetorok szavaltokat tartottak. Délután pedig az atyák egyike emlékbeszédet mondott, mely alatt sokak szemeiből könnyeket csalt ki a még élénk fájdalom.

Valjon ezen utóbbi kívánsága is teljesített-e, bizonytalan. Mert 1710-ben Eszterházy Pál nádor, Pázmány, Lippay és Széchenyi primásoknak együttes emlékkövet készíttetett, mely fönmaradt.

¹⁾ Knauz a „Religio“ folyóiratban (1859 II. 23. sz.) írja le érdekes fölfödözését. Pázmány hullájáról így szól: „Ha látták olvasóim Pázmánynak különösen régibb arcképeit, például Kalauzának nagyszombati 1766-ik évi kiadásában, akkor kissé fogalmuk lehet, mint láltuk e nagy érseket sirjában fekvőve. Arcbőre összeszáradva bár, és orr meg ajk nélkül, megvan még, s fején a jezsuitaformájú, háromszegletes, egyszerű fekete posztóból készült quadratum. . . Csontjai. . . többnyire megvannak még. . . Haja, bajusza és szakállá ép még, bár természetesen többé nem teljesen. Hullája fölött veres damask reverenda terül, mely középig gombokkal ellátva, onnan egész végig nyitva áll és kabátformájú; colláréja nincs, hanem reverendájának gallérja pótolja helyét, úgy mint a jezsuiták máig is hordják. Lábán egyszerű bőrcipők.“ A koporsónak hossza 6', szélessége pedig 1' 2".

És nemesak a magyarországi collegiumokban ¹⁾ hanem a külföld intézeteiben is, mint Róma, Salamanca és Grác egyetemeinek csarnokaiban is, a Jézustársaság tudományos büszkeségei között mindenkor ott találjuk Pázmány arcképét is. ²⁾

IX.

Pázmány jellemének és irányának kifejlődése. — A környezetnek és a kornak, melyben élt, hatása lelkére. — Álláspontja vallási és egyházi tekintetben. — Politikai iránya. — Munkásságának eredményei.

Inmár előttünk áll, amint kortársai fölött kimagaslik, Pázmány hatalmas alakja; előttünk áll egész élete, összes sokoldalú tevékenysége. Iratai és tettei, meggyőződése és céljai, nyitott könyv gyanánt, föltárvák előttünk. És épen azért, fölmentve érezhetjük magunkat attól, hogy ítéletet mondjunk egyé-

¹⁾ A nagyszombati collegium évkönyvei 1638 marcius 19-re.

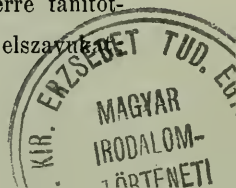
²⁾ A nagyszombati collegium már 1636 aug. 27 — mint Dobronoki naplójában olvassuk — egy pozsonyi festő által készíttette 24 forintért P. arcképét. A pozsonyi collegium két arcképpel birt, mindkettő jelenleg a pozsonyi k. főgymnasium könyvtárában van. Az egyik egykorú, hihetőleg ugyanakkor készült, mikor a nagyszombati. Kőiratja Pázmány címe mellett mondja „Fundator Collegii Posoniensis.“ A másik arckép, valamivel későbbi, Pázmányt rochetti tumbán s pallium archiepiscopale-val tünteti elő; kezében könyv e fölirattal „In Dom. et Fest.“ (mi prédikációt jelezi.) A gráci egyetem könyvtára már 1685-ben bírta P. arcképét, midőn az aula major az egyetem legjelesebb tanárai s tanulóinak arcképeivel volt diszítve. 1694 Szőrényi rector a könyvtárba, a polemikus irodalom könyvszekrénye fölé helyezte. (Peinlich, Gesch. des Gymn. in Graz. II. 82 s 92 II.) Rómában a „Collegio Romano“ és Salamancában az egyetemi épület előcsarnokában vannak föllálítva a Jézustársaságból kiemelkedett nagy férfiak között. Emellett egykorú arcképét bírja az esztergomi káptalan s a bécsi Pázmány intézet. Kiadatott a Kallaux 1766-iki kiadásában a nagyszombati jezsuiták, utóbb Podhraczký, Rimely s mások által.

nisége, kifejtett munkássága és létrehozott eredményei fölött. Ezek önmaguknak birái. És nekünk e helyen nem kell egyebet tenni, mint összefoglalnunk a szétszórt részleteket.

Pázmány szellemi kifejlődésére, életének egész irányára eldöntő befolyást gyakoroltak a hatások, melyeket ifjúkorában befogadott. Csak ezekből érthetjük meg jellemét és tevékenységét.

Tudjuk, hogy őt, egy protestans család sarját, a korán kifejtett és fényes tehetségekkel megáldott ifjút, tizenhét éves korában a kolozsvári jezsuiták megnyerik egyházuknak és rendjükhöz. Azon fokozott fogékonyságot a vallás eszméinek és érdekeinek lelkes fölkarolására, mely közös sajátossága a convertitáknak, kiket az igazság őszinte keresése és a tiszta meggyőződés készített vallást cserélni: már hozományul magával vitte a Jézus-társaságba.

Teljesen kétségtelen, mert a multak tanúságait napjaink tapasztalatai is igazolják, hogy a jezsuiták kivételes mértékben bírták és gyakorolták azon hatalmat, melylyel a vezetésük alatt álló gyermekek és ifjak kedélyét megnyerni és meghódítani, szellemüket irányozni és átalakítani, képesek. Pázmánynál nem nagy nehézségekkel találkozott e hatalom érvényesítésében. Midőn mint ujone, majd a bölesészeti és hittudományi tanfolyam hallgatója zárdáikban tartózkodott, évek hosszú során át minden tervszerűen és összehangzatosan oda irányult, hogy egész lényét áthassa a meggyőződés, miszerint az egyén üdvöt, a társadalom jólétét csak a kath. egyházban találhat; minélfogva az emberiségnek, a társadalomnak nincs veszélyesebb ellensége, mint az eretnokség. Minden oda irányult, hogy egész lényét áthassa a kath. vallás terjesztését, a kath. egyház fölvirágoztatását, az eretnokség kiirtását célzó buzgalom. Ezen érdekeknek mindent alárendelni, mindent föláldozni, — még magát is; erre tanították, oktatták és lelkesítették. Így értelmezték jelszavukat:

„Omnia ad maiorem Dei gloriam!“ Jelszavukat, melyet nemcsak irataik élére és épületeik homlokzatára jegyeztek; hanem szivökbe véstek. Ez, valóban nem volt phrasis ajkaikon. Éle-tük az önmegtagadás pályája volt. És nem tartozott a ritka esetek közé, midőn halálukat a bitófán, vagy kinpadon találták.

Ily iskolában fejlődött Pázmány ifjúból férfúvá.

És a befolyásnál, melyet ezen iskola szellemi kifejlődé-sére gyakorolt, nem volt kevésbbé hatályos az, melyet korának eseményei gyakoroltak reá. Épen a XVI-ik század második felében volt leghevesebb a vallási irányzatok küzdelme. Egész Európa, a déli és keleti részeket kivéve, színhelye volt a val-lásfelekezetek szenvedélyes, gyakran véres mérkőzésének. Anglia Skótiá, Svédország, Dánia és a Swaje épen ekkor, befejezván elszakadásukat Rómától, irtó háborút folytattak a katholicismus maradványai ellen. Hollandia még fegyverben állott, hogy a fölkarolt protestántismust és állami függetlenségét a kath. Spanyolországgal szemben megvédje és kiküzdje. Franciaor-szágbán időközönként megújultak a huguenották fölkelései. Egész Németország forrongásban volt; mert épen az augsburgi vallási béke állandósította a vallási zavarokat. Mindenkit, az uralkodókat és népeket, e vallási harc foglalkoztatott.

És e vallási küzdelem, épen e korban kiválóan gazdag volt nagy, tragikus eseményekben, melyek alkalmasak voltak meg-ragadni a szellemeket, fölkellesíteni, vagy elkeseríteni azokat.

Pázmány talán alig néhány hónap óta volt még csak a Jézus társaság ujonca, midőn Stuart Mária kivégeztetésének hire környezetébe is eljutott. A nő könnyelműségéről, a királyné hibáiról rég megfélemlkeztek; hosszú szenvedése és hősi halála minden érző lélekben mély részvétet keltett iránta. És azon körülmény, hogy a kath. királynét prot. királyné ítélte halálra: a vértanúság nymbusával vette körül. Majd II. Fülöp „le-győzhetlen armádiájának“ fölszerelése és megindulása tartotta

lázás izgatottságában; míg rövid idő múlva a hadjárat szerencsétlen vége kétségbeejtette a kört, melyben Pázmány élt. Időközönként gyászt öltöttek a jezsuiták kolostorai és templomai, midőn tudósítások érkeztek, hogy merész társaik, kik Erzsébet királyné kegyetlen törvényei dacára Angliába hatoltak, a tyburni vesztőhelyre hurcoltattak és fejeik a Tower ormain kitűzettek. Ellenben örömmünnepet ültek, midőn a huguenották vereségei, vagy II. Fülöp győzelmeiről vettek híreket.

Főleg Rómában, hol ekkor még V. Sixtus szigorú szelleme volt uralkodó, az ősi emlékek romjainak és a keresztény művészet remekeinek szemlélete, a sötét katakombák és a fényes basilikák látványa: Pázmányt mintegy magasabb szellemi légkörbe emelte föl.

Végre, miután ily módon az előkészület hét évét átélte, előljárói Gráczba küldik az ellenreformatori törekvések gyupontjába a katolikus buzgalmáról híres Károly főherceg székhelyére, azon főiskola tanárává, melyet e főherceg alapított. A tanítást teszik hivatásává. Több éven át bölcsészeti és hittudományi tanulmányokba temeti el magát. Aristoteles és aquinói Tamás szellemébe behatol. Elvont, elméleti kérdések foglalkoztatják. És így míg a helyi viszonyok nem engedik elaludni lelkében a vallásos buzgalom lángját; megerősödik benne a tudomány iránti szeretet, mely nem hagyja el egész életén át és megszerzi azon gazdag ismereteket, melyeket később oly szerencsésen tud értékesíteni.

Végre Magyarországra küldik. Miután másfél évtizeden át külföldön tartózkodott, viszonzlátja hazáját. Még félig gyermek volt, midőn elhagyta. Mint férfi tér vissza. És most, midőn szívét a hazaszeretet édes érzelmei eltöltik: egyttal élénk fájdalmat ébreszt föl benne az állapot, melyben hazáját találja.

A hajdan hatalmas ország küzdve fönmaradásáért a területének nagy részét meghódító török és az alkotmányos jo-

gait veszélyeztető német befolyás ellen: elvesztette minden erejét és súlyát. És a hajdan katolikus országban ellenállás nélkül terjedett és erősödött a protestantismus.

Mint magyar fölébredni érezi lelkében a hő vágyat, kísérletet tenni és közreműködni megalázott, letiprott honának megmentésére. Előzményei után egy pillanatig sem habozik az-iránt, mikép kelljen ezt eszközölni. Meggyőződése szerint, Isten csak a kath. egyházba visszatért nemzetet fogja megszabadítani nyomorától és fogja áldásában részesíteni. Eként nemcsak az egyesek lelki üdve, hanem a hazának jövője is lebeg szemei előtt, midőn mint missionárius föllép. A szónok és író egyenlő hévvel és egyenlő sikerrel működik. A protestantismust megállítja előhaladásában, sőt kiszorítja több már elfoglalt állásából. Főleg a főrangú családok körében tesz bámulatos hódításokat.

Neve már tisztelt az ország katolikusai és rettegett a protestansok előtt, midőn a viszonyok Magyarország legelső egyházi méltóságára emelik. Ekkor a hatalomhoz, melyet ékes-szólo ajkai és erőteljes tollának köszönhetett, csatlakozott a tekintély, melyet magas egyházi és politikai állása biztosított és az udvarnál kivívott befolyása sokszorosán fokozott.

Azonban bármily nagy volt és rögtöni a változás, mely Pázmány külső viszonyaiban, az esztergomi érsekség elfoglalása által, beállott: ez legkevésebbé sem volt képes módosítani irányát és céljait. A primás ugyanazon ösvényen halad, ugyanazon célokért küzd, melyeket a jezsuita választott és tűzött ki magának.

Ekkor, a nyilvános élet küzdterén leginkább kidomborul jellemének két fővonása. Az egyik az, hogy mindenkor benső meggyőződés vezeti, és soha hűség, vagy személyes érdek. A másik hajthatlan következetessége a fölkarolt eszmék és érdekek támogatásában.

Mint a magyarországi kath. egyház feje is a katholicismus emelését, a protestantismus leküzdését tekinti életcéljául. Ennek valósítása képezi nappali és éjjeli elmélkedéseinek tárgyát, munkásságának, áldozatainak rugóját. És ezt — miként láttuk — egyéniségének lélektani fejlődését és a kornak, melyben élt viszonyait ismerve, természetesnek kell tartanunk.

Közeledésre, transactionra — nem csak a vallásegyenlőség, de még a vallási türelem alapján is — e korban nem lehetett gondolni; legkevésbé katholikus részről. Anglia, Svédország, Dánia példája megismertette a katholikusokkal a sorsot, melyet a diadalmaskodó protestantismustól várhatnak. Ez uralmát a nevezett országokban oly borzalmakkal alapította meg, melyek mellett az Inquisitio kegyetlenségei elhalványulnak. Katholikus hatalmak sehol sem viseltek oly kegyetlen irtó háborút a protestantismus ellen, mint e protestans hatalmak a katholicismus ellen.

A katholikusok vezérférfiai ily körülmények között, valóságos meggyőződéseik és önföntartási érdekeik által ösztönözve, a protestantismus ellen maguk is igénybe vették mindazon fegyvereket, melyek használatát a vallás és az erkölcsiség, vagy a positiv törvények nem tiltották.

Pázmány is ezen álláspontot foglalta el. Ezt pedig nem titkolta. Munkáiban, a királyhoz intézett fölterjesztéseiben, sőt protestánsokkal szemben is nyíltan hangsúlyozta azt. Midőn egyalkalommal a pozsonyi protestánsok küldöttsége jelent meg nála és közbenjárását kérte ki, a király által kiutasított prédikátoruk érdekében: nem habozott határozottan kijelenteni, hogy ha az ország törvényei megengednék és hatalmában állana, az ország összes protestans papjainak eltávolítását eszközölné.

Azonban jól tudta, hogy miként a papság erkölcsi és tudományos hanyatlása provocálta a reformatiót, és nagy mértékben elősegítette a protestantismus megszilárdulását: úgy ennek

csak is erkölcsös és művelt papság szabhat határt. Jól tudta, hogy az állami hatalomnak, bár legnagyobb mérvű támogatása csak mulékony és esekély hatású lehet — lelkes, hivatásának magaslatán álló papság nélkül.

Ő tehát ugyanazon lévvel, melylyel a protestantismus ellen küzdött, igyekezett a magyar papságot restaurálni és emelni. A világegyház történelme kevés főpapot mutathat föl, hazai egyházunké egyet sem, ki Pázmányt e tekintetben utolérte volna. Csak zsinatjaira, a paranesa folytán eszközölt kánoni visitatiókra, az erkölestelen papok irányában érvényesített szigorára, a papnöveldék létrehozása és megfelelő szervezése körül kifejtett buzgalmára kell utalnunk.

Azon álláspont, melyet Pázmány vallási és egyházi tekintetben elfoglalt, természetesen visszahatott politikai irányára; sőt ezt egyenesen amaz határozta meg.

Midőn viszonyát az uralkodó házhoz vesszük szemügyre, nem kell azon általános kath. fölfogásra utalnunk, mely a hatalom iránti engedelmisséget isteni parancsnak hirdeti. Pázmány bizonyára átvolt hatva ezen kötelesség érzetétől; bár minden hűsége és loyaltása mellett, nem volt híve azon tannak, melyet az angol „magas egyház“ ugyanezen időben a „passiv engedelmisségről“ hirdetett. Sőt egy iratából következtethetjük, hogy a hatalom iránti engedelmisség elvét nem vitte végletekig és elismerte, miszerint a nemzet a „jogos önvédelem“ fegyverét uralkodóival szemben is használhatja.¹⁾

¹⁾ 1619 végén, midőn Forgách Zsigmondnak szemrehányást tett, hogy a Bethlen által a király ellen támasztott mozgalomban részt vesz, fölbi között így szól: „Itt justa defensiót senki nem praetendálhat, holott ezelőtt három hónappal a generalis gyűlésen nagy hálaadásal minden violentiától és injuriától megmentette ő felségét az ország.“ (Egykorú másolata a kamarai levél.)

Pázmányt főleg az érdekek azonossága hozta szoros kapcsolatba az ausztriai dynasztia magyarországi uralmával.

Pázmány csak oly politikai helyzettel lehetett megelégedve, mely a katolikus érdekeknek kedvező és a kath. egyház fölvirágoztatását, a protestantismus gyengítését lehetővé teszi és megkönnyíti. Ellenben vészteljesnek tekintett minden oly politikai helyzetet, mely a protestantismus érdekeinek kedvező és a kath. egyházra hátrányos volt.

Már pedig e tekintetben az ausztriai ház uralma, főleg midőn azt egy II. Ferdinand képviselte, nemcsak megnyugtatta, hanem legmerészebb vágyait is kielégítette. Ezután természetesnek kell tartanunk, hogy az ausztriai ház magyarországi uralmának föntartását, megszilárdítását életeéljának tekinti. Annál kevésbbé csudálhatjuk ezt, mert az ausztriai ház ellenségei egyuttal a katolicismus ellenségei voltak; mindazok, kik az ausztriai ház ellen titkon conspiráltak, majd nyíltan fegyvert ragadtak: a protestantismus lelkes bajnokai is voltak. E szerint azon két eshetőséggel állott szemben: vagy az ausztriai ház föntartatik a magyar trónon és a kath. egyház biztos fölvirágozásnak megy elébe; vagy az ausztriai ház megfosztatik a magyar tróntól és a protestantismus diadalmaskodik. Hogy a választás iránt egy pillanatig sem habozott; nem szükséges mondani.

Innen van, hogy az 1618 és 1625-iki országgyűléseken elszántan küzd az ellenzéki törekvések ellen; mert a dynasztia jövőjét félti és mindent megtesz, hogy az lehetőleg erős gyökereket verjen. Innen van, hogy 1616-ban fölkarolja a Bethlen Gábor megbuktatását célzó terveket; mert e nagyravágyó protestans fejedelemben veszélyt lát. Innen van, hogy e két férfiú, mint ellenfelek állanak egymással szemben. Innen van, hogy Brandenburgi Katalint Bethlen István ellenében pártolja és Rákóczyt sem látja szívesen Erdély fejedelmi székén. Csak akkor lékül

meg vele, midőn meggyőződik, hogy hatalomvágya nem veszélyezteti II. Ferdinand trónját és protestans buzgalma nem fenyegeti a katholicismust.

De tévednénk, ha azt hinnők, hogy a katholika vallás és az ausztriai házhoz való ragaszkodás, lelkét más érdekek és érzelmek elől teljesen elzárta.

Pázmány melegen szerette hazáját és szívből, őszintén érdeklődött nemzetének jóléte, jövője iránt. Magyar volt ő gondolkozásában és érzelmeiben. És miként ajkairól oly tisztán és erőteljesen hangzott a magyar nyelv, mint kortársai közül senki sem dicsekedhetett; szíve a jezsuita öltöny alatt is ép oly melegen vert hazájáért, mint bárki másé. És valóban lehetetlen, hogy közönyös legyen nemzete iránt, ki nyelvét hő szeretettel karolja föl, terjesztése és műveléseért buzgólkodik. Már pedig korának magyar írói között nem Pázmány irt-e legtöbbet nemzete nyelvén, e nyelv kifejlesztése érdekében nem tett e legtöbbet? És a nemzet culturai céljaira nem áldozott e többet, mint bármely magán ember e hazában?

Másként is, egyházi kérdésekben többször specialis magyar álláspontot foglal el. Így enged VIII. Orbán sürgetéseinek és elfogadtatja a római missálét s breviariumot; de az elfogadást függővé teszi azon föltételtől, hogy a magyar védszentek miséi és officiumai továbbra is, a régi módon végeztessenek. És a magyar király apostoli jogainak meglepő határozottsággal kel védelmére; sőt elég bátor hivatkozni azon II. Ulászló idejében alkotott törvényre, mely vízbe dobással fenyegeti azokat, kik mástól, mint a királytól egyházi javadalmat elfogadnak.

Politikai téren pedig, midőn a nemzet alkotmányos jogai, vagy fontos érdekei a királyi udvarnál megtámadtatnak: soha sem habozik hatalmas szavát emelni védelmükre és teljes nyíltsággal fölvilágosítani uralkodóját. De, hogy politikája magyar szellemű volt, ezt leginkább azon viszony tünteti ki, melyben

Rákóczyhoz állott. Nagymértékben figyelemre méltó és tanulságos látvány az, mint támogatja buzgón és következetesen a vallásos buzgalmáról híres bibornok a protestans fejedemet; mint áldozza föl ezért Eszterházy barátságát, mint teszi ki magát sokak ellenszenvének, és gyanúsításainak. Magatartása kitünteti, hogy mint főpap nehézség nélkül tudta megegyeztetni vallásos buzgalmával hazafui kötelességeit; és egyuttal bizonyítja, hogy mint államférfiu becsületes, őszinte politikát követett, és nem vette igénybe a kétszínűség és ármány eszközeit.

Nem intriguált, nem kacérkodott és nem színlelt soha. Levelei nem jönnek egymással ellenmondásba. Kimondotta amit érezett; majd kimélett, majd oly őszinteséggel, melyet sértőnek lehetett tekinteni. Mindig nyíltan járt és fönne lobogtatta a zászlót, mely alá hiveit összegyűjteni kívánta. Meggyőződve lévén, hogy az, mit akar és tesz, üdvös és jogosult; nem látta szükségesnek álutakat választani, hogy célt érjen.

De midőn eként jelleme minden salaktól menten, tisztán áll előttünk; ez nem zárja ki, hogy egyes kérdések körül ő is tévedett, vagy egyes tetteiben hibázott; hogy vallásos buzgalma, vagy dynasztikus loyalitása elragadta oly túlságokra, melyek nem helyeselhetők; hogy az indulatok és szenvedély sugallatait nem tudta mindig elfojtani. A nyilvános élet, a vallásos és politikai küzdelmek emberét eléggé magasztalja az, hogy mindig azt akarta, mit meggyőződése igazságos és áldásosnak tartott.

Magánélete ép úgy szenny nélküli, mint politikai pályája. Ellenségei sem voltak képesek arra árnyékot vetni. És a gyanu, melyet erkölceinek tisztaságára nézve, midőn esztergomi érsekké kelle neveztetnie, irigyei támasztottak, teljesen alaptalannak bizonyult. Birvágyról sem vádolhatni. Takarékos volt ugyan és nagy súlyt helyezett jövedelmeinek gyarapítására. De csak

azért, hogy minél nagyobb mérvű áldozatokat hozhasson. Önzőnek legfőlebb azon tekintetben nevezhetnők, hogy családjá fényének emelésére jelentékeny összegeket fordított. De menti őt azon két körülmény, hogy ezen összegek elenyésznek közcélokra tett alapítványai és adakozásai mellett; továbbá, hogy talán nem kizárólag családi hiúság vezette, midőn ősi családját a homályból uj fényre emelni igyekezett.

A Jézustársaságból magával hozta a szigort önmaga iránt. De midőn megszokta a maga személyes érdekeit és hajlamait zúgolódás nélkül alárendelni a magasabb céloknak: másoktól is hasonló áldozatkészséget és önmegadást kívánt. Eszközöknek tekintette az embereket; nem ugyan a maga, hanem az általa fölkarolt eszmék szolgálatában. E fölfogás gyakran kiméletlen-né, nem egyszer igazságtalanná tette mások iránt. És bizonyára hibái között a legnagyobb az volt, hogy a fölényt, melylyel tehetségei, érdemei és állása fölruházták: tulságosan éreztette; hogy azoktól, kik vele együtt a közös ügy diadaláért küzdöttek, föltétlen meghódolást követelt és ellenmondást nem tűrt. A nehéz viszonyok közepette mellőzhetlen volt ugyan, hogy a párt tagjai vezértük körül szorosan csoportosuljanak; de a vezérnek is kötelessége leendett mindent elkerülni, miáltal követőinek önérzetét, vagy akár hiúságát sérthette.

Ha már azon kérdést tesszük föl, hogy fáradhatlan, pihe-nést nem ismerő munkássága, négy évtized letelte után, mily eredményeket mutathatott föl? nehéz rövideknek lennünk.

Mint író legtermékenyebb kortársai között. Harminenég munkája közül mindegyik a maga körében nevezetes jelenség. És a harminenég munka közül huszonkettőt magyar nyelven írt. Ezek által, — írja Toldy Ferenc — „a magyar nyelvnek nem várt, előre nem láthatott kiképzést adott. Ő az irodalomban addig uralkodott dunántuli nyelvjárás felett a ti-

szait érvényesítette; a nyelvvel grammatikai szabatossággal élt, azt kifejezések s a nép szájából vett szebbnél szebb és jelentős szólásformák és közmondásokkal gazdagította, irányának pedig oly teljességet, kerekdedséget és bőség mellett is oly hatósságot kölcsönzött, hogy méltán egy új aera szerzőjének tekintetik, ki a régibb kort befejezte, s újat kezdett meg... Ő a mai könyvnyelv teremője; kevesen tudták ezt ő ntána mind maig annyi eredetiséggel, s egyszersmind új szinnel kezelni." Emellett kiváló érdeme gyanánt a latin kifejezések és idomok kiktiszöbölését kell megemlitenünk, a mely tekintetben élte végéveiben irt levelei és munkái meglepő haladást jeleznek.

A hazai közművelődés terén az egyetem, két papnővelde, több gymnásium és convictus megalapítása által: új korszakot nyit meg.

De legtöbbet köszönhet Pázmánynak a magyarországi kath. egyház. Ezt a végveszélytől megmentette. Mert joggal állithatjuk, hogy az, megmaradva a szenvedőleges és elhagyatott állapotban, melyben Pázmány találta, nem lett volna képes kiállani a protestantismusnak a legna gyobb erő kifejtéssel, egy Bethlen vezérlete alatt intézett támadásait. Midőn pedig Pázmány sirba szál lott, a protestantismus már elvesztette volt főrangú pártfogóinak legnagyobb, és hiveinek jelentékeny részét; elvesztette volt a culturai és politikai túlsúlyt is, melyet a XVII-ik század elején kiktüzött.

És épen ezáltal a Habsburg dynasztia végleges megszi-
lárdu-lását a magyar trónon lényegesen előmozdította, vagy talán eszközölte is. Ha a protestantismus folytatja előhaladását, és az ország főrangu családait, melyeket megnyert, megtartani is tudja: a Habsburgok nem tarthatták volna magukat Magyarorszá-
országban, miként nem tarthatták magukat Hollandiában. Anál-
nálinkább állithatjuk azt, mert II. Ferdinand vallásos buzgal-

mát ép oly kevésbé rendelte volna alá a politika exigenciáinak, mint nem tette ezt II. Fülöp.

Emellett Pázmány volt az, ki a harminc éves háború válságos napjaiban előbb Bethlen Gáborral szemben, összetartotta, áldozatkészségre és kitartó hűsége lelkesítette a király csüggedő hiveit; majd utóbb, épen akkor midőn II. Ferdinand ügye Németországban legroszabbul állott, a veszélyt, mely Rákóczy György részéről fenyegette, elhárítani tudta.

Az eredmények tehát, melyeket Pázmány létrehozott, nemesak saját kora viszonyainak adtak új, éljeival öszhangzó alakot; hanem egyuttal visszahatottak nemzetének jövő fejlődésére is. Több mint kétszázad mult el, mióta porait a sírbolt őrizi: és művei, alkotásai, vívmányai még napjainkban is öröködnék azon magas érdekek fölött, melyekért élt, hatott; és a nagyszerű épületek, melyek az irodalom, az egyház és állami életünk terén azóta díszlenek, az általa biztos kézzel lerakott alapokon emelkednek.

FÜGGELÉKEK.

A.

Pázmány Péter irodalmi műveinek átnézete.

I.

„Dialectica.“ A gráci egyetemen 1597/8-ban tartott logikai előadásaiából összeállított tankönyv. Kiadatlan kézírata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik. (L. munkám I. 17 l.)

II.

„In octo libros Physicorum Aristotelis Commentaria.“ A gráci egyetemen 1598/9-ben tartott természettani előadásaiából összeállított tankönyv. Kiadatlan kézírata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik. (L. munkám I. 19 l.)

III.

„De anima.“ A gráci egyetemen 1598/9-ben tartott metaphysikai előadásokból összeállított tankönyv. Kiadatlan kézírata ismeretlenül lappang, vagy elveszett. (L. munkám I. 17 l. ¹⁾ jegyzet.)

IV.

„Theologia Scholastica.“ A gráci egyetemen 1603—7. években tartott hittudományi előadásaiából összeállított tankönyv. Kiadatlan kézírata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik. (L. munkám I. 22 l.)

V.

„Felelet az Magyar István Sárvári Praedikátornak az Ország romlása okairól irt könyvere. Iratot Pazmani Péter által.“ Nagyszombat 1603.

VI.

„Kempis Tamasnak Chrisztus követeserül négy könyvei, melyeket magiarra fordította Pazmany Péter.“ Bécs. 1604. — Második kiadás. Ugyanott. 1624. — Harmadik kiadás. Ugyanott. 1638. — Negyedik kiadás. Pozsony 1648. — Ötödik kiadás. Nagyszombat. 1709. — Hatodik kiadás. Ugyanott. 1738. — Hetedik kiadás. Ugyanott. 1679. — Nyolcadik kiadás. Ugyanott. 1772.

VII.

„Az mostan tamadt ni Tudományok hamisaganak tiíz nilvan valo bizonsaga. Es reovidntes a Teoreok birodalomrul es vallasrul. Iratot Pazmani Petertől.“ Grác. 1605.

VIII.

„Pazmany Peter Keresztyeni Imadsagos keonyv, melybe szep aítatos keonyeorgesek, haladasok es tanosagoc foglaltatnac, es reovidtanusagh, mint ismerhesse megh akar mely együgiü ember is az igaz hitet.“ Grác. 1606. A második kiadás uj címet nyert:

„Keresztyen Imadsagos keonyv, melyben szept aítatos keonyeorgesek, es tanosaagok foglaltatnak. Irattatot Pazmany Petertwl. Es most uyonna másodszor nyomtattatot.“ Pozsony 1610. — Harmadik kiadás. Pozsony. 1625. — Negyedik kiadás. Pozsony. 1631. — A pozsonyi 1650 és a löcsei 1674-iki, mindkettő ötödik kiadásnak mondatik. — Hatodik kiadás. Bécs. 1665. Tizenhárom képpel. — Hetedik kiadás. Potten-

dorf. 1669. — Nyolcadik kiadás. Nagyszombat 1701. — A nagyszombati 1791-iki tizennegyedik kiadásnak mondatik. — A pesti 1869-iki tizenhetedik kiadásnak jeleztetik.

IX.

„Keresztieni Felelet a megdűcsöült Szentek tiszteleterül. Iratot Pazman Peter által a Gyarmathi Miklos Helmeczi Praedikatornak a bodogh emlékezetű Monoszloi Andras Vespremy Püspök és Posoni Praepost könyve ellen irt csacsogására.“ Grác. 1607.

X.

„A nagy Kalvinus Janosnak Hiszek egy Istene.“ Nagyszombat 1609. — E munkának egy példánya sem ismeretes. (L. munkám I. 86 l.)

XI.

„Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és czégyeres gyalázatokkal fölhámozott feleletének rövid és keresztyén szelidséggel való megrostálása.“ 1609. E munkának egy példánya sem ismeretes. (L. munkám I. 86 l.)

XII.

„Egy keresztyén prédikatornak a kassai tanitohoz iratott öt szép levél.“ 1609. — E kiadás egy példánya sem ismeretes. — Kétségkívül ezen munka azonos azzal, mely a „Kalauz“ 1613-ki kiadásának függeléke gyanánt ily cím alatt megjelent: „Egy tudakozó praedikator neve alatt irott öt level.“ — És ugyanazon évben külön is közreboesáttatott ily cím alatt: „Alvinci Péternek kassai kalvi-

nistra Praedikatornak nevével iratott öt level.“ Pozsony. 1613.
— Ujabb kiadás. Kassa. 1741.

XIII.

„Vita Beati Ignatii Loiolae Societatis Jesu Fundatoris.“ Roma 1609. 80 rézmetszettel. — Pázmánynak tulajdonittatik; de kétséges, vajjon ő legyen e szerzője. (L. munkám I. 94 l. és III a pótlékok között.)

XIV.

„Posonban löt Praedikatio Pazmany Peter által, azon az napon, mellyen amaz tündér módra változandó álhatatlansagnak tüköre, Thordai Janos Barát, harmadszor kiöltözött a esuklyából. Musiponiba nyomtattatott.“ 1610.

XV.

„Jemicii Joan. Parochi Senquicensis Peniculus Papporum apologiae Soluensis Conciliabuli, et Hyperaspistes legitimae antilogiae Cardinalis Francisci Forgach Archiepiscopi Strigonien-sis. Cum Appendice, in qua Anonymi Sycophantae glomeratae criminationes, infabre commissae fabellae in Pontificem Maximum e trivibus computabilibus mutuatae ac rhytmis Pannonicis cantitatae iugulantur.“ Pozsony. 1610.

XVI.

„Logi Alogi, quibus Baptae Calamosphaetae Peniculum Papporum Solnensis Conciliabuli et Hyperaspisten legitimae Antilogiae vellicant, veritatis radiis obruti. Joannes Jemicus scribebat.“ Pozsony. 1612. — Második kiadásban

megjent a „Kalauz“ 1613-ki kiadásához függelék gyanánt csatolva.

XVII.

„Hodaegus igazsagra vezérő kalauz, melyet irt Pazmany Peter.“ Pozsony. 1613. (Ezen kiadáshoz függelék gyanánt van három polemikus irat csatolva: a XII. és XVI-ik szám alatt fölhozott és a XV-ik szám alatt fölhozottnak Appendix-e.) — Második kiadás. Pozsony. 1623. — Harmadik kiadás. Ugyanott. 1637. (Ezen kiadáshoz függelék gyanánt csatolva van egy ily című polemikus irat: „Mint bizonyítottak régiségét vallásuknak a kalvinisták.“) — Negyedik kiadás. Nagyszombat. 1766. (A nagyszombati collegium könyvtárának 1690-ben szerkesztett catalogusában a Kalauz 1632-ik évi kiadása is bejegyezve van. Azonban ezen kiadásnak egy példánya sem ismeretes.) A „Kalauz“ 1734-ben tót nyelvre lefordítottatott. (Kézirata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban.

XVIII.

„Kalvinista Tükör.“ 1614. Ezen munkáját „Lethenyéi István“ álnév alatt adta ki. Egy példánya sem ismeretes. (L. munkám I. 133 l.)

XIX.

„Az Igazsagnak Győzedelme, melyet az Alvinczi Peter Teokeoreben megmutatott Pazmany Peter.“ Pozsony. 1614.

XX.

„Tsepregi mesterség.“ 1614. Ezen munkáját „Szyl Miklós“ álnév alatt adta ki. Egy példánya sem ismeretes. (L. munkám I. 149 l.)

XXI.

„Diatriba theologica de visibili Christi in terris Ecclesia; adversus posthumum Guilielmi Whitaker Librum contra Cardinalem Bellarminum.“ Grác. 1615.

XXII.

„Csepregi szegyen-vallas. Azaz Rövid felelet, melyben az Csepregi hiusagoknak Kőszegi toldalékit verőfényre hozza Pazman Peter.“ Prága. 1616.

XXIII.

„Evangeliumok es Epistolak.“ Bécs. 1616. Ezen, állítólag Pázmány által rendezett, kiadásnak egy példánya sem ismeretes.

XXIV.

„Alvinczi Peter könyvere való válasz.“ 1619. Nyomatási hely nélkül. Ezen munkának egy példánya sem ismeretes.

XXV.

„Rövid Felelet ket Calvinista keonyvecskere. Mellyeknek Egyike okát adgya, miért nem felelnek az Calvinista Praedicatorok az Kalauzra. Másika Itinerarium Catholicumnak neveztetik.“ 1620. Nyomatási hely nélkül. — Második kiadásban, némi változtatással megjelent a „Kalauz“ 1637-iki kiadásához függelék gyanánt csatolva.

XXVI.

„Az Magyar Országi Tamadásoknak hamisan költött eredetenek rövid velős hamisítása.“ 1620. Nyomatási hely nélkül. — Ugyanazt ugyanakkor ily

cim alatt: „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio,“ latin nyelven is kiadta.

XXVII.

„Vindiciae Ecclesiasticae, quibus edita a Principe Bethlen in Clerum Hungariae decreta, divinis, humanisque legibus contraria, ipso iure nulla esse demonstrantur.“ Bécs. 1620.

XXVIII.

„Rituale Strigoniense, seu Formula Agendorum in administratione Sacramentorum, ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus, ius su et autoritate Petri Pazmany Archi-Episcopi Strigoniensis nunc recenter editum.“ Pozsony, 1625.

XXIX.

„A Szent Irásrul, es az Anyaszentegyhazrul ket rövid könyvecskék, mellyeket irt Pazmany Peter Esztergami Ersek.“ Bécs. 1626.

XXX.

„Az setét hajnal csillag után bujdosó Lutheristák Vezérlője, melly útba igazítja, az Vitebergai Akademia Friderikus Balduinus által kibotsátott Feleletét az Kalaúzra.“ Bécs. 1627.

XXXI.

„Acta et Decreta Synodi Dioecessanae Strigoniensis. Autoritate Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Petri Pazmany, Archiepiscopi Strigoniensis celebratae Tirnaviae, Anno Domini M.DC.XXIX. die 18 octobris et sequentibus. Jussu ejusdem Illustrissimi Archiepiscopi, pro

commoditate Parochorum typis edita.“ Pozsony. 1629. E zsinati actákhoz Pázmány három dolgozata van függelék gyanánt csatolva.

„Appendix prima. De Dioecesi Strigoniensi.“

„Appendix secunda. De Religiosis Ordinibus, qui olim in Ungaria floruerunt.“

„Appendix tertia. De nonnullis Privilegiis Archiepiscopi Strigoniensis Metropolitani, Primatis, Legati nati.“

XXXII.

„Nyolcz Okok, a mellyekért egy főember az Római hitre tért.“ Pozsony. 1631. — Második kiadás. Bécs 1632. — Harmadik kiadás. Győr. 1753.

XXXIII.

„Pázmány Petri Varad. Hungari Cardinalis et Archi-Episcopi Strigoniensis Dissertatio: An unum aliquod ex omnibus Lutheranis Dogmatibus Romanae Ecclesiae adversantibus scriptura Sacra contineat.“ Pozsony. 1631.

XXXIV.

„Breve Responsum ad Considerationem Johannis Hodikii Praedicantis Trenchiniensis. Bártfa 1632. (L. munkám III. Pótlékok.)

XXXV.

„A Római anyaszentegyház szokásából minden Vasárnapokra és egy-néhány Innepekre rendelt Evangeliomokról, Predikacziok. Mellyeket élő nyelvének tanítása-után írásban foglalt Cardinal Pázmány Peter Esztergami Érsek.“ Pozsony 1636. A predikációkat megelőzi ily című értekezés: „A

keresztyén Predikatorokhoz Intés.“ — Második kiadás. Nagyszombat 1695. — Harmadik kiadás. Ugyanott. 1768. — A bécsi Pázmány-intézet könyvtárának 1681-ben készült catalogusában a „Concionatores latini“ között áll: „Pázmány Petri. De Festis et Dominicis. Cracoviae 1654. 4°.“ Ezen latin kiadás egy példánya sem ismeretes. A catalogus a m. k. egyetemi könyvtárban található. — Ugyancsak ezen könyvtárban találhatik egy névtelen magyarországi collegium könyvtárának catalogusa, mely Pázmánynak a könyvtárban levő munkái között a következőt is említi. „Eiusdem Orationes hungaricae. 1625. 8°.“ Mint kelljen ezen címet érteni, kétséges. Pázmány prédikációinak 1625-iki kiadásáról semmit sem tudunk. Maga Pázmány prédikációinak 1636-iki kiadásában úgy szól szent beszédeiről, hogy azok először jelennek meg nyomtatásban. Vagy talán másnemű beszédeit kelljen érteni? E kétségek csak akkor lesznek eloszthatók, ha a címnek megfelelő munka egy példányát föltalálni sikerülne.

Pázmány halála után a pozsonyi jezsuiták úgy látszik azon tervvel foglalkoztak, hogy összes műveit újra kiadják. Erre következtetnünk enged a következő körülmény. A m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik Pázmány „A setét hajnalcsillag“ című művének egy példánya, melyet maga sajátkezű jegyzetekkel, toldásokkal második kiadásra sajtó alá készített. Ezen példány címlapjának élén, idegen kézzel a következő új, gyűjteményes cím van helyezve. „Secundi tomi titulus. Hit dolgairól való harezolások, mellyeket a szükség és alkalmatosság behozása szerint irt Cardinál Pázmány Péter esztergami érsek. Nyomtatták Pozsonyban.“¹⁾

¹⁾ Ugyanezen példány hátsó lapjára Pázmány a következő érdekes sorokat jegyezte: „Impresserunt (t. i. a munkából) 700 exemplaria. Quodlibet exemplar habet arcus 62. Pro quolibet arcu dati talleri 5. Facit talleros 310. Pro accidentibus expositi talleri 15.“

B.

Pázmány Péter alapítványai és jelentékenyebb adományainak átnézete.

1616—1619. Az ujbári őrség föntartására évenként mintegy 20,000 forintot fizet.

1619. Nagyszombatban alapítandó két fin övelde részére két házat vásárol és hogy azokat a városi terhektől fölmentse 600 forintot fizet.

Bécsben az alapítandó papn övelde részére házat vásárol 6000 forint árán.

1622. Körmöczön kolostort épít.

1623. 115,400 forintnyi alapítványt tett le a bécsi papn övelde részére.

1624. 4000 forinton új házat vásárol a bécsi papn öveldeknek.

A nagyszombati nemesi convictus épületét berendezi, föntartására évenként 5000 forintot ajánl, és ezt 1630-ig fizeti.

1625. Az oltári szentség tiszteletének emelésére 6000 forintnyi alapítványt tesz le.

1626. A főpapokkal 1000 lovast állít a k. zászlók alá. A költségeknek bizonyára tulnyomó részét Pázmány viseli.

A pozsonyi collegium házat berendezi. A városi terhektől való fölmentése végett 500 forintot tesz le. A collegium alaptökéje 50,000 ft. Ehez

1627. Ujabban 50,000 frtot csatol. A római collegium növendékeinek utiköltségére 1333 aranyat küld alapítványnul Rómába.

Építi s berendezi az érsekujvári sz. Ferenc rendűek zárdáját és templomát.

1628. Pozsonyban apácákat telepít meg, házukat berendezi és segélyezi.

1629. Egyházmegyei célokra 30,000 forintnyi alapítványokat tesz.

Áz esztergomi káptalan által minden hónap első szombatján, a B. Szűz tiszteletére és saját lelki üdvéért mondanó szent misére 3000 forintnyi alapítványt tett.

1630. A római Propaganda céljaira 500 aranyat küld.

A nagyszombati székesegyház restaurációjára 14,000 forintot költ.

Papnöveldei célokra egy bécsi és egy nagyszombati házat följánlja.

1631. Berendezi a nagyszombati papnöveldet. Főntartására évenként haláláig 2000 forintot fizet.

Alamizsnás sz. János mausoleumját 2000 ftnyi költséggel emeli.

Az örök világ főntartására a pozsonyi káptalani egyházban 1000 forintot alapít.

Pozsonyban létező nyomdáját a jezsuitáknak ajánlodekkozza.

1632. A pozsonyi jezsuitáknak 1000 forintot ajándékoz.

A római ut költségei 60,000 ft. tesznek.

1634. a nagyszombati sz. Ferencrend kolostorának és templomának építésére 30,000 ftot fordít.

1635. Befejezi a pozsonyi collegium építését, melynek költségeihez 7500 forinttal és 1000 akó bor árával járul.

Ugyanekkor nagy költséggel építi a pozsonyi klarissa zárdát.

A nagyszombati főiskola alaptőkéjéhez 60,000 forintot készpénzben letesz és átengedi a 40,000 forintról szóló császári kötelezvényt, melyet római utjának költségei fejében, II. Ferdinand kiállított.

1636. A turóczi residentiában öt jezsuitának ellátását magára vállalja.

A bécsi jezsuitáknak 100 tallért, a rómaiaknak 200 aranyat küld.

A nagyszombati collegium építkezéseire a 400 forint értékét képviselő liptói tizedeket adományozza.

A győri collegiumnak a lébényi apátság birtokai kiváltására 8000 forintot ajánl.

Ujvárt célszerűbb és nagyobb kiterjedésű erődítményekkel készülni, s e célra 100,000 forintot ajánlott föl.¹⁾

A bécsi papnövelde 45,000 forintot ajándékoz.

1637. A nagyszombati nemesi convictus részére 10,000 forint értékű házat, kerttel, földekkel és 100 forintot készpénzben ajándékoz.

Végrendeletében kolostoroknak 1000 aranyat, 4000 forintot, 600 akó bort, 40 köböl buzát; — szegényeknek 1000 frtot hagyott.

A fönmaradó összeget pozsonyi papnövelde alapítására szentelte.

Ezen tételeket összefoglalva mintegy nyolcszáz ezer forintnyi összeggel találkozunk.

Ide nem számítjuk a körmöczyi, ujvári sz. Ferencrendű, a pozsonyi klarissa zárda építését; ezek, úgy szintén a pozsonyi collegium, a nagyszombati papnövelde és nemesi convictus berendezésének, továbbá a királyi zászlók alá ismételve kiállított csapatok fõntartásának költségeit; végre a papnöveldei célokra följánlott négy háznak és a jezsuiták részére adományozott nyomdának értékét. Ezen költségek és értékek meghatározására semmi alappal nem bírunk. Mindamellett túlzás nélkül fölvehetjük, hogy e költségek és értékek a fõnebb említett összeget egy millió forintig kiegészítik.

¹⁾ Dobronoki naplójában 1636 majus 12-én írja, hogy Pazmány-nak kérésére, bizonyos téglamintákat küldött „ut Ujvarini pro aedificando a se propagnaculo, in quod hoc anno 100 millia fl. promisit, e talibus fieret praeparatio.

PÓTLÉKOK.

I.

Pázmány családi származása.

Az I. kötet 3 lapján csak kételkedve fogadtam el azon állítást, hogy Pázmány törzsfája a Hunt és Páznán testvérekig fölvihető, kik Gejza vezér uralkodása alatt Németországból hazánkba vándoroltak s itt megtelepedvén, szent István uralkodása kezdetén, vezérei voltak azon hadnak, mely a lázadó Koppányt legyőzte. Mert hisz 1616 augusztus 20-án Pázmány maga is csak azt erősíti, hogy „szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az elei.“ És 1608-ban a Jézustársaság mellett tartott híres védbeszédében azt hangsúlyozza, hogy „elei több mint 300 év előtt már nemesek voltak s az ország védelmében véröket ontották.“ Minélfogva még azt sem hittem teljes biztossággal fölvehetni, hogy „Stephanus de genere Hunt-Páznán“ ki Róbert Károlytól három biharmegyei falut nyert adományul, Pázmányunknak őse volt.

Azonban ez utóbbit teljesen bizonyossá teszik a családi okmányok, melyeket Pázmány Péternek — már mint érseknek — sikerült Kemény Boldizsár kezei közül visszaszerezni. Ezek között találtattak Róbert Károlynak 1319 feria V. prox. post octavam pentecostes és 1323 octavo idus octobris kelt okmányai, melyek által Pázmány Istvánnak Pósa, Som és Somogy helységeket adományozza. Továbbá Mátyás királynak 1467 in octavis Corporis Christi kelt okmánya, melyben Pázmány András, Mihál és Péter testvéreket Panasz, Tóttelek, Szomajom,

Szentmárton, Ujlak, Szentdienes és Simog biharmegyei helységek birtokában megerősíti; sat.

Ugyanezen okmányokból kiderült, hogy a Pázmány család rokonságban áll a Csákiakkal, kiktől Pázmányunk atyja némi birtokokat elperelni igyekezett, a Czibakokkal, s az Ártandiakkal is. Midőn ezen utóbbi család kihalt, birtokaira igényt tartottak többen; névszerint Bethlen István egyrészről, Pázmány Miklós — a bibornok atyja másrészről. Ezek soká perlekedtek; végre 1584-ben egyességre léptek, melynek értelmében Pázmány Miklós, Somlyai István, Nadányi János, s Veer Mihál kötelezték magukat, hogy Bethlen Istvánt az Ártándi jószágok birtokában háborgatni nem fogják. — „Miután azonban — írja Pázmány bibornok, ki a családi okmányok kivonatait és a családfákat maga összeállította — ezek örököseikről nem tettek említést, Bethlen István engem is fölszólított atyám halála után, hogy azon egyességet megerősítsem; ezt azonban nem tettem meg.“¹⁾ A mely észrevételből tudjuk, hogy Pázmány Péternek atyja 1584-ben még életben volt. Egy évvel előbb (1583) ez, fia Péter nevében ennek anyai örökségét per útján követte a Nadányi családtól. Ugyanis a bibornok anyjának Massai Margitnak atyja, Massai László nőül birta Jelfalusi Margitot, Jelfalusi László és Nadányi Benigna leányát. A bibornok öregatyja pedig, a hasonnevű Pázmány Péter, nőül birta Csáki Katalint, Csáki László leányát.

Az I. k. 5 lapon ²⁾ jegyzet alatt közlött családfát a primási könyvtár kézirata nyomán következőleg kiegészítjük.

¹⁾ A primási könyvtárban, a Battyányi-gyűjteményben létező újabb másolat. „Auctor hujus deductionis est ipse Em. Cardinalis et Archiepiscopus Strigoniensis Petrus Pázmány“ van ráíjgyezve.

Pázmány János (1520 körül).

Neje: Ártándi Kata.

II.

Pázmány Péter ifjúsága és szerzetes-professiója.

Az 1870-ik év február havában másodizben lévén Rómában, ezalkalommal sikerült a Jézus társaság központi rendházának („Al Gesù“) levéltárából azon adatok birtokába jutni, melyek Pázmányra, mint jezsuitára vonatkoznak. Ezek képesítenek,

hogy kiegészítsem azokat, miket etekintetben az I. kötet 7 s. kk. lapjain előadtam.

Pázmány Péter 1587-ben Kolozsvártt lépett a Jézustársaságba. Innen Krakóba küldetett; de itt csak rövid ideig tartózkodott. 1588—1593 között Bécsben találjuk, hol a két évi novitiatust és a három évre terjedő bölesészeti tanfolyamot végezte. 1593 március 10 én Rómába küldetett, hol a négy évi hittudományi tanfolyamot elvégezvén, s a szigorlatokat kiállván, a tudori fokozatot elnyerte. A római collegium jegyzőkönyvében 1596-ra áll: „Petrus Pázmán Theologus quarti anni defendet Theologiam.“ Tanárai a Theologia Scholasticából: Mutius de Angelis, Petrus Antonius de Spinelli; a bibliai tudományokból: Joannes Antonius Valencius; a többi tudományszakokból: Benedictus Pereira, Joannes Azorius és Michael Vasquez voltak.

1597-ben Gráczba küldetett, hol ez évben mint Praefectus Convictorum, 1598—1600 pedig mint a bölesészet tanára működött. Tevékenységét dicsérőleg kiemelik a collegium Rómába küldött jelentései. „Est ingenii boni et judicii — így ítélnék felőle előljárói — nec nimoris experientiae; bene doctus, natura cholericus, ad docendam Philosophiam et Theologiam aptus.“

1601—1603 Magyarország különböző részeiben, Selyén, Kassán mint missionárius, majd Nyitra megyében mint a püspök theologiausa volt elfoglalva. 1603 őszén ismét visszahivatott Gráczba, hová szeptember 20-án érkezett meg. Rövid ideig mint akadémiai szónok és tanfelfügyelő (Praefectus Scholarum) alkalmaztatott. De már november elején a Theologia Scholastica tanításával bízott meg, a melynek tanszékét négy éven át betöltötte.

1607 ápril 29-én a gráczai templomban Carillio Alfons, a tartományfőnök helyettesének kezeibe letette a négy fogadalmat. Ugyanakkor sajátkezüleg két okmányt állított ki, melyek mai napig fönmaradtak. Az egyikben kötelezi magát, hogy örökös

szűzességet, szegénységet és engedelmességet fog megtartani, az utóbbit különösen a szent atya irányában „a missiók tárgyában”; egyuttal az ifjuság nevelésével is buzgón fog foglalkozni. A második okmányban fogadja, hogy soha sem fog közreműködni vagy megegyezni abban, hogy a Jézus társaságnak a szegénység fogadalmára vonatkozó szabályai módosíttassanak; kivéve, ha fontos okok a szegénységnek még nagyobb szigorral való megtartását követelnék. Igéri, hogy semmikép nem fog törekedni a társaságban valamely hivatalra, sem arra, hogy valamely főpapi javadalomra emeltessék; sőt ha ily javadalom neki bárki által ajánlatná, azt csak előljáróinak parancsára fogja elfogadni. Ha tudomására fogna jönni, hogy társai közül valamelyik ezen fogadalom megszegésére hajlandó, azt előljáróinak följelentendi. Végre, azon esetre, ha előljáróinak jóváhagyásával főpapi javadalomra emeltetnék, akkor is kellő tisztelettel fog viseltetni a társaság főnöke iránt, s íntelmeit szívesen fogja meghallgatni. Mindezeket pedig oly értelemben veszi, amint azokat a társaság szabályai magyarázzák.¹⁾

III.

Pázmány és Böjte István.

Pázmány 1605-ben Grázban közrebocsátotta „A mostan támadt új tudományok hamisságának tiz nyilván való bizonyossága” eimű munkáját. Ebben többi között (8 l.) azt is vitatta, hogy az új felekezetek megalapítói az ördöggel közvetlen összeköttetésben állottak, s névszerint Luthert ördög nemzette.

Röviddel a munka megjelenése után Pázmány értesült, hogy említett állításain Böjte István németujvári protestans lel-

¹⁾ Eredetije a római levéltárban.

kész nagy mértékben megbotránkozott, s azokról hevesen és gunyosan nyilatkozott. Emiatt Gráczból 1606 január 23 án példás udvarias modorban írt, terjedelmes levelet intézett hozzá, bár teljesen ismeretlenhez. Hivatkozik azon protestans írókra, kiknek munkáiból állításait merítette s kimutatni igyekszik, hogy az csakugyan lehetséges is, amit állít.

„Utinam — írja levelének végén — caetera, quae tibi eo in libello displicent scirem, efficerem profecto, ut facti mei rationem intelligeres. Ita enim apud animum tuum statuas velim, quod si crassa illa et inpudentissima mendacia, quae mei libelli folio 38 Calvino attribui; si lata illa ad interitum via, quam complanasse Calvinum folio 26 docui; si horrendae illae blasphemiae contra Deum, contra Dei filium, quarum memini folio 64 et 69; si sexcenta similia, quae ex Calvino attuli, Calvini non sint: fateor, me calumniam fecisse Calvino. Si vero ipsissima sunt Calvini sensa et placita, negare non potes, vir erudite, crassis et enormibus erroribus scatere eam, quam tu propugnandam suscepisti, Calvini doctrinam.

„Quare ego te, per animae tuae salutem, per eanum illud mentum, oro, obtestorque, ut omni praejudicio seposito, haec sola (si alia nolis) capita, quae attigi, diligenter considera, et quam periculoso loco tua res sit, vide. Mors jam prae foribus. Juventutem apud nos, virilem aetatem apud lutheranos, decrepitam in Calvini castris egisti. Probasti omnia; scio, securiorem viam non reperisti, quam sanctis illis (etiam confessione vestra) Augustinis, Cyprianis, Ambrosiis, Chrysostomis etc. calcata; hanc insiste viam, si eo, quo pervenisse hos credis, cupis venire. Cave, ne et aliorum, quorum tecum ruinam trahis, debitor fias. Haec tibi vir humanissime, spero, non ingrata fore; si quid tamen moleste accidat, parce affectui, parce amori meo, quem in te propensum semper, si voles, experieris. Deus

te donis coelestibus augeat, et in effaeto corpore renovet ut aquilam juventutem tuam.“¹⁾

Vajjon válaszolt-e ezen levélre Bőjte ; nem ismeretes.

IV.

Pázmány Forgách Ferencnél.

Pázmány először 1601-ben küldetett Forgách Ferenc nyitrai püspökhöz, hogy egyházmegyéjének visitatiójában segítségére legyen. Ezalkalommal reábirta őt, hogy a visitatiót a káptalanra is kiterjeszse és ennek a tridenti zsinat megállapodásaival összhangzó szabályokat írjon elő.²⁾ Ezen statutumokat, melyek napjainkig fönmaradtak, valószínűleg Pázmány szerkesztette.³⁾

Másodszor 1607-ben jött Pázmány Forgách udvarába, amikor ez már esztergomi érsek volt. S a következő évben a pozsonyi országgyűlésre kísérte őt. Itt bizalmas tanácsosa és titkára volt. Midőn Mátyás a koronát visszahozta, a beszédet, melylyel őt Forgáchnak üdvözölni kelle, Pázmány szerkesztette.⁴⁾ S ugyanakkor egy még fontosabb dolgot is készített.

¹⁾ Ezen levélnek másolatát Pázmány sajátkezűleg írta le „A mostan támadt ujítások sat.“ című munkájának egyik példányához kötött tiszta lapokra. (E példány a m. t. Akadémia könyvtárában.)

²⁾ L. e. munka I. 616 l.

³⁾ Eredeti példánya a Prim. egyh. levéltárban.

⁴⁾ Gróf Viczay Héder hédervári kéziratgyűjteményében található ezen 11 kis negyedrétfő lapra terjedő üdvözlő beszéd. Végén egykorú irással áll: „Hanc orationem composuit P. Pázmány, dum a. 1603 esset in aula Cardinalis Forgách Posonii. Excepit illa Mathiam Archiducem Valentinus Leepes, nam Card. Forgách non ivit obviam Principi. Scriptura autem orationis est D. Laurentii Ferenczffy. Emendavit idem P. Pázmány in aliquibus locis scripturam.“

Az 1608-iki országgyűlés tárgyalásainak egyik legfontosabb kérdése az volt, vajjon törvény által szentesíttessék-e a vallás szabad gyakorlata, melyet a béesi béke a protestans felekezeteknek biztosított. Erre vonatkozik Pázmány emlékirata. Összeállítja egyfelől azon érveket, (számszerint 21-et) melyek Mátyásnak kötelességévé tenni látszanak, hogy a vallás szabad gyakorlatának szentesítésében megnyugodjék; és másfelől azon érveket, (számszerint 11-et) melyek Mátyás főhereeget eltiltani látszanak attól, hogy e szentesítést megengedje.

Az előbbieik közül kiemeljük a következőket. A magyarok — ugymond — szoros összeköttetésben állanak a törökök és tatárokkal; s inkább ezeknek meghódolnak, mint sem hogy magukat a vallásszabadságtól megfosztatni engedjék. — Midőn a szent írás a hamis vallásokat oly szigorúan tiltja és azok kiirtását parancsolja; ezt ugylátszik, csak az új és még meg nem szilárdult vallásokról kell érteni. Ha azonban az elődök türelme folytán megerősödött vallásoknak a későbbi fejedelmek szabadságot engednek, ezt nekik vétkül fölróni nem lehet. — Miként a vizárt föltartóztatni nem lehet, úgy a tévtanoknak is, melyek elterjedtek, nem lehet ellenszegülni. — Nemcsak azt kell tekintetbe venni, mi jogos; hanem azt is, mi tanácsos. — A tapasztalás bizonyítja, hogy zavarteljes viszonyok között célszerű engedményeket tenni, miáltal időt lehet nyerni az elvesztettek visszaszerzésére; ellenben, ha mindent megtagadnak, minden visszavonhatlanul elvész. — V. Károly is, bár hatalmában állott volna kiirtani Luther felekezetét, vallásszabadságot engedményezett népeinek; bizonyára fontos okok indították erre, s kétségkívül belátta, hogy erőszakos föllépése újabb, s még nagyobb bajokat fogna szülni. — A cseh királyok is túrték a hussita felekezetet; sőt a hatalmas spanyol király is a föllázadt németalföldieknek vallásszabadságot biztosított. — A veszélyes viszonyok között a katolikusok nagy hálával tartoznak a fejede-

lemnek, ha őket a végenyészettől megmenti s lehetővé teszi, hogy legalább azok, kik tényleg a kath. egyház hivei, zavartalan békének örvendhessenek. — Mily nagy szerenesének lehetnie tartani, ha Szász-, Angol-, Svédországban, Dániában csak egy kath. püspökség is meghagyatott volna. És kétségtelen, hogy ha maga idején az eretnekeknek vallásszabadságot engednek, ezek nem irtották volna ki amaz országokban a kath. egyházat gyökerestől. — Ezen nehéz kérdés körül nem azt kell tekinteni, mi van megengedve; hanem azt, mit lehet ezen kétségbeesett körülmények között, a merész és vakmerő néptől kieszközölni. — Végül remélni lehet, hogy ezen engedmény a kath. rendekben új buzgalmat fog fölkelteni és azok a kath. vallás föntartása s terjesztése körül ezentúl élénkebb érdekeltséget és nagyobb tevékenységet fognak tanúsítani.

Az ellenkező álláspontot támogató érvek közül legnyomósabbak ezek. Nem szabad roszt tenni, hogy abból jó keletkezzék; már pedig a hamis vallás a legnagyobb roszt. — A vallásszabadság engedélyezése ritkán hozott létre állandó békét. — Senkinek sem lehet megengedni, hogy Krisztust elhagyja és az ördöghöz forduljon. — Az eretnekség rosztabb a török szolgásnál. És bár a múlt években sokan török rabságba hureoltattak, a vallásszabadság engedélyezése után gonoszabb rabságba fog jutni számos egyszerű hívő lélek; ugyanis a török rabságban csak a test szenved és abból kiszabadulhatni, a pokolból ellenben nincs szabadulás. — Mit a király engedélyez, többé visszavonni nem lehet; az eretnekség tehát a késő unokák között is föntartja magát. Ennyi lélek vesztéért felelős a király, ki a vallásszabadságot engedélyezi. — A királyoknak kötelessége alattvalóikat az eretnekségtől elvonni, s az igaz hit követésére vezetni; még inkább kötelességük megakadályozni,

nehogy a katolikusok, a vallásszabadság következtében, az eretnekséghez csatlakozzanak. ¹⁾

V.

Szent Ignác élete.

Miller ²⁾ és Podhraczký Pázmánynak nyomtatásban megjelent műveit felsorolván, ezek közé fölveszik a következőt:

„Szent Ignác élete, deákul s magyarul. 4-o. Romában. 1610.“

Erről munkám I. kötetében megjegyeztem, hogy ezen munkát könyvtárainkban nem sikerült föltalálnom. ³⁾

Azóta a pesti m. k. egyetemi könyvtárban egy ily című munka került kezeim közé: „Vita Beati Ignatii Loiolae Societatis Jesu Fundatoris. Romae. 1609.“ Kis 4-ed rétű. Szerző, kiadó, nyomdász nincsenek megnevezve. Nyolevan diszes rézmetszetű képet tartalmaz, melyek sz. Ignác életének legfontosabb mozzanatait tüntetik elő. Minden kép aljára néhány sorból álló latin magyarázó szöveg van nyomtatva, mely magyarra fordítva — de későbbi nyomtatásban — a kép hátlapján is olvasható. Ugyanakkor, midőn ezen magyar sorok a képekre nyomattak, a munka elé magyar ajánlólevél helyezettetett, melyet a nagyszombati jezsuita collegium Vesselényi Ferenc nádorhoz intéz. Az ajánlólevél alatt nem olvasható datum. De miután Wesselényi 1655-ben választatott nádorrá: kétségtelen, hogy a munka magyar része legalább két évtizeddel Pázmány halála után készült.

¹⁾ A Pázmány által sajátkezüleg irt emlékirat a győri káptalan magán levéltárában.

²⁾ Epistolae Petri Pázmány XXII. l.

³⁾ Pázmány Péter Élete 89 l.

⁴⁾ 94 lap. ³⁾ jegyzet.

Vajjon a latin munkát Pázmány adta-e ki, s mily alapon tulajdonítják azt a nevezett írók Pázmánynak; e kérdésekre nem vagyok képes válaszolni.

VI.

Pázmány római küldetése.

Pázmány 1614 őszén a nagyszombati jezsuita collegium ügyében Rómába utazott. Forgách bíbornok ajánlólevelével el látva a pápa által szívesen fogadtatott, miről ez maga breve-jében tudósítja az érseket.¹⁾ Azonban rövid távolléte Magyarországon a kath. ügyre jelentékeny veszteségnek tekintett. Emiatt 1614 végén a legelőkelőbb kath. főurak abban állapodtak meg, hogy külön fölratokat fognak intézni a pápához, s fölkéri, eszközölje, hogy Pázmány mielőbb hazájába visszatérjen. Balásfy Tamás vállalkozott, hogy Rómába utazik, itt a leveleket személyesen kézbesíti a pápának és sürgetni fogja Pázmány elbocsátását. Balásfy római útja elmaradt ugyan; ²⁾ de a levelek, más uton, mégis a pápa kezeibe jutottak. A pápai válaszlevelekből látjuk, hogy gróf Erdődy Tamás, báró Eszterházy Miklós, báró Horváth Gáspár, Pethe László kamarai elnök és Prainer János voltak a kérelmezők. A pápa szívesen fogadta előterjesztéseiket aziránt „quam necessarius sit reditus in istas partes dilecti filii Petri Pázmány Societatis Jesu Pre-

¹⁾ V. Pál 1614 6 calendas januarii Forgáchhoz intézett brévájében többi között így ír: „Ipsium (t. i. Pázmányt), ut a nobis postulasti, benigne audivimus. Is autem tibi renuntiabit, quid illi responderimus ad omnia, quae tuo nomine nobis exposuit.“ A vatikáni titkos levéltárban levő pápai regestákból.

²⁾ A pápa ugyanis a kérelmezőkhöz intézett válaszbrévájében írja: „Sed electum Bosensem, qui eas (t. i. a leveleket) nobis reddere debebat, nondum vidimus,“

sbyteri.“ Dicséri vallásos buzgalmukat, mely abban nyilvánul, hogy Pázmány visszatérését sürgetik. Kiemeli, hogy miként kész mindent megtenni „quod pro incremento divini cultus et animarum salute in istis partibus necessarium erit“: úgy jelenleg is kellő figyelembe vette kérelmüket.¹⁾ És valószínűleg ezen leveleknek kell tulajdonítani, hogy Pázmány csakhamar visszatért. 1615 május végén már Bécsben volt. Ekkor a bécsi collegiumba osztatott be, s ennek névsorában mint „Missionarius anno decimo“ fordul elő.²⁾

VII.

Pázmány Prágában. 1616.

Midőn Pázmány 1616 nyarán Prágába hivatott, hogy ott az esztergomi érsekség átvétele iránt vele értekezzenek: tudományosságának és lángeszének híre megelőzte őt. De hírnevét még inkább emelte egy szerenesés eredmény, melyet míg ott tartózkodott, létrehozott.

Ugyanakkor a prágai császári udvarnál mulatott az ifju Pappenheim gróf, gazdag főúr, Luther felekezetének hive. A kath. urak, főleg Khlesl bibornok régóta mindent megtettek, hogy őt a kath. egyházba vezessék. Ez késznek nyilatkozott sürgetéseiknek engedni; de csak azon föltétel alatt, ha bizonyos Helvicius Gartsius híres protestans prédikátort valamely kath. hittudós, a vallás kérdései fölött tartandó vitatkozásban, legyőzi. Khlesl kérésére Pázmány készségesen vállalkozék e vitatkozásra. De a prédikátor értesülvén, mily ha-

¹⁾ Az öt főúr mindegyikéhez külön, de azonos tartalmú bréve küldetett. Keltük „1615, 5 idus januarii.“ A pápai registákból.

²⁾ A római jelentésekből.

talmas ellenféllel lesz dolga, soká vonakodott vele szembeszállani. Végre megállapított a disputatio ideje. Ez Belhaim, kamarai elnök házában, nagyszámú előkelő közönség előtt tartott meg.

Mily eredménnyel? Ezt kétségtelenné teszi a következő. Ugyanis néhány nappal utóbb Pappenheim gróf, Khlesl házi kápolnájában, a kath. egyház hitvallását letette. ¹⁾

Megemlítjük, hogy ugyanazon Gartsiuszal, két évvel utóbb szintén Prágában, Balásfy is disputált. ²⁾

VIII.

Az 1618-iki országgyűlés.

A spanyol állami levéltárban őrizett diplomatia iratokból kitűnik, hogy II. Mátyás az 1618-iki országgyűlésen a magyar alkotmányos elvek és intézmények ellen nyílt támadást szándékozott megkísérteni. Föllépésének fegyveres erővel szándékozott nyomatékot kölesőnözni; s evégett a spanyol udvarhoz fordult segítségért.

II. Mátyás 1617 július 29-én kelt sajátkezű irata által értesíté III. Fülöp spanyol királyt, hogy Khevenhiller gróf, madridi követe által fontos ügyeket fog vele közölni, melyeket különösen figyelmébe ajánl. ³⁾ Khevenhiller ezen közleményeket szeptember 29-én kelt jegyzékében leplezetlen nyíltsággal tette meg. A jegyzékről ⁴⁾ a spanyol államtanács a következő jelentést intézte III. Fülöphöz.

¹⁾ A prágai collegiumnak 1616 Rómába küldött jelentéseiből.

²⁾ L. e munka I. 402 l.

³⁾ A császárnak és Ferdinand cseh királynak ugyanazon napról kelt leveleinek eredeti péld. Simancasban.

⁴⁾ Ez nem tartatott fön.

„A császár és Ferdinand király értesítik Felségedet, hogy a magyarországi koronázás végett mindenesetre szükséges összehívni a magyar országgyűlést; bár minden oda mutat, hogy a magyarokban nem lehet megbízni, mint kik összeköttetésben állanak a törökök és eretnekekkel, s megakadályozni igyekeznek a koronázást. Emiatt gondoskodni kell haderőről, melylyel szükség esetében kényszeríteni lehessen a rendeket. Ezek ovábbá az elhunyt nádor helyébe új nádort kívánnak választani, mi az ausztriai házra súlyos hátrány lenne; mert míg a nádori méltóság főnáll, Magyarországon nem lesz béke és nyugalom. Végre a császár visszaszerezni ohajtja a magyar koronát, mely, mióta I. Ferdinand II. János anyjától 200,000 forintot megszerzé, mindig a királyok kezei között volt; csak a Rudolf és Mátyás között támadott viszályok idejében nyerték el a magyarok, s Pozsonyban őrizik. Ennek visszaszerzését sem lehet fegyveres erő nélkül megkísérteni. Már pedig, ha nem sietünk e nagyhorderejű ügyek körül mielőbb fordulatot létrehozni: szükséges lesz az országgyűlést és koronázást elhalasztani és attól kell tartani, hogy ez jövőben nem lesz könnyen kivihető. Emiatt a császári és királyi felségek bizalommal fordulnak katolikus Felségedhez, hogy dicső háza föntartása és gyarapodásának érdekében, rendelkezésükre bocsátani méltóztatnék azon spanyol hadosztályokat, melyek eddig Velence ellen harcoltak, s egyuttal megajánlani az eltartásukra szükséges pénzösszeget; miután ők teljesen nélkülözik az eszközöket, melyek ezen, az egész házra nézve annyira fontos ügy szerencsés kérésztitvitelére szükségesek.“¹⁾

Ezen előterjesztés folytán a király kérdést tett bécsi követénél, mennyi költséget igényel a császári udvar által kérelmezett segély? S Onate gróf azon nézetben volt, hogy II. Má-

¹⁾ 1617 szeptember 9.

tyás meg leend elégedve, ha a spanyol udvar egy ezred gyalogot és 500 lovast ajánl föl, s ezen hadosztály eltartását 1618 april végeig, vagy május közepéig magára vállalja. III. Fülöp, hosszas jegyzékváltás után, megajánlá a követe által javasolt segélyt.¹⁾

De II. Mátyás nem vette azt igénybe. Utolsó percben lemondott azon szándékáról, hogy a magyar országgyűlésen alkotmányellenes célzataival föllép, s ezek érdekében erőszakos eszközöket használ. Pázmány és Forgách fölvilágosították őt, mennyire veszélyes lenne ily föllépés; egyuttal kilátásba helyezték, hogy ha az országgyűlés jogos kívánatait teljesíti, a rendek szabad királyválasztási jogát elismeri, nádort enged választatni és a sérelmeket orvosolja: a királyválasztás könnyen lesz keresztülvihető.

Onate gróf ekkor minden befolyását fölhasználta, hogy a királyt ezen engedményektől visszatartsa. Különösen a rendek szabad királyválasztási jogának elismerését ellenzé. Mert ezáltal — mondá — az ausztriai ház örökösödése és a spanyol ág igénye a magyar trónra megsemmisíttetnék. S midőn a király az engedményeket megtette és ennek dacára az országgyűlésen nehézségek merültek föl: a spanyol követ komoly szemrehányásokat tett a császári kormányférfiaknak. Kiemelte, hogy a fölmerült nehézségeket könnyen elháríthatták volna, ha a spanyol segélyt igénybe veszik. Khlesl bibornokot egyenesen roszakaratú eljárásról vádolta. És jegyzéket intézett a cs. cancellárhoz, melyben sürgeté, hogy a magyar rendek kívánataival szemben az örökösödési elv érvényre emeltessék. De fölszólása hatástalan maradt.²⁾

¹⁾ Sürögönyök Onatehez 1617 szept. 23 1618 május 4. Onate jegyzékei 1616 jan. 16, 21, 27; marc. 7.

²⁾ Onate gróf jelentései Bécsből. 1618 april 4, május 16, junius 26. Onate a cs. cancellárhoz 1618 april 15.

A bécsi es. belügyminiszterium levéltárában őriztetnek Miksa főhercegnek — II. Mátyás öccsének — az 1618-iki országgyűlésre vonatkozó irományai, névszerint a jelentések, melyeket Arbeiszl nevű ügynökétől Pozsonyból naponként vett. Ezek sok tekintetben fontossággal bírnak és kiegészítik azon diplomatiái s egyéb kutforrásokat, melyeket e munka I. kötetének megírásában fölhasználtam.

Itt (326 l.) említettem, hogy egy marcus 19-én Khlesl-nél tartott tanácskozmányban elhatároztatott Miksa főhercegtől iratot eszközölni ki, melyben az a rendeket értesitse, hogy örökösödési jogairól Ferdinand javára lemond. És csakugyan Miksa marcus 22-én e tárgyban levelet intéz a magyar rendekhez, s ugyanazon napon megküldi Ferdinandnak a lemondási okmány fogalmazatát.¹⁾ Ezen okmány előszavában a következő hely fordult elő: „Nos collatis coram cum Serenissimo Principe Domino Alberto Archiduce Austriae et Domino fratre nostro charissimo consiliis, ad nominis divini gloriam et Religionis, Reipublicaeque incrementum directis, ad eam sententiam descendimus“ sat. Ferdinandnak ez ellen kifogása volt. „Was obangesagte Cession anbelangt — írja Miksának — hab ich dieselb genugsam durchlesen, und vernim darausz kein anderes Bedenken, als bei beiden durchstrichenen Worten „et Religionis“; dann dieselbe vermuthlich bei denen unkatholischen Ständen ein solche suspicion erwecken möchten, als wäre ich bedacht, sie in Religionssachen zu dringen, oder derenwegen an ihrer Freiheit zu benehmen.“²⁾ Figyelemreméltó, hogy Ferdinand e gyanút magától távoltartani igyekezett. Miksa nem ké-

¹⁾ A levél és okmány ered. fog. A es. belügyminiszt. levél.

²⁾ 1618 marcus 24. Eredetije. Ugyanott.

sett kijelenteni, hogy a két szó kihagyásában teljesen megnyugszik.¹⁾

Egyebeket mellőzve²⁾, érdekes az, mit Molard János a cs. haditanács elnöke — az országgyűlésre küldött k. biztosok egyike — az ápril 2. és 3-iki eseményekről ír.

Ápril 2-án Pázmány és Forgách megjelentek Khlesl bibornoknál, s átadták a marcius 28-iki k. leiratra szóló választ, a melyet a megyei követek szerkesztettek és elfogadtattak. Azonban a két küldött a maga személyére nézve bevalotta „Dasz dieselbige Schrift sehr ungereimt, den constitutionibus Regni nicht gemäsz, und dem hochlöblichen Hause Österreich sehr nachtheilig sei.“ Egyuttal maguk kijelentették, hogy a rendek kívánatainak teljesítését nem ajánlhatják. „Und obgleich — mondták — dieselbigen (t. i. a követek) der Zahl nach die majora haben möchten: vermögen, doch des Königreichs constitutiones in dem Tripartito, dasz wann zwischen den Magnatibus und Nobilibus in numero votorum eine discrepanz, und die Nobiles die majora hätten; sie sich dennoch der anderen Meinung, tanquam saniori bequemen und unterwerfen müssen.“ Abban állapodtak meg tehát Khlesl-lel, hogy „Der Status ecclesiasticus, und die Magnaten von denen Comitatus wollten separiren.“

Másnap a főrendek ülésében Forgách Zsigmond erőteljes beszédben buzdította a főpapokat és urakat, hogy semmi áron ne engedjenek a rendek sürgetéseinek. Ekkor Forgách fölkéretett, menne a rendekhez, s igyekezzék azokat engedelkenységre bírni. Forgách elment. De ahelyett, hogy ő nyerte volna meg a rendeket, inkább ezek nyerték meg őt. „Wie er also nun

¹⁾ Ferdinand marcius 26-án megköszöni Miksának készségét. Eredetiben.

²⁾ Molard Pozsonyból ápril 1, 3, é Ferdinand ugyanonnan ápril 1 Miksának. Eredetiben.

in anderweg intentionirt zurück in den conventum Procerum wider hineingelangt, und aber Herr Erzbischof von Gran noch fort der vorig Meinung pertinaciter inhärrt, und auch der Banus dabei verharret, das votum aber an den Judicem Curiae, den Forgách kam, der nun sich den Spanschaften bereits conjungirt, derselb in seiner veränderten, mit den Spanschaften übereinstimmenden Meinung votirt. Als dann der Napragi Colocensis Episcopus und andere secundirt, ist der ordo votorum interrumpirt und alsobald dasz allgemeine Geschrei der so sich des Forgach und consequenter der Spanschaften Meinung conjungirt, praevalirt und obgesiegt.“¹⁾

Ápril 17-én fontos tanácskozások tartattak.²⁾ A k. biztosok összehívták a magyar tanácsosokat. Ulm es. cancellár előadta, hogy a király nem teljesítheti a rendek kívánatait. Erőszakos eszközöket használhatna; de kegyelmesége ettől visszatartja. Emiatt megengedi, hogy az országgyűlési törvénykönyvben a királyválasztásról ugyanazon kifejezések használtassanak, melyek elődeinek megválasztatása alkalmával használtattak. Miként lehetne tehát reábirni a rendeket, hogy ezen engedményben megnyugodjanak?

A magyar tanácsosok félrevonultak, hogy eziránt tanácskozzanak. Egy idő múlva ismét megjelentek és most Pázmány tolmácsolta a tanácsosok nézeteit. Előadását a k. biztosok következőleg terjesztették föl II. Mátyásnak.

„Dasz sich die Rätthe Euer Kaiserlichen Majestät zuentbotenen gnädigsten Grusz, auch unseres verspürten guten Willens und emsiger Bemühung allerunterthänigst und fleiszigst bedanken. Bäten daneben in besten aufzunehmen, dasz sie als beeidigte Euer Majestät Rätthe vielleicht nicht in allen, so von

¹⁾ Molard ápril 3, 4 Miksának. Eredetiben.

²⁾ Munkám I. kötetének közreboesátásakor nem voltam azon helyzetben, hogy ezekről szólhassak.

uns ihnen proponirt worden, secundiren könnten. Bei ihren Eiden, Pflichten, Gewissen, hielten sie es für hoch gefährlich, wenn gemeinen Ständen zu Ohren kommen sollte, dasz dieses Werk auch mit dem Spanischen Ambasciatore tractirt und berathschlagten worden, dahero sie gewiszlich neue Ursach, neuen Misztrauens nehmen, und es dahin deuten würden, als wollte man ja dieses Königreich gar in haereditatem ziehen, und ihnen ihr angemaszte liberam electionem durchaus absprechen. Euer Majestät würde es gleichviel sein, nichts ab oder zugeben, ob in praefatione allein oder in decursu articulorum liberae electionis gedacht würde, nachdem eines und das andere mit Euer K. Majestät königlich subscription und Siegel bekräftiget werde und von demselben allererst seine Wirklichkeit erlangen thäte. Wann sie das, so vorhergegangen bedächten, nämlich wie schwerlich das Wörtlein „mere“ ausgeloschen und die darauf erfolgte Declaratio verwilliget worden; die Praelati und Magnates den Comitatus zusagen müszten, dasz sie es im übrigen dabei lassen, nichts weiter moviren, sondern ihnen beistehen und alles zu ihrer intention richten helfen wollten; item wie wir selbst den Ständen vortragen lassen, dafern E. Majestät auf ihr Begehren mit angehoffter derselben Declaration willfärg sich erklären würden, ob sie alsdann in specie zu der election oder Proclamation des Königs Ferdinandi schreiten wollten. So hielten sie es für eine Unmöglichkeit die Status und Comitatus dahin zu persuadiren, das sie von ihren postulatis abweichen thäten, ausz diesem Werk würde gewiszlich nichts gutes erfolgen; rationes gielten bei ihnen nicht, das Misztrauen wäre ihnen schwerlich zu benehmen, und würden sie mit solchen Vorbringen nur mehr obdurirt werden, und wann sie etwas dergleichen Zumuthens vernehmen sollten, würden sie noch heutigen Tages aufbrechen, dem Landtag ein Risz machen und alle Sachen in böserm Stand, als sie vorhin niemals gewesen, setzen. Es sei

ein miraculum, dasz sie also einhelliglich jung und alt zu ihrer kön. Würden Ferdinando inclinirt und wohl affectionirt sich befinden; mit diesen Process aber werde man ihnen das Hertz und alle gute Affection benehmen, und vielleicht nimmermehr dazu kommen. Einmal seien diese ihre petita ein einhelliger Schlusz omnium Statnum, geistlichen und weltlichen Standes; seie viel, dasz sie mit dem Palatino gewichen, dasz Wörtlein „mere“, so einen Schein Exclusionis Domus Austriacae auf ihm getragen, ausgelassen und dann der Declaration oder Interpretation halber also sich erklärt hatten; sollte sich nun hierüber das ganze Werk zerschlagen und die Regnicolae unverrichteter Sachen voneinander scheiden, hätten Euer K. Majestät leichtlich zu erachten, was für großmächtige Ungelegenheiten, ja mit ausdrücklichen und wiederholten Worten, dasz sie sich etwa zum Türken schlagen möchten, hieraus entspieszen könnten. Räthen also Euer K. Majestät sie als getreue Rätthe dafür, weil dem Königreich neues nichts geben, sondern nur das alte aprobit und dem halsstarrigem, unverständigem Populo entgegen gangen werde, man wolle es bei dem vorigen verbleiben, oder gar nichts mit denen anderen handeln lassen, sintemal Euer K. Majestät und dem hochlöblichsten Haus Gerechtsame durch die clausulam declaratoriam genugsam salvirt, dieses keine Landtags materi, sondern eine petitio der Stände seie, in deren sie ihre alte privilegia zu confirmiren beehrten, und also nie von beiderseits tractirt worden, wie sie sich dann in dieser materie nicht könnten separiren, oder etliche plenipotentirn.“

Erre Khlesl válaszott. A spanyol követtel nem folytak tárgyalások. — A császár nem egyezhet meg a diploma új fogalmazásában, mert ebből az tűnnék ki, hogy előbb csakugyan szándéka volt a rendeket szabad választási joguktól megfosztani. Méltatlan dolog, hogy a főrendek magukat a rendek által igazgattatják, hogy a király ohajtásaira nincs tekintet. Legye-

nek a m. tanácsosok közbenjárók. Az egész forma kérdés ; a lényegben engedett már a király. Ő kész egy leiratban a rendeket megnyugtadni, mit azután a törvénykönyv előszavában is megemlíteni lehet. „Hiervon ist nun lang disceptirt und vom Herrn Erzbischof vier Ursachen, dahero bei den Regnicolis dasz Misztrauen entstanden, angezeigt und entdeckt worden. Erstlich, dasz in der Proposition und darauf erfolgten scripto die wenigste Meldung einiger election, ne obiter quidem geschehen. — Zum anderen, weil in bemeldter Proposition der Cession Erzherzog Maximilians gedacht wird, und dahero ihre angemazte freie Wahl möchte geschwächt, oder zweifelhaft gemacht werden. — Drittens, vor diesem seie nichts dergleichen movirt worden, weil vom Kaiser Ferdinando her, immer die Kinder den Vätern, und jüngstlich Euer K. Majestät ihrem Herrn Bruder succedirt ; anjezt aber auszer der descendencia recta auf eine andere linea gesprungen worden, und destomehr die Stände auf eine gute und wohlzuverlässliche Provision zu dringen Ursache zu haben vermeinen. — Zum vierten, weil fast allenthalben vorgeben werde, obgleich man das Wörtlein electionis passiren lasse, so steiffe man sich gleichwohl auf dem jure successionis, derowegen die Stände auch Ursache zu haben vermeinen, etwas mehr denn bishero, verbindlichen zu ihrer Versicherung zu begehren.“

A bibornok ezekre némely jelentéktelen ellenészrevételeket tett. „Nach langer gewehrter Unterredung und vieler pro et contra angezogenen rationibus, sind die ungarischen Räthe wiederum zusammengetreten und endlich die Herrn Erzbischöfe Strigoniensem et Colocensem, und Herrn Forgach zu uns geschickt, wiederum de novo gebeten und fast protestirt, wir wollten doch ein übriges thun wegen der kundbaren Hartnäckigkeit dieses unverständigen Volkes, und die schöne Occasion der Zuneigung nicht verseimen.“

Erre a k. biztosok abban állapodtak meg, hogy engedni kell. Új diplomát fogalmaztak, melynek azonban a szabad választásról szóló első pontja nem törvényeikbe, hanem a törvénykönyv előszavába fogna iktattatni. A két érsek és Forgách megnyugodtak, s némely módosításokat tettek a szövegben. Ugyanazon napon esti 7 órakor a két érsek és Forgách a bibornoknál megjelentek és mindeure kérték, menne személyesen a császárhoz és birja rá, hogy a rendeknek engedjen. Khlesl készen nyilatkozott Bécsbe utazni és csakugyan elutazott. ¹⁾

Az I. k. 338 lapon szólottam Pázmány beszédjéről, melyet ezen országgyűlésen Ferdinandnak királylyá választatása tárgyában mondott. Alapul a Kazy és Katona által közlött latin szöveget vettem föl, s azon nézetben voltam, hogy Pázmány azt latinul tartotta. Azonban kétségtelen, hogy az magyar nyelven tartatott. Sőt Miller közli ezen beszéd magyar szövegét; csak hogy nem az 1618, hanem az 1625-iki évre, bár tartalmából világos, hogy azt 1625-ben nem tarthatta. ²⁾

IX.

Balásfy Tamás.

Balásfyról az I. kötet 394 lapján csak azt említettem, hogy Kolozsvárott született. „*Repetitio Castigationis et destructionis destructionis Petri P. Alvinci. . .*” című Bécsben, 1600 közreboesátott munkájának előszavában hosszasan fejtegeti családi leszármazását. Ebből kitűnik, hogy családja régi volt és rokoni összeköttetésben állott Erdély legkiválóbb családjaival.

¹⁾ A k. biztosoknak ápril 17-iki fölterjesztése.

²⁾ *Epistolae P. Pázmány I.* 88–95 ll.

V. Pál pápához intézett emlékiratában pedig kiemeli, hogy szülei, kik az unitarius felekezethez tartoztak, ¹⁾ korán elhaltak, s ő rokonai által elhagyatva, a hazájában megkezdett bölesészeti tanulmányok folytatása végett Bécsbe ment, hol azokat befejezte.

És pedig befejezte 1601-ben; s az ez alkalommal nyilvánosan védelmezett bölesészeti tételeket nyomtatásban közrebocsátotta, Kuthasi János esztergomi érseknek ajánlva. Amely nyomtatvány egy példánya a Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetik. ²⁾

Bécsből Romába ment, hogy ott a hittudományi és jogi tanulmányokat végezze. Jóakaró pártfogói megajánlották neki a szükséges költségeket. De ezeket utóbb megvonták tőle. Minélfogva 1602-ben a Collegium germanico hungaricum tagjává lőn. ³⁾ Midőn azonban ide belépne, az előljárók követelték tőle, hogy letegye a rendes esküt, melyben fogadnia kelle, hogy a jogi tanulmányokra nem adja magát, és a hittudományi tanfolyam végeztével visszatér hazájába. Ő ezen kötelezettségeket vonakodott elvállalni. Kivált azon szándékáról, hogy magát a jogi szakban is kiképezi, nem akart lemondani. S elég bátor volt erre vonatkozó panaszait egyenesen a pápának előterjeszteni. ⁴⁾ Mily eredménnyel? nem ismeretes előttem.

¹⁾ Öt év előtt — írja 1603-ban — elhagyta hazáját „defunctis jam parentibus arianis, et nulla cognatorum, omnium haereticorum... ope adjutus.“

²⁾ Propositiones ex universa Philosophia, quas absoluto totius Philosophiae cursu in Collegio Caesareo Viennensi S. J. Specimen laboris et profectus editurus, defendendas proponit Thomas Balásfy Claudiopolitanus Ungarus. — Bécs. 1601. Összesen 52 thesis van összeállítva. A fü. et végén Balásfyhoz, négy iskolatársa Homan János, Koriczky Miklós, Káldi Ferenc és Chiernel István által intézett versek olvashatók.

³⁾ Az említett évben jegyeztetett a Collegium anyakönyvébe, úgy mint az erdélyi egyházmegye növendéke.

⁴⁾ A pápa Balásfy folyamodására e szavakat jegyezte: „A Car-

X.

Az 1619-iki országgyűlés.

Az 1619 május végén Pozsonyba összegyűlekezett rendek följánlották II. Mátyás királynak közbenjárásukat a Csehországban támadott zavarok lecsillapítására. Emiatt országos küldöttség választatott, mely június 7-én a királyhoz Bécsbe utazott, hogy engedélyét kieszközölve, Prágába menjen.

Pázmány ugyancsak június 7-én siet a királyt fölvilágosítani, hogy a Prágába küldendő követtségnek nem a béke helyreállítása, hanem az lenne föladata, hogy a magyarok és a csehek között confoederatiót hozzon létre; mire azután a magyar protestans rendek sérelmei a csehek követeléseivel együttesen fognának előterjesztetni a királynak. „Et — írja Pázmány — si de veris ac realibus gravaminibus ageretur, nulla hac in re foret difficultas; cum constet, eam esse Majestatis V. benignam voluntatem, ut quae revera gravamina sunt fidelium subditorum, reipsa complantentur. Verum ita in hoc negotio gravaminum procedent protestantes, sicut in negotio Religionis. Et quemadmodum, quae illis adlubescunt, ea in scripturis contineri contendunt; ita in iis omnibus aggravatos se praetendent, quaecumque juxta intentum ipsorum non fiunt.“

Emiatt javasolja, hogy a király a következő módon válaszoljon a magyar rendeknek. Kedvesen veszi közbenjárási ajánlatukat. Ő soha sem idegenkedett a békétől. De míg a fölkeiő csehek hadai Bécs alól és Ausztriából ki nem vezettet-

dinal S. Giorgio, che ne pigli informazione dal Rettore del Collegio.“ — A folyamodást a Doria hercegek római kéziratgyűjteményéből lemásolta Daniel Imre erdélyi pap a múlt század végén, ki-ek kéziratai a gyulafehérvári Battyányi-könyvtárban őriztetnek.

nek, békealkudozásokba nem boesátkozhatik. A magyar rendek birják reá a cseh rendeket, hogy hadaikat Ausztriából kivessék. Ha ez megtörtént, meghatalmazottjaikat elküldhetik a béke tárgyalására. Ellenkező esetben pedig rendeljék el az általános fölkelést.

Pázmány világosan kimondja, hogy ő nem reméli, miszerint a csehek, a magyarok fölhevására, seregeiket visszavezetik. De úgy hitte, hogy a magyar rendek, ha fölhevásuk nem véteik tekintetbe, a csehektől elidegenedni fognak. ¹⁾

Néhány nap mulva Pázmánynak végső reménye is eltűnt aziránt, hogy a magyarok közbenjárása a cseheket és morvákat megbékítheti. Ugyanis Tiffenbach Rudolf, a morva rendek küldötte Pozsonyban nyilvánosan kijelentette, hogy ők csak azon föltétel alatt hajlandók a fegyvert letenni, ha a cseh és morva országgyűlésen hozott végzéseik érvényben maradnak. Ily alapon lehetetlennek látta a béke létrejöttét. Mindamellet ajánlotta a királynak, ne tagadja meg a kért fegyverszünetet, hogy eként békeszeretete kitűnjék.

Ugyanakkor javaslatba hozta a királynak a magyar országgyűlés fölосzlatását, melytől a zavarteljes viszonyok között, békés és sikeres munkálkodást nem várhatni. Nehogy azonban a rendek minden eredmény nélkül szétoszoljanak; kérte, hatalmazza föl a nádort, hogy azok iránt, melyek a eschországi zavarokkal összefüggésben vannak és a vég helyek ügyében is az országgyűlési tárgyalásokat megindíthassa és vezethesse. Végre hívja föl a király a rendeket, állítanak össze azon sérelmeket, melyeknek orvoslását a jövő országgyűlésig lehetségesnek és kívánatosnak tartják; ígervén, hogy ezen előterjesztésüket lehetőleg tekintetbe veendi. ²⁾

¹⁾ Pázmány fölterjesztése Jászay kéziratgyűjteményében a Nemzeti Muzeum könyvtárában.

²⁾ Pázmánynak 1619 június 20-án kelt fölterjesztése ugyanott, Frankl. Pázmány. III. köt. 23

XI.

Bethlen Gábor támadása. 1619.

Az I. kötet 502 lapján elbeszéltem, mikép sikerült Bethlennek támadási tervét titokban tartani és szándékai iránt a bécsi udvart tévutra vezetni. Mert hat héttel megindulása előtt, 1619 július közepén még ajánlatot tett Dóczy Endre által a királynak, hogy őt lázadó alattvalói ellen segíteni fogja.

Azon levélben, melyet július 9-én Forgách nádorhoz intéz, szintén jóakaratot szinlel a király és ellenséges indulatot a csehek ügye iránt. „Nagyságod levelét — írja neki — mindenkor nagy szeretettel szoktam venni; de kiváltképen mostan bizonyára nagy örömmel vettem és olvastam; értvén abból ő felségének győzedelmes szerencsésjének kezdetit árúlói ellen. És ő szent felsége ezen megmutatott nagy kegyelmes providentiáját ő felségén naponként öregbitse, s adjon oly győzedelmet ellenségi ellen, amineműt kíván Istentől, melyből ő felségének méltósága növekedjék e világon és országiban lehessen csendes állapotja. Bizony szintén jókor leszen ez a győzedelem és a porta is talán alább hágy a fenyegetésekből. . . Nagyságodnak megszolgálom, hogy ez örvendetes hirt értesemre adta. . . A csehnek nekem is irtak levelet; kérnek azon, hogy mellettök legyek, a magyar nemzetet intsem, fegyvert ellenök ne fogjon, holott ök Mathias király ideitől fogva incorporáltak voltak velünk, készek ezután is azon jó affectust hozzánk megtartani. Én semmi választ nekik nem irattam; a levelet 29 junii hozák. . . Mihelyt aláhozzák, Nagyságodnak mindjárt in paribus minden írásukat megküldöm. Ugy vettem eszemben,

hogy ha jó szót adnék nekik, nem keveset biznának ide, tudván, hogy én nem római valláson vagyok. Károli uram jött vala be hozzám; most megyen el szintén tőlem. Én ő kegyelmének igen aperiáltam magamat és vékony censurámat ő kegyelme által Nagyságodnak megüzentem, micsoda mediummal kellene ő felségének élni mostani mótusnak leszállításában, ha eddig sem mehetett véghez... Először mindeneket tentálni kellene és stratagemákkal kellene élni; ha semmi nem fogna, aztán kellene az utolsó mediummal élni; de talán én ahhoz nem tudok s nem az én igazgatásom is. Az Úr Isten ő felségét igazgassa és győzdelmessé tegye. Nagyságod engem igaz atyafiának tartson és parancsoljon.“¹⁾

XII.

Bethlennek 1619-iki pozsonyi országgyűlése.

Bethlen, midőn az ország rendeit 1619 november 11-ére Pozsonyba meghívta, nagy súlyt helyezett arra, hogy ott Pázmány is megjelenjék. Külön levélben meghívta és menvédet küldött neki. Emellett Forgách Zsigmond nádor által is iratott Pázmánynak. Ez terjedelmes emlékiratban fejti ki, miért nem jelenhetik meg.

„Uram — írja Forgáchnak — ha országunk szabadsága helyén volna és szokott mód szerint publicáltatott volna a diaeta, tudnám én is, hogy ez *salvus conductus* magával hordozza. De mikor minden törvényünk és szabadságunk fölforgattatott, mikor prédára és rabságra hozatott állapotunk, mikor kegyelmed is idegen fejedelem akaratjából publicálja a diaetát;

¹⁾ Eredetije, mely egészen Bethlen saját írása, a gróf Forgách család szécsényi levéltárában.

mikor teméntelen jószágunktól és minden marhánktól megfosztatunk; végezetre, mikor a tűz és vas emészt mindeneket, vajjon és mit remélhetünk ez országnak törvénye szerint való generalis sulvus conductustól? . . . Főurak és Praelatusok rút és méltatlan rabságokkal rongáltattak; várak, kastélok, nemes udvarházak prédára vettettek; káptalanok deleáltattak és törvény előtt súlyos executiók armata manu lettenek. Egyszóval fundamentumból országunk minden törvénye fölforgattatott. . . Jólehet bár ugyan nem tudom, mennyi sok szép szókkal és nemcsak ily szárazon, hanem erősebb kötések alatt is volna adva a salvus conductus, mostani állapothoz képest, nem tudom mint boe sá s s a e m b e r l e v é l r e é l e t é t . . . Ez az első ok, . . . melyért . . . a conventusra való meneteltől ment vagyok.

„Második ok az, mert kegyelmed jól tudja, excepto casu interregni et pupillaris actatis Regis . . . soha sem volt sem usus, sem törvény arról, hogy a Palatinus generalis gyűlést hirdethessen. . . .

„Harmadik ok, melyért a pozsonyi conventusra nem mehetek, mert a mi kegyelmes urunk erős parancsolattal megtiltotta, hogy ezt a conventust elkerüljük. Ezt pedig ő felsége nem avégre escelekedte, mintha csak fegyverrel procedálna és az ország törvénye szerint való gyűlést nem akarna. . . . De hogy ad nutum externi Principis. . . valaki gyűlést tartson, azt ő felsége nem javallhatja. Tudja kegyelmed, hogy anno 1618 országunk végezésében conceptis verbis beirattuk, hogy „Serenissimum Ferdinandum . . . paribus votis, unanimique consensu in Dominum et Regem nostrum rite elegimus.“ Kiből kitetszik, hogy sem coactio, sem subreptio nem volt az ő felsége választásában. . . . Magam felől resolute írom kegyelmednek, hogy valamig Ferdinand király él, soha mást nem uralok. Lássá, ki mit mivel és mint menti Isten és világ előtt magát, si se contra statum publicum Regis et Coronae erigit. Mert itt justa

defensiót senki nem praetendálhat, holott azelőtt három hónappal a generalis gyűlésben nagy hálaadással minden violentiától és injustitiától megmentette ő felségét az ország . . . Én uram bizony szégyenlem, mikor eszembe jön, micsoda ítéletet tesznek felőlünk az idegen nemzetek, kik nemcsak ezeket a mi magunk végezését olvassák, de azt is eszükbe juttatják, mily solennis legációval ő felségét kértük, hogy szabad legyen Magyarországnak magát interponálni a csehek békéltetésére. . . Most pedig, nem hogy interponálnánk magukat, de aperte és manifeste ő felségére areul támadunk.

„Negyedik és utolsó ok, melyért Pozsonyba nem mehetek, mert látom, hogy abban a conventusban oly dolgok kezdenek forogni, melyekre hitem, üdvösségem és tisztességem vesztese nélkül semmiképen nem mehetnék. A kassai articulusokból meglátszik, mire menendő a dolog. . . Vak uram az, ki a rosta által nem lát.

„Végezetre akarom kegyelmedet levelem által emlékeztetni a kegyelmed juramentumára, mely magában azt foglalja, hogy az egyházi státust régi szabadságában megoltalmazza. Nem is kételkedem, hogy kegyelmed mind Istent és a világi becsületet maga előtt hordozván az egyházi embereknek minden punctumban sok száz esztendőből fogva megrögzött szabadságot, . . . úgy megoltalmazza, amint hite és tiszte és keresztény kötelessége kívánja és sem a világi rossz árnyék életért, mely mint a parázs hamar elfogy, sem egyéb tekintetért, lelkére, magára és maradékára gonosz hirt nem hoz.“¹⁾

¹⁾ Egykorú, dátum nélküli másolata a m. k. kam. levél.

XIII.

Az érseki pisetum visszaszerzése. 1622.

A II k. 55 lapján említettem, hogy Pázmány az 1622-ki országgyűlésen lépéseket tett a pisetum visszaszerzése érdekében, s hogy eziránt hosszas tárgyalásokat folytatott. De ekkor mind ezeknek részletei, mind Pázmánynak fölterjesztései ismeretlenek voltak előttem.

A bécsi udvari kamara már 1622 július elején kérdést tett a pozsonyi kamaránál, vajjon Pázmánynak a pisetumra vonatkozó igényei birnak e kellő alappal. A pozsonyi kamara július 18-án válaszol. Beható vizsgálat tárgyává tette a kérdést, sőt a királyi ügyek igazgatójával is értekezett. Ugy találja, hogy miután az esztergomi érsekek a pisetum jövedelmet évszázadokon át élvezték és nincs törvény, mely őket attól megfosztaná: nem marad egyéb hátra, mint azt az érseknek visszaadni; annál inkább, mert az egyházak jogait inkább gyarapítani, mint megsemmisíteni kell. ¹⁾

Azonban az udvari kamara, ezen információ után is, vonatkozott a pisetum visszaadásában megnyugodni. Midőn erről tanácskozott, egyszerre egy kamarai tisztviselő, bizonyos Limpacher nevű tanácsos, azon állítással lépett föl, hogy az érseknek a pisetumra joga nincs, miután az érsekség a pisetum fejében nyerte Barsban a szent-keresztii birtokot. Az udvari kamara ekkor újra kérdést tett Pozsonyban. A magyar kamara pedig előbbi véleményét hangsúlyozta. Átkutattuk — írja — az egész levéltárt, de semmit sem találtunk, mi Limpacher állítását támogatná. Ellenben számos okmányok bizonyítják,

¹⁾ Ered. fog. Kamarai levéltár.

hogy az érsekek a pisetumot is, Szent-keresztet is együtt a legrégibb időktől fogva birták. Mellékelik I. Mátyás és Miksa királyoknak megerősítő okleveleit. Hivatkoznak a XVI-ik századbeli érsekek, Oláh és Veranchich számadási könyveire, melyekből kitétnik, hogy ők is együtt birták a pisetumot és Szent keresztet. „Quapropter — így fejezi be a magyar kamara fölterjesztését — cum et alioquin per se aequum sit Ecclesias Dei dotare, proventus eorum ampliare, privilegia dilatare; tum quia id Serenissimi quondam Hungariae Reges, potentissimi Monarchae et Principes ardenti semper studio praestiterunt, tum quia Sacr. Imperator Dom. noster clem. ex ingenita sibi pietate in reliquis ad honorem Dei spectantibus facit omnia“: jogos és méltányos, hogy Pázmány kérelme teljesíttessék. ¹⁾

Ugyanekkor Pázmány is egy emlékiratot dolgozott ki a pisetum tárgyában.

Kiemeli, hogy a magyar királyok szent Istvántól kezdve fizettek az érsekeknek arany és ezüst bányáikban kivert minden márkától egy nehezéket; mely jövedelmet egész 1572-ig élvezték. Mellékeli a királyi adományleveleket. Hivatkozik a törvénycikkekre, melyek a pisetumról rendelkeznek. 1572-ben, Veranchich halála után a kamara nemcsak a pisetumot, hanem az érsekség összes javait lefoglalta. 1596-ban visszaadta a többi jószágokat, csak a pisetumot tartotta meg.

„Nonnulli Cremnicienses — folytatja — rerum hungaricarum penitus ignari et a catholica Religione alieni“ állítják, hogy az érsekek birták ugyan a pisetumot, de ezért cserében kapták Szent-keresztet. „De — kérdi — kik és mikor tettek ily cserét? Mily okmányból bizonyítható be e csere? Bizonyára semmiféléből. Vajjon az egész ország oly tájékozatlan volt e,

¹⁾ Ered. fog. Ugyanott.

hogy a királyt érseki pisetarius rendelkezésre ismételve fölhívta, bár az érsekek e jogról lemondottak?“ Hivatkozik az okmányokra, a legrégibb 1264-ből van, melyek kétségtelenné teszik, hogy Szent-kereszt legrégibb időktől fogva az érsekség birtoka. És végre hivatkozik arra, hogy az érsek még 1572-ben nevezett pisetárust és élvezte a pisetumot.

„Cum igitur tot documentis constet, — így fejezi be iratát — non ex ullo concambio piseti, sed jure antiquissimo Sanctam-Crucem, simul cum piseto Archiepiscopus possedisse, mirum sane est, qua audacia coram orbis Monarcha talibus diviticulis Ecclesiarum jura oppugnantur. ¹⁾

XIV.

Protestans válasz a „Kalauzra.“ 1622.

A II k. 413 lapján megjegyeztem, hogy a magyar protestáns írók egyike sem tett közzé tüzetes cáfíratot a „Kalauz“ ellen. Nagy Benedek „Pázmány P. Píronsági,“ című munkájában csak mellékesen, kevés lapokon, érintette a „Kalauz“ némely helyeit. És utóbb egy névtelen kalv. prédikátor külön röpiratban indokolta, miért nem felelnek a protestánsok a Kalauzra. Ezen röpiratra Pázmány 1620-ban „Rövid felelet két kalvinista könyveeskére“ című röpiratában felelt.

Legújabbán érdemes történetbúvárunk Szabó K. a miskolezi reform. gymnasium könyvtárában a következő munkát, melynek eddig egy példányát sőt címét sem ismertük, fűdözte föl.

„Pazmany Peter Kalauz zanak, Tizen harmadik könyvére való Felelet. Melyet irt De Invo-

¹⁾ Informatio de piseto ex fodinis minerarum auri et argenti Archiepiscopo Strig. solvendo. Egykorú más. Ugyanott.

catione Sanctorum; Az Szenteknek segítségol hívásokról, és esedezesekről. Keezkemeti J. C. Ungvári Praedicator által.“ Bártfa 1622. 33 4 edretű levél. ¹⁾

XV.

Pázmány és Bethlen Gábor. 1623.

Midőn Bethlen Gábor 1623 nyarán második támadását intézte Magyarország ellen, az okok között, melyekkel ellenséges föllépését igazolni igyekezett, fölhozta azt is, hogy Pázmány és Eszterházy bizalmas embereihez intézett magánlevelekben fenyegető nyilatkozatokat irtak róla, melyekből meggyőződött, hogy nem számíthat a király részéről állandó békére.

Pázmány szükségesnek látta magát, a királylyal szemben igazolni. Elismeri, hogy egy barátjához intézett levelében megemlítette, miszerint miután Bethlen Magyarország elleni újabb támadást készít elő, jobb lenne ezt megelőzni és őt Erdélyben megtámadni. Azonban e levél nem adhatott okot támadására. Ugyanis e levél augusztusban íratott, amikor Bethlen már elhatározva volt a támadásra; amikor már a töröknél segílyt kért és magyar hadakat gyűjtött. És épen a készülleteiről érkező hírek adtak alkalmat arra, hogy az érdeklött véleményt kifejezze.

„Deinde — írja többi között — quid in eo mali est, si spem meam amico aperui? Et quidem et ipse speravi, et prudentum judicio approbari censeo, nihil utilius esse, quam si Bethlenio bellum moventi, obviam eatur, et qui sedem belli Hungariam facere volebat, bellum in Transylvaniam transferat. Transylvaniam quidem, sicut et omnes Provincias Christianas

¹⁾ „Századok.“ 1871. 686 l.

ego pacatas enperem; si tamen ex duobus malis alterum eligendum, mallem in hostili sole, quam domi bellum geri . . .“

„Quid igitur? Artificium est Bethlenianum. Videt me et Dominum Eszterházy fidelissimos esse Majestatis Vestrae servitores, nec sperat ad ullam factionem eius comminatione nos adduci posse. Itaque in eo laborat, ut exosos nos reddat apud populares, ideoque causam suae temeritatis in nos transferre satagit.“ ¹⁾

XVI.

Pázmány és Thurzó Szaniszló nádor. 1623.

Azon alkudozások alkalmával, melyek a király és Bethlen Gábor között 1623 végén folyamatban voltak, Pázmány újra feszült viszonyba jött a náddal. Az utóbbi nem kevésbé neheztelt, midőn tapasztalta, hogy Pázmány szava a k. udvarnál nagyobb súlylyal bír, mint az övé; rossz néven vette, hogy ez az ő tudta nélkül levelezésben áll Bethlennel; valamint Pázmány befolyásának tulajdonította azt is, hogy ő, a nádor, utasított, miszerint a Bethlennel folytatandó alkudozásokban Montenegró tábornokkal egyetértőleg járjon el, mit méltóságára nézve sérelmesnek tartott.

Thurzó Szaniszló nem fojtotta el neheztelését, hanem panaszeit előadta a királynak, ki azokat ismét közlé Pázmánynyal. Ez 1623 november 25-én kelt érdekes levélben igazolja magát.

„Libenter habeo — írja többi között — quod non apud alium, sed apud Majtestatem Vestram me accuset D. Palatinus his ipsis verbis, quod in conspectu Majestatis Vestrae contra

¹⁾ Pázmánynak a királyhoz intézett fölterjesztése. Dátum nélkül. Másolata a Jászay-féle kéziratgyűjteményben.

honorem et dignitatem palatinalem egerim. Nam Majestati Vestrae evidenter notum est, me ne verbulo quidem egisse quidquam contra honorem et dignitatem palatinalem. Nec dubito tam gravem injuriam, quam mihi D. Palatinus irrogat, Majestatem Vestram pro sua elementia digna reprehensione affecturam.

„Ad literas, quod spectat, quas Bethlenio scripsi, Majestas Vestra optime novit, me non aliter, quam jussu Majestatis Vestrae scripsisse, easque de verbo ad verbum coram Majestate Vestra lectas et correctas esse, antequam mitterentur.

„Deinde, sine ullo fundamento praetendit D. Palatinus, me non potuisse scribere Bethlenio, vel Majestatem Vestram non potuisse alteri, quam ipsi committere tractationem induciarum cum Bethlenio. Nam in legibus Regni . . . illud nusquam legimus, hoste in patriam irruente, neminem praeter Palatinum posse agere, ut pax concilietur . . .

„Ad extremum, licet D. Palatinus querelas suas in me exoneret, revera Majestatem Vestram tangit, cum scribit, me apud Majestatem Vestram derogasse auctoritati palatinali, cum plenipotenciales non solum ad Palatinum, verum etiam ad Marchionem de Montenegro fuerint datae. . . Quasi vero vel ego id effecerim apud Majestatem Vestram, vel dignum non fuerit, ut supremus dux militiae Majestatis Vestrae ageret in negotio quod conservationem militum et Regnorum Majestatis Vestrae concernit . . . Ex eo Majestas Vestra elementer advertat, quantum alienae Religionis hominibus de ecclesiasticis loquentibus aures sint praebendae.“ ¹⁾

¹⁾ Másolata a Jászay-féle kéziratgyűjteményben. (Nemzeti Múzeum.)

XVII.

Pázmány Péter és a bécsi udvari kamara. 1617–1625.

Munkám I. és II. kötetének több helyén szólottam azon pénzügyi és fizetési összeköttetésről, mely egyrésztől Pázmány, másrésztől a pozsonyi magyar kamara és a bécsi udvari kamara között fűnállott és nem egyszer komoly összeköttözésekre vezetett. Azóta alkalmam lévén az egykori császári udvari kamara (jelenleg a közös pénzügyminiszterium kezei között létező) levéltárát átkutathatni, ennek iratesomagaiban Pázmánynak nagyszámú eredeti leveleit találtam, melyek az említett összeköttetések és összeköttözésekre érdekes világot vetnek. Ezen levelek különösen két tekintetben bírnak érdekkal. Először föltűntetik, hogy Pázmány ezen hatalmas testülettel szemben is jogait és érdekeit a legnagyobb határozottsággal védelmezte. És másodszor bizonyítják, hogy midőn a közérdek, a trón és a haza biztossága forgott kérdésben, áldozatkészsége nem ismert határt.

Pázmánynak mindjárt érseki kormányának első éveiben az ujjvári őrség fizetése sokféle nehézségeket és kellemetlenségeket okozott; mintán a csehországi rendek az e célra megajánlott segélypénzeket rendetlenül fizették és az ujjvári parancsnokok túlzott igazságtalan követelésekkel léptek föl az érsek irányában. 1617-ben Tiffenbach Rudolf viselte e tisztelet. Ez már 1617 elején Pázmányt a kamaránál bevádolta, hogy elvállalt kötelezettségeinek nem tesz eleget, a zsoldot rendetlenül fizeti és tisztviselői a gabonát, bort kétszeres áron adják el a katonáknak. Pázmány sietett megeáfolni e vádakat, elégtételt követelt Tiffenbach méltatlan magaviseleteért és elmozdítását sürgette. A kamara kísérletei őt megnyugtadni, meg-

hiusultak. Végre a király kényszerítve látta magát négy német urat — Starnberg Lajost, Puchheim Kristóf grófot, Collalto Reimbald grófot és Weber Jánost — mint k. biztosokat, kiküldeni, hogy ezek a viszályok kiegyenlítését eszközöljék.¹⁾

A következő évben a csehországi rendek küldötte jelent meg Pozsonyban Pázmánynál, hogy vele az említett segélypénzek ügyében értekezzék. A csehek ugyanis eziránt, az előbbi gyakorlattól eltérő, új fizetési módozatokat kívántak általa elfogadtatni; amennyiben először csak 4000 forintot voltak hajlandók készpénzben, a többit pedig posztóban kívánták fizetni és másodszor a fizetést pénzben s posztóban az érsekitisztek mellőzésével közvetlenül az ujbári őrségnek ohajtották kiszolgáltatni. Pázmány ezen újítások ellen, melyek reá nézve hátrányosak voltak, erélyesen tiltakozott. Azonban az udvari kamara nem támogatta őt; minél fogva az 1618 január 27-én kelt k. leirat Pázmányt engedékenységre hívta föl.²⁾

1619-ben a király az ujbári őrsegből 300 huszárt csehországi hadaihoz rendelt. Pázmány fölmentve hitte magát most ezeknek fizetésétől. Ellenben a király követelte, hogy zsoldjukat távollétük alatt is fizesse. Pázmány végre készenek nyilatkozott a király kívánatának eleget tenni; de föl kérte, hogy viszonyszolgálat gyanánt fölhatalmazza ingóságairól végrendeletet készíteni. Azonban a király, bár egyenesen nem tagadta meg kérését, ennek elintézését békésebb időkre halasztotta.³⁾

Az érseki tizedek egy részét Pázmány rendszeren a kamarának szokta bérbe adni, hogy az ezekből befolyó gabona és bor a vég helyek őrsegeinek élelmezésére fordít-

¹⁾ II. Mátyásnak marcius 10-én és az udvari kamarának april 22-én Pázmányhoz intézett levelei. Ered. fogalmazatok a bécsi közös pénzügyminiszterium levéltárában.

²⁾ Pázmánynak január 22-én a királyhoz és a kamarához intézett levelei; a jan. 27-én kelt k. leirat ugyanott.

³⁾ 1619 april 29 és május 8-án kelt k. leiratok ugyanott.

tassék. De bár Pázmány szerény föltételeket kötött ki, a kamara ezeknek teljesítése körül következetesen hanyagnak és lelkiismeretlennnek bizonyult és Pázmány türelmét kemény próbára szokta tenni. Így az országos törvények értelmében a tizedek bérlésének rendes ideje sz. György napja volt, a mikor egyuttal a bérleti összeget a bérbe vett tizedekért készpénzben lefizetni szokták. A kamara azonban ehhez soha sem tartotta magát.

1619-ben jóval sz. György napja előtt Pázmány kérdést tett a körmőczi kamarai tiszteknél, vajjon a túróezi és zólyomi tizedeket, melyeket a megelőző években béreltek, a folyó évben is megtartani kívánják-e? Azok kijelentették, hogy miután a múlt évről elégséges gabonájuk maradt, a tizedekre nincs szükségük. Pázmány, mintha előre látta volna a bekövetkezendőket, a vett választ tudomására hozta a királynak. „Cum igitur — teszi hozzá — hoc responso accepto, providere debeam rebus meis, ne si tempus arendationis decimarum elaboratur, magnum accipiam detrimentum; ideo statui, aliis arendare volentibus decimas hujus anni collocare. Quod ipsum eo fine Majestati Vestrae humillime significandum esse censui, ne quis postmodum conqueri possit, mea sponte, me aliis potius, quam usibus Camerae Majestatis Vestrae, decimas meas collocasse.“¹⁾ És csakugyan már néhány hét múlva fölkérte őt a király nevében Leopold főherceg, hogy a túróezi és lipthózi tizedeket a kamarának átengedje. Pázmány, miután még e tizedek rendelkezésére állottak, azokat készségesen átadta; sőt még abban is megnyugodott, hogy a bérleti összeg csak sz. Mihály napján fizetessék ki.²⁾

1622-ben sz. György napja körül Pázmány ismét kérdést

¹⁾ 1619 ápril 26. Eredetije ugyanott.

²⁾ Julius 2-án kelt k. leirat. És Pázmánynak augusztus 3 án Leopold főherceghez intézett levele. Ugyanott.

tett mind a bécsi, mind a pozsonyi kamaránál, vajjon kívánják-e a túróczyi és zólyomi tizedeket. A kamarák igenlőleg válaszoltak, de a bérleti összeg lefizetése iránt nem tettek intézkedést. Pázmány emiatt június 3-án a királynak írja: „*Demisse itaque Majestatem Vestram oro, dignetur inclitae Camerae aulicae et austriacae serio injungere, ut vel praetium memoratarum decimarum mihi numerari faciant, vel si illis decimis non indigent, me absque ulteriori mora faciant certiore, ut et ego de illis decimis providere possim.*“ ¹⁾

1624. ápril végén Pázmány ismét késznek nyilatkozott tizedeinek egy részét a kamarának átengedni; de másik részét csak azon föltétel alatt ajánlotta föl, ha sz. György napjától számítandó két hét alatt az illető földesurak azokat ki nem bérlik. A király ez utóbbi föltételt rosz néven vette. „*Benigne existimamus, — írja Pázmánynak — prout in omnibus, sic etiam in hoc genere Majestatem nostram regiam debito modo considerari, et privatis, cum in his procul dubio tanquam supremus terrestris dominus simus, merito anteferri debere; maxime, cum hac in parte boni publici commodum, quod semper privato praeponendum est, quaeratur. Quamobrem Fidelitatem Vestram hisce elementer requirimus, quatenus et personam nostram regiam, et finem, in quem has arendationes desideramus, spectare; ideoque decimas nobis, praesertim quod nos tantum, quantum alii pro illis solvamus, postpositis omnibus, in arendam dare velit.*“ ²⁾ Pázmány ennek folytán Bécsbe utazott és itt május 8 án az udvari kamara elnökének jelentékeny mennyiségű tizedeket ajánlott föl, azon föltétel alatt, ha az 5800 magyar forintra menő bérleti összeget a kamara elnöke személyesen fogja az érseki megbízottnak ezüst tallérokban, és

¹⁾ Eredetije ugyanott.

²⁾ 1624. május 4 éi kelt k. leirat. Ered. fogalm. Ugyanott.

pedig minden hónap utoisó napján 1000 tallért, kifizetni. Egyuttal kijelentette, hogy ezen ajánlatot, ha két nap alatt el nem fogadtatik, visszavonja. ¹⁾ Azonban az elnök elmulasztotta a kitűzött idő alatt az ajánlatot elfogadni és a szerződést megkötni. Pázmány emiatt, midőn később az udvari kamara által fölszólíttatott, hogy a följánlott tizedeket átengedje, határozottan tagadólag válaszolt. ²⁾

Ily előzmény után az udvari kamara nagyobb figyelemmel volt Pázmány irányában. És midőn 1625-ben a tizedek újabb kibérlése tárgyában hozzá fordult, az elnök szavát kötötte le, hogy a szerződés megkötésétől számitandó hat hét alatt az egész bérleti összeget jó pénzben lefizetni fogja. ³⁾ Pázmány ennek dacára csak részben felelt meg a kamara fölhívásának. „Sciant — írja — domesticas res nostras ob annorum superiorum intestinos tumultus, atque anni praeteriti nimiam sterilitatem, in ea necessitate esse constitutas, ut praeter decimas haecenus arendatas, plures pro hoc anno concedere non possimus. Caeterum hac occasione illud quoque Generosis D. V. volumus intimatum, ut 800 illos talleres imp., quos quidem intra spatium duarum septimanarum Vestrae Dominationes, in praetium decimarum Comitatus Gömör et Torna, numerandos in se receperant, et necdum soluti sunt, primo quoque tempore numerari facere non graventur. Quo facto faciliores nos reddent annis sequentibus ad ampliores quoque decimas ad rationem Suae Majestatis clocandas.“ ⁴⁾

A kamara által vásárolt gabona árának lefizetése körül

¹⁾ Pázmány 1624 május 8-án az udvari kamarához intézett levele. Eredetije ugyanott.

²⁾ Pázmány 1624 május 16 az udvari kamarához. Eredetije ugyanott.

³⁾ 1625 május 15. Eredetije ugyanott.

⁴⁾ Pázmány a pozsonyi kamarához. 1625. július 4. Eredetije ugyanott.

is rendesen hasouló nehézségek merültek föl. Így 1623 tavaszán Pázmány fölhivatott, hogy gabonáját a véghelyek részére áruba bocsássa. A legnagyobb előzékenységgel ígérte, hogy igyekezni fog e fölhívásnak eleget tenni. „Quamvis — írja — exiguum mihi supersit frumentum, eo quod et annus admodum sterilis fuerit, et ad benignam Suae Majestatis requisitionem, exiguum illud, quod provenerat, partim in milites Ujvarienses, partim in Cameram Cremnicziensem et Novisoliensem erogaverim; nihilominus, ut Vestrae Illmae D. intelligant, me et Suae Majestati, et Vestris Illmis D. libentissime inservire velle, diligenter per officiales meos investigari curabo, et quantumcumque ab omnino necessariis usibus meis superfuerit, id totum juxta dispositionem D. Eszterházyi usibus confuiorum applicabo.“ És ehez nagylelkű ajánlatot csatol. „Circa praetium, . . . licet frumenti praetium in immensum exereverit, adeo ut 7 fl. hung. mensura una vendatur, ego tamen ultra duos florenos et medium non cupio.“¹⁾

És csakugyan röviddel utóbb 1150 mérő buzát adott át Eszterháznak, mérőjét 2 1/2 forintba számítva. Csak azt kötötte ki, hogy ára 2—3 hónap alatt magyar pénzben kifizetessék. Azonban elmúlt 5 hónap és a fizetés nem történt meg. Midőn Pázmány ezt sürgette, előbbi nagylelkűségét még azzal tetézte, hogy tekintve a zavarteljes viszonyokat, minden mérő árából egy forintot elengedett.²⁾

¹⁾ Pázmány a pozsonyi kamarához. 1623 apríl 22. Eredetije ugyanott.

²⁾ Pázmány az udvari kamarában. 1623 augusztus 27. Eredetije ugyanott.

XVIII.

Az 1625-iki országgyűlés.

A II. k. 147 lapján előadtam, hogy 1625 tavaszán, Thurzó nádor halála következtében, a k. udvarnál fölmertült a kérdés, vajjon az országgyűlés összehívandó-e? A király eziránt meghallgatni kívánta magyar tanácsosait. De előlegesen fölhívta (1625 május 13 án) Pázmányt, hogy a magyar közügyek iránt nézeteit írásban adja elő. Ugyanott megjegyeztem, hogy Pázmány válasza nem ismeretes.

Pázmány e válasza Sellyéről, 1625 május 18-án a királyhoz intézve, a Jászay-féle kéziratgyűjteményben föltalálható. E fölterjesztés kiterjeszkedik számos kérdésekre. De első helyen az országgyűlés összehívásáról a következő módon nyilatkozik:

„Imprimis igitur, quoniam Majestas Vestra Comitiiis celebrandis triennium Statibus et Ordinibus Regni praefixit; atque itidem, ut a morte Palatini intra anni revolutionem Comitia celebrentur, et ita quidem, quod si Regia Majestas Comitia non publicaret, obligetur Iudex Curiae ea publicare: censerem Dominis Consiliariis proponendum, quid de Diaetae celebratione faciendum videatur. Licet enim plurimae et gravissimae difficultates sint in negotio Diaetae, quia tamen regia promissio aliis praeferenda est, vix modum video, quo Comitiorum publicatio differi possit. Et forte multorum male intentionatorum cogitationes suspenderentur, si in tempore Comitia publicentur ad primam diem septembris. Si postmodum opportunum videatur Majestati Vestrae, ad unum vel alterum mensem Comitia prolongari poterunt.“ ¹⁾

¹⁾ A Jászay-féle kéziratgyűjteményben, a Nemzeti Múzeumban.

XIX.

A jezsuiták Kolozsvárt. 1627—1637.

Bethlen Gábor végső éveiben és Rákóczy György uralkodása alatt néhány jezsuita atya állandón tartózkodott Kolozsvárt és a kolosmonostori templom birtokában volt. Miként egyebütt, itt is a hivek bőkezűen pártolták őket. Ennek számos bizonyítványát találjuk a jezsuiták birtokviszonyait érdeklő okmányokban.

Igy 1627 május 2-án Major Máté egy kolosmonostori sessióját tíz forinton eladja More István atyának. Ugyanazon év augusztus 12 én Serfűző János az atyáknak két rétet ajánlodekozt.

1632 július 18-án Szabó Orsolya egy rétet 60 denárért elad: 1633 január 1-én Veres Jakab egy rétet 7 forintért, april 21 én Pokai Péter egy más rétet 10 forintért elzálogosít és ugyanaz 1635 szeptember 31-én egy rétet 30 forintért elad a jezsuitáknak.

1631-ben Wass János k. táblai esküdt és 1636 augusztus 25-én Kuthy István végrendeletileg minden ingóságaikat a jezsuitáknak hagyományozzák.

Erdélyi István 1637 október 15-én kelt végrendeletében 2000 darab aranyat, 4000 tallért és 2000 forintot a jezsuitáknak és külön 1000 forintot a kolozsmonostori templom főtartására rendel. Ugyanaz 1641 február 2-án kelt második végrendeletében ingatlan birtokait is, mint Asszonyfalvát Sombereket sat. a jezsuitáknak hagyja.¹⁾

¹⁾ Regesta Archivorum. VI. kötet, Kézirat az Erdélyi Múzeum gyűjteményében,

XX.

Pázmány Péter és Pálffy István gróf. 1627—1637.

A magyar főurak soraiban gróf Pálffy István újvári főkapitány volt az, kivel Pázmány, főleg végső éveiben, legbizalmasabb, baráti viszonyban állott. Tanuskodik erről azon huszonkét hozzá intézett levele, melyek a gróf Pálffy-család pozsonyi levéltárában őriztetnek. Ezeknek már elsejében is (kelt 1627 augusztus 20) „barátjának és komájának“ nevezi őt. És miként ebből, úgy a többiekből is szívélyes hang szól.

Igy Pálffy 1631 május végén a Tardoskedről Pozsonyba visszatérő bibornokot meghívta, hogy utközben grófi kastélyában megszálljon, őt kíséretével együtt megvendégelni szándékozván. Pázmány nem fogadta el e meghívást. „A kegyelmed jóakarátját — írja — igen nagy jóakaratnak jeléül veszem kegyelmedtől. De minthogy magamnak is házam vagyon utban, noha oly rongyos is, mégis oda szállok és alkalmatlanságot nem teszek kegyelmednek. Hogy pedig kegyelmed ebéden kívánja ott a kegyelmed házánál létemet, azt is igen jó szívvvel cselekedném; de minthogy minekünk a pap urakkal holnap böjtünk és egyéb sok occupációink lesznek, kegyelmedtől bocsánatot kérek, hogy ott nem lehetek. Sőt azon kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed is böjtöljön velünk együtt“. (1631 május 30.)

Viszont Pázmány, midőn 1632 január 23-án Pozsonyban alamizsnás sz. János mauzoleumját ünnepélyesen fölszentelni tervezte, Pálffy Istvánt meghívta. „Ha kegyelmednek annyi türessége lehetne, hogy jelen volna, igen akarnám. Kérem is kegyelmedet, ha lehet, jelen legyen. Tiszteljük az Istennek kedves szolgáját. Ha pedig kegyelmednek foglalatossági nem

engednék ott létét, parancsolja meg kegyelmed a várban, hogy löjenek, amikor annak ideje leszen, az öreg lövő szerszámból.“ (1632 január 18.)

A következő évben Pálffy István betegeskedvén, orvosának parancsára engedélyt kér a bibornoktól, hogy bőjti napokon húst ehessék. „Szánakozással értettem — válaszolja ez — a kegyelmed beteges állapotját. Mivel azért a doctorok úgy javallják, hogy kegyelmed húst egyék, megengedjük, hogy kegyelmed minden három napban privatim, de nem publice, húst ehessék.“ (1633 február 25.)

Pázmány, néhány héttel halála előtt meghívást vett Pálffy Istvántól leányának menyegzőjére. „Kegyelmednek megszolgáлом — olvassuk a válaszban — hogy a többi jóakarói között én rólam sem feledkezett meg. Kivánom, hogy ez a szent házasság Istennek dicséretére és kegyelmednek örömére legyen. Igazsággal írom kegyelmednek, hogy nagy vigasztalásomra volna, hogy ha jelenlétünkkel a kegyelmed szerelmes leányának tisztességes menyegzői lakodalmának szolgálatását tisztelnők. De Isten látja, hogy a sok mindennapi nehéz nyavalyák, melyek miatt most is csak Isten tudja hogy vagyok, annyira megtörtek, hogy nem látom annyira való erőmet, hogy oda mehessek, legfőképen az ilyen állapotra teljességgel alkalmatlannak ismerem magamat. Hanem az Úr Istent kérem, hogy tegye az új házásokat szerencséssé és hogy kegyelmed a többi gyermekeinek is öröme napját vehesse, szívem szerint kívánom.“ (1636 január 17.)

Pálffy rendesen tudósítója volt Pázmánynak azokról, mik a török és magyar véghelyekben történtek; pozsonyi és nagyszombati építkezéseihez követ, meszet, épületfát sat. szolgáltatott. Általán tetteleg is bebizonyítani igyekezett hódolatát és szolgálatkészségét.

XXI.

Pázmány Péter kertészkedése.

A II. kötet 439. lapján kiemeltem, hogy Pázmány szívesen foglalkozott kertészkedéssel. Ennek érdekes megerősítését találjuk Vörösmarty Mihál pozsonyi kanonoknak 1634 sz. Gergely pápa napján Pázmányhoz intézett ajánlólevelében.

Fölsorolván régi írók nyomán némely uralkodókat, kik a gazdasági és kertészeti foglalkozásban szórakozást kerestek, így szól: „Ezeknek a nagy embereknek, kik e világtól ennyiben is dicséretet érdemlettek, Nagyságod is ebben közikbe illik; kiknek magam is egynéhányszor néztem cféle dolgokban is maga gyakorlását, a gyümölcs fiataloknak jó renddel ültetésökben, a vad fának oltásokban, ezeknek összeforradásuk után a szép oltványoknak tulajdon kezeivel irtogatásokban, egyengetésökben, nevelésükben, foglalatosságát.“¹⁾

XXII.

Pázmány polemiája Hodik superintendenssel 1631.

A II kötet 421 lapján előadtam, hogy Pázmány 1636 ban egy fiatal, Kalvin felekezetéhez tartozó, főurat igyekezett a katholicismusnak megnyerni. Emiatt ismételve hangsúlyozta előtte, hogy a kath. fölfogással ellenkező protestans hittételek közül egyetlen egy sem alapszik a szent íráson. A főur ígérte, hogy ezen kérdés iránt felekezetebeli tudós prédikátorokkal fog érte-

¹⁾ Intő és tanító levél. 1639 VI. lap.

kezni. És egy kitűnő kalv. prédikátor által emlékiratot dolgoztatott ki, melyben az három, a kath. fölfogással ellenkező hittételt vett föl (Egyedül a hit üdvözt. — Minden hívő biztos lehet örök üdvössége felől. — A pápa nem feje az egyháznak, —) és kimutatni igyekezett, hogy ezek a szent írásban bírák alapjukat. Pázmány ezen emlékiratra választ írt. S miután a prot. prédikátor ezen választ „Hyperaspistes“ című iratában bírálat alá vette, ő — Pázmány — is egy második cáfíratot szerkesztett, melyet „Dissertatio, an unum aliquod ex omnibus Lutheranis dogmatibus in s. Scriptura contineat“ cím alatt nyomtatásban közrebocsátott.

Ezen előadásom részben hiányos, részben téves. A hiányok pótlására a tévedés kiigazítására képesít Hodik János superintendens egy munkája, mely nem rég került kezeimbe. Címe a következő:

„Statuta Dissertationis ejusdam Papisticae, quam Illustrissimus Petrus Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Cardinalis Pazmany etc. invulgari curavit; exhibens oculatam demonstrationem aequivocationum et sophismatum in dicta Dissertatione adhibitarum et oppositarum Hyperaspistae Considerationis Johannis Hodikii Superintendentis Ecclesiarum Evangelicorum per Comitatus Trinchin. Arven. et Lyp-tovien., qui eandem adhibuit et conscripsit. Anno 1631. Trinchinii.“ Bártfa. 1632.

Ezen munka előszavából megértjük, hogy Hodik — tehát lutheranus és nem kalvinista prédikátor — volt az, kinek 1630 ban egy nemes ur egy kath. férfinak következő nyilatkozatát megküldötte: „Ex iis, quae Lutherani docent, contra Romanam Catholicam Ecclesiam, si vel unicum articulum in Scriptura sacra ostenderit quispiam: ego primus fatebor Romanam

Religionem falsam esse. Sicut enim credo Deum esse, ita credo falsam Religionem esse, quae vel in uno articulo docet contra Scripturam.“ Az említett nemes úr fölkérte Hodikot, közölné vele észrevételeit ezen nyilatkozat tárgyában. Hodik rövid idő alatt teljcsitette kérelmét és egy emlékiratot dolgozott ki, melyben kimutatni igyekezett, hogy a három főnebb említett prot. hittétel, melyet a katolikusok el nem fogadnak, a szent írásban foglaltatik. Íratát megküldötte a prot. úrnak.

Ezalatt Pázmány 1631 január 23-án Nagyszombatban kelt levelében sürgette a prot. urat, hogy ha nyilatkozatára prot. prédikátoroktól észrevételek beérkeztek volna, ezeket vele közölje. „Nuper dum apud me esset D. V. — írta neki többi között — dixi inter alia admirandum et miserandum esse caecitatem Lutheranorum, qui nudas et meras Praedicatorum suorum expositiones, speculationes, consecutiones, pro puro Dei verbo venerantur. Neque enim ullum dogma Lutheranum, quod a nobis Catholicis dissidet, in Scripturis Sacris reperitur.“

Csak midőn ezen levél Hodik kezébe került, tudta meg, kitől származik a nyilatkozat, melyre észrevételeit megírta volt. S ezeket most a prot. úr által Pázmánynak megküldötte, ily cím alatt: „Consideratio cujusdam positionis Papisticae, nimis confidenter asseverantis: „Nul- lum dogma Lutheranum, quod a Papistis dissidet, in Scripturis reperiri;“ instituta per Johannem Hodikum Thurocensem, certarum Ecclesiarum Evangelicarum in Hungaria Superintendentem.“

Pázmány erre névtelenül a következő iratot küldötte be a prot. úrnak: „Breve Responsum ad Considerationem Johannis Hodikii, Praedicantis Trinchiniensis.“

De Hodik nem maradt adós a felelettel. Ily című értekezés-

ben vette bonckés alá Pázmány iratát: „Hyperaspistes Considerationis Hodikianae, qua ostenderit falsitatem papisticae illius maximae: „Nullum dogma Lutheranum, quod a Papistis dissidet in Scripturis reperiri“ oppositus Brevi Responso Anonymi cuiusdam Papistae, ad praefatam Considerationem respondere volentis. Per Johannem Hodikium Thurocensem, Superintendentem, seu Episcopum Ecclesiarum Evangelicarum, certis in Hungariae Cis-Danubianis Comitibus existentium, ac in Ecclesia Trinchiniensi Pastorem, Jesu Christi aeternum Evangelium (quando ita placet Anonymo me vocitare) Praedicantem.“

Mindeddig a polemia magán eszmecsere jellegével birt. Pázmány vitte a nyilvánosság foruma elé, midőn főnebb említett „Dissertatio au unum“ sat. című válaszát a „Hyperaspistes“-re, nyomtatásra közrebocsátotta és nyílt sisakkal, neve alatt lépett föl Hodik ellen.

Mire Hodik maga is 1632-ben „Statera“ című munkáját kiadta. Ebben előbb egész terjedelmében közli a maga két dolgozatát és Pázmány két iratát. Végül pedig adja saját végválaszát Pázmány „Dissertatio“-jára, ily cím alatt „Statera dissertationis Cardinalitiae.“ ¹⁾

Ezen polemiáról csak azt kívánom kiemelni, hogy a hang, melyen e polemia folyt, összehasonlítva e korbeli egyéb polemiákkal, higgadtak, tárgyilagosnak és tiszteletteljesnek mondható.

¹⁾ I. Hodik Consideratiója 12—33 ll. II. Pázmány Responsiója, 34—40 ll. III. Hodik Hyperaspistese 40—84. IV. Pázmány Dissertációja és Hodik Staterája 85—240. ll.

XXIII.

Pázmány Péter alapítványa a nagyszombati tótok javára 1632.

Pázmány 1632 elején, néhány nappal Rómába utazása előtt, 3000 forintnyi alapítványt tett, hogy ezáltal a nagyszombati tót hivek vallásos szükségleteiről gondoskodjék. A február 9-én kelt érdekes alapító okmányban kiemeli, hogy mióta az esztergomi érsekséget elfoglalta, „in id praecipuo studio et conatu incubuimus, ut domos Dei et Ecclesias, communi patriae calamitate et cladibus dirutas, sive temporis vetustate ad casum inclinatæ erigeremus et restauraremus, in iis divinarum seritiorum ordinem ac decus splendori suo et nitore restituere; tum in aliis, quantum fieri potest, locis Dioecesis nostrae subjectis, tum potissimum in hac Civitate libera et regia Tyrnaviensi, quam prae caeteris, uti Metropolitanae sedis nostrae residentia eminet, ita pietatis ardore et rerum divinarum commoditate praecellere et anteire non immerito cuperemus. Quo in genere, cum videamus slavonicam nationem in hac Civitate Tyrnaviensi ad eum, divina benignitate, excrevisse numerum ac frequentiam, ut in templo, seu capella s. Michaelis . . . concludi minime possit . . . quod cum ipsi iteratis vicibus, non sine animi sensu intuiti fuisset, stare videlicet sub dio, mulieres potissimum ac parvulos, hiemali tempore, frigoris, pluviae, nivium, ventorumque rigoribus et asperitatibus expositos, nec divinis rebus commode frui, aut concionantis vocem satis percipere posse; nihilominus ita sacris inhiare, ac tanto cum ardore et pietatis sensu spiritualia appetere, ut omnem aeris inclementiam perpeti et experiri, quam recedere et solatio spirituali destitui malint: non potuerunt paterna in nobis charitatis viscera non commoveri, quin tenero

quodam commiserationis et compassionis tangeremur affectu, atque ad subveniendum quovis modo hujus nationis necessitati incitaremur.“

Emiatt a nagyszombati sz. Ferenc rend templomának építésére 3000 forintot tett le, azon kikötéssel, hogy ott vásár- és ünnepnapokon a tótok által fizetendő káplány misét, tót predikációt és katechesist tarthasson. ¹⁾

XXIV.

Az esztergomi és szepesi káptalanok. 1632 1636.

Pázmány 1632-től 1636 ig tizenkét kanonokot nevezett az esztergomi káptalanba. Ezek közül Széchenyi György és Szelepcsényi György utóbb az esztergomi érsekség diszeivé lőnek; Pálfalvay János Nagyvárad, Bosnyák István pedig Pécs, Veszprém és Nyitra püspöki székeire emelkedett. ²⁾

Pázmánynak az esztergomi káptalannal tartós surlódásai voltak; miután az utóbbi szentbenedeki birtokának határait az érsekség rovására kiterjeszteni igyekezett. Utóbb abban történt megállapodás, hogy a peres ügy eldöntése jogtudósokból összeállítandó békebiróságra fog bízni. Ez 1634 november 3-án összeült ugyan; de a káptalan által támasztott nehézségek követ-

¹⁾ Az alapító okmány eredeti példánya az esztergomi káptalan országos levéltárában.

²⁾ Ezen kitűnő férfiak mellett csak egyet találunk, ki homályt vetett a káptalanra. Valerianus Edmund kanonok 1633-ban Lósi által botrányos kihágásokról vádoltatott. Trombitásokat és egyéb zenészeket, meg énekeseket maga köré gyűjtve, megzavarta a város éjeli nyugalma. Midőn pedig Lósy emiatt megintette, őt sértő szavakkal illette. A káptalan négy hónapra jövedelmeitől megfosztván, büntette. (Lósy 1633 szept. 20-án Pázmányhoz intézett levelének eredetije a prim. egyh. lev.)

keztében, eredmény nélkül oszlott szét. Pázmány nagy mértékben neheztelt emiatt. November 8-án szigorú rendeletet intézett a káptalanhoz; a nagyprépostot és a jószágkormányzókanonokot fenyegette, hogy javadalmaiktól megfosztja, ha meg nem szűnnek önkényes foglalatásokat tenni.¹⁾ A vizsály 1636-ban sem szűnt meg.²⁾ Ugyanis ezen év augusztus 28-án Szöllös, Csejkő és Berzencze községek küldöttei megjelentek a Szent-keresztien mulató bibornoknál. Panaszosan előterjesztették, hogy területüknek oly nagy részét elfoglalta a káptalan, miszerint ha szenvedett sérelmeik nem orvosoltatnak, kénytelenek lesznek falvaikat elhagyni.³⁾ Ez ügy végleges rendezése Pázmány utódjára maradt.

A szépesi káptalan más tekintetben vonta magára Pázmány megrovását. A kanonokok súlyos vétségekről vádoltattak prépostjuk által. Az egyik birvágya és társainak bántalmazása, egy másik vétkes viszonya, egy harmadik gyilkosság, a többi simonia és az egyházi fegyelem megvetése által bélyegezte meg magát. Az isteni tisztelet látogatása és az officium végezésében hanyagok voltak. Házaikban bort mértek. Sőt maga a prépost is egyik, a templom közelében levő, házában korcsmát nyitott.

A kanonokok folytonos surlódásban voltak prépostjukkal. Midőn ez javulásra, kötelmeik teljesítésére intette őket, sértő választ szoktak adni és általán tiszteletlenek voltak irányában. Az egyenetlenség nyílt viszálylyá fejlődött, midőn 1636 elején

¹⁾ Pázmány rendeletének egyk. más. Ugyanott.

²⁾ Pázmány 1636 ápril 3-án egy esztergomi kanonokhoz intézett levelében újabb békebiróság kiküldetését javasolja. Egykorú más. Ugyanott.

³⁾ Hosszútóthly prépostnak 1636 májns 7-én Pázmányhoz intézett levele. (Eredetiye a Pray-féle kézirat gyűjteményben. Egyetemi könyvtár.) És ugyanannak május végén a nagyszombati zsinatnak tett előterjesztése. (Eredetiye a Nemzeti Múzeumban.)

a Thurzó Ádám temetése és gyászistenitisztelete alkalmával Hosszútóthy László prépost a befolyt jövedelemről, a régi gyakorlattól eltérőleg, intézkedett. A káptalan emiatt bevádolta őt Pázmánynál; de a tényállást hamisan adta elő. A bíbornok május elején levelet intézett Hosszútóthyhoz, melyben őt komolyan megróttá. Ez sietett magát igazolni. „Hogy — írja többi között — lelkem elmém, és testem azon ne kinlódjék, hogy Nagyságod az ő kegyelmök sinistra informatiókra engem e dologban, igazán mind Isten s mind e világ előtt ártatlan lévén, ennyire humiliált és capitulált, nem tagadhatom. Mindazáltal kegyelmes uram, nagy alázatos szívvvel veszem, mint papi fejedelemtől; *exosculando manus et pedes Eminentissimae Celsitudinis Vestrae.*“ És fölkéri Pázmányt, hogy a káptalant megbüntesse. ¹⁾

Röviddel utóbb Rákóczy Pál országbírónak halála újabb bonyodalmakra adott alkalmat. Most ismét a prépost vádolta be a káptalant; először azért, hogy temetés előtt pénzt fogadott el az özvegytől (mit simoniának tartott) és másodszor mert a statutumok ellen és a prépost tiltakozása dacára, a halottat a főoltár lépcsői alá temették. Ezen ügy az 1636-ik nagyszombati zsinatot is foglalkoztatta. És Pázmány indítatva érezte magát külön rendeletben szabályozni a főurak temetése körül követendő eljárást. ²⁾

XXV.

Az 1634-iki országgyűlés.

Ezen országgyűlés befejezéséről érdekes részleteket találunk Chernel Györgynek, Rákóczy György küldöttének, 1635 február 23-án kelt levelében.

¹⁾ 1636 msjus 7. Idézett helyen.

²⁾ 1636 június 2. Egykoru másolata a prim. egyh. levél.

„Mi — írja — a mostani országgyűlését 14 die februarii végeznék el. Úgy vagy, hogy még lett volna talán vagy két hétig való igazgatásunk, avagy végezésünk; de majd csak nem félben kellett hagynunk, mivel hirtelenséggel császárné asszonyunk ő felsége igen megbetegedett és nehezedett vala, úgy annyira, hogy a doctorok is desperálván élete felől, ha hamar az aert meg nem változtatta volna, melyre képest császár urunk ő felsége az országot felette igen kéri, hogy az előttük való dolgot maturálnák. És arra nézve, mintegy futva, igen hamar concludálunk; ő felsége is semmi difficultásokat nem csinálván a végezésekben, a melyekben magunk között elég sok alterációkkal megalkudtunk volt. És így 15 die februarii ő felsége sok szép szókkal bucsuzék el az országtól. . . . Én egynehány gyűlésen voltam ifjuságomtól fogva és hallgattam is, mikor ő felségek elbucsuztak az országtól; de olyan szép atyai bucsuzást nem hallottam, amint ő felsége tőn az országtól. Cardinal uram is ő nagysága, az ország képében mind megkövette ő felségét, mind szép áldással és bucsuval bocsáta el; és így oszlánk el. Cardinal uram ő nagysága osztán szállására sem ment, hanem ugyanott az ő felsége szállása előtt, szekérre ülven, mentest ment és sietett Pozsonyba.“

Ugyanezen levélben a regéczi uradalom ügyéről is szól.

„Császár urunk ő felsége Cardinal uram ő nagysága öcsének Pázmány Istóknak, a Pázmány György fiának (mely tiz avagy tizenegy esztendőös gyermek) adá. Csak az nap üzen-
te meg ő felsége Palatinus uramnak ő nagyságának, hogy elbucsúzott és elindult. A százezer és kétezer forintot, melyben Regécz várát ő nagyságának conferálta volt, per decessum Annae Erdödy, azt a summát ennekutána Cardinal uramtól ő nagyságától várja, mely summát a die 15 februarii két hétre

simul et semel deponál is Cardinal uram ő nagysága Palatinus uramnak ő nagyságának Pozsonyban, Pálffy István uramnak is 37 ezer forintot Tállyáért. Talán csak eddig is letette, mivel Pálffy uramat is Pozsonyban hagytuk. A többi ő felségének adta. Harmadfél-százezer forinton vette meg örökben. Én úgy gondolkodom felőle, ha kívánta volna ő nagysága, ajándékon is neki adták volna.“¹⁾

Egyébként tudjuk, hogy Pázmány később a nádor javára lemondott Regéczről, mielőtt azt tényleg átvette volna.

XXVI.

Pázmány Péter és Rákóczy György. 1630. 1631. 1636.

Midőn Rákóczy György 1630 őszén fegyveres csapatok élén Erdélybe tört és Bethlen Istvánt a fejedelemség átengedése kényszerítette: e lépése a király magyarországi tanácsosait nagy mértékben fölingerelte. Ezek 1630 november 21-én Pázmány sellyei palotájában tanácskozmányt tartottak, melyben a bibornok elnöklése alatt Eszterházy nádor, a kalocsai érsek, a győri püspök, Czobor Imre, Forgách Miklós, Haller György és Eszterházy Dániel részt vettek. Három kérdést tettek föl. A két versenytárs közül melyiket kell támogatni? Mily állást foglaljon el a nádor? Mit kelljen Bethlen István és Rákóczy György követeknek válaszolni?

A tanácsosok egyetértettek aziránt, hogy Bethlen fejedelemsége előnyösebb, mint Rákóczyé. „Tum quod ille magis pacificus, hic turbulentus; ille pusillanimior, hic elatus; ille remissior, hic acerrimus fidei catholicae hostis existat, Tum quod

¹⁾ Eredetije a m. k. kam. lev.

Bethlenius continuus Transylvaniae indigena et incola, nec ullo erga Majestatem Vestram homagio obstrictus; . . . at vero Rakoczyus, Regnique Hungariae civis, dum S. Majestate V. humiliter (prout maxime debebat) ne quidem salutata, imo annuentia ejusdem falso sibi attributa, pacem patriae et vicinorum turbat . . .“ Ennek folytán a tanácsosok azon nézetben vannak, hogy a nádor vezetése alatt álló hadak Kassára vonuljanak, mit Bethlen István követe is az erdélyi kath. urak nevében sürget. A nádor, ezen hadakra támaszkodva, igyekezzék a versenytársakat kiegyenlíteni és a király zavargó alattvalóit hűség-re visszavezetni. Addig is Bethlennek és Rákóczynak nem kell egyebet írni, csak Eszterházy küldetését tudomásukra hozni.¹⁾

Pázmány nem elégedett meg azzal, hogy a tanácskozás fölterjesztését aláírta; külön levelet is intézett a királyhoz. Ujra hangsúlyozza, mily veszélyekkel fenyegetne Rákóczy fejedelemsége. „Palam enim jactare fertur, sua consilia Sveviae Regis assistentia niti. Nec dubitandum, quin sua bona in medio septem Comitatum, antea Bethlen datorum sita, una cum dictis Comitatibus invasurus sit, adepto Principatu. Deque existipandis catholicis palam consultavit. Quod si igitur modus esset, ut metu aliquo Rákóczyo et hajdonibus incusso, diverti possent ab invasione Transylvaniae, id lucri fieret, ne Rakoczyus progredi posset in suo proposito. Nam vi, et aperto Marte contra ipsum aliquid effici posse vix credo. Post adeptum vero Principatum res futura est difficilior.“ Egyébként nem hallgatta el azon aggodalmát, hogy a tanácsokkal elkéstek, miután a Bethlen és Rákóczy között létrejött fegyverszünet csak december 5-ig tartott és ennek tartama alatt kelle az erdélyi országgyűlésnek, mely a fejedelemség ügyét végleg eldöntendő volt, megtartatni.²⁾

¹⁾ A magyar tanácsosok 1630 nov. 21-én kelt fölterjesztése a Jászay gyűjteményben.

²⁾ Pázmány nov. 21-én kelt fölterjesztése. Ugyanott.

És csakugyan, az erdélyi rendek december elején Rákóczynek meghódoltak. Ezen esemény és Rákóczy közeledése teljesen megváltoztatta Pázmány magatartását. Ő, ki imént ellenséges érzületet táplált iránta, esakhamar kiengesztelődik vele, majd támogatja őt. Tanuskodik erről 1630 december 31-én Rákóczyhoz intézett érdekes levele.¹⁾ Midőn ennek tartalmát röviden a királynak megírja, így nyilatkozik róla. „Difficile est de futura constantia conjecturam facere; sed tamen quoad fieri potest, turcica arma non provocanda existimarem.“²⁾

Rákóczy is mind bizalmasabb lett Pázmány irányában. December 31-iki levelére 1631 január 24-én szívélyes és aláztos hangon válaszol: „Quod ego — írja — Dominationi V. Varadino perscripseram, tam de humili mea sinceritate erga Suam Majestatem Caesaream, deque constanti meo amore erga patriam et nationem meam, et integra mea voluntate erga Dominationem V.: in me etiam modo verus christianus affectus residet et manebit; confidens vicissim de Suae Majestatis clementia, et post Suam Majestatem de Dominationis V. quoque benevolentia.“

Elbeszéli, hogy a fejedelemség elfoglalása után első teendőjének ismerte a királyhoz és a bibornokhoz leveleket intézni, melyeknek átadásával ndvari emberét, Gávai Pétert bizta meg. Ezt azonban a nádor nem engedte utját folytatni, mit panaszosan tudomására hoz Pázmánynak.³⁾

A bibornok nem helyeselte Eszterháznak eljárását. „Mihi certe non probatur — írja a királynak — ut ullus internuntius, qui ad Majestatem V. mittitur, excludatur. Sed nec in hoc

¹⁾ L. munkám II. 350 l.

²⁾ Pázmány a királyhoz 1630 dec. 30. Jászay kéziratgyűjteményében.

³⁾ Rákóczy Január 24-iki levele ugyanott.

rerum statu occasiones belli quaerendas existimo. Nec abs re futurum judicarem, si vel D. Baronem Hermannum a Questenberg, vel alium auctoritate pollentem Majestas V. expediret, qui informaret D. Palatinum de Majestatis V. intentione.“¹⁾

A rakomazi összeütközést is fölhasználta, hogy a királyt a békés politika fölkarolására bírja. „Si mens literis respondeat — írja neki többi között — in Rákóczyo moderatum animum praesefert. Et certe sive statum S. Romani Imperii, sive Italiae considero, non consilii, sed necessitatis esse videtur, . . . ut pax componatur. Neque D. Palatinus modum ullum habet, ut aliquid illic attentet amplius Ego nunc quoque ejus sententiae sum, ut . . . aliquem Majestas V. Cassoviam expediat, qui resolutam ac omnimodam Majestatis Vestrae mentem aperiatur, consiliis intersit, nec patiatur res aliter ire, quam prout Majestas V. vult.“²⁾

A király csakugyan határozottan meghagyta Eszterháznak, hogy a kassai alkudozásokban engedékenységet tanusítson. Mig azonban Pázmány a királyra hatott, nem mulasztotta el Rákóczynál is a béke biztosítása érdekében befolyását érvényesíteni. 1631 március 25-én Kovasóczy Istvánhoz Rákóczy cancellárja és kassai biztosához levelet intéz. „Kegyelmedet — írja többi között — mint régi jóakaró fiamat akarám e levél által tudósítani, hogy ha kegyelmed hazáját és fejedelmét szereti, nemcsak a fejedelmet informálja, de maga is legyen azon, hogy concludáljanak Palatinus urammal. Én nem fenyegetődzöm; Isten oltalmazzon, mert fenyegetéssel és szitokkal nem szoktak hadakozni az okos emberek. De félek attól, hogy nagy hadakat vonson kegyelmedek a szegény hazára. Igaz, hogy

¹⁾ Február 4 iki levele ugyanott.

²⁾ 1631 március 26-iki levele ugyanott. Ezen levé hez mellékelve van Rákóczy György 1631 március 16 án Pázmányhoz intézett levelének latin fordítása.

lehet segítség a töröktől. De a segítség veszedelmesb az ellenségnél. Ilyen állapotban lévén a szegény haza, kegyelmed informálja a fejedelmet, és ne halogassa amit akar; mert postea non erit tempus.“¹⁾

Ezért valóban főleg Pázmány közvetítésének lehetett köszönni a kassai egyesség létrejöttét.

Midőn Rákóczy 1631. júliusban Munkácsot, Brandenburgi Katalin birtokát megszállva, az egyességet megszegte; Pázmány határozottan roszalta ugyan e merényletet, de ovatosságra kérte föl a királyt. Javasolta, hogy futár által kérdést tegyen Rákóczynál, vajjon emberei az ő parancsára foglalták-e el Munkácsot.²⁾ Ugyanakkor Rákóczy is terjedelmes levelet intézett Pázmányhoz, melyben magát igazolni igyekezett és a történekeért Katalinra, s ennek hiveire hárította a felelősséget. Egyuttal hangsúlyozta, hogy a békét föntartani kívánja. „Látja Isten, — ugymond — csak a jó békességhez vagyon kedvünk, azt is akarjuk követni; mert ezáltal látjuk, ismerjük megmaradásunkat kegyelmetekkel együtt.“³⁾

Rákóczy ezalkalommal ajándékkal is kedveskedett Pázmánynak. A fejedelem ügyviselőjének Pathai Sámuelnek Pázmányhoz 1631 augusztus 21-én intézett levelében olvassuk: „Irja a fejedelem ő nagysága, hogy Nagyságod számára 4 hujus mensis indított még hat szép lovat, talán eddig oda is érkeztek immár Nagyságodhoz. Adja Isten, kedves egészséges állapotjában jár hasson Nagyságod rajtok.“⁴⁾

Pázmány azonban most komolyan neheztelt Rákóczyra, hogy a munkácsi bonyodalom által a létrehozott békét veszé-

¹⁾ Eredetije a gyulafehérvári Battyányi könyvtárban.

²⁾ Pázmányuak 1631 augusztus 4 én és 11-én Túróczból a királyhoz intézett levelei. A Jászay-féle gyűjteményben.

³⁾ Rákóczy Pázmányhoz 1631 július 31-én. Eredetije a Vörösvári Aspremont-Erdődy levéltárban.

⁴⁾ Eredetije ugyanott.

lyeztette. És bár a királyt ellenséges föllépéstől visszatartotta, mégis tanácsolta neki, hogy Rákóczynak kívánatait Munkács átengedésére nézve ne teljesítse, és legfőlebb azon engedményt tegye, hogy a főnforgó ügy eldöntése az ország rendes birái és más jogtudósok ítéletére bízassék.¹⁾

A III. kötet 175 s. kk. II. előadtam, mily buzgón támogatta Pázmány Rákóczyt, midőn 1636-ban Bethlen István kísérletet tett török segélylyel a fejedelemséget visszaszerezni. Erre nézve érdekes részleteket találunk Klobusiczky András emlékiratában, kit Rákóczy 1636 elején a királyhoz és Pázmányhoz küldött

„28 febrarii — írja — három óra tájban volt audientiam Cardinal uramnál ő nagyságánál; ő nagysága igen patienter meghallgatott; hogy pontról pontra mindeneket megmondotam volna ő nagyságának, nem colorizálván egy cseppnyire is a dolgot, ő nagysága így szólt: „Bizony dolog, hogy énnekem ahhoz a juramentumhoz semmi kedvem nem volt, császár urunknak ő felségének is nem ötlött volna elméjében; akkor is elégé disputáltam a dolgot, mondván ő felségének, amennyi hasznót szerzünk magunknak, azzal tiz annyi kárt a fejedelemnek, azután mint lett, nem tudom. Melith Péter ha megmondotta Bethlen Istvánnak elég rosszul cselekedte; noha tudom, gonosz szándékjából azt nem revelálta, hanem csak bolondságából, mert nem Salamon. Mindazáltal, hogy immár meglett a dolog, per omnia media kell vigyázni; ő felsége előtt promotealni fogom az ő kegyelme dolgát; Szileziában aminemű fegyveresek vannak, ha ad illum casu menne a dolog, sine omni mora segítségül küldetnek azok oda be; csak ő kegyelme az erdélyi fe-

¹⁾ Pázmányvak 1631 október 19-én és 30-án a királyhoz intézett levelei a Jászayféle kéziratgyűjteményben.

jedelem vigyázzon és industrius legyen, kereszténységhez való sinceritását megtartsa. Nem árthat ő neki Bethlen István semmit is; pénzét ne kimélje, mert a ki fejedelemségben vagyon, mindenkor lehet annak pénze. A niszi (?) kozákokat egész Konstantinápolyig kétszázezer forinttal elküldhetné rablani (in eo casu), minthogy a töröknek igen rosszul vagyon most állapotja.“ Három rendbeli levelet írt volt Bethlen István uram, ő nagyságának Cardinál uramnak; kettejére semmi választ nem tett Cardinál uram, hanem a harmadikra, nagy nehezen lévén csak szemben is szolgáljával, summariter így resolválta magát ő nagysága. . .“¹⁾

„Ennek a levélnek elolvasása után kértem azon ő nagyságát, hogy ezeket a dolgokat ugyan általam írja meg ő felségének. Arra azt mondotta, hogy háló előtt halászni nem jó; hanem én proponálván ő felségének ezt a dolgot, tudja jól, hogy vele közlik, és azután opinióját megírja ő felségének. . .“

„9 martii megindulván Bécsből . . . conveniálván Cardinál uramat s audientián lévén ő nagyságánál, így szólt ő nagysága: „Az Istenért kérem a fejedelmet. vigyázzon magára, ott bent valami árultatás ne legyen; mert ha úgy lesz, sokkal kell inkább attól tartani, hogy nem mint budaitól. Pénzét ne kimélje, mert fejedelemnek mindenkor lehet pénze. Ugy gondolkodjék felőle, hogy ha Bethlen István szándékát viszi végben, itt sem maradhat miatta, mivel sokkal tovább fog terjedni a dolog, hogy nem mint Bethlen István kívánná; mert látor a török. Az utakat in necessitate et ante tempus bevágassa.“ Azt is mondta, hogy ha ő Nagyságodnak lett volna, soha nem kívánta volna császártól, ut liceret sibi conducere militem in Suae Majestatis ditionibus. Nem azért, hogy ő felsége nem

¹⁾ Itt közli Pázmány Bethlen Istvánhoz intézett levelének, mely ismeretes, kivonatát.

akarná megsegíteni, hanem hogy omnia eante facit s készületit nézi. Nem messze Várad, Debreczen ő felsége ditióihoz; min-
dentivé elmegyen a katona, csak pénzt mutassanak neki. Pa-
csirta módjára cselekedjék Nagyságod; ne bátyjára, ne sógorá-
ra, (mert azokban sokszor megcsalatozik ember) hanem ma-
gára bizza a dolgot. Maga industriuskodjék Nagyságod, mert
úgy veszi hasznát. Szerettesse magát alattvalóival. Mindene-
ket magna cum prudentia et dexteritate cselekedjék kegyelmed.
— Mire tendált kegyelmes uram pacsirtáról való példa, tudom
érti Nagyságod. — Azután mutatta Bethlen István levelét, kit
megolvastván, a mint copialhattam, ez a veleje. . .“

„Bizony kegyelmes uram — így fejezi be Klobusiczky
emlékiratát — igen propensus Nagyságodhoz Cardinál uram.
Communicálván a dolgot ő nagyságával, tanácsával élni nem
árt, in quantum proficuum erit.“ ¹⁾

Pázmány megtartotta a Klobusiczky előtt tett ígérte-
tet. Minden alkalmat fölhasznált, hogy érdekeit a k. udvarban
támogassa. Erre nézve a III. k. 178 – 191. II. több részletet
kiemeltem. Megenlítem még, hogy midőn a király marcius
12 én véleményét kikéri, így válaszol: „Ego sane et diligen-
tem hucusque operam dedi, et majorem etiam deinceps adhi-
bebo, ut inter Transylvaniam et Bethlenium pax componatur.
Et de principe quidem non sum dubius, quia
ad omnia aequa et honesta accedat. Bethlenium
autem aegre credo aequis conditionibus acquieturum, nisi
videat se a Turcis non adjuvari sufficienter.“ ²⁾ Augusztus
14-én pedig megnyugtadni igyekezik a királyt, és alaptalan-

¹⁾ „Memoriale. Amint procedáltam, az én kegyelmes uram ő
nagysága parancsolatjából, arról való jegyzés.“ Eredetiye a vörösvári
Aspremont-Erdődy levéltárban.

²⁾ Marcins 26-iki fölterjesztése. A Jászay-féle kéziratgyűjte-
ményben.

nak mondja az aggodalmat, melyet a nádor támasztott, mintha Rákóczynak ellenséges szándékai volnának. „Certum est — ugymond — a Principe Transylvaniae nullum esse periculum ditionibus Majestatis V., dummodo ipse in pace reliquatur. Nec sine manifesta deliratione auderet Rákóczyus, hoc tempore, cum aemulum suum Bethlen apud Turcas habet, Majestatem quoque V. irritare.“ ¹⁾

Pázmány ugyanakkor nem mulasztotta el Homonnai János főkapitányt, ki a nádor mellett Rákóczynak, úgy látszik, leghatározottabb ellensége volt, ezen magatartása miatt megróni. „Hogy kegyelmed — írja neki — mérsékletesképen szálljon magába, és hogy a mostani idő állapotját jól meggondolja, igen szükségesnek itélem.“ ²⁾

És midőn Rákóczy az ellene megindult török hadakkal október 6-ikán győzedelmesen megütközött, Pázmánynak öröme határtalan volt. „Tegnap előtt estve vettem — írja Pálffy István grófnak október 20-án — az erdélyi fejedelem levelét, melyben ő kegyelme maga kezével írja azt a nagy nyereséget, melyet Isten ő szent felsége a keresztényeknek adott. Im kegyelmednek szóról szóra megküldöttem. Bizony dolog, nem említem a kereszténységben, hogy ily kevés számú magyarság, nem lévén német had velők, ilyen nagy szerenésesen járt volna. Hálákat kell adnunk Istennek, hogy azt a fölfuvalkodott kevély pogányságot így megszegyenitette.“ ³⁾

1) Augusztus 14-iki fölterjesztése. Ugyanott.

2) 1636 március 1-én kelt levelének eredetije a homonnai levéltárban.

3) Eredetije a Pálffy grófok pozsonyi levéltárában.

TARTALOM.

Nyolecadik könyv. (1632.)

Lap.

I. Az ausztriai ház helyzete 1632. VIII. Orbán politikája. Pázmány római küldetése. Elutazása. Utasításai. A hangulat Rómában . . . ,	3
II. Pázmány bevonulása Rómába. Az első hivatalos audientia	14
III. Pázmány diplomatai igyekezetei. Azzolini monsignore. A követi cím körül fölmerült bonyodalmak	19
IV. A római események hatása a cs. udvarra. Pázmány újabb emlékirata. A követi cím körül fölmerült nehézségek elintézése	28
V. Pázmány második hivatalos audientiája. Pázmány csüggedése. Újabb kísérletei	32
VI. Pázmány harmadik hivatalos audientiája. Pázmány készülletei az elutazásra. Fordulat a curia magatartásában. Pázmány elutazása. Megjelenése Bécsben	40

Kilencedik könyv. (1633—35.)

I. Rákóczy György magatartása a svéd király győzelmeinek idejében. Közeledése II. Ferdinandhoz. Az eperjesi békealkudozások. Pázmány befolyása a tárgyalások menetére	59
II. Az Eszterházy és Pázmány közö'ti egyenetlenségek megújulása. Jakusich küldetése Eszterházyhoz. Az óvások és ellenővások	84
III. Az 1634-iki országgyűlés. Elnapolása. Újabb megnyitása. Tárgyalásai. Az Eszterházy és Pázmány közötti újabb surlódások	101
IV. A Pázmány által tartott tartományi és megyei zsinatok. A zágrábi bonyodalmak. Az idegen kezekre jutott egyházi javak visszaszerzése	111

	Lap.
V. A főesperesi látogatások (1632—1636). Az esztergomi egyházmegye állapota Pázmány életének végéiben	127
VI. A főesperesi látogatások és a protestáns felekezetek. A protestantismus helyzete a pozsonyi, gömöri, zólyomi és komáromi főesperességek területén. Protestáns mozgalmak Pozsonyban és Nagyszombatban	142
VII. A nagyszombati egyetem alapítása Pázmány által. (1635). Előzmények. Az egyetem szervezése. Ünnepélyes megnyitása. Működése az első két tanévben. A hozzákapcsolt intézetek. Dobronoki, az első rector	145

Tizedik könyv. (1636—7.)

I. Bethlen István föllépése Rákóczy György ellen. Pázmány Péter magatartása. Szívélyes viszonya az erdélyi fejedelemlhez . .	175
II. A címzetes püspökségek. Az erdélyi püspökség betöltése körül fölmérült bonyodalnak A magyar király apostoli jogainak védelme Pázmány által A magyar püspökök Pázmány életének végéiben	192
III. Pázmány és a papnevelés ügye. A pozsonyi papnevelde terve. A nagyszombati és bécsi növeldék állapota A római, olmiúti és gráci collégiáumok	208
IV. A magyarországi jezsuiták tevékenysége Pázmány életének végső éveiben. A nagyszombati collégiáum. Az ezt pártoló főrangú urak és hölgyek. Missiók Pécsen, Temesváron és a pozsonyi és győri collégiáumok. A hononnai, gyöngyösi és komáromi residenciák. Tanácskozások új collégiáumok alapítása körül A sopronyi és szathmárinak megalapítása	221
V. A Pálos rend reformatiója. Birtokainak visszaszerzése. Új kolostor, (a pápai) alapítása. A szent Ferenc-rend és a clarissák. A szent Benedek-rend visszaállítását célzó kísérletek . . .	252
VI. Pázmány újabb birtokvásárlásai. A wsetini uradalom. A jobbágyság lázadása. Pázmány unokája. Birtokairól szóló végrendelete. Pázmány Miklós életviszonyai a bíbornok halála után . .	265
VII. Pázmány mint egyházi szónok. Prédikációinak közreboesítása. Ezek ismertetése. Ajánló levele Egyéb irodalmi munkássága élte végéiben	277
VIII. Pázmány egészségi állapota élte végső éveiben. Végrendelete. Halála. Temetése. Sirjának föltalálása. A Jézustársaság kegyeleme Pázmány emlékezte iránt.	288
IX. Pázmány jellemének és irányának kifejlődése. A környezetnek és a kornak, melyben élt, hatása lelkére. Álláspontja vallási és egyházi tekintetben. Politikai iránya. Munkásságának eredményei.	300

Függelék.

A. Pázmány Péter irodalmi műveinek átnézete	315
B. Pázmány Péter alapítványai és jelentékenyebb adományai- nak átnézete	324

Pótlékok.

I. Pázmány családi származása	329
II. Pázmány Péter ifjúsága és szerzetes-professiója.	331
III. Pázmány és Böjti István	333
IV. Pázmány Forgách Ferenénél	335
V. Szent Ignác élete.	338
VI. Pázmány római küldetése	339
VII. Pázmány Prágában. 1616.	340
VIII. Az 1618 iki országgyűlés	341
IX. Balásfy Tamás.	350
X. Az 1619-iki országgyűlés	352
XI. Bethlen Gábor támadása. 1619.	354
XII. Bethlennek 1619-iki pozsonyi országgyűlése.	355
XIII. Az érseki püsituu visszaserzése. 1622.	358
XIV. Protestans válasz a „Kalauszra.“ 1622.	360
XV. Pázmány és Bethlen Gábor. 1623.	361
XVI. Pázmány és Thurzó Szaniszló nádor. 1623.	362
XVII. Pázmány Péter és a bécsi udvari kamara. 1617—1625.	364
XVIII. Az 1625-iki országgyűlés	370
XIX. A jezsuiták Kolozsvárt. 1327—1637.	371
XX. Pázmány Péter és Pálffy István gróf. 1627—1637.	372
XXI. Pázmány Péter kertészkedése.	374
XXII. Pázmány polemiája Hodik superintendeussal. 1631.	374
XXIII. Pázmány Péter alapítványa a nagyszombati tótok ja- vára. 1632.	378
XXIV. Az esztergomi és szepesi káptalanok. 1632—1636.	379
XXV. Az 1634-iki országgyűlés.	381
XXVI. Pázmány Péter és Rákóczy György. 1630. 1631. 1636.	383

5/A 204

384

BX Fraknói, Vilmos
4705 Pázmány Péter és kora
P39F73
köt.3

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 14 23 02 006 9